

Ёқуб Хаимов
Малик Раҳмон

ДАРБАДАР

Роман

Тошкент
Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1990

Ўз2
X17

X—p $\frac{4702620201-177}{M. 352 (04)-90}$ Доп 90 Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1990 й.

ISBN 5-635-00761-9

БИРИНЧИ КИТОБ ҲАҚИДА БИР НЕЧА ОҒИЗ СУЗ

Бу романинг биринчи китоби 1965 йили «Ҳаёт-мамот» номи билан нашр этилди. 1968 йили эса иккинчи наشري кўп нусхада босилди. Биринчи китобда воқеалар Ўзбекистон, собиқ оқгвардиячилар шаҳри — Бокуда, Англияда, Эрон, Америка ва Исроилда бўлиб ўтди.

Алданган Довид Октябрь революциясидан кейинроқ бойлик ва бахт нэлаб хорижга қочади, аммо у ерда на бойлик ва на бахт топади. Аксинча, хор-зор бўлиб, қашшоқ ҳаёт кечиради. Унинг укаси Бахўр эса бошқа миллатлар қатори меҳнат қилиб, ватан душманларига қарши жангларда қатнашиб, ўз онласи билан ўз она юртида бахт-саодатли ҳаёт кечиради.

Омади юришмаган Довид уч марта уйланади. Биринчи хотини Этель туғиб ўлади. Довид Глора деган қизчаси билан қолади. Кейин хотинининг опаси — бева Эдиёга уйланади. Аммо бу аёл Довид билан оғир ҳаёт кечиришга бардош бера олмай, собиқ эрининг акаси — қартабоз, фирибгар Терри билан топишиб қолади. Беш яшар ўғли Ҳедини Довидга қолдириб, ўзи Терри билан бирга номаълум томонга қочиб кетади.

Ҳеди ўсиб улғайгач, онаси ва бадавлат Терри тўғрисида баъзи гап-сўзларни эшитилади. Шундан сўнг камбағал-қашшоқ ота билан бирга ҳаёт кечиришдан кўра, бой — ўғай ота билан ҳаёт кечиришни афзал кўради. Бир куни яширинча ўз отасининг уйдан қочади.

Довиднинг Америкада иши юришмаганлигидан фойдаланган сионистлар уни яхши ҳаёт кечириш учун пайгамбарлар юрти — Қуддусга боришини тарғиб қиладилар. У ўз қизи Глорани олиб, Қуддусга жўнайди. Аммо у ерда ҳам «жаннат» тугул, на мўътадил ҳаёт ва на бахт топа олади.

Исроил давлати тузилиши ва унинг араб давлатларига қарши ҳужуми бошланиши билан Довид бу кичик мамлакатда фақат дўзахга дуч келади. Довид, ниҳоят, Исроил давлатидаги даҳшатларга бардош бера олмай, учинчи хотини Ефо, ўғли Шаломо ва қизи Глорани олиб яна Америкага қайтиб кетади.

«Табаррук ўлка»дан қочган Довидга Америка руҳонийлари кўз олайтириб қарайдилар.

Довид укаси — Бахўрнинг адресини топиш учун кўп уриниб-суринди. Ниҳоят, қарз-қавола қилиб, интурист бўлиб Тошкентга келади. Бу ерда у ўз уруғлари, ёр-биродарларининг порлоқ ва фаровон ҳаётларини ўз кўзи билан кўриб, ота-онаниннг қабрларини зиёрат қилади, гуллаб-яшнаётган Ватани тупроғида жон таслим қилишга рози бўлади.

Аммо... туристик муддати тугаб қолгач, ота-онаси қабридан бир ҳовуч тупроқни рўмолчасига авайлаб тугиб, Америкага олиб кетишга мажбур бўлади. Америкада онаси билан маслаҳатлашиб, ота-боболари юрти — Ўзбекистонга қайтмоқчи бўлади. Аммо мақсадига эриша олмайди. Америка маъмурлари унинг СССРга қайтишига сира йўл қўймайдилар.

Довид капитал оламида узоқ оғир ва адолатсиз ҳаёт кечирганидан сўнг, табиатнинг машъум бир кунда тўсатдан ўлади.

Бахўр эса хотини Соро, қизи Лио, ўғли Лёва ва унинг фронтда уйланган хотини Рая билан озод Совет мамлакатида меҳнат қилиб бахтли ҳаёт кечирадилар.

Иккинчи китоб — «Дарбадар» «Ҳаёт-мамот»нинг давоми бўлиб, китобхонни бизга таниш қаҳрамонлар, ялангоёқ Ҳеди, маъсум Шаломоларнинг тақдирлари, Бахўрнинг онасида юз берган ногаҳоний фожиа билан таништиради.

Авторлар

БИРИНЧИ БОБ

I

Кутуриб эсаётган шамол дераза ойналарини чилпарчин қилиб синдириб хона ичига бостириб кирди. Бундан эсхонаси чиқиб кетган Довид юрагини чангаллаганича ўзини таппа ерга ташлади. Кўримсизгина уйда юз берган бу ногаҳоний ажал билан унинг омадсиз ҳаёти барҳам топди ва бу ҳол ўзига яраша иллатларни эргаштириб келди.

«Табаррук Исроил ери»дан қочиб келган Довидга руҳонийлар синагогда тоат-ибодат қилишга йўл қўймасдилар. Бунинг устига-устак, унинг ўлими ҳақида турли-туман сафсаталар тўқидилар. Диндорлар, «гуноҳкор осий киши худонинг қаҳрига учраб ўлади», деган миш-мишлар тарқатдилар. Худо гўё уни қаттиқ қийнаб ўлдириб, жасадини қотириб қўйиш учун оламни бўрон, қуюн ва қора чангга буркаб ташлаган эмнш.

Синагог мутасаддилари худо номидан:

— Ҳой ёронлар, Довиднинг ифлос осий жасадидан ҳазар қилинглар! — деб жар солдилар.

Аммо яхшилар бундай палид одамларнинг гапларидан дарғазаб бўлиб:

— Қаерда ва қайси диний китобда тириклар мурдалардан қасос олсин деб айтилган?! — Синагог мутасаддиларининг жавобини кутмасданоқ улар ўзлари жавоб қила қолдилар: — Агар беозор Довидни сўнгги йўлга кузатиб қўйиш сизлар учун гуноҳи азим ҳисобланса, биз учун савоби азим.

Раввин, синагог мутасаддилари ва сионизм айғоқчиларининг гап-сўзлари, ўғитлари, оҳ-воҳларига қулоқ осмаган одамлар синагогдан чиқибоқ тўғри Довиднинг уйига қараб йўл олдилар.

Довиднинг муздай мурдасини маҳкам қучоқлаб олган Ёфо сочларини юлиб тинимсиз фарёд урарди: на ўгли Шаломо ва на қўни-қўшнилари уни мурдадан ажратиб ололмасди. «Менга тега кўрманглар,— деб ҳаммани мурда олдидан суриб-итариб ташлар ва худога илтижо қилар

эди: — Қайтага менинг ҳам жонимни олиб қўя қол, мени ҳам севган ёрим билан бир кунда дафн қилинса қолсин».

Мўйсафид қўшниларидан бири Ёфога яқин келиб:

— Қўшанжон, марҳумни тезроқ дафн қилиш чорасини кўриш керак. Йўл беринг,— деди.

Бошқа қўшнилар ҳам мўйсафиднинг гапини маъқуладилар. Ёфони эридан ажратиб, бошқа хонага олиб кириб кетдилар.

Шу он, Довид билан видолашиб, уни охириги йўлга кузатиб қўймоқ учун синагогдан кўпгина яхши одамлар етиб келдилар. Узини сира тута олмаган Ёфо ичкаридан ўқдек отилиб чиқиб, менинг ижозатимсиз Довидга тега кўрманглар, деб дод солди ва тўпланишиб турган одамларга қараб:

— Унинг қўлидаги бир сиқим тупроққа қаранг. Уни Довид ўз тугилган ватани — Қўқондан, ота-онасининг қабридан олиб келган эди.

Довид авлодлари, яқин ёр-дўстлари даврисида, чангалидаги шу бир сиқим тупроқ билан тиз чўкиб, ўз ёшларини дув тўкканича қайғу-алам ичида ота-онасига шундай деб мурожаат қилган экан: «Гуноҳимдан ўтинглар, менинг меҳрибонларим. Мен сизларнинг қордек оппоқ соч-соқолаарингизга доғ туширдим. Қилмишларим учун худо бошимга оғир кунлар солди, бегона юртларда дарбадар қилиб қўйди. Бу мен учун ўлимдан ҳам оғир жазодир. Мени кечиргайсизлар, мен сизларнинг қабрингиздан олиб кетаётган бир сиқим тупроқни то танамдан жоним чиққунга қадар сақлайман».

Ҳозир эса бу тупроқ унинг ҳовучидан сирғалиб оқиб тушар эди.

— Менга у, бу табаррук тупроқни жасадим билан бирга кўмдиргин деб васият қилган эди.— Ёфо шундай деб Довиднинг ҳовучидан сирғалиб оқиб тушаётган тупроқни йиғиб рўмолчасига тугиб олди-да, одамлар Довидни тобутга солиб елкаларига олгач, яҳудий динининг бутун қонун-қондаларига хилоф равишда, эрининг тобути олдига тушиб қабристонга қараб йўл олди. У эрининг васиятини бажо келтириб, қора халтачага солинган тупроқни Довиднинг кўкраги устига қўйиб қўйди ва қабрга тупроқ тортилмасдан олдин тиз чўкиб:

— Сенинг муборак номингни ўлгунимча қалбимнинг энг тийран ерларида авайлаб асрайман,— деб қасамёд қилди.

Руҳонийлар ва сионистларнинг газабнок бўлишларига қарамай, яхшилар Довиднинг жасадини ота-она юртидан узоқ, бегона юртда катта ҳурмат-эҳтиром билан дафн этдилар.

Ёво мотам ичида қолди: қора кўйлақ, қора рўмолга бурканди, юзлари хазондек сўлди, кўзлари ич-ичига чўкди. Бурунги ҳусн-малоҳатидан асар ҳам қолмади.

Унинг анчагина қарзи бор эди. Қарз эгалари эса, кутиб туриш у ёқда турсин, Ёфодан қарзларини фойдаси билан узишни талаб этар эдилар. Улардан бири, қарзни узсанг ҳам узасан, узмасанг ҳам узасан, деб оёғини тираб туриб олганди, Ёфо ўзини унинг оёғи остига ташлаб хўп ялиниб-ёлворди:

— Наҳотки раҳмингиз келмаса. Эримнинг маъракаю маросимларини ўтказишга ҳам қурбим келмай қолди. Синагог эса, сенга сираям ёрдам қўлимизни чўзмаймиз, деяпти. Маъмурият ҳам ёрдам қилмаяпти. Нима қилай энди? Ё ўзимни осиб қўя қолайми? Шунда қутиламанми сизлардан?

Пул эгаси ўшқирди:

— Аввал менинг пулларимни чўзиб қўй-да, сўнг ўзингни осасанми, ё томдан ташлайсанми, билганингни қилаверасан.

Онасининг ҳаддан ташқари оғир аҳволда қолганини кўрган Шаломо:

— Бўпти, ўгай отамнинг қарзи эвазига мен сизга ишлаб бераман,— деди пулдорга қараб.

Пул эгаси эса Шаломонинг ёқасидан ғиппа бўғиб, унга ўшқирди:

— Сендақа қочоқларга менда иш йўқ. Ундан кўра кўлингга қурол ол-да, арабларга қарши жанг қил, давлатимизнинг манфаатини ҳимоя қил!

У шундай деб Шаломони қаттиқ итариб юборган эди, у гуп этиб ерга йиқилди.

— Нега ўганмга бунчалик азоб берасиз? Нима, ишлаб, бева онасига ёрдамлашмоқчи бўлса, ёмонми? — деди Ёфо алам билан.

— Сен бахти қаронинг уйини эртагаёқ сотувга қўямиз. Ушанда, нима ёмон, нима яхшилигини биллиб олсан,— деб йўлида дуч келган нарсани тепиб, ағдариб чиқиб кетди у.

Шаломо ётган ерида қаттиқ ўйга толди. Аммо унинг бу ўйлари ниҳоясиз ва фойдасиз эди. У ҳали пул эгаларида қандай ният борлигини билмасди. Унинг ишлаб, ўгай отамнинг қарзларини узаман, дейиши саробдек гап эди. Аммо у ўзининг кучига ишонар, ишлашга иштиёқи зўр эди. У ғамбода онасини овутарди:

— Онажон, сира хафа бўлманг, тез орада қарзларини

миздан қутулиб ҳам қолармиз. Шунда одамларга ўхшаб кун кечира бошлармиз.

Она ўғлини бағрига маҳкам босиб кўз ёшлари тўқди, юз-кўзларидан ўпди.

— Сендан кўнглим тўқ, ўғилгинам. Ҳар қандай қийинчиликларни енгишга қодирсан. Аммо ҳали ёшсан. Бир тийин устида думбалоқ ошадиган маккор, очкўз пулдорларни енгишга қурбинг етмас дейман. Бировга раҳми келадиган одамлар эмас улар.

Она-бола турмуш икир-чикирлари устида маслаҳатлашиб турганларида бир тўда одамни эргаштириб яна бошқа бир қарз берган кимса пўписа билан кириб келди. У Ёфонинг қўлига суд ижрочисининг қоғозини тутқазди. У билан бирга келган кишилар эса қарзи эвазига Ёфонинг уйидаги рўзгор ашёларини машинага орта бошладилар.

II

Кўркам, серсув, серқуёш, кўкаламзор Лос-Анжелос шаҳри Ҳеди деган кимсанинг дунёда бор-йўқлигини аллақачон унутган эди. Дарҳақиқат, Ҳеди отасининг уйдан қочиб кетганида ёшгина бола эди. Ўз ақлига ишонган Ҳеди эса ҳеч кимсанинг ёрдамисиз онасини, бадавлат ўғай отаси — Террини қидириб топиш ниятида Лос-Анжелосдан қочиб, казинолар, картабозлар, фаҳишлар шаҳри Лас-Вегасга келиб қолган эди. У Террининг ашаддий картабоз эканини, карта ўйнаш учун эса аксари Лас-Вегас шаҳрига бориб-келиб туришини гап орасида отасининг ўзидан эшитиб қолгани учун ҳам бу ерга келган эди.

Қиморда ютқазиб қўйган картабозларнинг шовқин-суронидан маст-аластларнинг ҳайқиригию муштлашувларидан Ҳедининг боши гангиб, ақлдан озай деб қолди. У отасини қаердан қандай қидиришни билмай, сарсон-саргардон ҳолда тентиради. Аммо йўл-йўлакай тинмай сўраб-суриштираверди. Аммо Эдия билан Террининг қаердалиги тўғрисида бирор дарак топа олмади.

Шундан сўнг беихтиёр «Олтин слиток»¹ деган казинога қараб йўл олди. Унинг деворларидаги «Бир бўлак олтин ўйна» деган ёзувлар кишининг кўзларини қамаштирарди. Шовқин-сурон ва ялтироқлардан чўчиган Ҳеди у ерга киришга бетлай олмади. Сўнг яна нари кетиб, «Стардаст»² деган меҳмонхонага борди. Унда қип-яланғоч бир

¹ «Кўйма олтин».

² Стардаст — юлдуз.

хотиннинг ноз-карашма билан рақсга тушаётганини кўриб ҳафсаласи пир бўлди-да, у жойни ҳам тезда тарк этди. «Ривьера» меҳмонхонасидаги казино ҳам унинг табиатига тўғри келмади. Бу ердаги картабозлар ўйинга шу қадар берилиб кетганликларидан бировнинг кириб-чиққани билан ишлари йўқ, бунинг устига, уларнинг шовқин-суронлари ва ҳайқириқлари қулоқни қар қиладиган даражада қаттиқ эди. Меҳмонхона ҳовлиси ўртасидаги шаффоф сувли ажойиб мрамар ҳовуз кирувчиларнинг диққатини ўзига тортмай қўймасди. Ҳеди ҳам бу ҳовузни кўриб анқайиб қолди. Аммо Ҳеди сингариларни бу ҳовуз ёнига яқин йўлатмасдилар. Шундай сарсон-саргардонликлардан сўнг бу ҳашамлару ва унинг ичидаги такасалтангларга чакса тупурган ҳолда Ҳеди шаҳар бўйлаб яна онасини қидиришга тушди.

Қидира-қидира Ҳедининг тинка-мадори қуриди, қорни ўлгудек очди. Овқат излаб итдек изғиди, аммо ҳеч нарса топа олмади. Сўнг у бирон егулик топилармикан, деб ахлат яшиқларини титкилашга тушди. Қандайдир бир кампир унга оз-моз егулик берди. Ҳеди бўлса уни оч бўридек бир ямлашда ютди қўйди. Сўнгра кампир секин уни ёнига яқин келиб, ота-онаси бор-йўқлигини суриштира бошлади. Ҳеди: «Ота-онам бор, аммо...» у шундан бўлак ҳеч нарса айта олмади. Бу жавобдан ҳайрон бўлган кампир:

— Унақа экан, нега бўлмаса, кўча-кўйларда тентираб юрибсан? Афтидан, бирон ёмонлик қилганга ўхшайсан. Шу вайда ота-онанг уйдан ҳайдаган чиқар,— деди.

— Ҳеч ким ҳайдагани йўқ, ўзим чиқиб кетдим,— деди қаддини ростлаб.

— Нега ундай қилдинг?

— Беш яшарлигимда онам, отам билан мени ташлаб қаёққадир кетиб қолган. Дадам эса жуда камбағал бир одам эди, шунинг учун у билан бирга тургим келмади. Айтишларича, онамнинг кейинги эри жуда бой одам экан. Ушалар билан тургим келиб қолди.

— Онангнинг оти нима эди? — сўради кампир.

— Эдия.

— Нима?! Эдия сенинг онангмиди? Эрининг оти — Терри-а?

— Ҳа. Сиз уларни танийсизми? Билмайсизми улар қаерда туришади? — деб сўради шошиб қолган Ҳеди.

Шу он орага бирдан жимлик чўкди. Карахт бўлиб қолган кампир дарахт остидаги катта тош устига ўтириб жим бўлиб қолди. Юраги безовталанган Ҳеди: «Онам тўғрисида бирон нарса эшитган бўлсангиз, айтинг», — деб кампирга ялиниб»

ёлворди. Кампирнинг нега бундай ҳолга тушиб сўзлай олмай қолганини Ҳеди тушуна олмаган эди.

— Нега индамай қолдингиз? Ё онам тўғрисида бирор ёмон гап эшитдингизми? — сўради у.

— Билсанг, бир кунмас бир кун ҳаммаям ўлади, — деди кампир томдан тараша тушгандек қилиб. — Қайғурма! Йиғлама!..

— Нима?! Онам ўлганми? Қачон? — деб юборди Ҳеди бирдан.

Кампир онасининг ғайриқонуний эри — Терри билан ўзиникида бирмунча вақт турганини гапириб берди. Ашаддий картабоз Терри бир куни карта ўйнаётганида, Эдия эрининг рақиби ёнига ўтириб олиб ойнакдан унинг картасини эрига кўрсатиб турибди. Рақибининг картасини Эдия орқали билиб-кўриб турган Терри эса уни ҳадеб ютаверибди. Шу вақт кимдир бу сохта ўйинни сезиб қолиб, айтиб кўйибди. Шундан жанжал чиқиб, муштлашмиш бошланганида Эдия пичоқ ебди. Шармандаси чиққан Терри эса Эдиянинг жасадини ташлаб қочингга мажбур бўлибди. Сўнг Эдиянинг ўлигини кампирнинг ўзи кўмибди.

Шундай қилиб, Ҳедининг орзиқиб қидиришлари, ўгай ота уйида онаси билан роҳат қилиб бой ҳаёт кечириб тўғрисидаги умидлари совун кўпигидай учди кетди.

Чўпдек ориқлаб кетган Ҳедига кампирнинг раҳми келиб:

— Ё отангнинг олдига қайтасанми? — деб сўради муллоиймигина.

— Йўқ, қайтмайман, — деди Ҳеди, — отамнинг кўрган куни курсин. Доим чалақурсоқ юриш жонимга тегди. Энди бошим оққан томонга кетаман, — деди Ҳеди ва негадир кампирдан узоқлашгиси келмай, нарироқдаги катта тош устига ўтириб олди.

Кампир Ҳедини бир неча кун уйида сақлаб, парварош қилиб, йўлга солиб юбормоқчи бўлди. Аммо Ҳеди онасининг ўлимини эшитиб ҳам ҳеч пинагина бузмагани, заррача ҳам қайғурмаганлиги кампирни қаттиқ ранжитди. Ҳеди ҳатто онасининг қаерга кўмилганини, қабри қаердалигини ҳам сўрамади. Кампир эса унинг эсини жойига келтирмоқчи бўлиб:

— Онангни яхши кўрармидинг? — деб сўради.

— Бўлмасам-чи... Қабри қаердалигини билсам ҳозироқ бориб зиёрат қилардим, — деди.

Кампир уни бағрига маҳкам босди:

— Баракалла, ўғлим, юр, мен сенга кўрсатай қабрини.

Улар олис қабристонгача индамай йўл босдилар. Болани кичик бир тепача олдига бошлаб келиб:

— Онангиниң қабри мана шу, — деди кампир.

Теварак-атрофга аланглаб турган Ҳеди ҳувиллаб ётган қабрга кўзи тушиши билан, қабр устига ўзини ташлаб ҳўнграб йиғлаб юборди.

— Онажон, онажоним, нега сен бу ерда ёлғиз ётибсан? Нега атрофиниңда бешқа қабр йўқ? Нега? Сени шунчалик рақитдиларми? Айт-чи, энди мен сенсиз нима қилай? Қаерда яшаб кун кўрай?

Кампир Ҳедини қўлтиғидан суяб уйига олиб кетди. Уни ювинтирди, худди ўз фарзандидек мазали овқатлар билан боқди. Бола бир неча кун ичида анча ўзига келиб қолди. Оналик меҳр-муҳаббатини ҳис этган Ҳеди, кампирнинг илтимоси билан униқида яшай бошлади.

Қўшниларининг ёмон болалари Ҳедини тезда қўлга олдилар. Улар кампир ҳақида шундай ёмон гапларни айтдиларки, у кампирниқида тунашга ҳам қўрқиб қолди.

Бу болалар шу қадар бебош, шу қадар қулоқсиз бўлиб кетган эдиларки, текканга тегиб, тегмаганга кесак отардилар. Қўлларига тушиб қолган болаларни сабабсиз дўшослашар, шунинг учун одамлар улардан ҳазар қилиб қочар эдилар.

Кампир уйини ўмариб кетганлари учун уларнинг ўғрибошисини қаматтириб қўйган эди. Шу-шу ўғрибошининг очиқда қолган шериклари кампирдан ўч олиш пайига тушган эдилар. Улар ўз қилмишлари тўғрисида янги дўсти — Ҳедига оғиз очиб гапирганлари йўқ. Аксинча, кампир тўғрисида: «Бу жодугар қаровсиз қолган болаларни аввал боқиб олган бўлиб, кейинчалик хўб қийнайди. Улгудек ишлатиб жонларини олади. Ахирин оч қолдириб, кишанга солиб қўяди», деган миш-мишларни тарқатдилар. Ҳедининг қулоғига шунақа хунук гапларни қуясерганларидан ношукур бола бир кечада кампирнинг уйдан гоийиб бўлади.

* * *

Бошпанасиз қолган ялангоёқ Ҳеди «бедананинг уйи йўқ, қайга борса битпилдик» деганларидай, дарбадар темир йўл вагонларида, қоронғи пастқамларда, афиша будкаларида тунаб тонг оттирди, вақт ўтиши билан таниб бўлмас бир аҳвөлга келди: табиати дағаллашди, қўпол бир кимсага айланди, ҳеч кимнинг гап-сўзига қулоқ солмайдиган бўлди. Энди у бемашаққат пул топиш кўйига тушди. Утириб, бу тўғрида кўп ўйлади, бош қотирди. Сўнгра қоронғи бир

хилват кўчани пойлаб, бирор ўткинчини тунамоқчи бўлди. Шу вақт йироқдан бир чол, қўлида ҳасса, инқиллаб-синқиллаб келарди. У яқинлашганида Ҳеди унинг йўлини тўсди.

— Хўш, мўйсафид, қаёққа? — деб сўради ундан ҳе йўқ, бе йўқ.

— Бемор қизимни кўриб келяпман.

— Шундай қоронғи кечада битта ўзинг юришга кўрқмайсанми? Бирдан сени тунасалар-чи?

— Мени? — деб кулди чол ва шу он бирдан йўтали ҳам тутиб қолди.— Менда иккита тешик чўнтақдан бошқа ҳеч вақо йўқ.

— Ундай бўлса, яхшиликча, бор нарсаларингни узат. Нима бўлсаям майли? — дўқ урди Ҳеди.

Чол унинг дўқидан чўчимади. Чўнтақларини ағдартўнтар қилиб кўрсатди унга.

— Мана, ишонмасанг, қолганини ўзинг ковлаштир.

Аммо Ҳеди чолнинг гапига ишонмади. Унинг ҳамма ёғини бир-бир ахтариб қараб чиқди. Ҳеч нарча топа олмаганидан кейин чолнинг юзига қаттиқ тарсаки урди. Чол ағдарилиб тушди. Аранг ўрнидан туриб, орқа-олдига қарамай инқиллаганича уйига жўнаб қолди.

Бу беҳуда ишидан жаҳли чиққан Ҳеди яна бошқа бир йўловчини тунашга қарор қилди. Лекин ҳозирча у пойлаган кўчадан ҳеч ким ўтмади. Бу сафар у жуда дарғазаб, ҳар қандай йўловчини ҳам икки ямлаб ютишга тайёр эди.

Шу вақт ўрта яшар бир киши шошиб-пишиб кўча ўртасидан ўтиб қолди. Қоронғи муюлишдан ўзига қараб келаётган одамни кўриши билан Ҳеди унинг рўпарасига чиқиб пичоқ ўхталди.

— Қани, бор нарсаларингни бу ёққа чўз-чи!

— Ҳозир... Ҳозир... ишқилиб мени ўлдирмасанг бўлди,— шўрлик йўловчи дарҳол чўнтақларини ковлаштириб бор нарсаларини чиқарди.

— Соат, узуклар-чи? — таҳдид қилди Ҳеди.

— Ҳозир... Шошманг...— йўловчи пайт пойлаб туриб, Ҳедига бир мушт урди. Ҳеди ағдарлиб тушишига сал қолди. Йўловчи қочмоқчи бўлувди, дарров ўзини ўнглаб олган Ҳеди унга икки марта пичоқ солди. Қонига беланган йўловчи бирпасда жон берди. Ёвуз Ҳеди унинг узугини, соатини ва бошқа нарсаларини тўнаб кетди.

Бу «ҳунар» Ҳедига бирмунча вақтгача иш берди. Ниҳоят, бир куни Американинг катта шаҳарларидан бири — Чикагода қўлга тушиб, турмага қамалди. Турма тез фурсатда уни бошқа мақомга солиб эхонасини жойига

келтириб қўяди. У ерда «атаман» деб аталувчи бир кимсага дуч келди. Турмада атаманнинг ижозатисиз ҳеч ким ҳеч нарсага қўл ура олмайди. Каллакесар, ўғрибоши атаман ўз ҳамкасблари орасида подшодек ҳукмрон. У Ҳедининг биринчи кунги тушлик овқатини ўзининг ўринбосарига беришни амр қилди. Кечки овқатини эса тўда навбатчисига едиришини буюрди. Ҳедининг ўзи эса икки кун овқатсиз қолди. Атаманнинг амрига бўйсунганларгина бу бандитлар тўдасида тўла ҳуқуқли аъзо бўлиб қоларди.

Кунлардан бир куни Ҳеди атаманга бўйсунмай ўжарлик қила бошлади. Унинг бу «эрка»лиги атаманга ёқмади. У шерикларидан бирига Ҳедининг чап қўл чимчилогини бурашни амр қилди. Бу даҳшатли «томоша» тугаганидан кейин, атаман оғриқ азобига чидай олмай аранг ўзини тутиб турган Ҳедининг олдига келиб:

— Биз атайлаб ўнг қўлингнинг чимчилогини бурамадик,— деди.— Чунки ўнг қўлинг ўзингтайам, ҳали бизгаям керак бўлиб туради. Бизлар узоқ муддатга қамалганмиз. Сенинг эса гуноҳинг енгил, биздан олдинроқ қутулиб кетарсан, деб ўйлайман. Шунда эркинликда юриб бизга хизмат қиласан. Бойларнинг мол-дунёсини ўмариб-ўғирлиб, бизларни боқасан. Очiqда юрган дўстларимиз бир талай, улар сенга албатта ёрдамлашишади. Аммо ишингга халал бермоқчи бўлганларни эса ҳеч аямай ўлдиравер. Вазифа — шунақа.

Ҳеди атаманнинг топшириқларига негадир бепарво, худди оғзига талқон солган одамдек индамай турарди.

— Нега менинг айтганларимга «ҳа» ёки «йўқ» деб жавоб қилмайсан? — деди атаман заҳрини сочиб.

— Менимча...— деб у оҳиста жавоб қила бошлаган эди, атаман:

— «Менимча» деган гап кетмайди, каллангдан ажрала-сан, билдингми!— деди ўшқириб.— Менга қара, агар сен эркинликда менинг топшириқларимни унутсанг, шерикларим сени қаердан бўлсаям топиб, адабингни берадилар. Ана шунда бир бурда нон топиш учун бизларга ишладан бошқа чоранг қолмайди. Шерикларимиздан бири ҳар кеча Чикагонинг қоқ марказидаги кинога кириб томоша қилади. Гарчи у ориқ бўлса-да, лекин баланд бўйли ва қадди-қомати келишган. Уни топиб олиш унчалик қийин эмас. Доим катак галстук тақиб юради. Уни учратишинг билан дарҳол бизнинг одамимиз эканлигингни айтасан. Қолган гапларни у ўзи билади.

Хеди қамоқдан қутулиб чиққач, одамлар унинг кўзига худди бўрига ўхшаб кўринаверди. Энди у одамлардан ҳазар қилар, уларни ўлдирмаса, гўё улар ўзини ўлдириб қўяётгандек туюлар эди.

Бир кун у магазинга кириб бориб, пештахталарда тахлоганқ турган молларни бир сидра кўздан кечириб чиқди. Бахтига бу магазинга харидор камроқ кирар, башарти кирса ҳам, тезда ўзига керакли молни олар ёки шундай бир айланиб чиқиб кетарди. Хеди пайт пойлаб туриб магазин эгасига қаттиқ ўқрайиб қаради, бунақа қарашдан унинг сал бўлмаса эҳсонси чиқиб кетаёзди. Довдираб қолган хўжайин:

— Хой йигитча, нима керак? Айта қолинг. Кеч бўлиб қолди. Магазинни ёпишим керак,— деди ҳадеганда яқин йўламасликка ҳаракат қилиб.

— Менга фақат ўзингиз кераксиз,— деди Хеди.

— Мен?! Гапингизга тушунолмайтмен,— у пештахта олдидан нари сурилиб, ранги оқарган қолда моллар тахлаб қўйилган тахталарга суянганича туриб қолди.

— Менга молингиз керак эмас, ўзингиз кераксиз,— деди Хеди унга тўппонча ўқталиб.

— Сизга нима керак ўзи ахир?

— Кийиниб мен билан бирга юрасиз,— деди Хеди унга амрона оҳангда.

Магазин эгаси ўзини анқовликка солиб супур-сидир ва ҳисоб-китоб билан овора бўлмоқчи бўлган эди, Хеди унга қараб яна ўшқирди:

— Беҳудага вақтни олманг. Магазинингизга ҳеч ким дахл қилмоқчи эмас. Юринг, олдимга тушинг. Ёўлда «ғиринг» демайсиз. Бордию оғзингизни очсангиз, ўша заҳоти пешанангиздан ўқ ейсиз, вассалом.

Беҳол бир аҳволга тушган магазин эгасининг буйруқни бажаришдан ўзга чораси қолмаган эди.

Икковлашиб кўчага чиқишди. Магазин эгаси олдиди, Хеди эса бегона одамдек орқада борарди. Улар юриб-юриб кичкина бир тор кўчага бурилдилар. Бу ерда улар учун енгил автомашина тайёр турарди. Хеди хўжайинга машинага чиқишни буюрди. Унинг кетидан тезда ўзи ҳам чиқиб олди. Машина ичида Хеди унинг кўзларини қора латта билан боғлаб қўйди. Сўнгра машина физиллаганича тўғрига қараб йўл олди.

— Қайёққа кетяпмиз ахир? — қўрқа-писа сўради магазин эгаси ўзини аранг ростлаб.

— Дамингизни чиқарманг, керакли жойга, гап битта,— қисқа жавоб қилди Ҳеди.

Тез орада шаҳар чеккасига чиқиб олган машина, уларни дарахтлар билан ўралган энг охириги катта бимо олдига тушириб, ўзи яна орқасига қайтиб кетди.

Магазин эгасини бир қоронги хонага киргизиб:

— Мана сизга,— деди Ҳеди унга, кўзидаги латтаин ечиб қўяр экан,— тинч ва бежавотир жой. Бу ерда сизни ҳеч ким кўрмайдим, сизга дағдага қилмайди. Мол-дунёнгиз қаердалигини айтмагунигизча шу ердан қимирламайсиз.

Магазин эгаси ўзини соддаликка олиб:

— Бир умр тақимаган, билмаган одамингиз билан нега бунақа муомала қиласиз? — деди.

Ҳеди заҳарханда қилди:

— Билсангиз, бирор нарсадан хабари бўлмаган одам ҳеч қачон бунақа қилмайди. Сизнинг отингиз Макс. Шундайми? Мен қимматбаҳо молларингиз кўплигини жуда яхши биламан. Сиз газламафурушликдан ташқари, Исроил савдогарлари билан ҳам алоқадорсиз. Улар сизга оммос ва бриллиантлар етказиб бериб туришадн. Шундайми? Қани йўқ денг-чи. Сизни бу ерда боқиш учун менда сўтиқча пул йўқ, мол-дунёнгиз қаердалигини ўз ихтиёригиз билан айтмасангиз очликдан ўлишингиз турган гап.

Макс «миқ» эта олмай қолди. Ҳеди энди уни қоронги хонага қамаб қўйиб, ўзи бошқа бир ёққа жўнаб кетди.

Макс икки кечаю икки кундуз овқатсиз, сувсиз қолди. Ниҳоят, учинчи кун деганда Ҳеди унинг олдига кириб келди. Икки кун ичида Макс бўлганича бўлди: қон томиб турган қип-қизил юзлари сомондек сарғайди, кўзлари киртайиб, ич-ичига кириб кетди. Вужудида дармондан асар қолмади.

У кириб келиши биланоқ Макс ундан ичинш учун сув сўради. Ҳеди унинг гапига парво қилмади. Макс бўлса сув сўраб ҳамон ялиниб-ёлворарди.

Ҳеди унинг гапларини писанд қилмай, ҳамон дағдага қиларди.

— Айт дейман сенга, бойликларинг қаерда?

Макс эса турган ерда тамшаниб қадеб «сув-сув» дер, бойлиги тўғрисида гапиришга мадори келмас эди.

Макс ғойиб бўлган кундан бошлаб бола-чақаси мотам ичида қолган. Ҳеч ким бу тўғрида ҳеч нарса билмасди. Бутун бошли одам йўқолса-ю, уни қидириб топиш учун ҳеч кимса ёрдам қилмаса-я... Ҳеч бўлмаса бирон одам, хотинини оувтиргудек бирор сўз айтмаса... Одам йўқолди-ю, лекин

магазини зарар кўрмади. Одам ўғирланди-ю, уни қутқариб олиш учун оиласига ҳеч қандай шарт қўйилмади.

Аммо Макснинг оиласи бошига тушган бахтсизлик, ташвишлар билан Ҳедининг неча пуллик иши бор! Ҳеди фақат Макснинг бойлигини қўлга киргизса бас! Аммо Макс ўлса ўладики, лекин бойлигини қўлдан бермайди, чунки у жонидан кўра, молини яхшироқ кўрар эди.

Ниҳоят қийноқлардан қаттиқ толиққан Макс учинчи кун қоқ ярим тунда хилват хонасининг калитини Ҳедининг қўлига беришга мажбур бўлди. Ана шундан сўнг Ҳеди тўғри Макснинг уйига келди-да, калитни унинг хотинига кўрсатди:

— Эрингиз хилватхоналарингизнинг калитини менга берди, у ердаги нимаики қимматли моллар бўлса, ҳаммасини олиб, мен билан бирга тезда унинг олдига етиб борар экансиз. Билсангиз, бунинг учун менга бир соатгина муҳлат берилган холос. Шу вақт ичида бойликни етказиб бермасак, эрингиздан ажралиб қолишингиз турган гап. Бўлинг, имиламанг, тез-тез қимирланг.

Бу гаплардан ўзини йўқотиб қўйган хотини, эрим қаерда, ўзи нима гап, деб суриштириб ҳам ўтирмади. Ҳеди бу вақт хилватхонани очиб, бир сандиқчани олиб олди-ю, хотинни чавақлаб, чиқиб кетди.

Кечқурун Ҳеди ваъдасига биноан, Максга жавоб берди. Аммо уни қўйиб юборишдан олдин қаттиқ огоҳлантирди:

— Туя кўрдингми — йўқ!

Яна Макснинг кўзини боғлаб, қоронғи уйдан олиб чиқиб машинага ўтқазди-да, қоқ ярим кечада шаҳарга олиб келиб, кўзини ечди-да, «мана, тўрт томонинг қибла» деб машинадан тушириб юборди.

Турмада қандай ўргатган бўлсалар худди шу усул билан шаҳардан ўғрилар бошлиғини қидириб топди. Аммо бу бандитлар бошлиғининг иши доим ўнгидан келмай юрар экан. Бир катта банкирнинг пулини ўмармоқчи бўлиб пўлат сандиғини бузаётганида қўлга тушишига сал қолибди. Агар у қочишга улгурмаганида, бошқа шериклари қатори турмага камалиб кетиши турган гап экан.

Бошлиқ Ҳедига нохуш муомала қилди:

— Шу вақтгача менга йўлиқмасдан қаёқларда тентираб юрибсан? — деди жаҳл билан.— Менинг қаерда бўлишимни қулоғингга қўйиб қўйган эдилар-ку, ахир.

Ҳеди унга панд бермоқчи бўлиб:

— Сизга оғир юк бўлмаслик учун ўз ғамимни ўзим еб, усти бошимни тузатиб олдим. Бир оз пул ҳам орттирдим,— деди.

— Демак, пулдорсан.

— Ҳа, бир оз,— деди Ҳеди дарҳол жавоб қилиб.

Янги бошлиқнинг ишончини қозонган Ҳеди у билан бирга иш бошлаб сейфлар, кассаларни очишни, банк ва магазинларни қандай талашни ўрганди ва тезда уста ўғри сифатида иши юришиб кетди. У бора-бора бошқа ҳунарлар ҳам орттирди. Турли-туман сохта ҳужжатлар ясаб ўғрибоши олдида обрўси анча ошди. Кейин-кейин шунақа сохта ҳужжатлар билан кўп одамларни бошини еди. Шундай қилиб, оз вақт ичида анча-мунча бойлик йиғди.

Аммо ўғрибоши, бу билан қаноатланмай унинг олдига турмадаги шерикларини ҳам таъминлаб туриш масаласини қўйди. Шунда Ҳеди найранг йўлига ўтиб, эртага кўп топиб келаман, деб ўша кечаси зим-ғойиб бўлди.

Яна шаҳарма-шаҳар тентираш бошланди. Аммо у қаерга бормасин тезда изини йўқотиш ҳаракатига тушарди. Ниҳоят юриб-юриб, ташлаб кетган отаси эсига тушиб, Лос-Анжелосга — тўғри отасининг уйига келди. Энди бу уйда турувчи бегона кишилар, Довид алақачон қизи билан Паластинга кетиб қолган, дедилар. Аммо унинг ўлик-тириклиги номаълум эди. Ҳар эҳтимолга қарши синагогга бори хабар олгин, деб маслаҳат бердилар. Синагогдагилар яҳудийлардан кимлар қаерда туришини билишар экан.

Ҳеди шундай қилди, тўғри синагогга борди. Аммо у ерда отаси шаънига минг хил лавнатлар эшитди. «У табаррук ердан қочқин, у даҳрий, у яҳудийларнинг шаънига доғ тушириб, худонинг қаҳрига учраб ўлди», деб жавоб қилди.

— Демак, отам ўлибди-да...

Ҳедига тасалли берган бир кимса Довиднинг алақачон Глора билан Паластинга кетиб қолганини, у ерда бухоролик Ёфо деган бир аёлга уйланганини, аёлни Шаломо деган ўғли борлигини, янги тузилган Исроил давлатида яшаш қийин бўлган бўлса керак, шу вайдан улар яна Лос-Анжелосга қайтиб келиб, бир вайрона ҳовлида турмуш қилаётганларини, унинг ҳовлиси қайси кўчадалигини ҳам айтиб берди. Сўнгра Довид, қизи Глорани Лейвик деган заргарга эрга берганини, улар анча бой-бадавлат турмуш кечиришларини ҳам гапириб берди.

Нотаниш кишининг узундан-узоқ ҳикоясидан тоқати тоқ бўлган Ҳеди «Отамга нима бўлган экан? Қаерда, қачон ўлган экан?» деб ўйланиб қолди.

— Отанг яқинда шу шаҳарда ўлди. Қизи — Глора дафн маросимида шаҳарда йўқ эди. Айтишларича, ўғай онанг ўғли билан оғир кун кечираётган эмиш.

Ҳеди вақтни ўтказмай отасининг уйига қараб йўл олди. Уша ерга бориб:

— Шу ерда Ёфо деган аёл турадимми? — деб сўради. — Сиз ким бўласиз? Довиднинг хотининми?

Бемор ҳолда инграб ётган Ёфо «ҳа» деб жавоб қилди-ю, унинг ўзидан:

— Сиз ким бўласиз? — деди.

— Мен Довиднинг иккинчи хотини — Эдйдан туғилган ўғли бўламан, — деди Ҳеди.

Уй ичи ҳувиллаб ётар эди. Бунга кўз югуртирган Ҳеди хайрон бўлиб қолди:

— Нима, уйлариингни ўғри уриб кетганми?

— Сизга нима десам бўлар экан, ўғирладилар ҳам, ўмариб ҳам кетдилар, — деди Ёфо кўз ёш қилиб.

— Уй-чи? Кимники? Сизларники эмасми? — деди Ҳеди у ёқ-бу ёққа аланглаб қараб.

— Бизники десам ҳам бўлади, демасам ҳам.

— Бу нима деганингиз?

— Отанг шундай қарзга ботган эканки, асти қўявер. Ўғлим билан ўлгунимизча тўласак ҳам узолмасак керак, дейман. Қарз берган кимса уйни «ким ошди» савдосига қўйиб сотмоқчи эди. Эшитишимизга қараганда, яқинда ўзи машина тагида қолиб ўлибди.

— Жуда соз бўлибди-да. Бўлмасам бошқалари билан ўзим ҳисоблашаман. Ҳадеб хафа бўлаверманг. Биз ҳам одамларга ўхшаб яшармиз. Синглим Глора қаерда?

— Шу шаҳарда. Эрп билан денгиз томонга дам олгани кетган.

— Қизиқ, отаси ўлган бўлса-ю, у денгизга бориб дам олса... Отасининг уйини қуритиб кетсалар ҳам пинагини бузмабди-да. Бунинг учун Глора меъдан кўрадиганини кўради, — деди Ҳеди зарда билан ечинаркан. Маъна энди Ҳедининг кўнгли жўйига тушди. Бошпана топилади, ишларини юриштириб юборса бўлаверади.

Нафасини ростлаб бир оз дам оляволгач, Ҳеди Лейвикнинг заргарлик устахонасини навардан кечирди. Уни жуда қиртишлаб ўмармоқчи бўлди, токи синглиси билан Лейвик денгиздан қайтиб келганларидан кейин бошларини қашлагани игна ҳам топа олмайдиган бўлсинлар.

Кечқурун Шаломо уйга қайтди. Ҳеди энди кўп йиллардан сўнг одамлар орасида ўтириб мўътадил ҳаёт кечирди тарзига эришди. Бечора Ёфо эса бор-йўгини дастурхонга қўйган эди. Кечки овқат маҳалида Ёфо Ҳедидан сира кўз узмади. У худди Довидга ўхшарди. Унинг жуссаси ҳам Довидники сингари букри бўлса-да, лекин саломатлигини мазаси йўқдек кўринар эди. Гоҳ-гоҳ андак йўталиб қўяр, лекин устма-уст чекарди. Фақат ўнг юзидagi

тиртиги ва пешачасидаги яра пиздан қолган чуқурча афтини хунук қилиб кўрсатиб турарди. Аммо кўзлари, лаблари баайни Довидники эди.

Ҳеди ўзининг феъл-атвори ҳақида Ёфога ҳали-ҳозирча ҳеч нарса билдирмади. Лекин Ҳеди гоҳо Шаломога астойдил тикилиб қарар, унинг қаршидан эса Ёфо андак ҳадиксирлагандек бўлар эди. Довиднинг табиатида эса бошқаларга бунақа қараш йўқ эди.

Орадан бир оз фурсат ўтгач:

— Қандай яшаб турибсизлар, доно Сулаймон? — деди Ҳеди бир оз заҳарханда билан.

— Ишляймиз, ишқилиб ўлмай-нетмай бир амаллаб кун кечириб юрибмиз,— деди Шаломо унга жавоб қилиб.

— Ундай бўлса жуда соз! Пул топишинг қалай?

— Сенга нима десам экан. Гоҳо ундай, гоҳо бундай. Учма-уч... Хўжайинининг берганига шукур қилиб ётибмиз. Аммо қалбаклик, ўғрилик қилмаймиз.

Ҳеди Шаломога ўқрайиб қаради, ичида: «Мен билан бирга бўлсанг ҳали ўғрилик ҳам қиласан, керак бўлиб қолса одам ҳам ўлдирасан. Фақат мен сени қўл-оёғингдан маҳкам боғлаб олсам бўлгани», — деб кўйди.

Ана шу мақсадда Ҳеди Лейвикнинг заргарлик устахонасини Шаломо билан бирга ўмарсам қандай бўлар экан, деган фикрни дилига тутиб кўйди. Шу мақсадда Шаломога арзон костюм олиб берди. Кечқурунлари уни томошахоналарга олиб борди, ресторанларга олқириб зиннат қилди. Уйга харажат қилиб, озиқ-овқатни сероб қилиб кўйди.

Бундан хурсанд бўлиб кетган Ёфо унга қандай муомала қилишни, қаерга ўтиригилишни билмай қолди. Ҳар келганида мўътабар бир кишидек уни яхши қарши олар, уйнинг тўрига ўтқазар эди. Ҳеди бўлса ичида, энди буларнинг кўнглини овладим шекилли, энди бемалол ҳаракат қилаверсам бўлар, деб дилидан ўтказди.

III

Зим-зиё осмонда юдузлардан асар йўқ. Кўчалар қабристондек жимжит. Бу тинчликни фақат ресторанлардан кеч чиққан одамларнинг гала-говурларигина бузарди холос. Ҳеди Шаломони хўб ичириб, Лейвикнинг устахонасига бошлаб кетяпти.

— Қадамингни шахдам-шахдам бос!

— Заргарлик устахонасига кундузи келсаям бўлаверди,— деди Шаломо бошини сарак-сарак қилиб.— Сен уни бир томоша қилардинг. Кечаси ниманиям кўрардинг.

Улар устахонага келганларидан сўнг:

— Жим!! Вайсайверма! Сен манави ерда қимирламай тур!

Ҳеди Шаломони устахонадан бир оз нарида қолдириб, ўзи қулфни очиб ичкарига кириб кетди. Сейфни очиб, қимматбаҳо нарсаларни, ҳатто асбоб-ускуналарни ҳам халтага жойлади. У ердан чиққач, эшикни яна қулфлади. Сўнг Шаломонинг олдига келиб: «Юр, кетдик» деди.

Унинг қўлидаги тугунни кўрган Шаломонинг қути учди:

— Нима бу? Лейвикнинг дўконини ўмардингми, дейман?

— Дамингни чиқара кўрма! Полиция тутиб олиши мумкин.

— Нега тутиб олади?

— Мен билан юрганинг учун. Ҳа... Сен кўрқяпсанми? Ҳа-ҳа... юр, яхшиси, секин уйга бориб дам олайлик.

Ранг-қути ўчган Шаломо йўл-йўлакай Ҳедидан қандай қутулишни ўйларди. Ҳеди бўлса йўл-йўлакай уни, одам фақат шу йўл билангина яхши ҳаёт кечириши мумкин, деб авраб борарди.

Шаломо кўрқувдан ўзини сал ўнглаб олиб:

— Бундан чиқди, сен ўғри экансан-да,— деди.

— Нималар деяпсан?! Вой тентаквой-ей! Шундай бой Америкада ўғри фақат менгинами?

* * *

Шаломо кечаси билан ётган ерида тўлганиб чиқди. Қани энди унинг кўзларига уйқу келса... Қандай қилиб ўзининг Ҳедига қарам бўлиб қолганини сира-сира тушуна олмасди. Гоҳо Ҳедининг «Нима, сен мана бу кийиб юрган костюмингни осмондан тушган деб ўйлайсанми? Менинг ҳар куни сенга бераётган пулларим ва кокаколаларим сенинг қора кўзларинг учун, деб ўйлайсанми? Ресторанлар, нозанин хотин-қизлар билан айш-ишратлар-чи! Қани, айтчи, булар ҳаммаси ниманинг эвазига? Энди сен менга шериксан: тўқ яшайсан, башанг кийиниб юрасан...» деган гаплари эсига тушарди. Эрталабга яқингина Шаломонинг кўзи бир оз илингандек бўлди-ю, туш кўрди. Кимдир унинг кўлларини қаттиқ бурар, томоғидан ғиппа бўғарди. Уйқу аралаш босинқираб: «Мен эмас. Мен синдирганим йўқ. Мен борганим йўқ...» дерди ҳадеб.

Унинг алаҳсирашидан уйғониб кетган Ёфо ўғлини туртиб:

— Уйқунгда гапирадиган одатинг йўқ эди-ку. Нима бўлди сенга? Ағдарилиб ёт,— деб ўғлининг устига кўрпа ёпиб қўйди.

— Йўқ, онажон, энди турай, ишга кеч қоламан,— деб ўрнидан шошиб турди у.

— Ҳали вақт эрта. Нонушта қилиб ол.

— Йўқ, ойижон, борай.

Қуёш найза бўйи кўтарилган бўлса-да, Ҳеди ҳамон уйқуни урар, Ёфо эса нонушта ҳозирлаб, Ҳедининг уйқудан туришини кутар эди.

Ниҳоят, Ҳеди уйқудан аранг туриб, керишиб кафтларини бир-бирига ишқалаб Ёфонинг олдига келди.

— Мунчаям яхшисиз-а, Ёфо опа. Отам ҳам сиз билан яхши ҳаёт кечирган бўлса керак, дейман. Келинг, ўтириб, биргалашиб нонушта қилайлик,— деди.

Ёфо анчагача дудмал бир аҳволда индамай ўтирди-да, кейин гапнинг маромини топиб Ҳедидан:

— Шунча пулни қаёқдан оляпсан? — деб сўради.

Сўнгра ўйлади: «Ишляпти десам, ухлагани-ухлаган. Шаломоям ишляпти-ку, ахир. Унда эса бунақа пуллар йўқ, сарф-харажати ҳам маълум. Ҳедига ўхшаб ҳадеб пул бериб, ҳадеб яхши овқат пиширтиравермайди. Ҳеди эса ичмасдан на нонушта қилади ва на овқат ейди. Ичганда яна худди сув симиргандек ичади, афтиям буришмайди. Кейин, ўзини яна овқатга уради».

Ёфонинг саволидан жаҳли чиққан Ҳеди:

— Менинг қанча пул топаётганим билан сизнинг нима ишингиз бор? Ун йил ишламасам ҳам пулим етиб ортади. Аммо шунинг билан, ўғлингиз мен билан бирга бўлса ҳеч ютқазмайди. Биламан, отам билан ҳеч қачон бундай ёлчиб ҳаёт кечирмагансизлар. У жуда камбағал, чумчуқдек юраксиз эди.

— Раҳматлик отанг ҳақида унақа гапирма. Биз доим тинч ва иноқ яшаганмиз,— деди Ҳедининг гапини бўлиб Ёфо.

— Ҳамма гаплардан хабарим бор. Шу вайдан ҳам биринчи хотини Этел очликдан туғолмай ўлган экан. Иккинчи хотини, менинг онам эса, эрининг камбағаллигига бардош бира олмай, қочиб кетган... Агар у яхши ҳаёт кечирганда мен ҳам дарбадар бўлиб қолмас эдим, онам ҳам қочмасди.— Ҳеди зарда билан рюмка тўла ароқни ичиб юборди.

— Ҳозир онанг қаерда?

— Ҳеч қаерда! — аччиқ жавоб қилди Ҳеди.

— Ҳеч қаерда?

— Шунақа, ҳеч қаерда! Уни ўлдиришган,— деди ўшқириб.

— Вой ўлай! Даҳшат! Ҳеч ғам ема, отангнинг уйи...

сенинг уйинг, ўғлим. Сен Шаломодан каттасан. Унга ака бўласан,— деди Ёфо унга тасалли бериб.

— Раҳмат сизга, опа, аммо мен бу уйда яшай олмайман. Хайр, мен кетдим.

Ҳеди кийиниб, тугунчасини кўтариб чиқиб кетмоқчи эди, шошиб қолган Ёфо:

— Нималар деяпсан? Ё мен бирор ножўя гап айтиб қўйдимми? Ундай бўлса, мени кечир,— деб тугунни унинг қўлидан олмоқчи бўлди.

Ҳеди:

— Қочинг, йўлимни тўсманг! — деб тугунни шартга унинг қўлидан юлқиб олди-да, чиқиб кетди.

IV

Шаломо ойлигини олиб келиб, онасининг қўлига бераркан:

— Бу ҳафта маошим чакки бўлмади, онажон,— деди у мамнун бир оҳангда.

— Илоё бахтимга саломат бўлгин, болагинам,— дуо қилди онаси уни.

— Она, Ҳеди ҳалигача келмадимми? — шошиб сўради Шаломо.

— Йўқ. Кун бўйи қаёқларда тентираб юраркан-а у? Кеч қайтишининг сабабини сира тушуна олмай гарангман-да. Кеча қоқ ярим кечагача икковинг қаёқларда қолдиларинг? — сўради ўглидан Ёфо.

— Бизми? Бир оз шаҳар айландик. Хўб ичдик, едик... Танцани томоша қилдик.

— Ресторанларда юриш биздақа камбағалларга ярашмайди, ўғлим.

— Онажон, билсангиз, бугун заводимизга сочи жинглак бир киши келиб, Исроилга боринглар, деб даъват қилди. Сиз нима дейсиз? Исроилга кетсак-чи? Бундан беш-олти йил илгари борган киши энди Исроилни танимас эмиш. Дунёда унга тенг келадиган мамлакат йўқ эмиш. Ҳозир асл жаннат бўлган эмиш...

Ёфо узоқ сукутга чўмди. Ниҳоят, «Мен Исроилда бир марта бўлиб жаннат ҳаётини эмас, дўзах ҳаётини бир неча йил татиганман. Одамларни йўлдан оздириб, фойда изловчи ифвогар ким экан ўзи? Майли, бола-чақаси билан ўзи кўчиб бориб, ибрат кўрсата қолсин»,— деди чуқур хўрсиниб.

— Онажон, нега жимиб қолдингиз?

— Ўғлим,— деди Ёфо секин,— у ерда биздақаларга кун йўқ. Мен соф яҳудий эмасман. Бизга ўхшаганларнинг

ўлигимизни кўмиш учун у ерда бир қарич ер ҳам бермайдилар. Шундай. Буни ўйлашнинг ўзи кишини даҳшатга солади. Йўқ, ўғилгинам, мен у ерга сираям бора олмайман.

— Соф яҳудий деганингиз нима? — ҳайрон бўлиб сўради Шаломо.

— Эй ўғлим, билсанг, у ерда яҳудийларни тоза, нотоза деб, биринчи, иккинчи даражага ажратадилар. Менинг отам эса эроний. Шу важдан мени улар нотоза яҳудий, деб ҳисоблайдилар.

— Унақа бўлса нега Америкага келдингиз? — қизиқси-
ниб сўради Шаломо.

— На чора? Бор гапни бир бошдан гапириб берай. Энди сен ўсдинг-улғайдинг, ҳаммасини билишинг керак.

Ефо аввал ўзининг, сўнгра қисман Довиднинг тарихини бир бошдан сўзлаб кетди.

Большевиклар Россияда сионистларни тор-мор келтирганларидан сўнг, улар дарғазаб бўлиб яширин равишда яҳудийларни Паластинга юборишни уюштира бошладилар. Урта Осиёда ҳам шунақа маросимлар уюштирилди. Улар ўз қора ниятларини амалга оширмақ учун Афғонистон ва Эрондан махсус йўл кўрсатувчиларни ёлладилар. Бу йўл кўрсатувчилар эса кўпгина содда яҳудийларнинг ёстигини қуритдилар. Уларни фақат Машҳадгача узатиб қўйиб, шу ерда бор-йўқларини шилиб олиб, ўзларини ўлдириб юбордилар... Аббос деган бир йўл кўрсатувчи онамининг эрини, Бухородан Машҳадга кузатиб қўяди. Эсон-омон Эронга ўтиб олганидан сўнг, Аббосга нишона бериб, энди хотиним — Шифрони ҳам олиб ўтиб қўй, деб илтмос қилади. Нишонани олган Аббос, бу одамнинг ёнида пули кўплигини пайқаб, уни дарҳол ўлдиради ва бутун давлатини олиб қочади. Сўнгра фурсатни ўтказмай нишона билан тўғри Бухорога, Шифро олдига қараб йўл олади. Аббос Шифрони ҳам Бухородан эсон-омон Маҳшадга ўтказиб қўяди. Шу жойда Шифро фожиага дуч келади. Аббос Шифрога эрининг ўлдирилганини, агар Шифро бутун бойлигини топширмаса, унинг ҳам ўлдирилишини айтади. Улим хавфидан қўрққан Шифро дарҳол барча дунёсини унга икки қўллаб топширади. Бундан ташқари, Аббос уни, оила қурайлик, деб мажбур этади. Шифро бунга кўнмайди, шунда Аббос ўлдираман, деб таҳдид қилиб, биринчи кечадаёқ уни номусига тегади ва унга бундан сўнг кўча юзини кўрсатмай қўяди.

Шифро ҳомиладорлик вақтида Аббос яна бир жиноятга ружу қилади. Гавриэл деганни ўтказиб қўйиб, яъни Шифрога кўндаланг қилади: «Мана шу хотин сеники,

бор-йўғингни бу ёққа чўз», дейди. Давлатини ўмариб, уларни ташлаб кетади. Бор-йўғидан айрилган шўрлик Гавриэл билан Шифро бегона юртда бошпанасиз қолиб, никоҳсиз топишадилар. Орадан бир қанча вақт ўтгач, Шифро қиз туғади. Бу ғайриқонуний туғилган қиздан одамлар шубҳаланмасликлари учун унга Ёфо деган яҳудийча исм берадилар. Гавриэл унга ота бўлиб қолади. Ёфони эса яҳудийга эрга берадилар. У Шаломони туғади. Орадан кўп вақт ўтмай, Шифро тиф касалидан ўлиб кетади. Гавриэл эса Ёфоникида қолади. Эронда Ёфонинг оиласида катта бахтсизлик юз беради. Давлатга хиёнат қилгани учун Гавриэлни қамайдилар. Хаақ олдида жазоланишдан номус қилиб, Гавриэл турмада ўзини осади. Революция тарафдорли бўлгани учун Эрон ҳукумати Ёфони эрини дорга осади. Бу ҳангомаларнинг оқибатидан кўрққан Ёфо ўғли Шаломони олиб Исроилга кетади. У ерда Довидга турмушга чиқади. Кейинроқ Ёфо Довиддан Совет Иттифоқида унинг Бахўр деган укаси борлигини эшитади. Бахўрнинг эса Соро деган хотини бор экан. Гавриэл эса Соронинг акаси экан.

— Энди ҳаммасини тушунган бўлсанг керак, ўғилгинам. Вақт-соати билан сенга яна Исроил тўғрисида батафсил гапириб бераман.

— Лекин сиз нима учун Америкага келиб қолганингиз тўғрисида бир оғиз ҳам гапирмадингиз-ку, — деди Шаломо онасига.

— Биз Довид билан Исроилдан жон деб Совет Иттифоқига — ота-оналаримиз Ватанига бормоқчи эдик, аммо Исроил маъмурлари бу ишимизга қаттиқ қаршилик кўрсатдилар. Қаердан: Эронданми, Америкаданми келган бўлсаларинг фақат ўша ёққа қайтасизлар, дедилар. Шундай қилиб, биз мажбуран Америкага келиб қолдик.

Шаломо онасининг авлодлари, турма, жазо ва дарбадарликка тўлган мамлакат ҳақидаги фожиона ҳикоясини тинглаганидан сўнг, беихтиёр Хедининг сўзлари эсига тушди: «Энди сен мендан қочиб ҳеч ёққа бора олмайсан. Мен бора жойда сен ҳам бор. Мен агар қўлга тушиб қолсам, сен ҳам мен билан бирга бўласан...» Сўнг у ўзича: «Ўғрилиқ қилишда мен қатнашганим йўқ десам барибир менга ишонинмайди. Мен у билан бирга юрган бўлсам-да, лекин доим четда турганман. Наҳот шу ҳам жинойт ҳисобланса...» деб ўйлади.

— Мен отангинг ҳалоллиги, меҳнаткашлиги, одамийлиги ҳақида сенга кўп марта гапириб берганим. Аммо унинг революцияга муносабати борлигини билмас эканман. Кейинроқ билиб қолдим. Умуман, сенга бу ҳақда гапириб

беришдан қўрқардим. Болалик қилиб ўртоқларингга: «Мен революционернинг ўғлиман», деб айтиб қўйишингдан қўрқардим. Унда ҳолимиз хароб бўларди. Бойлар бизларни борса келмасга бадарга қилардилар. Энди бўлса сен ўсиб-улгайдинг, сир тута оласан. Сенга ишонса бўлади. Сен революционернинг ўғлисан, болагинам. Сен билан фахрланаман, сен отангнинг изидан кетяпсан.

V

Ҳеди бир ҳафтадан бери уйга қадам босмай қўйди. Бундан Шаломо қаттиқ ташвишга тушиб қолди. «Ҳеди қўлга тушган бўлса керак, полиция мени ҳам қидириб келиб қолса-я!» деган гумонда эди.

Шу-шу Шаломо индамас ва ўйчан бўлиб қолди. Иштаҳаси ҳам бўғилди. Бунни Ёфо ҳам пайқаган эди. Ишдан қайтгач, овқатланмай тўғри ўринга кириб ётиб олар, ранг-рўйи сомондек сарғайган эди.

Кунлардан бир куни гап орасида Ёфо:

— Нима, мазаиң йўқроқми дейман? — деб сўради ундан.

— Йўқ, онажон. ... Аммо бир нарса мени қаттиқ ташвишга солиб қўйди.

— Нима экан у? Айта қолсанг-чи тез.

— Бир дўстим биров билан дўстлашиб қолган экан. Уша дўстимнинг дўст тутингани ўғри экан, қўлга тушиб қолибди. Энди полиция дўстимга кун бермаётган эмиш. Унинг ўғри эканлигини била туриб нега полицияга хабар қилмадинг, деб айблаётганмиш. Ахир у ўғирлик қилгани йўқ-ку.

Ўғлининг соддадиллигидан кулди Ёфо. Дўсти гарчи ўғри бўлмаса-да, ўғрига шерик эканини, бу ҳам бир нав ўғирлик эканини унга хўб тушунтирди.

Шаломонинг вужудига совуқ югуриб, аъзойи баданида титроқ турди, оромини йўқотди. Олиб берган костюми, берган пуллари, ресторанларда қилган зиёфатлари учун Ҳедига минг-минг лаънатлар ўқиди.

Ўғлининг кайфияти ўзгарганини билиб турган Ёфо:

— Сен бетобга ўхшайсан, ўғлим, ёт. Ўртоққинанг қуриб кетсин!

— Ҳа, онажон, негадир совқотиб кетяпман. Яхшиси, ўрнимга кириб ёта қолай,— деди у.

Шаломо устига кўрпа буркаса ҳам, турма даҳшатлари бир-бир унинг кўз ўнгидан ўтаверади. Бир вақт Ҳеди унга турма камерасидаги муштлашувлар тўғрисида сўзлаб берган, ҳозир ўша муштлашувлар унинг кўз олдига келар.

Шаломо бандитнинг муштига дош бера олмаслигини ҳис қилар эди.

Шаломонинг қўрқиб юргани ростга чиқди. Уйга Ҳеди билан бирга уч киши кириб келди; биттаси полиция кийимида, иккитаси эса граждандан кийимида. Улар қиёфа жиҳатидан бир-биридан кескин фарқ қиларди; бири семиз, пакана, катта қора кўзойнак таққан. Иккинчиси эса новча ориқ, ҳасса ушлаган. Иккиси ҳам мўйловсиз. Оригининг товуши йўғон, семизиники жингилааганроқ.

— Хўш, хизмат? — деб сўради Ёфо уларда.

— Бу йигит сизнинг ўғлингизми? — сўради Ёфодан сервиздари.

— Йўқ, меннинг ўғлим эмас. Сиз Довиднинг хотини бўласизми?

— Ҳа, шундай.

— Ундай бўлса нега ўғлингиздан тоняпсиз? Бу Довиднинг ўғли-ку, ахир.

— Рост. Довиднинг ўғли. Лекин у иккинчи хотини — Эдиядан. У Терри деган бир бузуқ одам билан қочиб кетган, — деди Ёфо хотиржам туриб.

Ҳедининг ўсиб кетган соқоли унинг юзини шишганга ўхшатиб кўрсатар, кўп калтак еганидан бўлса керак, башараси хунуклашган эди. У гўё ҳеч нарса бўлмагандек, ўзини бефарқ тутиб турарди.

— Кўп бошни қотирма! Довиднинг ўғли бўлгандан кейин, демак, шу уйнинг ҳам ўғли-да! — деди иккинчиси зарда билан ва қоғозга бир нималарни ёза бошлади. Бошқаси эса уй ичини назардан кечириб, шерининг қулоғига: «Қоғозни қораламай асосий гапга ўта қолайлик», деб пичирлади.

— Шаломо қаерда? — ёзаётган қоғозини портфелига солиб қўяётиб сўради иккинчиси.

— Касал... Ётибди, — деди Ёфо.

Гражданданча кийинган кимсалар ўзларининг Лос-Анжелосдан, сионистлар жамиятидан келганликларини билдирдилар. Бирининг оти — жаноб Нудельман, иккинчисиники — жаноб Шифман экан. Кўпдан бери бутун Американи қидириб, ниҳоят, талай сейфу кассаларни бузиб-синдириб пулларини ўмарган, кўп кишиларнинг ёстигини қуритган, қотил жиноятчи, муттаҳам «Деди», «Беди» ва «Ҳеди» номлари билан юрган Ҳедини қўлга туширганлар. У қилган жиноятлар ниҳоятда оғир бўлиб, бу жиноятларни ёлғиз ўзи қилмаган. Агар уни суд қилсалар, Америкада унинг юзлаб, минглаб шериклари топилиши турган гап эди... Шаломо эса унга шерик...

— Уғлингиз Шаломо ҳам шу жиноятчи қатори суд курсисида ўтиришни керак,— деди Шифман Ёфога мажбу-рона назар ташлаб.

— Хўш, кейин нима бўлади? — деди Ёфо уларнинг гапини писанд қилмай.

— Кейинми? Бу икки аблахни турма, сургуналар кутаётибди! — деди зарда билан Нудельман.

Шифман ўзига хос мажбурилик билан Нудельманинг гапини бўлиб, ётиғи билан Ёфога деди:

— Агар болаларингизнинг тақдирлари сизни қизиқ-тирмаса, биз сиёистларни қизиқтиради. Бизлар ҳар бир яҳудийни жиноят ва сургуналардан қутқариб, осойишта ҳаёт кечирishi учун, ватанимиз Исроилга қайтиши учун юзлаб, минглаб доллар сарфлашга тайёрмиз.

Шифман Ёфонинг кўнглига секин кўл солиб, Довиднинг яҳудийлар олдидан осий, гуноҳкор эканлигини тушунтира бошлади. Соддалик қилиб шу гуноҳкор билан бир ёстиқда бош кўйиб хато қилганини айтди. Ёфо, Ҳеди ва Шаломо билан Исроилга қайтиб, ўз гуноҳини ювиш лозимлигини, шу билан икки йигитни оғир сургундан қутқариб қолишини, улар Исроилга бориб унинг қудратига қудрат қўшиш учун солдат бўлиб хизмат қилишларини тушунтирди.

Аммо Ёфо Шифманинг ифлос ниятларини, ёш йигит-ларни арабларга қарши жангга қайраб солмоқчи бўлганлик-ларини фаҳмлаб унинг аврашларига учмади. Исроилга боришдан бош тортди. Каллакесар Ҳедини Исроилга юбормоқчи бўлсалар таъблари, аммо Шаломони арабларга қарши солдатликка беришликка унамади.

— Демак сен ёлғиз ўғлингни қамоққа тушишига рози экансан-да,— деди Нудельман дўқ билан,— демак, бундан чиқдики, ўзинг ҳам, ўғлинг ҳам яҳудий давла-тига ёрдам бермоқчи эмассанлар-а? Шундайми?

— Жаноб Нудельман, менинг гапларимни тўғри ту-шунсангиз...

Шаломо тўшақда иситмада ёниб-куйиб ётар, юзларидан оққан тер ёстиқни шилта қилиб юборган эди.

— Жиноятчи ўғлингни чақир бу ёққа, ҳайвон. У билан ўзимиз гаплашамиз,— деб ўшқирди Нудельман.

— Чақириб беришим мумкин, лекин у сизлар айтган-дек жиноятчи эмас,— деди Ёфо.

— Уям менга ўхшаган жиноятчи. Ҳамма жиноятла-римга у ҳам шерик,— деди Ҳеди гўштдор юзларини учириб.

Бу даҳшатли гапдан сўнг, Ёфонинг томоғига бир нарса

келиб тикилгандек бўлди. У Ҳедининг олдига келиб, ваҳшиёна бир оҳангда сўради:

— Нима дединг, аблаҳ? — у шундай деб Ҳедининг юзига тарсаки тортиб юборди. — Мен сени дафъатан юзи тиртиқ, пешанаси ғурра ҳолда кўрганимдаёқ катта ўғри эканлигинга ақлим етган эди-я! Эсиз-эсиз Довид...

Нудельман Шаломони олиб чиқишни буюрди ва Ёфога, бир қадам ҳам жила кўрма, деб амр қилди.

Полиция ходими тердан шалаббо бўлган Шаломони олиб чиққанида, Шифман Ёфонинг қулоғига: «Сионистлар сенинг эски ишларингни ковлаштираётганлари йўқ», деб шивирлади. «Бизлар, бу икки йигитнинг гуноҳини пул билан ювиб, Исроилга жўнатмоқчимиз... Қайсарлигинг ўша эски ишларинг билан шуғулланишга мажбур қияпти бизни», — деди.

Улар Ёфога, биз сени Исроилда эканлигингдан бери биламиз, эрингни ҳам, унинг қандай жазоланганини ҳам... дедилар. Аммо Исроил армиясига яна икки солдат қўшишга ёрдам қилса, бу изларни унутамиз, дедилар. Бу ишни улар яҳудий халқининг манфаатини кўзлаб қилаётганмиш. Агар хоҳламасанг, унда ёлғиз ўғлинг турмада чириб кетади, дейишди.

— Исроилда турмушнинг аччиқ-чучугини кўп тати-ганман. У ерга бориб бегуноҳ арабларни ўлдиргандан, сионистларнинг роҳати учун урушда ҳалок бўлгандан кўра, шу ерда турмада ётгани афзал.

— Эҳ, беақл аёл, ўғлингни турмада ўлдириб юборишлари ҳеч гап эмас, — деди Нудельман заҳарханда қилиб.

— Сизлар ҳамма ерда ҳам ўлдириб юборишга қурбиларинг етади, — деди шартта Ёфо Нудельманга.

— Бўлмаса энди навбат сеники. Тайёр тур. Ажалингдан беш кун бурун ўласан.

Нудельман полицияга имо қилди, у Шаломонинг қўлига кишан солди, сўнг уни ўзлари билан бирга олиб чиқиб кетдилар.

* * *

Ёфо ўғлини кўрмоқ учун рухсат олиш ниятида қўлида тугунчаги полицияхона, прокурор идораси, турма эшигида юра-юра тоқати тоқ бўлди. Ҳамма жойда ҳам: «Ўғлинг бу ерда йўқ», деб жавоб қайтардилар. Бу қайғу, айниқса ёлғизлик Ёфони жуда қийнаб-эзиб ташлади. У ўғлидан ажралиб ҳаёт кечиринини ҳеч тасаввур қила олмади. Онасининг ўлими, ўғай отасининг ўз-ўзини ўлдириши, биринчи эрининг осилиши, иккинчи эри — Довиднинг

қўққисдан вафот этиши, ёлғиз ўғлининг бедарак кетиши уни жуда-жуда эзиб юборган эди.

Ниҳоят у қидириб-қидириб, Шифман билан Нудельманни топди.

— Ўғлимни қаёққа жўнатдиларинг? Излаб ҳеч қаердан дарагини топа олмаяпман,— сўради кўз ёш қилиб Ёфо улардан.

Бу икки тасқара Ёфога масхараомуз назар билан қарашди.

— Сен ҳам кўз ёши тўкишни билар экансану... Уйингда бизлар билан бошқача оҳангда гаплашувдинг-ку,— деди ҳиринглаб бақалоқ Шифман.

— Сизлар бунча бағритош одамсизлар? Одамни мунча хўрлайсизлар? Ўғилгинамни топиб беринглар? — деди Ёфо.

— Ўғлинг бу ерда йўқ. Аммо уни топса бўлади,— деди Нудельман салмоқлаб.

Бу жаноблар, сионистлар жамиятининг кабинетидаги юмшоқ курсиларда ўтириб, ўз оёғи билан кириб келган Ёфони йўлга солмоқчи бўлдилар: — Америкада беш миллиондан ошиқ яҳудий бор,— деди Шифман.— Бу дунёдаги ҳамма яҳудийларнинг учдан бир қисми. Исроил давлатининг тузилиши бизнинг зиммамизга кўп вазифалар юклайди. Биринчидан, Исроилни қурол-яроғ, самолёт, танклар, машқ кўрган солдат ва офицерлар билан таъминлаш. Иккинчидан, армия асраш ва ҳарбий эҳтиёжлар учун маблағни аямаслик, армия сафини доим яхши таълим олган йигитлар билан тўлғазиб туриш. Ҳар бир яҳудий Ефратдан тортиб Нилгача «Буюк Исроил»ни барпо этиш учун қўлидан келган кўмакни аямаслиги лозим. Ҳар бир яҳудий сионист, ҳар бир сионист ўса соф яҳудий. Шу сабабдан ҳар бир сионист дунёдаги барча яҳудийлар Исроилга кўчиб бориб, жам бўладиган мақомда иш олиб борсин!»

Америка жуда бой мамлакат. Исроил Яқин Шарқ ва Америка дарвозасини кенг очиб бериши учун Америка ундан маблағини сира аямайди.

Ҳадеб эшитавериб бунақа гаплар Ёфонинг меъдасига тегиб кетган эди.

— Менга бошқа ҳеч нарса керакмас. Ўғлимни топиб берсаларинг бўлгани. Бу гапларни мен илгарилари ҳам кўп эшитганман.

— Хотиржам бўлавер. Ўғлинг ўз мартабасига лойиқ жойда,— деди Нудельман Ёфога,— у турмада ҳам эмас, терговда ҳам. Биз унинг хунини тўлаб қутқазиб олганмиз. Соф ҳавода эркин қуш сингари аскарӣ машқ ўтказаяпти.

Бу гапларни эшитиб Ёфо ҳангу манг бўлиб қолди. Бир зумда ўғлининг араб шаҳарлари, қишлоқлари ва уйларини вайрон қилиб, бегуноҳ араб чоллари, хотинлари ва болаларини ўлдираётганини кўз олдига келтирди: «Вой худойим-эй, ўғлимни не кўйларга солиб кўйдиларинг-а...»

Ёфонинг фикрича, ҳамма айб Хедида. Чунки у бу ерга келгунича Шаломо ишдан бўлак нарсани билмасди. Ёфо Хедини рўпара қилншларини талаб қилди. Аммо, улар, бизнинг йўл-йўригимизга биноан, Хеди кўп йиллардан бери Американинг талай шаҳар ва штатларида Исроил учун қанчадан-қанча яҳудий солдатларини ёлашга кўмаклашганини, у ўз одами эканини гапириб бердилар.

Энди Ёфо, Хедининг ўз уйига сионистларнинг айғоқчиси сифатида келганини аниқ тушунди. Ёфонинг, ўғлимни кўриб унга бир оз егулик берай деб қилган илтимосига сионистлар:

— Кўнглингни тўқ қил. Ўғлинг ишончли жойда, қорни тўқ. Бу илтимосингни бажара олмаймиз, чунки у анча олисда. Аммо уни эртага кўришинг мумкин, — дейишди. Сўнг шофёрга бу аёлни уйига элтиб қўй, деб амр қилдилар.

Шофёр уни кўчага олиб чиқиб кетгач, бўйи баста бир хилда, қора кийим кийган икки киши сионистлар кабинетига кириб келди. Улар шляпаларини бостириб кийиб олган, плашларининг ёқаси баланд кўтарилган эди. Қора кўзойнак, ўсиқ мўйлов уларнинг башарасини қўрқинчли қилиб кўрсатарди.

Нудельман уларни кўриб тасанно деди.

— Ташқи жиҳатдан кўринишларинг чакки эмас. Ишларингга омад тилайман, — бошқа бирнга қараб алоҳида таъкидлади. — Пичоқ урганинг учун, Хеди, сенга алоҳида ҳақ тўланадн, шунн билнб қўй.

Бу кимсалар бинодан тезда чиқиб, машинанинг орқа ўриндигига ўтириб олдилар. Машина эса физиклаганича жўнаб кетди.

Ҳамроҳларнинг нидамаслигидан, машинанинг ўқдай учишидан Ёфо қўрқувга тушди. Бу нотаниш кишиларнинг ўзаларини тутишларидан Ёфо ҳайрон бўлди, чунки улар йўл бўйи чурқ этмай келдилар. Уй олдида тўхтаб, машинадан тушдилар. Улардан бири машинанинг олдинги эшигини очиб, Ёфони ҳурмат билан машинадан тушишини сўради. Ёфони уйига кузатиб қўйдилар. Сўнг одамлар ҳам тўғри унинг кетидан бостириб кирган эдилар, Ёфо қўрқувдан дағ-дағ титрарди.

Улардан бири Ёфонинг оғзини қўли билан маҳкам ёпди, бошқаси эса унинг орқасига зарб билан пичоқ солди.

ИККИНЧИ БОБ

I

Авжи саратон пайти. Кун бўйи офтоб тафтидан тушгани йўқ. Бунақа иссиқни халқ: «Қуш учса қаноти, тулпор юрса туғи куяди» деб таъриф қилади. Аммо кечга бориб ҳаво киши роҳат қиладиган даражада ёқимли бўлади. Бунақа пайтларда сердарахт жойларда сайр қилиш ёки дарахтлар остида ўтириб аччиқ кўк чой ичишнинг ўзига яраша кайфи, гашти бор.

Тошкентнинг оромбахш даҳаларидан бирга жойлашган Бахўрнинг ҳовлиси ўзгача супуриб-сидирлиб оқланган, гуллар чиройли қайчиланган, тоқлар хомтоқ қилинган, турли-турман райҳон ва гулларнинг дид билан ўтқазилгани кўзга шундай ташланиб турар эди.

Бугун Бахўрнинг уйи одамлар билан гавжум. Бу ерга унинг ёшанидаги дўстлари, қуролдошлари, бирга ишлашган биродарлари, узоқ ва яқин қариндошлари жам бўлган; революциянинг дастлабки кунларида комсомол ташкилотда бирга ишлаган ўртоғи Александров Целинограддан, граждандар уруши йилларида дастгоҳда ишлашган дўсти Раҳимов — Марғилондан, Улуғ Ваган уруши фронтларида бирга жанг қилган дўсти Сидоров — Москвадан, Бахўрнинг ҳаётини сақлаб қолган дўсти Шоди — Ленкинободдан, яна кўпгина ёр-дўстлари бепоён Улуғ Совет Иттифоқининг турли томонларидан етиб келишган.

Улар республика миқёсидаги шахсий пенсионер, Революция шарафи клубининг аъзоси, уруш ва меҳнат ветерани Бахўр Исҳоқовнинг етмиш ёшга, КПСС сафига кирганига эллик йил тўлганини ва унинг Соро билан олтин тўйларини нишонлаш учун йиғилган эдилар.

Бахўр бугун хушнуд бир кайфиятда. У қувноқ, гўё кексалигини пинҳон тутаётгандек... У ҳамма жойга улгуриб, дастурхонни кўнгилдагидан зиёд қилиб безатиш учун йўл-йўриқлар бериб турибди. Хотини Соро эса дастурхонларни айланиб кўздан кечириб, тарелкаларини тўғрилаб қўяр, етишмаган нарсаларнинг ўрнини тўлдирар эди. Барча эски урф-одатларга ҳилоф равишда дастурхонларга яхна гўшт¹, сир, балиқ, колбаса¹, селёдка ва шпрот, тунук², кулча нон³, лавз ҳолва⁴, варақи сомса, турли ширинликлар, мева, қовун-

¹ Яҳудий динида дарҳол гўшт ва сутли нарса ейиш ман этилади.

² Тунук — бпқа лаваш.

³ Ёғ солингани учун кулча нон ейиш ман этилади.

⁴ Лавз ҳолва — қўлбола ҳолва.

тарвузлар, турли-туман ичимликлар қўйилган. Бахўрнинг кичик ўғли — Семён эса тинимсиз пластинка қўяр, ҳовлида карнайда мамлакатимиздаги барча миллат қўшиқ ва музикалари янграрди.

Ҳамма жам бўлгандан кейин бу кечанинг «айбдори» Бахўр меҳмонларни дастурхонга таклиф этди:

— Қадрли дўстлар! Қани, дастурхонга марҳамат!

Меҳмонлар жойларига ўтира бошлашди. Кечага жўрабоши қилиб Сидоровни сайлашди. У кечани очаркан, қадаҳларни тўлдиришни таклиф этди. Аммо шу он кутилмаган бир ҳодиса рўй берди. Кимдир эшикдан ҳовлиқиб кириб, ўроғлик бир рамани кўрсатиб, қичқирди:

— Кечикканим учун авф этасизлар, азизлар. Мен Бахўр акамизнинг тантанали тўй кунига атаб, — у Бахўрнинг газетага ўроғлик бўёқлик суратини баланд кўтариб, гапида давом этди, — мана бу суратни ҳозиргина тамомладим. Ҳали бўёғи ҳам қуримаган. Худди тандирдан узилган нондек...

Сурат Бахўрнинг худди ўзгинаси эди. Уша Бахўр йироққа тикилиб, хаёл дарёсига чўмгандек турар, эгнида беқасам тўн, бошида шаҳрисабзча гилам дўппи...

Рассом Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби Элезеров Йосеф-Ҳай эди. Одамлар унга: «Балли! Отанга раҳмат!» дейишиб, қарсақ чалишди ва сурат рўпарага, кўзга кўринарли жойга осиб қўйилди. Бахўр билан рассом қарсақлар остида қучоқлашиб, ўпишиб кетишди.

— Бахтимизга кўп йиллар соғ-саломат бўлинг, — деди Бахўрни қучоғидан қўйиб юборар экан Элезеров.

Бахўр чуқур таъзим билан миннатдорчилик изҳор этди.

— Қадрли ўртоқлар, кўпчилигингиз шаҳар партия комитетининг катта залидаги тантанали кечанинг шоҳиди бўлдингиз. Граждандлар ва Улуғ Ватан урушлари фронтларида актив иштирок этгани, партия ва совет идораларида узоқ йил самарали ишлагани, туғилганига етмиш йил тўлиши муносабати билан юбиляримизга ҳукуматнинг олий мукофоти — Меҳнат Қизил Байроқ ордени топширилди. Албатта, дўстимиз Бахўрни кечада кўпларингиз табрикламоқчи бўлдингиз. Вақт зиқ бўлгани учун гапларни кечанинг иккинчи қисмида давом эттиришга қарор қилган эдик... Мана энди ўша табрикларни давом эттириб, сўзни дўстимиз Раҳимовга берсак.

Раҳимов ўз сўзини вайронагарчилик ва очлик, революция душманларига қарши кураш ва тикланиш йиллари хотираларидан бошлади. Бахўрнинг 1916 йил Псков ёнида мардикорликда оғир ишда бўлгани ёшларни ҳайратга солди. У қирқ даражали совуқда окоп қазибди, дарахт кесибди.

Мардикорликка борганларнинг кўплари Россия тупроғида рус коммунистларидан коммунизм алифбесини ўрганибди.

— Шу вайдан Бахўр Улуғ Октябрни қулоч ёзиб қаршилади, — деди ўз сўзида Раҳимов. — Мана бугун бизлар унинг етмиш ёшга тўлган кунида, комсомоллик йилларини ва эллик йилдан бери шонли коммунист деган номни шараф билан кўтариб келаётганининг шоҳиди бўлиб турибмиз. Ҳар қачон Тошкентга келганимда мен бу ақил оила билан учрашмасдан кета олмайман. Бахўрнинг онласи меҳнаткаш, ҳамжиҳат ва маданий оила. Бу оилани ибратли совет оиласининг мустақкам бир намунаси десак, янглишмаган бўламиз. Бахўр бошлиқ шу оиланинг шарафи учун қадаҳ кўтаришларингизни сўрайман.

Шодига сўз берилганда, унинг нутқини хотиржам эшитишга имкон бўлмади. У меҳмонларнинг диққатини гоҳ бир нуқтага жамлаб сукут қилдирад, гоҳ ҳазил-мутойиба гаплар билан қаттиқ кулдирадди. Унинг кўкрагида Олтин Юлдуз порлаб турар, юлдузнинг таккинасида Улуғ Ватан урушида кўрсатган жасоратлари, тинч қурилиш йилларида қишлоқда қилган шарафли меҳнати учун, колхоз раиси сифатида олган қўша-қўша орденлар...

Шоди бир ажойиб воқеани сўзлаб берди...

... Ўз заводидан ажралиб қолган амакиси Бахўрни ўлдиртирмоқчи бўлган экан. Чунки Бахўр ёш коммунист ва чекист сифатида бойларга қарши курашган экан-да. Бу гапдан хабардор бўлиб қолган Соро тезлик билан Шодига чопибди. Хуллас, Шоди Бахўрнинг жонини сақлаб қолибди

— Бахўржон, шундай қилиб, жонингни сақлаб қолибди эдик, янглишмабмиз. Мана энди Ватанимиз учун фойдали бир киши бўлиб етишдинг. Соро билан сен мени қайна-тангдан қутқариб, пахта тозалаш заводига олиб келдинглар. Бу ерда мен ишчиларга хос ҳаёт кечирдим. Шонли Ватанимизнинг ўсиши ва гуллаши билан боғлиқ бўлган ўспиринлик йилларни кексайган чоғда эшлаш қандай кўнгилли!

Музыка, рақс ва қўшиқлар кечани жонлантириб юборди. Шоди тожикча «Чўпон» рақсига тушди, Раҳимов эса «Андижон полька»сига... Уйин айна қизиган бир пайтда Александров Бахўр билан Сорони ўртага тортди, улар «Рус барина»сига тушиб кетдилар.

Ҳамма жой-жойига ўтиргач, Александров:

— Уртоқлар, назаримда тамада мени унутганга ўхшайди... — деб гина қилди.

— Сен кечикиб қолдинг-да. Навбатинг энди келувди. Давом эт... Марҳамат, сўз сенга! — деди Сидоров унга.

Бир оз кулгидан сўнг Александров:

— Марҳамат қилиб айтинг-чи, ўртоқ шаҳар комсомол комитетининг секретари, ҳозир биз буржуйлар, сионистлар, тарбутистларни савалаб турган бир пайтимизда, қизларни севиб бўладими ё йўқми?

Бахўр ёшликда берган саволини эслади. Александровни ҳазиломуз туртиб, деди:

— Оббо, сен-эй! Топган гапингни қара-я,— деди бир қўли билан Сорони қучиб.

— Бойнинг қизига уйланиш мумкин эканми? — деди Александров яна ҳазил аралаш.

— Ҳа,— деди Бахўр Сорони ўпиб.

— Шундай, ўртоқлар, гарчи бу гаплар ҳаммаси ҳазил бўлса-да, лекин ўша оғир, аммо шонли йилларни бир эслаб ўтиш фойдадан холи бўлмаса керак. Совет халқларининг ўша курашларисиз, ўша кўрсатган қаҳрамонликларисиз биз ўз еримизда бунчалик мустаҳкам оёққа босиб озод яшай олмас эдик. Ана шу заминда социализмнинг улуғвор биниси бунёдга келди.

Ёшлик йиллари Соро совет ҳокимиятининг душмани бўлган отасидан воз кечиб, тездан ижтимоий ҳаётга аралашиб кетди. Аввало, бирга ишлашган даврида Бахўр билан Соро ўртасида бир-бирига яқинлик пайдо бўлди. Буни қарангки, революция ва жаҳон коммунизм табиатига тўғри келмайдиган бир-бирига қарама-қарши икки хил дунёқараш: сеvgи ва ёт унсур қизи!. Бу нарса ёш комсомол Бахўрни кеча-кундуз қийнади. Маслаҳатлашгани шаҳар комсомол комитетига, Александров олдига боришга қарор берди.

«Сеvgи-муҳаббат ҳар жойда ва ҳар қандай шароитда жилва қилиши мумкин. У жангда енгилмас, оловда ёнмас, сувда чўкмас бир нарса,— деди Александров.— Сеvgи барча қийинчиликларга бардош беради. Чинакам соф муҳаббат доим ғолиб чиқади.— Гап Соро ҳақида кетганида Александров Бахўрдан гина ҳам қилди.— Отасининг бутун давлатига тупуриб меҳмонга ёр бўлиб кетган Сородан яна нима ишташ мумкин? Аксинча, ҳар бир саводли қиз партия ғояларини тарғиб қилиш учун, ўша йилларда совет хотин-қизларининг жўшқин ҳаётига аралашиб кетиши учун унга ёрдам қилиши зарур эди. Бундай қиз бизнинг совет қизимиз, унга уйланиш мумкин...»

— Хўш, Бахўр, Соро хонимга уйланиб янглишмадингми? — Александров ҳазиллашиб, гапида давом этди: — Бахўримиз ҳаётининг кўп шонли қисми унинг вафодор хотини — Соро опамизга ҳам тааллуқлидир. Келинглар, Улуғ Ленинни кўрган, ўзини бахтиёр санаб, ўз тақдирини

халқ тақдири билан янада маҳкамроқ боғлаган Соромиз⁷ учун қадаҳ кўтарайлик!

Яна музика, кўшиқ янгради, рақслар авжига чиқди. Лионинг қизи — Бахўрнинг невараси арабча кийим кийиб араб рақсини ижро этди. Меҳмонлар ундан ҳайратланиб қолдилар. Унинг ҳар бир ҳаракати, ҳар бир ноъи чинакам арабча эди. Қиёфаси-чи? Қорача юзи, йирик шахло кўзлари, қуюқ сочлари, нозик гавдаси нафис араб қизини эсга соларди. Рақс орасида у қувноқ кўшиқлар куйларди.

Ҳамма севинчларга тўлиб-тошган эди.

Уйин-кулги аста-секин пасая бошлади. Шу он Сидоров баланд овоз билан гапириб қолди:

— Азиз дўстлар, ҳозир бир нарса ҳақида қисқача гапириб ўтишга тўғри келиб қолди: Бундан эллик йил муқаддам, Бахўр билан Соронинг никоҳ тўйларида меҳмонларни машҳур Левича ҳофиз ўз кўшиқлари билан хурсанд қилган эди. Энди орадан эллик йил ўтгач, яшнаётган Бухоро шаҳридан Левича ҳофизнинг икки ўғли ва бир невараси хурсандчиликка ташриф буюрганлар. Левичанинг катта ўғли — Мўше — Ўзбекистон халқ ҳофизи, кичик ўғли — Якутиэл пенсионер, невараси Ари эса Бутуниттифоқ ва халқаро ижрочилар медалисти.

Меҳмонлар қарсақ ёғдириб юбордилар. Бахўр билан Соро бу азиз меҳмонлар олдига келиб, уларни ардоқлаб ўпганларидан сўнг қарсақлар яна авжига чиқди.

Танбур ва рубобда бошланган классик куйлар шашмақом кўшиқлари билан пайвастанлади. Мўше санъатқорона танбур чертди, Якутиэл булбул каби сайради. Халқ орасида: «Левича танбур чертганда танбур қулоғига қўнган булбул мажнун каби фарёд чекармиш» деган нақл юради. Якутиэлнинг овози отасининг овозига жуда-жуда ўхшар эди. Ҳақиқатда ҳам, Мўшенинг бармоғи танбур торларига тегиши билан одамлар оғир кунларини эслар, юрак дарди куйланаётганини ҳис қиларди.

— Азиз дўстлар,— деди ниҳоятда завқланиб кетган Бахўр.— Амир зулмидан Левича кун кўра олмади. Ана энди ҳаммамиз инқилобимизнинг самарасини кўриб турибмиз. Қадрдон санъаткорлар, сизларга марҳум оталарингизнинг арвоғи мададкор бўлсин.

Уйин-кулгидан сўнг Сидоров ҳаммани жой-жойига ўтиришини илтимос қилди.

— Юбиляримиз номига кўп телеграмма, хат ва қутловномалар келган,— деди у.— Шулардан баъзи бирларини ўқиб эшиттириш учун сўз Лёва Борисович Исҳоқовга.

«Қадрли Бахўр, Кўқон пахта тозалаш заводи ишчилари

Сизни туғилган кунингизга етмиш йил тўлиши билан чин қалбдан муборақбод қиладилар. Сизнинг рус, ўзбек, тожик ишчилари билан биргаликда заводимизни босмачилар ҳужумидан сақлаб қолиб, станок ва цехларни қандай тиклаганларингизни завод ишчилари ҳамон унутмайдилар. Заводимиз мисли йўқ даражада гуриллаб ўсди ва ҳозир шон-шухратга чўмиб меҳнат қиломоқда. Сизга сиҳат-саломатлик ва узоқ умр тилаймиз»...

«Бахўржон, тўйинг муносабати билан сени ва барча она аъзоларингни қутлайман. Сенинг душанбалик тожик дўстларинг, қилган ишларинг, коммунизм ишига, халқлар дўстлиги ишига садоқатинг учун чин юракдан миннатдорчилик изҳор этадилар.

Фронтдош дўстинг Тоҳир».

Лёва ўнтача телеграммани ўқиб эшиттиргач:

— Дўстлар, хурсандлик ва музика садолари янграб турган шундай тантанали кечада меҳмонларни хафа қилиш ножоиз бўлса-да, лекин мен дадамнинг руҳсати билан сизларга бир хат ўқиб бераман,— деди у жиддий.

— Хурсандчилик кечамизни дилсиёҳликка айлантирмақчи бўлган ким ўзи?

— Дўстлар, бу хат нечоғли оғир бўлмасин, лекин ибратлидир,— деб тушунтирди Бахўр.

Лёва ўқишга киришди:

«Бахўржон, бу ногаҳоний хатдан ажабланманглар. Бу хатни камбағаллар учун зиндон саналган узоқ Америкадан акангиз Довиднинг хотини Ефо ёзмоқда. Акангиз, севикли эрим интурист бўлиб Тошкентга бориб келганидан сўнг унинг ороми батамом йўқолди. Бола-чақасини олиб Тошкентга кетмоқчи бўлгани бошига бало бўлди. Маъмурлар уни минг хил қийноққа солдилар. Шўрлик Довиддан ажралганимдан сўнг уйимизга кетма-кет бало-қазо ёпирилаверди. Халқда «камбағални худо урса, пайғамбар ҳам ҳассаси билан туртади», деган гап бор. Довиднинг қарзлари учун уйни шипшийдам қилиб кетдилар. Бор-бисотим етмагач, мени қийнай бошладилар. Сабр косам тўлиб-тошди, бориб жанжал кўтардим. Президентдан тортиб, равину сионистлар жамоасигача — ҳаммасини роса қаргадим. Ҳа, бу одамхўрлар Довидни руҳан эзиб ўлдирдилар. Энди, назаримда, навбат менга келганга ўхшайди. Чунки ўғлим Шаломо билан Исроилга кетишимни кеча-кундуз қулоғимга қуймоқдалар. Йўқ, улар бу муддаоларига эриша олмайдилар. Мен у ерда бир марта бўлганман. Сионистларнинг қонли этиклари топтаган йўллардан ортиқ юра олмайман.

Аммо ўзимни хафа қилдириб қўймайман. Уч оламан! Агар ўзим эплай олмасам, она амрини ўғлим Шаломо бажаради. Қайғули хатим учун кечирим сўрайман.»

Лёва хатни ўқиб бўлгач, ҳамма чуқур хаёлга толди. Аммо бу сукутни дарҳол халқ шоири Яҳиал Оқилов бузди. У Бахўрнинг юбилейига бағишлаб ёзган шеърини ўқиб берди. Унинг шеъри, камбағал Исҳоқнинг ўғли Бахўр оғир ҳаёт мактабини ўтиб, курашда тобланди, деган маънони ифода қиларди. Бахўр дегани — тўнғич фарзанд дегани. Ҳар бир яҳудий биринчи ўғлига Бахўр деган ном қўяди. Аммо Бахўрнинг отаси бу қоидага хилоф равишда кичик ўғлига шу номни берди. У ҳали бешикда ётганидаёқ Фаргона водийсида бухор яҳудийлари ичида унинг биринчи комсомол, биринчи коммунист, тарбутист ва сионистларнинг душмани бўлишини отаси худди билгандек эди. Фаргона водийсида сионистлар ва уларнинг чурвақалари тарбутистлар тугатилганлигини Туркистон Компартияси Марказий Комитети номидан эълон қилиш шарафи биринчи бўлиб Бахўрнинг зиммасига тушган эди.

Оқилов ўз шеърини ўқиб бўлгач, гапини шундай тамом қилди:

— Азизим Бахўр, кўп йиллар сиҳат-саломат ва бардам бўл. Юз йиллигингни ҳам шундай шодиёна нишонлайлик.

Шундай хурсандчилик кечасида Лионинг эри — Симҳонинг тори сусайиб ўтирганини баъзи қариндош-уруғлар фаҳмлаб қолишди. У ҳеч нарсага аралашмас, меҳмонларнинг умумий кайфиятига қўшилмас, ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ ҳадеб хона ичига кириб-чиқаверар, хотинининг «Нега ундай қилипсан?» деган саволига «Мазам қочиброқ турибди» деган баҳонани қилар, лекин Лио унинг ёлгон гапираётганини фаҳмлаб турар эди. Кечага халал бермаслик учун, хотини унинг нега бундай қилаётганини ковлаштириб ўтирмади.

Ниҳоят, Бахўр жавоб нутқи сўзлаб:

— Оиламнинг бахтиёрлиги ва ҳамжиҳатлиги учун, — деди у, — мен Коммунистик партия ва Совет Ватанидан, улуғ рус халқидан чексиз миннатдорман. Олий мукофот учун партия ва ҳукуматимизга чин қалбимдан ташаккур билдираман. Ўтмишимдан миннатдорман. Келажакка эса чин қалбдан ишонаман. Бизлар тўғри йўлдан кетаётганимиз учун ҳам келажакимиз гўзал. Дўстлар, менинг шаънимга айтилган илиқ сўзлар учун барчаларингизга ташаккур. Қалбим уриб турар экан, партия ва Ватаннинг содиқ фарзанди бўлиб қолишга сўз бераман.

Интурист машинаси заррин офтоб нурлари чарақлаб турган Тошкент кўчаларидан гизиллаб кетмоқда. Машина ичидаги ўринлар ҳаммаси деярли банд. Ким бинокль билан, ким ўз майлича, Тошкентнинг оҳанрабо кўринишлари билан ўз тасаввурини бойитиб бормоқда. Айрим интуристлар эса фотоаппаратларини йўл-йўлакай ишга солиб, шаҳарнинг хушманзара ерларини суратга тушириб бормоқдалар. Баъзилар шаҳар кўчалари, бинолари, фонтанлари, бозорлари ва аксари унинг шарқ қисмини суратга олиш учун киноплёнкаларни зўр бериб айлантирмоқдалар.

Экскурсовод Лио интуристлар айрим жойларни инглиз тилида тушунтирибгина бормасдан, ўз гапларини ажойиб тарихий маълумотлар билан бойитиб ҳам бормоқда.

Бир интурист Тошкентнинг нечта кўчаси борлигига қизиқиб савол ташлаганида, Лио шаҳарда икки мингдан ошиқ кўча борлигини айтди. Шу билан бирга бу кўчаларнинг ҳар бири ўз қиёфаси, ўз архитектураси ва қурилиши ўзига хослигини, ҳар бир кўчанинг ўз тарихи борлигини, келгусида қиёфаси қандай бўлишини гапириб берди.

Машина Алишер Навоий номли музей олдига келиб тўхтаганда, Лио машинадан тушиб, катта кўчани ўнг ва сўл томондан яхшилаб кўздан кечиришларини илтимос қилди. Интуристлар бу жой билан обдан танишиб бўлганларидан сўнг, Лио ўлкашунос Н. Маевнинг китобидан бир ерини уларга ёддан ўқиб берди:

«Хуллас, биз Шайхантаҳур даҳасига ўтиб, унинг энг катта кўчасидан бормоқдамиз. Бу кўчада ҳеч бир дарахт йўқ. Уйларнинг офтобда қизиган деворларидан ва ердан чидаб бўлмайдиган жазирама иссиқ уриб турибди. Ўтиб бораётган қўйлар подаси кўтарган тўзон ҳавода тарқалмай, узоқ туриб қолади».

— Сизлар кўриб завқланаётган бу кўча бундан юз йил илгари ўлкашунос тасвир этган қиёфада эди. У вақтда бу тор кўчани «Тошкўча», дейиларди. Энди эса, кўриб турибсизлар, бу чиройли, кенг кўча бўлиб қолди ва ҳозир буюк ўзбек шоири Алишер Навоий номи билан аталади.

Кўкаламзор ичига чўмган Ленин кўчасини кўрган интуристлар ҳайратдан анқайишиб қолдилар. Бу кўчадаги шарқ услубида солинган «Мовий гумбаз» қаҳвахонаси, чойхонаси, виставка зали, ҳашаматли бинолари билан кишининг диққатини ўзига жалб этмай қолмасди. Лио интуристларга Навоий номли Катта опера ва балет театр майдонидаги «Кўсак» («Хлопок») фонтани атрофида бир оз

хордиқ чиқаришларини тавсия этди. Фонтан атрофидаги биноларни кўрсатиб, бу жойларнинг тарихини қисқача сўзлаб ҳам берди.

Лио интуристларни уч кун ичида Чилонзор, ВУЗ шаҳарчаси, Революция хиёбони, Биродарлик мазори, вокзал олди майдонидаги ўн тўрт Туркистон комиссарларининг ҳашаматли ҳайкали билан мукамал таништириб чиқди.

Борган сари гуллаб-яшнаб бораётган гўзал Тошкентда меҳмонлар хайрлашаркан, улар экскурсоводга миннатдорчилик изҳор этдилар.

Бир куни, шаҳарни айланиб бўлганларидан кейин худди туяқуш сингари новча, катак кўйлак, шим, шляпа кийган бир интурист Лионинг ёнига келиб, ундан:

— Хоним, сиз иттифоқо яҳудий эмасмисиз? — деб сўраб қолди.

— Ха, нима эди? — деди Лио дарҳол.

— Ундай бўлса мен экскурсоводга эмас, балки яҳудий яҳудийга мурожаат қилгандай мурожаат қилсам майлими? — деди у.

— Агар бирор зарурати бўлса, майли... — деди Лио.

— Сиз қанақа яҳудийсиз? — сўради у.

— Оддий, совет яҳудийси.

— Албатта шундай бўлса керак. Ҳар ҳолда, менимча Америка яҳудийси эмасиз. Бизнинг Исроилда европа яҳудийси, африка яҳудийси, осие яҳудийси деган гаплар бор. Сизни шу яҳудийларнинг қайси турига мансуб десак бўлади?

— Айтдим-ку, совет яҳудийсиман деб. Бизда яҳудийлар сизлардаги каби сорт, группа ва категорияларга бўлинмайдилар, — деди Лио.

— Йўғ-э, унақа деманг, — Лионинг эътирозига ҳаяжонланиб жавоб қилди у, — африкалик яҳудий негр каби қопқора экан, мен уни оқ, яна бунинг устига ўқимишли яҳудий дея олмайман. Бу қандайдир ярашмаган гап бўлади. Ҳар нарсани ўз номи билан атамоқ керак, — деди интурист ўз гапини маъқуллаб.

Бу хилдаги талқиндан кулган Лио унга шундай деб жавоб қилди:

— Мен индус яҳудийси десангиз ҳам розиман.

— Худо сақласин! Нималар деяпсиз?

— Нега сиз тирик жон эгаларига бунчалик паст назар билан қарайсиз? Бизда миллий айирма ҳам йўқ. Дунёдаги барча ҳалол ва виждонли одамлар — ҳаммасиям бир одам, бир инсон. Бизнинг оила аъзоларимиз ҳинд киноартисти Радж Капурни ёки масалан, негр Поль Робсонни чин

кўнгилдан севадилар. Бизлар уларнинг қўшиқларини эшитмаган кунимиз йўқ. Бу билан ўзимизниям, уларниям ҳеч камситаётганимиз йўқ.

— Сиз коммунист бўлсангиз керак,— деди теваарак-атрофга аланглаб қараб интурист.

— Ҳа,— деди Лио,— менинг отам, ака-укаларим ҳаммалари коммунист. Биз бу билан фахрланамиз.

— Ана шунинг учун сиз соф яҳудийман деб мақтана олмас экансиз-да,— таъна қилди Лиога у.

— Исроилда тенг ҳуқуқлилиқ бор деб сиз ҳам мақтана олмайсиз. Барча яҳудийлар биродар деб бутун дунёга жар соласизлару, ҳақиқатда халқлар ўртасига адоват солиб қўясизлар,— деди Лио унга.

— Сиз билан баст-жавоб қилиб ўтиришнинг ҳожати йўққа ўхшайди,— деди сионист-интурист индамай ўз йўлига қараб кетаркан.

Аммо бу тасодифий «суҳбат» Лионинг қалбида муайян из қолдирди. Исроилдан келган бу интуристнинг беандиша гапларидан Лио жуда ранжиди. Бу хусусда у интурист идораси директорига маълум қилишга мажбур бўлди. Директор кула-кула Лионинг елкасига қоқиб:

— Сиз унга жуда тўғри жавоб қилибсиз. Баракалла! — деб қўйди у. Сўнгра у Лиога тасалли бериб: — Бизнинг кучимизни душманнинг тушунганлиги ишимизнинг ижобий томонидир,— деди.— Бунинг замирида кўп маъно бор. Шу сабабдан ҳам биз доим қулоғимизни динг қилиб тутмоғимиз керак.

* * *

Лионинг қайнанаси — Эстер уни худди ўз қизидек ардоқларди. Кампирнинг ўғли Симҳо ўн беш йилдан бери хотини билан ҳаёт кечириб, у билан бирор марта бўлса ҳам нари-бери гапга борган эмас. Эри Улуғ Ватан уруши frontiда бедарак кетганида Эстер ўттиз беш ёшларда, Симҳо эса ўн ёшда эди. Эстер ёлғизгина ўғлини тўғри тарбиялади ва билимли қилди, сўнгра у бемалол яшай оладиган бир идорага ишга кирди. Эстернинг барча орзулари ушалди деса бўлади: Симҳо олий маълумотли, врач-стоматолог бўлиб етишди. Ўзининг ва ўғлининг толеига унинг онлавий турмуши ҳам эл қатори кўнгилдагидек ўтди. Эстер тўрт неварали бўлди. Неваралари ҳаммаси ўғил бўлиб, доим аъло баҳо билан ўқишарди. Ўғил болаларнинг ҳам худди қиз болалардек қўллари рўзгор ишларига моҳир бўлиб, Эстер бундан ўзида йўқ хурсанд эди.

Оиласини оёққа бостириб олганидан сўнг, Симҳо

онасини ишдан бўшатиб олмоқчи бўлди. Аммо онаси пенсия ёшимгача ишлайман, деб туриб олди.

Пенсияга чиққанида яхши дам олганиданми ёки оёқ-йишта ҳаёт кечирганиданми, Эстер сал кексайғач анча тўлишди, семирди. Сочига тушган оқлар ҳуснига ҳусн қўшиб, уни савлатли қилиб кўрсатарди. Дам олиш кунлари Эстер бошига қизил шойи дурра ўраб, устига кўк бархит халат, оёғига зар шиппак кийиб олса баайни ёш жувонларга ўхшаб кетарди. Дугоналариникига борди-келди қилган пайтларида кўплар: «Пенсия сизга ёқибди, дугонажон», деб унга ҳавас қилишарди. Гарчи дугоналари бу гапни унга чин қалбларидан айтсалар-да, у керилиброқ: «Пенсия нега ёқмасин. Ўғлим врач. Келиним бўлса худди ўз қизимдек. Невараларим эса жон-дилим. Менга яна нима ҳам керак дейсизлар»,— деб қўярди.

Кудаси Соро билан ораларидан қил ҳам ўтмас даражада аҳил эдилар. Улар танҳо суҳбатлашиб қолганларида эрлари билан икки ўртадаги муҳаббатларини бир-бирларига ҳазил тариқасида шипшиб гапириб беришарди. Аммо бу суҳбатларда Соро доим ғолиб чиқарди. Бу, албатта сир эмасди. Биринчидан, Соронинг ёши Эстердан андак каттароқ эди. Иккинчидан, Соро ўз ҳаётида кўп нарсаларни кўрган-кечирган.

Одамлар булар қуда эмас, опа-сингил деб билишарди. Баъзи қудалар арзимас нарса устида жанжал кўтаришганда, кишилар: «Соро билан Эстердан ибрат олинглар, дунёда улардан иноқ одам йўқ, ўғил-қизлари ва невараларини ҳам ўзларидай аҳил қилиб тарбиялаганлар», деб уқтиришарди.

Бир куни кечки пайт оилалар жам бўлганда Соро хотинлар жамоаси ичида, алданиб-лақиллаб Исроилга кетган кишиларнинг бир неча хатини ўқиб берганини сўзлаб берди. «Рибн чистильшкни биларсан,— деди Эстер Симҳога.— Онасини кексалар уйига обориб ташлаган экан. Онаси ўша ерда ўлиб қолибди».— Эстер гапини давом эттириб, қудам хотинларнинг барча саволларига жуда бошлаб жавоб қилди. Хотинлардан бири ҳатто: «Сиз ҳам эрингиз сингари яхши агитатор экансиз»,— деб қўйди. Шунда Соро хотинларга қараб: — «Ё мен нотўғри гапирдимми? — деган эди.— «Йўқ, ҳаммаси тўғри гаплар»,— дейишди аёллар баравар жавоб қилишиб. Соро, сионистларнинг яхши одамларнинг ёстиғини қуритиб, болаларини етим қилдираётганини, у томонда эса бегуноҳ араб аёллари, кексаларни болаларини ўлдираётганини сўзлай бошлаганда кўп хотинларнинг беихтиёр кўзларидан тирқираб ёш чиқиб кетди.

— Мен ҳам ўзимни тутиб тура олмадим,— деди.—

Исроилнинг юзи қора бўлсин. Илоё, ҳеч бир кишини у ёққа боргулик қилмасин.

Симҳо эса оғзига мум солгандек сукутда эди.

Симҳо билан Лио ўртасига беҳосдан совуқчилик тушиб қолди. Бу хунук воқеа Бахўрнинг шодиёна юбилейидан кейиноқ бошланди. Кўп йиллар эри билан иноқ яшаган Лио бу шармандаликка бардош бера олмай қолди. Ўз хафагарчилигини қайнанаси ва болаларидан яширомоқ учун эр-хотин машмашаларини қоронғи кечаларда хилват кўчаларда давом эттирдилар.

Лио кун сайин озиб-тўзиди, илгариги ранг-рўйидан ҳеч асар қолмади. Дўст-дугоналари ҳар сафар уни учратганларида: «Лио, сенга нима бўлди? Тобинг қочдими? — деб сўрасалар, у бош ирғаб: — Йўқ, ўзим... шундай... андак мазам йўқроқ», деб жавоб қилаверди.

Бугун кечқурун Лио гўё отасиникига бормоқчи бўлиб кийиниб, эри билан кўча айлангани чиқди. Улар юриб-юриб қоронғи, хилват бир жой топдилар. Лио бориб бир тўнка устига ўтирди, Симҳо эса унинг рўпарасида қоққан қозикдек тикка туриб олди. Анчагача нафаслари ичга тушгандек жим туриб қолганларидан сўнг, Лио:

— Нега индамайсан? Даминг ичингга тушиб кетдими? Айт, сени ким йўлдан оздиряпти? Иноқ оиламизни бузмоқчи бўлган кимсалар кимлар? — эрини исканжага олди.

Ўзини йўқотиб гунг бўлиб қолган Симҳо нима деб гап бошлашни билмасди.

— Мени шунақаям саволга кўмиб ташладингки, қайси бирига қандай жавоб қилишимни билмай қолдим,— деди Симҳо.

— Хоҳлаган ерингдан бошлаб жавоб қилавер,— деди Лио.

Симҳо:

— Қолган умримизни ўз ватанимизда ўтказсак дейман...— деб мингирлаган эди, Лио унинг гапини зарда билан бўлиб:

— Ҳали, сенингча биз ўз ватанимизда эмасми? — деди.

— Шошма, мен сенга аввало яхшилаб тушунтирай...— Симҳо шундай дейиши билан, Лио унинг гапини яна шартта бўлди:

— Чайналмасдан аниқ жавоб бер. Бир неча ойдан бери мингирлайвериб роса жонимга тегдинг-ку!

— Бўлмаса, эшит. Бундан сўнгги ҳаётимни мен ота-боболар юрти яҳудийлар ватани бўлмиш Исроилда ўтказмоқчиман. Энди тушундингми?

— Бу гапингни эшитавериб кулоқларим битди. Ортиқ такрорлама бу бемаза гапингни! Шунга айтгин, сени ким авраятти? Биронта шеринг бўлса керак?..

Симҳо саволларга жавоб бермасдан жим ўтирди.

— Сен бола-чақалик одамсан-ку. Бундай ўйлаб қара, тўрт боланинг отасисан-а! Онанг эса қари. Шуларни бир ўйлаб кўрмадингми ахир? — деди Лио эрининг ақлини жойига келтирмоқчи бўлиб.

— Ахир мен ўзим ёлғиз кетаман, деётганим йўқ-ку. Сизларни ҳам бирга олиб кетаман,— деди Симҳо.

— Сен бу гапни ҳали биздан сўрадингми? Сенга ўзи ким чақирув қоғози юборди? — Лионинг тоқати тоқ бўлди.

— Яхши кишилар...— лоқайдлик билан жавоб қилди Симҳо.

— У ерда шунақа яхши одамлар бор эканми ўзи? Нега аввалги саволимга жавоб қилмайсан?

— Қайси саволингга? — талмовсиради Симҳо.

— Сен биздан сўрадингми ўзи, деган саволга? Ҳали биз сен билан кетамизми-йўқми?

— Сен билан бир неча йилдан бери аҳил оила бўлиб яшасаму, энди келиб-келиб менинг талабимни бажаришдан бош тортиб ўтирсанг.

— Ҳадеб ўзингни гўлликка солаверма! Бу ҳазиллашадиган иш эмас, Ватанга хиёнат-ку бу ахир! — Лио шу он интуристнинг ҳақоратли сўзларини эслади: наҳотки Симҳо ҳам шунақа ашаддий миллатчига айланган бўлса..

— Қанақа хиёнат? Сен ўзингни ҳеч нарсани билмаган, саводсиз бир кимсага ўхшатма. Исроилга жўнаш ҳақида совет идораларининг берган рухсатномаси бўлади. Бизлар қочоқ эмас, муҳожирмиз. Тушуниясанми, муҳожирлар Исроилда иззат-ҳурматда. Бошқаларга қараганда у ерда бизлар яхши яшаймиз. Мен тиш докториман, сен бўлсанг инглиз тилини яхши биласан, менга тилдан ёрдам қиласан. Мен ҳадеб пул ишлайверамаман. Топганим сеники бўлади,— деди Симҳо хотинини юпатмоқ учун.

— Акиллайверма. Мен бу шармандачиликка ортиқ чидаб тура олмайман! — Лио кўзларини беркитиб ёш боладай ҳўнграб йўғлаб юборди.

Симҳо унинг бошини силамоқчи бўлган эди, Лио унинг дағал қўлини қаттиқ силтаб ташлади.

— Йўқол, қоч олдимдан! — бошини кўтариб деди Лио.— Қайси биримиз саводсизмиз? Менми ёки сен лақиллаганми? Сионистларнинг кўлидан ҳар қандай ишлар келаётганини эшитяпсан-ку ўзинг. Оилаларни бузаяпти, болаларни оналаридан ажратаяпти, қотиллик қилишяпти!..

— Оғзим бор деб ҳар қанақа гапни гапирáverма. Мени ҳам ўшанақа деб ўйлайсанми?

Ундан ҳам баттарсан. Ахир, бизларни, мени ўйладингми? Бу тўғрида ота-онамга нима деб оғиз очаман? Ахир, улар умр бўйи сионизмнинг ашаддий душманлари-ку... Шуларни бир ўйлаб кўрмадингми? Ахир, билсанг, сен ямоқчи эмассан, совет ҳокимиятидан кўнглинг ранжиган жойинг йўқки, «жаннат» қидирсанг. Ҳали ҳам ота-оналаримиз қулоғига етиб бормасдан туриб бу ифлос ниятингдан қайт. Шукур қилиб, ўз севган касбинг билан шуғулланавер. Сенинг қўлларинг гул. Уларни қора қонга бўямоқчи бўлган сионистлар билан қўл олишиб, ифлос қилма.

Лио Симҳони йўлдан қайтариш учун кўп уринди, лекин улар тил топиша олмай, ҳар қайсиси ўз фикрида қолиб, нафаслари ичига тушган ҳолда, иккови кўчанинг икки юзидан юриб уйга қайтдилар.

III

Лионинг интурист билан бўлиб ўтган тасодифий суҳбатдан, эри билан тил топиша олмай уйқусиз ўтказган тундан бошлаб жуда мазаси қочди. Бу воқеани ота-онасига айтиб, уларни хафа қилмоқчи эмасди. Аммо буни шундай ташлаб қўйгиси ҳам йўқ эди. Ниҳоят, ўйлаб-ўйлаб, акаси Лёванинг олдига бориб маслаҳатлашмоқчи бўлди. Лёва унинг гапларига ишонмади. Аксинча, синглисидан ораларингда бирон жиддий келишмовчилик юз бердими, очиқ гапир, деб талаб қилди. Лио бор гапни унга ётиғи билан гапириб бергандан кейингина, Лёва куёвининг хатти-ҳаракатидан ажабланди. Кейин ўйлашиб бир гап қилармиз, деди у таёғини чап қўлтиғига қисиб, ёғоч оёғига бир қараб қўйгач, узоқ давом этган уруш йилларини эслаб кетди: «Дарҳақиқат, Симҳо порох ҳидини искагани, уруш даҳшатларини бошдан кечиргани йўқ. Бомбардимон ларзасидан ерга ётиб титрагани, зарбидан тўкилган тупроқдан бошини яширгани йўқ, даҳшатидан одамларнинг осмонга тилка-пора бўлиб учганларини кўргани йўқ. Шўрлик онаси эса уни доим эркалаб ўстирди. Ҳеч муҳтожлик кўрмай ўқиди. Иши яхши эди, бахтига хотини ҳам меҳнатқаш чиқди. Афтидан, шунга талтайиб кетган бўлса керак. Йўқ, асло! Ундай десам, бизда урушни кўрмаган, лекин Ватани учун жон фидо қилувчи одамлар оз дейсизми? Бу ерда бошқа бир гап борга ўхшайди. Нима экан у?»

Лёва бу саволга жавоб топа олмади. Бир оздан сўнг

радиоприёмник қулогини бураб, «Исроил овози» станциясини ушлади. Товуши хириллаб қолган диктор рус тилида гапирарди: «Ёш Исроил давлати — дунёда энг тараққий қилган давлат. Асл пайғамбарлар юрти — бамисоли жаннат. Бу жаннат сари бутун дунё яхудийлари ёпирилиб келмоқдалар. Афсуски, улар аралаш-қуралаш бўлиб келмоқдалар. Ҳозир бизларга, биринчи галда ўқимишли одамлар: врачлар, инженерлар, конструкторлар ва ҳоказолар керак. Бу давлатда шунақа кишиларга талаб жуда катта. Бунақа одамларга дарҳол яхши жиҳозланган уйлар, юқори техника билан усқуналанган иш кабинетлари, катта маошли ишлар мунтазир. Фурсатни қўлдин бой бермай, шундай яхши имтиёзлардан фойдаланиб қолмоқ учун, Исроил давлати сари отни тезроқ қамчиланглар! Кейинчалик сизлар ҳам, бизлар ҳам кечикиб қоламиз».

Бу гапларни эшитиб Лёванинг тоқати тоқ бўлди: «Агар шу муттаҳам радиода эмас, ёнимда туриб гапирганда оғзини йириб, тилини суғуриб ташлар эдим», деди кўнглида. Диктор яна «Исроилда ҳаммадан кўра врачлар иззат-ҳурматда», деган материални такрор-такрор ўқирди. «Исроилда ҳеч қандай солиқ деган нарса йўқ, ҳар бир оила ярим ойлик маошига икки ой тирикчилик қила олади», деб вайсарди у.

Лёва анчагача ўзига кела олмай турди. Кейин Симҳо ташвиқотларга учган бўлса керак, деган фикрга келди. У ё эсини еган, ё яхши-ёмонни ажрата олмайди. Йўқ. Бу ерда бошқа гап борга ўхшайди». Лёва сингисини чақириб:

— Симҳо кўпинча кимлар билан бирга бўлади? Уйда нима ишлар билан шуғулланади? Шу кунларда сенга муомаласи қандай? — деб сўради.

Лио акасига: «Икки ҳафтадан ошди — Симҳо эрталаб уйдан чиқиб шу кетганича бедарак кетади, кейин билсам, у синагогга ибодатга борар экан. Болаларга кулги бўлмай, деб уйда ибодат қилмас экан. Бундан онасининг мутлақо хабари йўқ экан,— деб жавоб қилди.— Билсангиз, ака, бундан беш-олти кун бурун онаси, «ўғлим, нега соқол қўйдинг», деб сўровди, «ҳозир шунақа соқол қўйиш расм бўлган»,— деб жавоб қилди. Аммо онасига нисбатан муомаласида, жавобларида ҳеч қандай ўзгача оҳанг йўқ.

Лёва, унга чақирув қоғозни ким юборган экан, деб сўради. Лио аниқ жавоб қила олмади. Чунки Симҳо бу тўғрида миқ этмас, сир сақларди. Лио билан Лёва Исроилда унинг қандай қариндошлари бор, деб анча бош қотиришди. Узоқ ва яқин қариндошларини бирма-бир назардан кечириб, ҳеч ким устида тўхташа олмади. Шундан сўнг, Симҳонинг

Исроилга чақиртирилишига ифлос бир қўл аралашган бўлса керак, деган шубҳага боришди. Лёва эса гапни худди шундан бошлашга қарор берди.

* * *

Бир дам олиш куни Лёва янги олган машинасини ҳайдаб ҳамширасиникига бориб Симҳони чақиртирди. У кўча эшиги олдига чиққач:

— Симҳожон, юринг, машинага чиқинг, мен сизни ажойиб бир жойга меҳмонга олиб бораман, хурсанд бўлиб қайтасиз. Кейин янги машинанинг оёғини ҳам бир кўринг,— деди.

Симҳо йўқ демай, машинага чиқиб ўтирди. Унинг ичига кўз югуртиргач, кўнглида: «Инвалидлар машинаси бўлсаям комфорд экан. Илгариги «аравачаси»га сира ҳам ўхшамайди»,— деб қўйди.

— Машинанг «Москвич»дек юради-я,— деб мақтади Симҳо.

— Ватанга сидқидилдан хизмат қилсанг, Ватан ҳам сенга яхшилик қилаверади. Ҳозирги йўлларни айтмайсанми? Эски чанг босган кўчалардан энди асар ҳам қолмади. Шаҳарнинг ўзини айтмайсанми? Ҳусн-жамолига қараб тўймайсан киши. Ҳаммаси халқ учун қилиняпти бу ишлар, ўртоқ Аброров. Қара, давлат менга буни бепул инъом қилди,— машинанинг юришини тезлаштирди Лёва.

Гарчи Симҳо Лёванинг кўкрагини тўлдириб турган орден ва медалларни кўп марта кўрган бўлса-да, лекин ҳозир уларга яна бир карра кўз ташлаб:

— Бирор тантанали йиғилишга кетаётганга ўхшаймиз-а? — деди.

— Нима деяпсан? — деди Лёва жилмайиб.

— Орденлар тақилган пиджагингни кийиб олганинга сўраяпман-да.

— Мен Ватанга садоқат ҳақида бекорга гап очганим йўқ. Иккаловимиз ақл киргизиш учун бир лақманикига кетяпмиз. У соддалик қилиб тўғри йўлдан озибди. Хўш, айтчи, сен нега соқол қўйдинг? — сўраб қолди Лёва ундан.

— Ҳозир шу расм бўлган,— деди Симҳо ва шу он Лёвага савол ташлади: — Нима, менга ярашмабдими? Ё соқол қўйиш айбми?

— Жуда ярашиб турибди. Соқолинг сени домлага ўхшатиб қўймаса деб кўрқяпман.

Симҳо бугун Лёва ҳар сўзига ўзини тиқиштириб гапирётганидан ҳайрон бўлди. Бунинг тагида бир гап бўлса керак. «Наҳотки Исроилга кетишимни буям билаб қолган

бўлса. Ҳечқиси йўқ. Агар керак бўлса баҳслашаверамиз, у мендан барибир ҳеч нарса билолмайди...»

Машина гизиллаганича шаҳардан чиқиб кетди. Кенг асфальт йўлнинг икки томони колхозларнинг бепоен пахта далалари, кўриб кишининг кўзлари қувонади. Бозор куни бўлгани учун катта йўл жуда серҳаракат, гажум. Йўлнинг икки ёқасидаги қатор дарахтлар далаларни безаб турарди. Ариқлардан шариллаб оқаётган сувлар ғўзаларни суғориш учун гоҳ ўнг, гоҳ сўл томонга қараб таралиб кетарди.

Лёва машинасини йўлнинг ўнг томонида тўхтатди-да, Симҳога машинадан тушишни таклиф этди. Улар бир оз пастроққа, устига сўрилар қўйилган анҳорнинг соя-салқин жойига бориб ўтирдилар.

— Шундай, куёв, мана шу жимжит сўлим жойда сен билан хунук бир гапни бирёқлик қилиб олмоқчиман,— деди Лёва дангал унга.

— Сенга нима бўлди, Лёва? Орамизда қанақа хунук гап бор экан?— сўради Симҳо.

— Ўзингни ҳадеб гўлликка солаверма! Хунук гапларни ўзинг кўпайтиряпсан. Аввало, соқолинг нимаси? Кейин қандай ишларга ҳозирлик кўряпсан? Олий маълумотли врач бўла туриб онангдан яшириб синагогга бориб тоат-ибодат қилганинг нимаси?.. Кейин сени ким Исроилга чорлаяпти? Ким сенга чақирув қоғози юбортирди?

Симҳо эса оғзига сув олгандек миқ этмай ўтирарди. Лёва эса Симҳо гапларининг мағзини чақаётган бўлса керак, деб тахмин қилди. Лекин Симҳо жавоб бериш у ёқда турсин, ҳатто «сенинг нима ишинг бор», дейишга бир неча бор оғиз жуфтлади-ю, лекин бу гапдан ўзини тийди. Лёванинг саволларини четлаб ўтишга уриниб, ўз ўйича унга юмшоқроқ савол берди:

— Яҳудий бўла туриб ўз юртимга кетишга ҳаққим йўқми ахир?

— Мен кимман? Сенингча, ҳавода учиб юрадиган қазғоқманми? Мен ҳам яҳудийман-ку,— ҳассасини ерга қаттиқ урди у.— Нега мен Совет Ватани учун жонимни фидо этсаму, сен мендек совет яҳудийсини шармандаю шармисор қилишинг керак? Хўш?

— Нима бўпти ўзи? Сизнинг нима ишингиз бор? — ўзини содаликка олиб сўради Симҳо.

— Нега ишим бўлмасин? Сен менинг куёвимсан, тўрт жиянимнинг отасисан. «Ишим» борлигини билиб олдингми энди? Лио мен билан Исроилга боради, деб чучварани хом санама. Бу пуч хаёл, Лио ҳеч қачон кекса ота-онамизнинг юзларини ерга қаратмайди. Хўш, қачондан бери Исроил

сенинг ватанинг бўлиб қолди! Уша ватан сенга илм бердим, тарбияладим, доимий ишлаш ҳуқуқи билан таъминладим? Шуларни бир ўйлаб кўрдингми? Нонкўрлик қилма! Сен билан биз шу ерда туғилганмиз ва ўлигимиз шу ердан чиқади. Одамнинг ватани битта бўлади.

Шунча гаплардан кейин Симҳо ўйлаб кўрар ва ўз фикридан қайтар, деб ўйлади Лёва. Аммо куёвимга нисбатан қўполлик қилиб қўйдимми, деган ўйга борди: «Шу гапларни бошқачароқ қилиб айтсам ҳам бўларди? Ахир бу ҳаёт-мамот масаласи-я! Майли, яна ўзгача бир йўл тутиб кўрарман».

Симҳо: «Мен албатта кетишим керак», деб қўя қолди.

Лёванинг безбет Симҳони ишонтира олмаслигига кўзи етди.

Қайтишда иккаласи йўл бўйи худди бегона одамлардек чурқ этмай ўтиришди. Улар хайрлашар эканлар, Лёва:

— Сионистлар ҳақидаги икки гапни унутма. Биринчиси — сионистлар билан қўл бериб кўришганда эҳтиёт бўл, чунки улар бир бармоғингни ўғирлаб қўядилар. Иккинчиси — сионистлар билан бирга қабристонга борма, чунки у ерда бирор мурда етишмаса, сен жавобгар бўласан. Шу вайдан уларга яқинлаша кўрма, этагинг куяди,— деди.

IV

Симҳонинг Исроилга жўнаши тўғрисида на Лёва ва на Лио юрак бетлаб отасига айтиша олмади. Симҳо эса жўнаш учун жиддий тайёргарлик кўрмоқда эди.

Хотини билан қайнағаси жанжал қилиб турган кунларда Симҳо отасидан яна иккита хат олди. Симҳо уруш вақтида бедарак йўқолган отаси билан алоқасини жуда сир сақлаб юарди. Отаси биринчи хатида урушнинг бошидаёқ Туркияга қочиб кетганини ёзган эди. Кейин эса баъзи мамлакатларда бўлиб, ниҳоят Паластинга бориб қолган экан. Бу ерда унинг омади келиб, тижорат ишларини ривожлантириб юборибди. Исроил давлати тузилгач, ишлари яна ҳам авжга мўнибди. Ҳозир у каттагина сармоя эгаси экан. Симҳонинг оиласи билан бемалол қабул қилаверармиш.

Симҳо Лёва билан шаҳар ташқарисига чиққанида бўлиб ўтган суҳбатдан билдики, оиласи, онаси ўзи билан кета олмас экан. Шундан сўнг отасига: «Онам, хотин-болаларим Исроилга боришни истамаяптилар», деб ёзди. Отасининг эса, бу масалани сира кечиктиргиси йўқ эди. Шу вайдан у: «Ҳаммасини ташлаб ўзинг ёлғиз келавер. Тел-Авивда

маҳсус никоҳ бюроси бор. Уни «ИЮФИ» деб аташади. У эркакларга шунақа хотинларни таклиф этадики, қайсисини танлашингни ўзинг ҳам билмай қоласан: Европадан келган гўзал, бой дейсанми, квартираси, машинаси бор врач аёл дейсанми, фабрикант аёл дейсанми, немисча, русча, инглизча, французча тилларни биладиган олима дейсанми, баридан бор. Хафа бўлма, ўғлим, сен ҳали ёшсан, белинг тўла бола!— Хатни у ўғлидан ўзига нисбатан раҳмшафқат уйғотиш ҳисси билан давом этган эди.— Мен оғир бетобман. Агар қалбингнинг бирор ерида фарзандлик меҳринг қолган бўлса, келиб отангни ўз қўлинг билан кўм. Шунни билиб қўйки, менинг давлатим бутун авлодаждодларингга ҳам етиб ортади. Сен менинг ёлғиз ўғлимсан, қизларим эса жой-жойини топиб кетади. Тезроқ кел, ўғлим. Давлатимга ўзинг эга бўл...»

Отаси шу хатига қўшиб ўғлига алоҳида рухсат қоғози ҳам юбортирди.

Хатни ўқигач, Симҳонинг кўзлари ўйнаб кетди. Никоҳ бюроси таклиф қиладиган хотинларни кўз ўнгидан бир-бир ўтказди ва баъзисини кўнглида чиқитга ҳам чиқарди: «Менга олмаси керакмас. Китоб қовлаштирадиганига тобоқатим йўқ. Фабрикачи аёл билан яшаш эса?.. Яхши-ку, аммо нимасидир қўрқинчли. Бирор сабаб билан унга ёқмай қолсам, гирибонимдан бўғиб улоқтириб ташлаши турган гап. Унда нима бўлади? Йўқ, унақаси кетмайди. Врачга уйланиш яхшироқ бўлса керак, деб ўйлайман. У билан умумий тил топса бўлар...»

Симҳо отасининг хатидан тасалли топиб, Исроилга албатта жўнайман, деган қарорга келди. «Хотиним билан ажралишаман, оиламни бутунлай ташлаб кетаман».

Кечки ибодатдан қайтганидан сўнг, у хотинини ётоқхонасига чақириб, Лёвадан норози эканини айтди, «Сен билан ажралиш тўғрисидаги ҳужжатларни тайёрлаяпман. Ҳеч қандай восита, ҳатто отанг ҳам мени тўхтатиб қола олмайди»,— деди.

Эрига гап уқтиришдан чарчаган Лио у билан ортиқ жанжаллашиб ўтирмади. Аммо «Болаларингнинг тарбияси отасиз нима бўлади?» — деб сўради.

— Ҳаммасига ўзинг айбдорсан. Болаларни олиб кетайлик, десам кўнмаяпсан.

— Сен аввал болалардан, Исроилга кетасизларми, деб сўрадингми? Энди улар конфет бериб алдайдиган ёшдаги болалар эмас ахир.

Симҳо Лионинг бу гапига жавоб қилолмай гангиб қолди. Устига-устак, Лио:

— Нега бу гапларни онангдан сир тутасан? Ахир билсанг, сен ёлғиз ўғилсан-а! Ўз умрини беҳуда ўтказиб, бутун ҳаётини сенга бағишлаган она-я у, — деди.

— Мен унга вақт-соати билан бор гапни айтаман, — деди Симҳо.

— Онанг оқ қилса виждонинг азобланмайдими?

— Дарров айтиб бўлмайдиган сир ҳам бўлади.

— Ё тавба, ўз онасидан ҳам сир тутадиган гап бўларканми? Сени ким шунчалик ўзгартириб юборди. Дунёда оналик меҳридан кучли нарса борми? Бу гапларинг жонимга тегиб кетди. Ҳамкасбларим, ота-оналарим ва дугоналарим олдида нима деган одам бўлдим!.. Туппа-тузук одам — болаларимнинг отаси, бирдан бўри терисини ёпиниб, таниб бўлмас қиёфага кириб қолса-я!.. Майли, энди нима истасанг, шуни қилавер.

Симҳо билан Лио тортиша-тортиша ётоқхонадан ошхонага чиққанларида, ўғиллари Миша кайфи бузуқ бир ҳолатда кириб келди-да, портфелини диванга улоқтириб ташлаб, тўғри ётоқхонасига ўтиб кетди. Лио ҳайрон бўлиб қолди. Миша ҳеч қачон бундай қилиқ қилмас эди-ку. Мактабдан келгач ечиниб, портфелини ўз жойига қўяр, сўнгра навбатдаги юмушлар билан банд бўларди. Йўқ, бирор гап бўлганга ўхшайди. У болалар хонасига кирса, Миша аччиқ-аччиқ йиғлаб ётган экан. Онасининг: «Нима бўлди?» деган саволига жавоб ҳам қилмади. Онаси уни овутиб кечки овқатга олиб чиқмоқчи бўлган эди, аммо Миша, овқат емайман, деб оёғини тираб туриб олди. Гапга Симҳо аралашди. Лио унга кўзини қисиб «аввал тинчисин», деб имо қилди. Шундан сўнг Симҳо болалари хонасидан чиқиб, стол ёнига ўтирди-да, оталарча амрона оҳанг билан:

— Қани, ҳамманг стол ёнига ўтиринглар-чи, — деди.

Миша шу он чўнтагидан бир хат олиб, онасига узатди. Лио Исроилдан келган конвертни кўриб ҳайрон бўлиб қолди.

— Ким ёзибди бунни? — деб сўради дарҳол.

— Менга эмас. Эсингизда бўлса керак, олтинчи синфда бирга ўқийдиган Рафиқ Иброҳимов деган ўртоғим бўлар эди. Ўша бола ота-онаси билан баҳорда Исроилга кетувди. Ўша Рафиқ синфдошларига хат ёзибди, — деб яна йиғлашга тушди у.

Лио хатга тезда кўз югуртириб, ўғли билан бирга ошхонага чиқиб келди. Шу вақт бу ерга кириб келган Эстер Лиодан: «Кечки овқатга ўтираммизми?» деб сўровди, у ҳозир, дегандай, аввал ҳаммани ўтиришга таклиф этди, сўнг овоз чиқариб ҳалиги хатни ўқий бошлади.

— Қанақа хат бу? — Симхо зарда билан Лионинг қўлидан шартта тортиб олди.

— Уқиб кўр,— деди Лио унга.

Симхо хатни ичида пичирлаб ўқиётган эди:

— Овоз чиқариб ўқи, ҳамма эшитсин, ўғлим,— деди онаси.

Симхо овоз чиқариб ўқий бошлади:

«Ота-онам билан Исроилга келганимга минг пушаймонлар еяпман. Аҳволимиз аянчли. Отам ҳалига довур иш топгани йўқ, турар жойимизнинг ҳам тайини йўқ. Уқув йили бошланган бўлса-да, ҳалиям ўқишга кира олганим йўқ. Кун бўйи кўчаларда дарбадар тентираб юраман. Лекин кўчада ҳам менга тинчлик йўқ. Ашкеназларнинг болалари мени ўз номим билан эмас, «ҳой, қизил» ёки «ҳой Бухоро» деб чақирадилар. Болалар мени ўйинларига қўшмайдилар. Бир куни уларнинг ўйинини бир чеккада туриб томоша қилаётган эдим, бир тўда ютқазган болалар мени ҳуб дўппослади. Қалтакнинг зарбидан оғиз-бурнимдан кун бўйи тизиллаб қон оқди.

Яна бир куни бир араб кампир кўчада йиқилиб ётган экан, шуни турғазиб қўйганим учун ҳам мени роса дўппослашди. «Агар иккинчи марта яна шу қилишгини қилсанг, сен аблаҳни кўчага ҳам чиқармаймиз», деб дўқ уришди:

«А ту-ту, ту-ту, ту-ту,

Ҳааравим ёмуту!»

деган қўшиқларни ўргатадилар. Бу қўшиқнинг иккинчи мисраси иврит тилида: «Араблар ўлсин!» дегани экан.

Араб болалари фақат ўз маҳаллалари атрофидагина ўйнашар экан».

Рафиқ ўзининг Тошкентдан кетганини шундай афсуслар билан ёзибди. Исроилга бормаслик учун ота-оналаридан қочиб, болалар уйларига жойлашиб олган қизга салом йўллабди. Исроилда болалар ўртасида ўртоқлик, дўстлик деган нарсалар йўқлигини таъкидлабди! «Ўртоқларим: Саша Иванов, Умар Эргашев, Иая Кайфман, Сурен Агосафьялар билан бизлар қандай дўст эдик. Бир-биримизникига тез-тез борди-келди қилардик, ўқишда бир-биримизга ёрдамлашардик. Энди қисматим мушт ейиш, ҳақоратдангина иборат бўлиб қолди. Қочарга жой топа олмайман. Мени камераси, панжараси йўқ бу қамоқхонадан

қутқаришга ёрдамлашинглар», деб ёзибди хатининг ниҳоясида.

Хатни ўқиб бўлган Симҳо ўғлига қаттиқ хўмрайди:

— Ҳамсинфларингга ёзилган бу хат қандай қилиб сенинг қўлингга тушиб қолди?

— Синф раҳбаримиз Зинаида Юсуповна билан шерикларим мендан Рафиққа жавоб хати ёзишни илтимос қилдилар, — деди у тори сусайиб, — қандай ёмон ота-оналар бор-а? Бечора Рафиқ...

— Сен ҳали бунақа хатга жавоб ёзишга ёшлиқ қиласан. Ма, хатни синф раҳбарингга бер, ўзи жавоб ёзсин, — деди Симҳо хатни ўғлига узатиб.

Миша индамай хатни чўнтагига солди-да, овқат ейишга тутинди.

Овқат маҳалида Симҳо ҳар замон-ҳар замонда ўғлига ер остидан назар ташлаб қўйиб, ичида ўйларди: «Афтидан сен ҳам мен билан кетмайдиганга ўхшайсан. Отасиз қолиб, калланг деворга тақ этиб теккач, биласан отангнинг қадрини! Сен тирранча ниманиям тушунардинг! Тагин қаер яхшию қаер ёмонлиги тўғрисида талашади-я! Эй, она сути оғзидан кетмаган аҳмоқ! «Симҳо шу он ҳушини йиғиб: «Кетиш тўғрисида у билан сира гаплашганим йўқ-ку. Балки мен билан жон деб кетар...» деб ўйлади.

Овқатдан кейин Лио стол устини йиғиштирди, мевачевалар қўйди, кейин Симҳо ўғлидан:

— Мактабинга шунақа хатлар тез-тез келиб турадимми, ё бу биринчи келишими? — деб сўради.

— Ҳалиги... Яқинда икки қиз — Наташа билан Муҳаббат Исроилдан кетган собиқ дугонасидан хат олди. Хатни Мария деган қиз ёзибди. У, мактабга кириб ўқишим учун ота-онам пул топиб бериша олмаяпти, дебди. Ўзи бир бойникида энага бўлиб ишлар экан. Бир иложини қилиб Исроилдан қочмоқчи эмиш...

— Ишлаётган бўлса, жуда яхши, — Симҳо ўғлининг гапини шартта бўлди.

— Ёшгина қизнинг энага бўлиб ишлаши яхшими? Нималар деяпсан ўзинг, ўғлим? Исроилга боришга унамай ота-оналарини ҳам бунақа хатарли йўлдан сақлаб қолаётган болалар яхши иш қилишяпти, — деб қолди Эстер бирдан.

Онасининг бу гапидан Симҳо хушёр тортиб қолди. Сўнг у бу мавзуда гап очишдан ўзини тийди.

Миша эса синф раҳбарининг айтганини қилиб ажойиб жавоб хати ёзди. Ўтган йили бутун синф яхши баҳолар билан юқори синфга кўчганини, мактабда уюштирилган адабий кечани, бу кечада Мишаларнинг синфи биринчи ўринни

эгаллаганини, дўстлик карнавали ва интернационал кеча бўлганини жуда мароқли қилиб ёзди. Ёзган жавобини онасига ўқиб берганида, ўзида йўқ суюниб кетган Лио ўғлини маҳкам қучоқлаб:

— Жуда болабсан, ўғлим. Обориб Зинаида Юсуповнага бер. Жавоб хатингни бутун синф маъжуллашига аминман. Болажоним...

Дам олиш куни Симҳо ўғлига боғдаги ишларга қарашиб юборишини айтди. Боғни тартибга келтиришда Миша отасига жон деб қарашди. Улар мева дарахтларининг ортиқча шохларини буташди.

Симҳо уйда ҳеч ким йўқлигида ўғлининг қўлтиғига қўл солиб кўрмоқчи эди.

— Ўғлим, уй-жойимиз, боғимиз бундан анча каттароқ ва чиройлироқ бўлишини истайсанми?

— Биз ахир боғимиздан олган ҳосилни йил бўйи еб тамом қилолмаймиз-ку. Назаримда ҳовлимиз ҳам, боғимиз ҳам етарли деб ўйлайман,— жавоб қилди Миша.

— Агар бизга текинга катта боғ ва ҳовли берсаларчи?

Миша хохолаб кулиб юборган эди, отаси ғалати бўлиб қолди. Чунки отасининг бу саволи заминидан нима борлигини у тезда англаб олган эди.

Симҳо шундай ўнғайсиз аҳволга тушиб қолдики, ўғлининг нега бунчалик қотиб-қотиб кулаётганининг сабабини билиш учун бирон сўз топа олмади. Кулгидан ўзини аранг тийган Миша:

— Дада, ўзингиз уй билан боғни бировга инъом қилармидингиз? — деди.

Симҳо бу саволга албатта жавоб қилиши керак эди. Бўлмаса ўзи берадиган саволлар ҳам нажотсиз қоларди.

— Сенга нима десам экан, ўғлим. Агар мен миллионер бўлсам, шундай қилган бўлардим.

— Бизда катта ҳовлиси билан ажойиб боғни бировга текинга берадиган миллионерлар борми ўзи? — сўради дарҳол Миша.

— Бизда-ку йўғ-а, лекин...— Симҳо ўз сирини очишга журъат эта олмай, гапни бошқа ёққа бурди.

Миша саволини яна такрорлади. Симҳо эса, нима бўлса бўлар, деб дангал жавоб қилди:

— Ушанақа миллионер бу ерда йўғу, аммо Исроилда бор.

Миша чурқ эта олмай дадасига тикилиб қараб қолди. Симҳо эса, ўғлининг бу ҳолатига парво қилмай, боғдаги ишини давом эттираверди.

— Рост айтяпсизми, дада?— сўради Миша

— Дунё яхшилардан холи дейсанми? У томонда биз учун шунақа одам топилиб қолди.

— Нималар деяпсиз, дада?! Мен у ёққа асло бормайман! — Миша уйга қараб чопди.— Она, буви! Қаердасизлар?

Симҳо ўглининг орқасидан югурди, дағдаға билан гўё уни синамоқчи бўлганини айтди. Сўнгра худди тулкидек писиб келиб, ўғлига деди:

— Баракалла сенга, ўғлим. Мен ўз болаларини ҳалок этадиган аҳмоқ оталардан эмасман.

Шундай қилиб, Симҳо хотини ва катта ўглининг ниятларини яхши билиб олди. Энди эҳтиётлик билан онасига ёндашиб, унинг фикрини билишигина қолган эди.

Шу воқеадан бир неча кун ўтгач, Симҳо дадаси ҳақидаги онасининг фикрини билмоқчи бўлди. «Агар отам бор бўлса, шу топда нима қилардингиз?» — деб сўради ундан, Эстер унга жавоб қилиш ўрнига, аксинча.— Сен нега ўйланиб қолдинг? — деб сўради. Симҳо эса:

— Майли-да. Хўш, нима қилардингиз? — деди яна.

Онаси узоқ ўйланиб қолди. Чунки отасининг ғойиб бўлганига ўттиз йилдан ошиқ вақт ўтган, унинг ўлик-тириги номаълум эди.

Бу гаплардан кейин Симҳо чуқур ўйга толди. Энди ҳамма ишларини онасисиз, оиласисиз ўзи битиришга, жўнаш олдидагина хайрлашишга аҳд қилиб қўйди.

* * *

Олтин куз фасли. Дарахтлардан дувилаб тўкилаётган хазонлар ер бетини қоплаб олган, мевалар батамом териб олинганча йўқ эди. Дам олиш куни Бахўр бутун оиласини олма теришга олиб чиқди. Баъзилари олма теришди, баъзилари саралашди, баъзилари эса юпқа қоғозларга ўраб, яшилаб яшиқларга жойлашди. Сўнгра яшиқларни ертўлага олиб тушиб, тахлаб қўйишди.

Бахўр ҳар йили мева териш вақтида ўғил-қизларига бир неча яшиқдан мева берар, дўстлари ва фронтчиларнинг бева қолган оилаларини ҳам унутмас эди.

Кечга яқин Бахўр икки яшиқ олма олиб, Лёва билан яқин фронтчи дўстиникига қараб йўл олди. Анчадан бери кўришмаган дўсти Бахўрни қучоғини кенг очиб қарши олди. Аммо дўсти, нега хотинингни бирга олиб келмадинг, деб Бахўрни андак койинган бўлди. Бахўр эса, бугун уйда неваралар тўпланишган, деб важ кўрсатди.

Бахўр дўстининг чехрасида андак ташвиш аломати

борлигини пайқади. Дўсти буни Бахўрга билдирмаслик учун дарҳол бошқа хонага опкириб, анчагача у ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтирди. Ниҳоят гап мароми Симҳонинг Исроилга кетмоқчи бўлиб қолганига бориб тақалди. Бу гапни эшитган Бахўр стулга қандай ўтириб қолганини ўзи ҳам билмай қолди. Шундан сўнг Бахўр уйга тезроқ жўнаш тўғрисида рухсат сўради. Шошиб чиқиб машинага ўтирди-да, Лёвага тезроқ уйга қараб ҳайда, деди.

Лёванинг «Нима бўлди ўзи? Нима гап?» деган саволига, асабийлашган бир қиёфада: «Мен у ношукур аблаҳга бир кўрсатиб кўяман!» деб жавоб қилди холос.

— Лёва, бу гапни сизга маълум қилсак ёмон таъсир қилишини билиб, Лио иккимиз ўзаро бирёқлик қилмоқчи бўлган эдик,— деди.

— Демак, бу гаплардан сенларнинг хабарларинг бор экан-да, а? Энди мендан кўрадиганларингни кўрасанлар...— деди Бахўр гижиниб.

Тўғри уйга кириб борган Бахўр Сорога ҳаммани тезда емакхонага йиғишни амр қилди. Нима гаплигини фаҳмлаган Соро уни тинчитмоқчи, ҳаммаси ўз изига тушиб кетади, хотиржам бўл, деб тасалли бермоқчи бўлди, лекин Бахўр сира тинчимайди.

— Нима изига тушади? Нималар деяпсан ўзинг. Ахир бу хиёнат, турган-битгани хиёнат-ку! Яна кимникида? Бутун умрини душманларга қарши курашга сарф этган одамникида-я! Яқинда етмиш йиллик тўйини ўтказган ва олий орденга сазовор бўлган Бахўрникида-я! Ҳаммани йиғ деяпман сенга!

Емакхонага тўпланганлар ҳаммаси мум тишлагандек жим ўтиришарди. Лёва хотини — Рая, Сёма хотини — Зоя билан, Лио эса ўзи ўтирарди.

— Сенинг анави соқол қўйганинг қаёққа йўқолди? — деб сўради Бахўр зарда билан қизидан.

— Кечки ибодатни бажо келтириш учун синагогга кетган бўлса керак.

— Ана холос, вой художўй-ей,— заҳарханда қилди Бахўр.

— Дадажон, билсангиз, уч ойдан бери орамиз бузилган. Қаёққа боради, нима ишлар қилиб юрибди, билмайман.

Биз оздан кейин Бахўр сал-пал ўзига келиб;

— Бу гапни Эстер эшитганмикан? — деб сўради.

— Йўқ,— деб жавоб қилди Лио,— негадир буни онасидан сир тутяпти.

Сўнгра Лио отаси билан онасига, Симҳонинг бошқа бўлмағур ишлар билан шуғулланиб юрганини ҳам

гапириб берди. Қаёқдандир диний байрамлар ёзилган, Исроилда чиққан календарь, яҳудийларнинг макони фақат Исроилда, деган гапни тарғиб қилувчи китобларни топиб, шунингдек шадай¹ ёзувчи музузони² сотиб юрганмиш. Лио бундай зарарли нарсаларни уйга олиб келмасликни қатъий ман этибди. Шундан сўнг Симҳо уларни уйга келтирмай қўйибди.

Бахўр Лёва билан Сёмага Симҳони қаердан бўлсаям дарҳол топиб келишни буюрди. Улар ғизиллаб боришса, Симҳо уйда йўқ экан. Кейин синагог кўчасидан кетаётиб, уни ўша ерда учратиб қолишди-да, «Юр, сени отамиз кутяптилар», дейишди. Симҳо ҳам қаршилиқ қилмай машинага чиқди.

Уйга келгач, ҳамма билан ивритча «раҳамшо тўво»³ деб мулойимгина саломлашди.

— Нега соқол қўйдинг, деб сўраганимда, ҳозир шу нарса расм бўлган деб жавоб қилувдинг, эсингдами? — деди Бахўр Симҳога тик қараб.— Маълум бўлишича, домла бўлишга тайёрланаётган экансан-да. Мана иврит тилида ҳам сўзлай бошлабсан. Тез орада раввин ҳам бўларсан?

— Нима ҳожати бор бунақа таъналарнинг? — деди Симҳо ранжиган оҳангда.

— Уч ойдан бери қанақа ишлар қилиб юрибсан? Агар қилаётган ишларинг тўғри, ҳақ бўлса, очиқчасига майдонга чиқ. Нега онангдан яширасан бу гапларни?

Симҳо чор атрофдан исканжада қолди. Энди онасидан ҳеч нарсани ортиқ сир тутиб бўлмаслигини пайқади. Майли, энди нима бўлса бўлади, деб отаси ҳақида ҳаммага гапириб беришни маъқул кўрди:

— Отам топилди...

— Нима?! — баравар сўрашди ҳаммалари ҳаяжонланиб.

— Шундай, мен ҳам кўплар қатори оталик бўлишни истайман. Билсаларинг,— деб бошига мушглаб, кўз ёши тўкиб давом этди у.— Майли, фронтдан қочган бўлсаям...

— Қандай... фронтдан қочган? — сўради Бахўр.

¹ Шадай — иврит тилида худо номининг бир тури.

² Музузо — диндор яҳудийлар уй эшигига, ўнг томонга, одам бўйи жойга кичкина дуонома қоқиб қўяди. Уни тунука ёки пластмасса қопқоққа солиб «Шадай» сўзини кўриш учун тешиб қўйилади. Уйга қайтганда унга ўнг қўлини бир текказиб, сўнг қўлини ўпиб ўтади. Бу ёсон-омон уйга қайтдим, уйда инс-жинс йўқ дегани.

³ Иврит тилида хайрли кеч дегани.

— Шундай. Урушнинг бошидаёқ Туркияга ўтиб кетганман деб ёзибди...

— Сен ҳам қочоқ отангнинг қилмишини тақрорламоқчи бўласанми? Зап гапларни ўйлаб топибсан-да!..

Симҳо жазаваси тутган одамдек оғзидан кўпиклар сачратиб гапини давом эттирди. Унинг бу қилиғига Бахўр Симҳо устига таъна тошларни ёғдирди:

— Шу ёшингда сен ўзинг «ота» деяпсан. Ёш болаларингга ота керак эмасми? Буни ўйлайсанми-йўқми ўзинг?

Ҳамма жимиб қолди. Унинг йиғлаб олишига халал бергилари келмасди. Одам йиғлаб-йиғлаб энгил тортади, деган гап бор. Симҳо ҳам шу йўсинда секин-аста тинчланди. Шундан сўнг Бахўр, унинг қарори қатъийми ёки бу қарорни бузсаям бўладими, деб сўради.

Бу саволга Симҳо, барибир кетаман, бу қароримдан мени ҳеч ким қайтара олмайди, деди.

— Онанг нима бўлади, онанг? — деб сўради Бахўр.

— Билмайман. Онам балки борар, балки бормас.

Аммо у, ахир шунча йил бева яшаш жонига теккан бўлса керак, қартайганда дадам билан бирга яшагиси келар, деган умидда онасига гап очган эди Соро ўзини тутиб тура олмади, ўз туққан онасини яхши билмаслигини ўғлига бир кўрсатиб қўймоқчи бўлди. Онаси ўзининг аёллар ўртасида обрўси катта эканини, Исроил давлати ҳақидаги ҳамма гапларни аёллар қулоғига доим қуйиб туришини айтди. Охирида у, энди Эстер шу ёшга келиб ватанига хиёнат қилмайди, деди шартта.

Бахўр энди ғишт қолипдан кўчганини англади. Симҳонинг ифлос ниятларини қайтариш амри маҳол эди. Шундай бўлса-да, кейин ўз қилмишларидан пушаймон еганда қариндош-уруғларидан хафа бўлиб юрмасин, деб бир неча оғиз сўз билан насиҳат қилиб қўймоқчи бўлди:

— Наҳот онангни қочоқ отангга, ватан хоинига рўпара қилмоқчи бўлсанг? Хат ёзган кимса ўз отангми ёки бирор товламачими — ҳали билмайсан. Мабодо борганиндан кейин отанг сени қабул қилмаса-чи, унда ҳолинг нима бўлади? Кейин бу хатони тузатиб бўлмайди! У ерда, билсанг, саломга пулсиз алиқ олмайдилар. «Бепул мушук офтобга чиқмайди» — капиталистларнинг шиори шундай...

Симҳо, майли, гапирганича гапириб олаверсин, деб қайнатасига халал бермай ўтирди. Бахўр алданган эмигрантлардан келган хатларни ўқиганини эслатганида, у: «Ҳа, ўқиганман», деб жавоб қилди. Бахўрнинг «Хўш, қалай?» деганига, «Ҳар кимга ҳар хил-да. У ерда менинг аҳволим чакки бўлмаса керак», деб қўйди.

— Нима, бу ерда аҳволинг ёмонми? — сўради Лио ундан.

— Ҳеч қандай шикоятим йўқ. Лекин мен ҳам оталик бўлишни истайман, холос,— деб бепарқ жавоб қилди у хотинига.— Отам ўзи икки марта чақирув қоғози юбортирди. Энди унинг фамилияси Абромов эмас, у ерда уни Яҳудо бен Нуриё деб атайдилар.

Бошда ҳамма бу жавобдан кулмоқчи бўлди. Аммо Симҳонинг хиёнати уларни газаб ўтида куйдираётгани учун кулишга ўрин йўқ эди.

— Симҳо, қалбаки отанг сени ишқилиб бахтсиз қилмаса, деб кўрқаман,— деди гапида давом этиб қайнатаси.— Ватанинг билан қандай видолашасан? Айт-чи?

— Рухсат қоғозига биноан Ватаним ўзи жавоб бериб турибди. Мен сизларга қочоқ эмасман, балки муҳожирман,— деди Симҳо, виждонини ютиб.

— Хўш, сен нима дейсан бу гапларга, қизим? — сўради Лиодан отаси.

Лио отасига ялиниб-ёлворди:

— Сиз кўпроқ ўз соғлигингизни ўйланг, Симҳо майиб-мажруҳ бир одам. Афтидан, у сионистларга батамом сотилган кўринади, ҳеч қанақа гап-сўз унга кор этмаяпти. Амакимиз Довиднинг фожиаи ҳаёти унга заррача ҳам таъсир этмабди. Мишанинг собиқ дўсти Рафиқнинг оғир турмуши ҳақидаги хатидан ҳам ҳеч қандай хулоса чиқара олмабди. Ахир булар ҳаммаси капитал дунёсида — «машҳур» Америкада ва абадий жанжалхона митти Исролда юз бермоқда-ку! Дарахт бир жойда кўкаради, деган гап бор. Бунинг Симҳо жуда яхши тушунади. Тушуна туриб бизларни чириган сионизм ғоясига алиштирмоқчи. Майли, ўзидан гина қилсин. Бугуноқ чамадонини кўтариб жўнаб қолсин.

V

Эстер эс-ҳушидан айрилди. Чунки ўғли уч кундан бери уйга қадам босмай қўйди. Қаерда, нима еб, нима ичиб, нималар қилиб юрибди, билмайди. Ишига телефон қилса, бўшаб кетган, дейишди. Сабаб? Лио эса уни командировкага кетган, деб ёлгон гапирди. Нега шундай деди? Командировкага кетган бўлса, нега онаси билан хайрлашмайди? Шўрлик онанинг ўйлайвериб боши ғовлаб кетди.

Ишдан қайтиб келган Лио қайнанасини кўзлари жиққа ёшга тўлган ҳолда кўрди.

— Онажон, сизга нима бўлди? — деб сўради дарров.

«Она» сўзини эшитиш билан Эстер уни маҳкам бағрига босиб олди:

— Раҳмат, қизим, ўтир. Уч кундан бери ўғлим йўқ. Айт, Симҳо қаерда? Нега менинг ҳеч нарсадан хабарим йўқ. Сен уни командировкада, дединг. У ишидан бўшабди-ку. Шу гап ростми?

Эстер «қизим» деб қучоқлаб ўпгани учун Лионинг боши осмонга етган эди. Лекин Лио эри ҳақидаги сирни очишдан қўрқади. Уйда эса ҳеч ким йўқ. Бирдан оғир аҳвол рўй берса нима қилади? Симҳонинг ишдан бўшаганини ким айтди экан унга? Эҳ, одамлар, одамлар...

— Онажон, келинг, бир оз дам олволайлик, кейин гаплашармиз, ҳамма гапларни ўзим гапириб бераман сизга, — Эстерни айвонда қолдириб, Лио ўз хонасига кириб кетди. Паст овоз билан онасига телефон қилиб, отаси билан бирга тезда етиб келишларини сўради. Узи эса вақтни ўтказиш учун у-бу ишлар билан банд бўлиб юрди.

Бахўр бу ерга ҳар қачонгидек хурсанд бир қиёфада кириб келиб, Сорога ҳазиломуз гап қилди:

— Сен доим юрагимга ғулғула солганинг-солган-а. Ма-на қудажонинг яйраб ўтирибди-ку. Сен бўлсанг юрагингни чангаллаб, қудам соғ-саломатмикан, деб хархаша қиласан, — Эстер билан қувноқ саломлашиб, стол ёнига келиб ўтирди у.

Соро дугонасининг кайфи бузуқлигини пайқаб унга далда бернш мақсадида ётиги билан гап бошлади:

— Нима гап? Айтинг, у тирикми-йўқми? — шошиб-пишиб сўради Эстер.

— Нималар деяпсиз, қуда? Агар унга бирор гап бўлган бўлса, биз шундай хотиржам ўтирармидик, — деди Бахўр тасалли берувчи оҳангда.

Лио дераза ёнида, ота-онасининг қилаётган муомалаларига ҳасанот ўқиб, кўз ёшларини сира тия олмасди. Бу кўз ёшлари кўп маъно англатар, у хурсандлик ва алам ёшлари эди. Хурсандлик томони шундан иборат эдики, ота-онаси совуққонлик билан бир маромда сўзлаб, Эстерга икир-чикирларни тушунтиришар, уни бўлажак тасодифга тайёрлашар эдилар. Қайғули томони шу эдики «қочоқ эр» ва «ўғлининг Исроилга — хоин отаси олдига кетиши» ҳақидаги даҳшатни эшитгач, Эстернинг ҳоли нима кечиши эди.

Ниҳоят, Лионинг ўйлагани бўлди. Эстер икки қўли билан қулоқларини беркитиб олиб, қаттиқ қичқирди:

— Бўлди, бас қилинглар! Бу ҳақда менга ортиқ сўзламанглар, — Эстер бошқа ҳеч нарса дея олмай, ҳушидан кетди.

— Қизим, тезда нашатир спирт олиб чиқ! — деди Бахўр.

Соро Эстернинг ёқасини очиб, газета билан елпий бошлади. Жон терига тушган Эстер ўликдек чўзилиб ётар эди. На нашатир спирт, на юзига сепилган сув, на кўкрагига босилган ҳўл латта уни ҳушига келтира олмади. Шамоллаб қолмасин, деб уч кишилашиб кўтариб, уни уйга опкириб ётқизишди.

Бир оздан кейин, Эстер сал-пал ҳушига келди, сўнгра атрофга аланглаб:

— Қаёқда ётибман? — деб сўради секин.

— Уз уйингизда ётибсиз, хотиржам бўлаверинг, — дейишди учовлари бирин-кетин.

Эстер ҳўнграб, ўксиниб-ўксиниб йиғлади.

— Уғлим учун эмас, қадрим учун йиғлайман. Бир аблаҳни деб оиласини, онасини ташлаб кетяпти-я... — шуни деб Эстер Лиодан, сандиқдаги бир конвертни олиб беришни сўради. Унинг ичида бир хат ва хабарнома бор эди.

— Отангга бер, — деди у Бахўрга қараб, — ўқиб кўринг, бу унинг сўнгги хати. Шу хатдан тўрт ой ўтгач, 1941 йил охирида, бир неча марта сўраб-суриштирганимдан кейин унинг ҳақида хабарнома олдим. Хабарномада унинг бедарак йўқолгани ёзилган эди.

Бахўр хатни овоз чиқариб ўқиди. Осойишта мамлакатда бошпана учун минг қатла шукурлар қилиб ёзган эди. Уз тинч ҳаётидан мамнун бўлиб, «тегирмонга тушсам ҳам бутун чиқаман», деб ишонтирган, хатининг охирида: «битта ҳам ўқ отмай қайтаман», деб ёзганди.

— Ёш умримни хазон қилгани етмагандек, қариганимда ҳам мени тинч қўймайди. Бошқаларга қоронғи бўлса-да, унинг енгилтаклиги сизга кундек равшан. У милицияга отнинг қашқасидек маълум эди. Картабозлиги, ўғрилик қилгани учун неча марта қамалиб ҳам чиқди. Ҳаммасига чидадим. Энди ўзига келиб одам бўлай деганда уруш бошланиб қолди. Мана, оқибати нима билан тугади? Мен ўғлимдан жуда хурсанд эдим. Билмайман, уни ким издан чиқарди? Ҳай, майли, ўзи ҳозир қаерда экан?

Бахўр «эрингиз» деб гап бошловди:

— У менинг эрим эмас. Унақа деманг. Мен уни қирқ биринчи йилдаёқ дафн этганман, — деди Эстер, Бахўрнинг гапини бўлиб. — Уғлим ҳақида гапиринг.

Бахўр, Симҳонинг Исроилга жўнаши тасодифий эмас, ўша отаси йўлдан уряпти, деб тушунтира бошлади.

— Симҳо ҳадеб отам топилди, мен ҳам оталик бўлгим келади, деб вайсайди. Хулқ-атворидан биздан ҳамма

нарсани яшираётганга ўхшайди. Хотинига, кетар олдимдан ҳамма гапларни онамга гапириб бераман, дебди. Аммо қачон кетиши эса номаълум.

— Уч ой бўлди, ҳеч биримиз уни жар ёқасида турганлигига ишонтира олмаймиз.

Эстер қимир этмай, кўзларини катта очган ҳолда қотганича эшик томонга қараб қолган эди.

— Сизга нима бўлди? — сўрашди улар бараварига.

— Энди менга ҳаммаси аён бўлди. Бир куни у мендан отам топилса нима қилардингиз, деб сўровди. Демак, демак...

Бахўр уйларида нима гаплар бўлиб ўтганини сўзлаб берди:

— Қайсар ўғлингизни роса исқанжага олиб ҳам ҳеч иш чиқара олмадим.

— Демак, ўғлим соп бўлибди-да.

— Билсангиз, сизни ҳам ўзи билан бирга олиб кетмоқчи эди,— деди Соро.

Эстер ўрнидан сапчиб туриб кетди:

— Уни қаердан бўлсаям топиб келинглар. У билан ўзим бир гаплашиб қўяй.

Лио уни ушлаб каравотга ўтқазди-да, юзларидан ўпиб:

— Сизни ҳеч кимга бермаймиз, ая,— деди.

Бахўр билан Соро ҳам унинг гапини маъқулладилар:

— Онангни сендан кўра яхшироқ парваришлаб асраймиз,— дедик.

Эстер юм-юм йиғлар эди.

— Энди йиғлашнинг фойдаси йўқ,— деди Бахўр унга тасалли бериб.

— Ахир у ўзи билан ҳеч нарса олмади. Нима еб, нима кияди. Қаерларда тунайди. Ахир мен онаман-ку! Аҳмоқлик қилиб бирор нарса қилса, куядиган менман-ку,— деди зорланиб она.

— Симҳо бугун менинг ишхонамга телефон қилиб, кийим-бошларимни, чамадонимни тайёрлаб қўй, деди. Ўзи бугун кечқурун келади. Хотиржам бўлинг,— деди Лио.

Лекин Симҳо келмади. Бахўр билан Соро уни қоқ ярим кечагача кутишди. Лёва эса ота-онасидан ташвиш тортиб машинасида етиб келди.

Лио, эртага уни албатта қидириб топаман, деди, шундан кейин, Лёва ота-онасини уйига олиб кетди.

Орадан бир ҳафта ўтса-да, Лио Симҳони ҳеч ердан топа олмади. Ҳар сафар ишдан қайтганида Эстер дарҳол: «Телефон қилдими?» деб сўрар, «Йўқ» деган жавоб уни эзиб ташлар эди.

Эстер билан Лио қаттиқ ташвишда. Улар мабодо Симҳо бирор ёмон иш қилиб милицияга тушмаганмикин ёки яширинча жўнаб қолдимикин, деб ўйлашди. Улар роса қидиришди, аммо ҳеч натижа чиқаролмай, қош қорайганда ҳориб-чарчаб уйга қайтишди. Улар уйларига келса...

Симҳо ечинмасдан диванда ухлаб қолибди. Эстер унинг олдида узоқ тик турди. Ишни нимадан бошлашини билмас — уриб мажақласинми ё бўғиб ўлдирсинми? Ойназор! Ҳеч нима қилолмади. Шу топда донг қотиб ухлаб ётган ўғлини турғизиб саволга тутишни маъқул кўрмади. «Кечаси ўйла, кундуз сўйла» дегандек, эртага эрталаб бирёқли қиларман, деб кўнглига тугиб қўйди.

Эстер ўз ётоғига ухлагани кириб кетгач, Лио Симҳони уйғотди ва унга: «Ечиниб кўрпангга кириб ёт, деди-да, ўзи ётоғига кириб кетди.

Гарчи Эстер ётоқхонасига ухлагани кириб кетган бўлса-да, мижжа қоқмади, ўрнини ҳам ёзмасдан, каравотига ўтириб, хаёл дарёсига ғарқ бўлди. Унинг кўз ўнгидан бутун ҳаёти бир-бир ўтди. Эрини фронтга сафарбар этганларида ёлғиз ўзи қолганини эслади. Шунда эрининг фронтдан кўкраклари орден ва медалларга тўла ҳолда, яхши ном билан кириб келишини орзу қилган эди. Эрига: «Фронтда ўзингни кўрсатиб, қаҳрамон бўлиб қайтгин» деган эди. Мана энди, келиб-келиб... Нақадар шармандалик!

Кейин Эстер ўғлининг Совет Армияси сафига ҳарбий хизматга кетганини эслади. Орадан бирмунча вақт ўтгач, қисм командиридан ажойиб хат олди:

«Ҳурматли Эстер Абрамова! Уғлингиз Симҳо ҳарбий хизматни ўташ учун эсон-омон қисмга етиб келди.

Уғлингизга яхши таълим ва тарбия бериш мақсадида, уни яхши Ватан ҳимоячиси қилиб етиштириш учун, қуйидагиларни бизга маълум қилсангиз: унинг характери, қобилияти, нималарга қизиқиши ва ҳатто нуқсонларини ёзиб юборсангиз. Бизлар унинг шу жиҳатларига кўпроқ эътибор берсак. Ёшлигида қанақа касалликларга йўлиққанини ҳам билдирсангиз.

СССР қуроли кучлари сафида ҳарбий хизматини яхши ўтамоғи учун шу маълумотлар бизга жуда зарур. Ишингизга ва ҳаётингизга эзгу тилаклар тилаймиз».

Бу хатга жавобан Эстер бутун ҳақиқатни чин қалбидан ёзиб юборди:

«Уғлим Симҳо тўғрисидаги сўровингизга қуйидагиларни маълум қиламан: у жуда яхши, итоатли бола. Ҳалол ва ҳақиқатгўй. Жамоатчи, меҳнатсевар. Одоби ва босиқтабиат. Қўполлик қилиш нималигини сира билмайди. Биров-

ларга ҳам қўполлик қилмайди, ўзига нисбатан қўполлик қилган кимсани ҳам ёқтирмайди. Алдаш ва алданишни ҳам ўлгудек ёмон кўради. Ўз камчилигиниям, ўзгаларни ҳам танқид қилади. Кўпроқ медицинага қизиқади. Армияга қадар доим медицинага доир китоб ва газеталарни ўқирди. Баъзан радио техника билан шуғулланарди. Лекин ҳали аниқ бир касбни танламаган. Еттинчи синфга ўтганидан бери, қорним оғрийди, деб юрарди. Ишгаҳаси ҳам бўғилган эди.

Ўғлим ҳақидаги ғамхўрликларингиздан жуда мамнунман.

Сизларга ҳурмат билан Эстер Абрамова»

Эстер ҳозир ҳарбий қисмга юборган характеристикасидан қайтмайди, ўғлини ёмонотлиқ қилувчи сўз айтмайди. Аммо у оиласига шундай содиқ ўғлини аблаҳ отаси ўзига қандай қилиб ром қилиб олганини сира-сира тушуна олмайди. Нима сабабдан бунчалик ўзгариб қолди экан-а? Унинг самимийлик ва одамийлиги қаёқда қолди? Қочоқ отаси ёлгон ваъдалар билан уни ўз домига тортибди-да? Наҳотки бизнинг меҳримиздан қандайдир қочоқнинг иғвоси, қаллоблиги кучли бўлса. Наҳотки, Эстер ҳамма жойда фош қилиб келаётган бу иғво, билдирмасдан секин-аста унинг уйига кириб олган бўлса?.. Йўқ! Ундай бўлиши сира мумкин эмас. Вой худойим! Ўғли уч ойдан бери сионистлар иғвоси гирдобига тушиб қолиб, гаранг ҳолда юрса-ю, онаси бундан беҳабар бўлса... Нақадар оғир жиноят бу... Ўғли ўзини нега бу тубсиз жарликка отяпти? Ахир бу ердан уни қутқазиб олиш амри-маҳол-ку!

Эстер ортиқ ўзини тутиб тура олмайди. Унинг ниҳоясиз ўйлари беҳуда эди. У титраб-қақшаб, эрига лаънатлар ўқиди. Чуқур хўрсиниб, аччиқ-аччиқ йиғлади.

Куз тонги қаттиқ шамол билан бошланди. Офтобнинг чиқиш-чиқмаслигининг тайини йўқ эди. Булутли осмонда қуёш нурлари гоҳ у ердан, гоҳ бу ердан йилт этибгина кўриниб қолар, гўё ялмоғиз қиш кузни эртароқ ҳайдаётгандек эди.

Кечаси билан мижжа қоқмай чиққан Эстер эрталаб анча барвақт уйғонди. Ҳавонинг авзойини кўриб юраги сиқилди. Агар Симҳо шундай ҳавода жўнаб кетса, унга бахтсизлик ҳамроҳ бўлади, деб ўйлади. У ошхонадан чиққанда, Симҳо кийинмоқда эди. Уни саломига Эстер алик ҳам олмайди, тезроқ ювиниб чиқ, деб амр қилди.

— Сенга айтадиган зарур гапларим бор...

— Яна сўроқми?

— Йўқ, суд,— деди онаси.

Симҳо эрталабки маросимларни шошилмай адо этиб, стол ёнига келди-да:

— Гапираверинг, она, қулоғим сизда,— деди.

— Мени она дема, бетавфиқ! Утир!

— Ҳали кетмасимдан мени она дема, деяпсиз?

— Агар сен бир лаҳзагина менинг ўрнимда бўлганингда, саволинга жавоб ҳожатми-йўқми, билардинг, аҳмоқ! Яна сен ўқимишли одам эмишсан-а! Уғиллик бурчинг, оталик меҳринг, эрлик сиёқинг қаёқда қолди сенинг? Қандай қилиб сен шуларни оёқости қилдинг? Нима учун? Ким учун? Наҳотки қочоқ, хоин отанг ҳаммамиздан афзал бўлса?..

Лио отаси ва акаларига телефон қилиб, етиб келишларини сўради. Болалар ҳам ўринларидан туриб, ювинишиб ўз хоналарига кириб кетишган эди.

— Симҳо «жаннат»га кетганича ҳали ҳам дараги йўқми? — деб сўради ҳазилкаш Бахўр.

— Илтимос қиламан, кишини майна қилманг,— деди Симҳо ранжиган бўлиб.

— Унинг гапига парво қилманглар. Утиринглар, азизлар. Беномус ўғлимга бир назар солинглар...— Эстер ўзини тута олмай йиғлаб юборди.

— Она!!

— Онага бунақа ўшқирмайдилар,— деди Бахўр унга хўмрайиб қараб.

— Бунақа гапларинг ҳаммаси жонимга тегди. Яна бу нима йиғилиш, яна судми?! Ахир мен сизларга ёш бола эмасман-ку!

Бахўр шундай қаттиқ кулдики, Симҳо ҳаяжонланиб кўзларини катта очиб, тумтайиб олди: «Бу қанақа кулги бўлди яна?»

— Агар сен ёш бола бўлганингда онангга ҳам қарамасдан қулоқ-чакканга туширардим. Ушанда онанинг гапини писанд қилмасликни ва аҳмоқлик нималигини билиб қолардинг. Ҳозир эса ёшинг улғайган бир вақтда, ҳамманинг юзига оёқ қўйиб жиноят йўлига қадам босяпсан. Шу сабабдан ҳам, сенга ақл киргизамиз, деб ҳаммамиз оворамиз.— Бахўр қанча гапирмасин, Симҳо безрайиб турарди.

— Жавоб қил гапларга, нега мум тишлагандек индамай турибсан? — деди Эстер унга.

— Менинг қўлимда хат бор, сизлар айтаётган гаплардан бу хатда асар ҳам йўқ. Билсаларинг, аввало Исроилда уруш кетаётгани йўқ, уруш арабларга қарашли бўлган ерларда

давом этипти. Исроилликлар эса осойишта ҳаёт кечирмоқдалар. Билмаган нарсаларинг ҳақида гапираверманглар-да, — деди Симҳо гапларни босмоқчи бўлиб.

Гарчи Симҳонинг бемаъни гапларига ҳаммалари қулоқ солиб турсалар-да, аммо бу гапларга чидай олмаган Лёва гапга аралашди:

— Аҳвол сен айтганча бўлмаса ҳам, майли, сенингча бўла қолсин. Модомики, уруш кетаётган экан, урушга киргану, кирмаган ҳамма мамлакатларни ўз домига тортмай қўймайди. Ташвишланма, сени ҳам солдат қилиб қўйишлари турган гап. Ушанда уруш нима, қон тўкиш нима, ўлим нима — билиб қоларсан.

— Лёва жуда тўғри гапиряпти, — деди Бахўр.

Ҳамон кўз ёши тўкаётган Эстер Лёвани қўлидан ушлаб туриб Симҳога:

— Сен Лиога уйланганингда мен Бахўрнинг оиласи билан бир умр қариндош-уруғ бўлдик, деб суюнган эдим, чунки бу олижаноб оила туфайли ўғлим одам бўлади, деган умидда эдим. Афсус...

Она кўп зорланди, оҳ-воҳ қилди, лекин Симҳонинг кўнгли сира юмшамади. Аксинча, отасининг хатидаги: «икки хотиним билан ҳам умр кечиримиз мумкин», деган жойини ўқиб берди. Буни эшитган Эстер қаттиқ бақриб юборди:

— Йўқол кўзимдан! Энди ҳамма гаплар равшан. Сен қочоқ, хоин, ўғри отангинг хатига ишониб ватанфурушга айландинг. Ватанфурушликнинг оқибати дарбадарлик, ватангадоликдир. Пушаймон бўлганингда бизлардан ёрдам сўрама. Йўқол, итвачча!

Шундан кейин, бирор кор-қол рўй бермасин, деб ҳаммалари Эстерни қуршаб олдилар. Бувиларининг ҳайқиригини эшитган неваралар чопиб чиқишиб ўзларини бувиларининг қучоғига отдилар.

Симҳо ўзича, сўнгги ризолик олиш учун онасига шундай деди:

— Мен сизни бола-чақам билан бирга олиб кетиб, у ерда бадавлат ҳаёт кечирмоқчи эдик. Аммо сиз...

Симҳонинг шу сўзларидан сўнг уй ичига алақандай қора қуюн бостириб кириб, ҳамма ёқни остин-устун қилиб юборгандек бўлди. Эстернинг бошидаги рўмоли учиб кетди. Сочлари тўзиди. У Лиони ва невараларини маҳкам бағрига олиб, товуши борича қичқирди:

— Сендек ўғлим йўқ! Сен ваҳший ҳайвонсан! Невараларимни сенга топшириб қўймайман. Йўқол! Башарангни кўрмайин!

Неваралари додлаб йиғлашга, катталар эса уларни овутишга тушдилар.

Аммо юзсиз Симҳо ҳеч ким билан хайрлашмай, шартта туриб чиқиб кетди...

УЧИНЧИ БОБ

I

Симҳо, «энди эркин парвоз қилаверсам бўлади, менга насихатгўйлик қиладиган одам йўқ», деган хаёлга борди. Аммо унинг бошига тушадиган можароларнинг поёни йўқ эди.

Синагогда ибодат қилиб бўлганидан кейин одамлардан бири унга: «Ҳеч ким сенчалик нодонлик қилган эмас», деди. Негаки, Исроилда бўйдоқ кишининг ҳолига маймунлар йиғлар экан. Агар бўйдоқ киши у ерга бориб қолгудек бўлса, эмиграция агентлиги уни ўз мақсадига боп шаҳар ва районларга жўнатар экан. Ўша одам яна: «У ерда отамни кўраман деб хомтама бўлма. Қиёматда кўрасан, бўйдоқлар у ерда омонат қурилган умумий бараклардагина ҳаёт кечирадилар», деди.

Симҳо:

— Бўлмаса, сизнингча, нима қилай? — деб сўради.

— Албатта бола-чақангни олиб кет,— деб масалаҳат берди у.

— Агар хотиним кетишга кўнмаса-чи? Унда нима бўлади?

— У вақтда Исроилга жўнамоқчи бўлган бирор хотинга уйланиб ол. Шундагина эҳтимол Тель-Авивда бирорта уйга эга бўларсан. Хотинни ўша ерда жойлаштириб қўйиб, кейин отангни қидириб топаверасан,— деди Исроилнинг бутун қонун-қоидалари билан ўзини таниш деб билган одам. У ўзини гўё Симҳога яқин киши қилиб кўрсатмоқчи бўлиб секин унинг қулоғига шипшиди: — Мен ҳаммагаям шунақа меҳрибончилик кўрсатавермайман.

Бу одамнинг мақсади Симҳони Исроилга художўй, соф яҳудий қилиб жўнатиш эди. Симҳо унинг гапларидан мумдек эриб кетди.

— Агар у ерда ўша аёл, «бу менинг эрим» деб этагимдан маҳкам ушлаб олса, нима қиламан? — деди хавфсираб Симҳо.

— Йўқ, ундай қилмас. У Исроилга бориб олса бўлгани,— деди муғамбир одам тасалли бериб.— Домла бу ерда сизларга шунчаки бир қалбаки никоҳ ўқиб қўяди холос.

Симҳо нима қилишини билмай, гангиб қолди. Ҳар бир учраган одамдан бу тўғрида сўраб-суриштирди. Аммо у саволларига ҳар кимсадан ҳар хил жавоб оларди. У ўйларди. «Бу одам тўғри айтяптими? Йўқ, нега? Чунки отам майда-чуйда гапларга сира парво қилмай, ёлғиз ўзинг келавер. Исроилда «ИЮФИ» деган воситачи бюро бор. У сенга гўзал бир хотин, ҳатто онаси ўпмаган қиз топиб беради, деб ёзганди. Бу одамнинг гапи бошқа-ку?! Йўғ-э, гапларига бир оз бўлса-да ҳақиқат борга ўхшайди. У билан яна бир учрашиб гаплашиб қўймоқ фойдадан холи бўлмаса керак...»

Симҳо ўша одам билан бошқа бир маҳал яна бир учрашиб қолганида, бўйдоқлар тўғрисидаги гапларга ундан далил сўради. У одам Симҳони ўз уйига бошлаб обориб, унга бир нечта хат ўқиб берди. Бу хатларда бўйдоқлар, ота-оналаридан жудоликда яшаб ўз бошларига тушган қайғу-кулфатлар тўғрисида батафсил ёзган эдилар. Шунда Симҳо қаттиқ ўйланиб қолди: «Нега мен ўйламай-нетмай бола-чақамни тақдирнинг паноҳига ташлаб қўйдим. Яҳудийларни бола-чақаси, ота-онасидан жудо қилиб Исроилга чақиришларидан Исроил давлати қандай манфаат кўзламоқда экан?..»

Симҳо Тошкентда хўп уриниб бир иш чиқара олмади. Гарчи баъзи бир хотинлар топилган бўлса-да, улар Исроилга кетишга сира унамадилар. Бунақа хотинларга у: «Ўзимнинг хотиним ҳам чакки эмас-у, лекин ҳамма гап Исроилга жўнаш билан боғлиқ бўлиб қолди», дерди. Баъзи хотинлар эса ҳеч тап тортмасдан унга: «Тўрт болангни, пенсионер онангни ташлаб кетаётган экансан, сендан яхшилик чиқмайди», деб таъна қилдилар.

Симҳо яна синагогга бориб, сионистча кайфиятдаги одамлар ва яна ўша маслаҳатгўй одам билан учрашди. Бу сафар маслаҳатгўй: «Тошкентдан хотин қидирмай кўя қол. Сени бу ерда ҳамма танийди. Башарти бирор хотин топсанг ҳам айни кетар пайтингда одамлар сирингни очиб қўядилар. Унда ишларингнинг пачаваси чиқади. Агар истасанг, сен билан бирга Бухорога бориб, Исроилга жўнашга ҳозирланиб турган бева жияним билан таништириб қўяй», деди. Сўнг у ўзининг ҳам кўпдан бери Исроилга кетмоқчи бўлиб юрганини айтди. Аммо... Шу «аммо»да кўп ечилмаган муаммолар бўлгани учун ҳозирча қимирлай олмаслигини айтди: «Жумладан, менда турли йўллар билан даромад қилинган кўпгина пул бор. Шуларни нима қилиб бўлсаям Исроилга ўтказа олиш йўлларини топа олма-япман...» Гарчи баъзи бир кетувчилар орқали қимматбаҳо бир неча гарнитур, пианино ва гиламларни илгарирок

ўтказиб юборган бўлса-да, ҳали кўп пули ўз ҳамёнида турар эди. Гап орасида у секин луқма ташлади:

— Сизнинг олиб кетадиган нарсаларингиз кўп бўлмаса керак дейман.

— Йўқ даражада оз,— деди Симҳо.

— Ҳм...— деб ўйга толди у.

— У одамлар юкларингизни қандай шартлар билан олиб кетадилар? — сўради Симҳо ундан.

Муғамбир мийғида кулиб, албатта қуруқ сўз қулоққа ёқмас, деб қўйди. Кейин агар Симҳо шу ишни ўринлатиб бажарса, Исроилга боргач, катта маблағ эгаси бўлишини тушунтирди.

Шундай қилиб, улар Бухорога иккови учиб келди. Ҳалиги одам гўзал хотини билан ажралишмаган Симҳони уйлантириш учун бир бева хотинни кига бошлаб келди.

Бевага назари тушган Симҳо ўша он ҳамроҳига бир ўқрайиб қаради. Бу билан у: «Топган матоинг шуми? Қуриб кетсин!...— демоқчи бўлди. Хотиннинг сомондек сарғиш юзи унда хотинлик сиёқи йўқлигидан далолат берарди. Бу аёл қаддини зўрға тутиб турар, ориқ гавдаси уни хотинлик нафосатидан бутунлай маҳрум этган, чеҳрасида эса кулги деган нарсдан асар йўқ эди. Шилпиқ кўзларини доим қўли билан артиб-артиб қўярди. Буни кўриб Симҳонинг энсаси қотди. Уни қўшалоқ ном — Липқои Чиррос¹ деган ном билан чақирар эдилар. «Бу лақабни одамлар унга бежиз бермаганга ўхшайдилар...» — деб ўйлади Симҳо.

Меҳмонларга хўрак тайёрлаш учун аёл ошхонага чиқиб кетганида, Симҳо ҳамроҳига хунук қараш қилиб, шундан бошқаси қуриб кетувдими, дегандай ишора қилди. Аммо ҳамроҳи, бу аёл билан бирга турмайсан-ку, шунчалик қалбаки хотин бўлиб боради, холос, деб тушунтирди.

Аммо Симҳо бошқа нарсдан хавотирда эди. Исроилга боргандан кейин бу қалбаки никоҳ ростга чиқса-я, унда нима бўлади?

Муғамбир эса яна ўз ўйинини давом эттирди.

— Табаррук ўлка — Исроилга жўнашдан олдин сен тарки дунё қилиб, художўй диндор бўлиб олдинг-ку. Пайгамбарлар юртида сен ўз қасамингни бузарминдинг?

— Албатта бузмайман,— деди Симҳо қатъий жавоб қилиб.

— У ҳам худди сенга ўхшаган. Сен у ҳақида ёмон хаёлларга борма. Агар керак бўлса у сени ўзи ҳайдайди,— деди ҳамроҳи унга далда бериб.

¹Ч и р о с — бақироқ, шанғи дегани.

Дастурхон тўла ноз-неъмат эди. Аммо Симҳонинг томоғидан эса ҳеч нарса ўтмасди. Озода хотинининг, онасининг дастурхонидан овқат еб ўрганиб қолган Симҳо, бу палит аёлни кўриб, бурнини жийириб ўтирди.

Аёл уни бир неча мулозамат билан еб-ичиб ўтиришини илтимос қилди, Симҳо, одатим кечқурунлари ҳеч нарса емайман, деди.

Муғамбир даллол келишларининг сабабларини аёлга тушунтирди. Аёл:

— Тоға, менинг жаҳлим тезлигини биласиз-а? — деб қуйди.

Тоғаси қўлидаги бўш пиёлани унга узатаркан, лабини тишлаб, «тагин ишни бузиб қўймагин», дегандек имо-ишора қилди. Симҳо эса шу топда оёғини қўлига олиб қочишга тайёр бир ҳолда турар эди. Липқо тоғасининг имо-ишорасини дарров пайқади.

— Мен ёлғон гапни ёмон кўраман. Ҳамма иш ҳалол ва тўғри битиши керак. Майли, мен розиман. Аммо агар йўлда ёки Исроилда у менга қўлини теккизса борми, мендан яхшилик кўрмайди.

Бу гапдан хурсанд бўлган даллол Симҳога қаради. Симҳо ҳам ҳаяжонини яшира олмай, шу он:

— Хотиржам бўлаверинг, Липқо хоним. Мен унақа шилқим эркаклардан эмасман. Биз сиз билан аллақандай динсиз мамлакатга кетаётганимиз йўқ. Уз муқаддас юртимизга кетяпмиз. Виждон, ваъда ҳар нарсадан устун туради.

— Шунинг учун ҳам ҳамма ишларимиз пок ва муқаддас бўлиши шарт,— деди аёл.

Хўш, Липқо ким?

Бу аёл ҳеч қачон ҳеч ерда ишламас, фақат ҳовлима-ҳовли юриб яширинча олтин буюмлар сотиб юрар, жуда бой хотин, ҳеч нарсага муҳтожлиги йўқ экан. Симҳога ортиқча оғирлиги ҳам тушмас экан. У ўргатилган тўтидай сайрайди:

— Холам Исроилга кетмоқчи экан. Бирор ишончли одам топсанг, мана бу қимматли нарсаларимнинг ҳаммасини пулласам, девди. Эсингизда бўлса, бир вақтлар менга олтин занжирлар, узуклар, исирғалар ва марварид олиб келинг, девдингиз. Толеингизга, энди шу нарсалар ҳаммаси топилиб қолди. Истасангиз сотиб олинг. Қимматбаҳо, яхши буюмлар. Улай агар, бу нарсалардан мен сариқ чақалик наф кўрмайман. Агар сиз ва холам, бир оз чойчақа берсаларинг, фақат раҳмат дейман холос.

Липқо найранг ишлатди. У буюм эгаларига: «Бу буюмларингиз энди эскириб қолган. Уларни ҳеч ким сотиб олмайди.

Агар истасангиз сотиб бераман», деди. Харидорга эса: «Ҳозир бунақа қимматбаҳо буюмларни ясайдиган усталар қолмаган деса бўлди. Бу буюмлар ҳеч қачон ўз қадрини, баҳосини йўқотмайди. Агар кези келиб сотмоқчи бўлсангиз, яна ўзим сотиб оламан. Афсуски, ҳозир ҳеч иложим йўқ».

Липқо шу тариқа буюмлардан катта пул ишлаб олди, буюм эгаси ва харидор берган ширинкомалар эса бу ҳисобга кирмасди. У бутун бойлигини товламачилик билан орттирган эди.

Эртасига аёлнинг уйига домла таклиф этилди. Лекин у кўп овора бўлиб ўтирмади. Асоросиз¹, биргина муғамбир тоғаси иштирокида қисқача никоҳ ўқиди. Домла қора сиёҳ билан кутво² ёзиб, ўз ҳақини олиб кетди.

Қалбаки никоҳ маросими ҳар икки томоннинг розилиги билан ўтганидан кейин, воситачи улар олдига ўз шартларини қўйди. Улар уч хил мебель-гарнитур олиб кетишлари керак эди. Ўзи эса, уларни чегара шаҳаргача кузатиб қўйишини айтди.

Симҳо билан Липқо тегишли совет ташкилотларидан рухсат олиб, жўнаб кетиш тараддудига тушди.

* * *

Муғамбир ўз ваъдасининг устидан чиқиб, уларнинг юкларини багажга топшириш учун ҳаракат қилди. Албатта, шу орада пайтдан фойдаланиб, ўзининг мебель-гарнитурини ҳам уларнинг юки орасига тиқиштириб юборди. У ишнинг кўзини биладиган одам бўлгани учун Симҳодан Исронлга боргандан кейин «гарнитурларни тўла ҳолича эгасига топшираман», деган мазмунда тилхат олди. Мебелни ўтказиб бергани учун, Симҳога мебелнинг қиммати баробарида Исронл лири билан ўн процент ҳақ тўламоқчи бўлди.

Симҳо билан Липқо чегара станциясида ўзларининг оснелик эканликларини танимайдиган қиёфада, европача кийиниб олдилар. Новча Липқо билан пакана Симҳога кўзлари тушган одамлар бошда уларга бир оз қайратланиб қарашди, кейин эса бу икки нобоп жуфтга парво ҳам қилмай қўйишди.

Кўзни чалғитиш учун улар ҳамма юкларини багажга тўпширишга қарор қилдилар. Липқонинг қўлида икки банка консерва, бир оз мева ва кичикроқ сумка, Симҳода эса

¹ А с о р о — иврит тилида ўн дегани. Агар жамоат ўн киши бўлмаса намозни бошлаб бўлмайди.

² К у т в о — диний никоҳ говоҳномаси.

кийимлар солинган эски чамадон бор эди. Уларни таможня залига киришга таклиф этдилар. Чамадон ва сумка эса назоратчиларга рўпара қилинди. Симҳо чамадондан ҳамма нарсани олиб, стол устига қўйди, лекин ундан шубҳали бирор нарса топа олмадилар.

Таможнячи сумкани ўзи текширмоқчи бўлди.

— Иссиқ овқатлар ресторанда ҳам бор, консервага бало борми? — сўради таможнячи барча егулик нарсаларни диққат билан кўздан кечираркан.

Симҳонинг бирор ортиқча гап айтиб қўйишидан қўрққан Липқо, тезда ўзи жавоб қила қолди:

— Билсангиз, биз диндоркишилармиз. Бизларга ресторанда овқат ейиш жоиз эмас.

Таможнячи консерва очадиган пичоқни у ёқ-бу ёққа айлантириб кўра бошлаганда, Липқонинг юраги бежо ура бошлади. Таможнячида шубҳа туғдирмаслик учун аёл ўзини ҳар мақомга солиб, гўё зални томоша қилаётган бир қиёфада турди.

— Нега пичоқнинг сопи ҳеч буралмаяпти? Майишганми дейман,— деди Симҳога таможнячи.

— Нима дедингиз? — шошиб сўради Липқо.

— Сиздан эмас, эрингиздан сўраяпман,— деди таможнячи.

Симҳо «билмайман» дегандек елкасини қисиб қўйди.

— Сиз-чи? Ё сиз ҳам билмайсизми? — деб сўради таможнячи Липқодан ҳам.

— Қайдам... Биз ҳам магазиндан шундай ҳолда сотиб олувдик,— деди Липқо бефарққина.

— Ижозатингиз билан мен уни бураб очишим керак. Балки дастаси синар. Хотиржам бўлинг, сизга янги очадиган пичоқ берамиз,— деди таможнячи ишга киришаркан. Шу он, айтганидек, даста синди.

Бу одамларнинг найрангларига таможнячилар ҳанг-манг бўлиб қолдилар. Улар совет бриллиантларини шу йўл билан чет элга олиб чиқиб кетмоқчи бўлганлар. Консерва очадиган пичоқ дастасини ўйиб, ичига тунука найча ўрнатибдилар. Найча ичига эса кўпгина бриллиант тўлдириб, кейин дастани пичоққа пайванд қилибдилар.

— Ахир диндор одамлар ҳам шунақа иш қиладиларми? — қочирик билан сўради таможнячи Липқодан.

Ранги мурданикидек оқариб кетган аёл чурқ эта олмай қолди. Кейин у давлатидан маҳрум бўлиб қолаётганини пайқаб, йиғлашга тушди.

— Нега йиғлайсиз? Жиноятингиз учунми ёки брилли-

антдан маҳрум бўлиб қолаётганингиз учунми? — сўради таможнячи ундан.

Липқо ўзини оқлайдиган бирон гап айта олмади. Унга, давлатга қилинган бу хилда жиноят учун қаттиқ жазоланасиз. Аммо биз давлат чегарасидан чиққиб кетаётганингизни назар-эътиборга олиб, бу нарсаларни мусодара қилиш билангина чекланамиз дейишди. Дарҳол бриллиантларини мусодара қилиниши ҳақида акт тузидилар. Барча, ҳатто Симҳо ҳам актга қўл қўйди. Актнинг иккинчи нусхасини аёлга бердилар. Асл нусхасига Липқо ўз қўли билан имзо чекиб, иккинчи нусхасини олдим деб ҳужжатга имзочекди.

* * *

Кечқурун бирдан телефон жиринглаб қолди. Лио трубкани қўлга олди-ю, лекин бу кимнинг овози эканлигини билолмади.

— Сенга нима бўлди, ази зам, мени танимай қолдингми? Мен Зинаман, — деган майин овоз эшитилди.

— Қайси Зина? Эй, сенмисан?.. Қачон келдинг? Энди сени тўғридан-тўғри ҳожи ойим деяверамизми? — қотиб-қотиб кулиб ҳазиллашди Лио.

— Қуриб кетсин ўша кўкларга кўтариб мақтаган муқаддаси Исроил ҳам, Қуддус ҳам... Билсанг, турган-битгани бузуқчилик, қабиҳ ишлардан иборат экан. Одамларини айтмайсанми, терингни шилиб олай дейди-я!.. Майли, бу тўғрисида кейин батафсил гаплашармиз. Сен яхшиси, эртага кундуз соат иккиларда уйга келгин. Кутаман, албатта.

Аммо Лио, дам олиш кунлари болаларим олдида бўлишим керак, ҳеч қаёққа чиқа олмайман. Бундан ташқари оиламизда хунук ҳодиса рўй берди... ҳеч ҳушим йўқ, деб жавоб қилди.

— Ҳамма гаплардан хабарим бор. Эҳтимол эрингни қайтаришга ёрдамим тегиб қолар, — деди. — Меникита ҳар сафар тўпланадиган аёллар келишади. Бегона одам бўлмайди. Мен сизларга ғалати нарсалар гапириб бераман. Кейин ўйин-кулги қиламиз. Хўп де...

— Яхши, — деди Лио, сўнг трубкани секин жойига қўйди-да, узоқ хаёлга чўмди.

«Наҳотки Зина кўп нарсалардан хабардор бўлса? Отам йўлга сола олмаган Симҳонини Зина қандай қилиб йўлга солар экан-а? Тагин, ким билсин. Зора Симҳо Зинанинг гапига кириб, йўлдан қайтса. Ахир у Исроилдаги ҳаётни ўз кўзи билан кўриб келди. Эшитган бошқа — кўрган бошқа. Ҳақиқатни сўзлаб берар...»

Лио ўйлай-ўйлай боши оғриб ухлагани ётоғига кириб кетди.

Якшанба куни соат иккиларда Зинанинг уйига ёш-яланглар, кекса хотинлар йиғилишди. Дастурхон жудд яхшилаб тузалган, ҳамма нарса муҳайё. Вақтчоқлик эса авжида... магнитофон ва радиола тинмай ишлаб турибди. Меҳмонларни айтмайсизми? Бир-биридан кўҳлик, биридан бири ўтай дейди. Бири — фан доктори, бири — фан кандидати, бошқаси — инженер, республикада хизмат кўрсатган врач, яна бошқаси — Улуғ Ватан уруши қатнашчиси — кўкраги тўла орден ва медаллар. Тўрда ўтирган қувноқ кекса хотин қаҳрамон она. Лио ўшалар орасида.

Дастурхонга марҳамат қилинганидан сўнг, биринчи қадаҳни қаҳрамон она кўтарди:

— Кадрли дугоналар, азизлар, бизларнинг бу хилда йиғилиш одатимиз яхши анъанага айланиб қолди. Лекин бу одат баъзи бир кимсаларга ёқмаётган эмиш. Майли, ёқмаса ёқмасин. Майда гап, ғийбатчи аёлларга албатта ёқмайди-да! Чунки бизнинг гапларимиз турли янгиликлар, ҳаётимиз йўлида учрайдиган нуқсонларни бартараф қилиш устида боради. Аммо ғийбат қилмаймиз. Йўқ, дугоналар, бу бизларнинг шаънимизга фақат туҳмат. Мен шунақа аёлларни бизларнинг ҳар ойда уюштириладиган суҳбатимизга кўпроқ қатнашишларини истардим. Улар бизнинг ютуқларимиз, гапларимизни ўз қулоқлари билан эшитсинлар. Совет ома-си ва бола тарбияси ҳақидаги фикрларимизни тингласинлар. Шунда оз бўлса ҳам ақллари жойига қелиб қолар, дейман. Бугун бизлар республикада хизмат кўрсатган ўқитувчи, муҳтарама Зинаиданикида йиғилган эканмиз, бу маросим унинг совет тупроғига эсон-омон қайтиб келган қунига тўғри келди. Шу қадаҳни унинг соғ-саломатлиги, меҳнат ва шахсий ҳаётидаги омади учун кўтарсақ, дейман.

Қадаҳлар жаранглади. Ҳар бир аёл дугонасига энг яхши тилаклар тилади.

Ялтироқ материалдан кўйлак кийган, хушчақчақ ёш бир жувон даст ўрнидан туриб:

— Дугоналар, мен ўртоғимиз Зинаидадан Исрои-л тўғрисидаги бор ҳақиқатни бўрттирмасдан сўзлаб бериши-ни, у ёққа кетган одамларнинг аҳволи ҳақида гапириб беришини илтимос қилардим, — деб таклиф этди.

— Дугонажон, ўзим ҳам бу йиғилишимизни худди шу мақсадда тўплаганман, — деди Зина унга жавобан.

Меҳмонлардан бири, ишни енгиллаштириш учун, бу ердан кетган одамлар тўғрисида Зинаида билан фақат турли савол-жавоблар уюштиришнинггина таклиф этди.

Шундан сўнг саволлар ёмғирдек ёғилди. Аёллар олдин савол беришга ошиқарди. Зина саволларни яхшилаб тинглаб, жавоб беришга ҳозирланар экан, бир дугонаси уни тўхтатди:

— Кечирасизлар, азиз дугоналар,— деди у меҳмонларга мурожаат қилиб.— Лиза синадўл¹ эсингизда бўлса керак, анча эрга тегди, аммо битта ҳам бола кўрмади. Унда на хотинлик қиёфаси ва на меҳрибон оналик сиёқи бор эди. Мақсади—фақат бадавлат эркак топиш эди. Излаб-излаб охири шунақа аҳмоқни топди ҳам. Уни турли жинсий ишларга қайраб солди, давлат мулкани ўғирлатди. Ўзи эса қисқа вақт ичида олтинга кўмилди, панжалари бриллиант кўзли олтин узукларга тўлди. Ўғрилиқ моллар тўлиб-тошганидан кейин эрини ўлдириш пайига тушди. Уни гўмдон қилганидан кейин, ясаниб-тусаниб, упа-элик қўйиб, кўчаларда ялло қилиб юрди. Бир вақт кўнглига Исроилга кетиш ишқи тушиб қолди. Мақсади ўғрилиқ билан топилган молларни ўша ёққа ўтказиб олиб, бир миллионер бойга эрга тегиш эди. Давлатимиз ҳам, йўқол, афтинг қурсин, деб унга рухсат берди. Зинахон, сиз у ёқда ўша фалокатни учратмадингизми?

— Қадрдон дугоналарим, келинлар, бир келишиб олайлик,— деди Зина,— мен у ёққа бориб келганим ҳақидаги ҳамма гапларни бир-бир сўзлаб берай, сизлар бемалол еб-ичиб ўтиринглар. Ростини айтсам, у ернинг табиати гўзал ва ажойиб экан. Қадимдан қолган ёдгорликлар ҳам кўп экан. Замонавий чиройли бинолар ҳам талайгина... Лекин булар меҳнаткаш халққа насиб қилмас экан. Бу имтиёзлардан Исроилнинг бир ҳовуч мансаб эгаларигина фойдаланар экан. Мен у ерга боргандан сўнг дастлабки кундан оғриб қолдим. Кўп вақтим уйда ўтди. Лекин олдимга тинимсиз одамлар келиб, хотиним, эрим қалай, ўғлим, отам яхшими, деб сўрайвериб жонимга тегишди. Мен ўзларинг яхши билган нарсаларни ҳадеб мендан сўрайвериб нима қиласизлар, деб уларга таъна қилдим. Яхшиси, сизлар менга бу ерда қандай кун кечиряпсизлар, бу ерга келиб нима ютдинглар, шу тўғрисида гапиринглар. Мен сизларнинг чеҳраларингизда сира қувонч ва кулги асари кўрмаяпман...— дедим.

— Балли, Зинахон! Ношукурларни бошлабсиз.

— Гўё мен уларни суд қиляпману, улар эса айбдордек менинг қошимда индамай туришибди. Кейин, ҳар қайсиси ўз гами ва пушаймониини бир-бир сўзлаб кетди. Бир вақт

¹ Кўкраги беўхшов катта хотин.

Лиза синадўл ҳам келди. Унинг илгариги афт-башарасидан ҳеч асар қолмабди: ўлгудек ориқлаб кўмирга ўхшаб қорайиб кетибди, букчайиб юради. Панжаларидаги узуклару бўйнидаги дур шодалари қайда дейсиз!

— Хайр, айтинг-чи, у ерда миллионер эр топибдими ё йўқми? Ҳаромхўрлик билан топган давлати нима бўлибди? — аёллар барабар хохолаб кулишди.

Зина ундан гап сўраб уялтиргиси келмаганини, ўзининг гапига қараганда бир туғишган синглиси бутун бойлигини тортиб олиб, уйдан ҳайдаб чиқарганини, ҳозир шаҳарда тентираб қолганини, ҳар ерда ижарага ўтириб юрганини гапириб берди. Ҳолбуки, у синглисига ўн беш йилча қимматли нарсаларни юбориб турган экан. Мақсади — кейин бир илож қилиб Исроилга бориб олиб, ўша қимматли нарсаларни пуллаш, сўнг пулига яраша ўзига бир эр ахтариш экан. Аммо... туғишган синглиси уни хўб бошлабди.

— Демак, ўғрини қароқчи урибди-да, — аёллар қий-қириб кулишди.

— Лиза роса кўз ёши тўкиб, аввало, кишини худо урмасин, кейин бандаси ҳам қўшилишиб урар экан, деб йиғлади, — деди Зина. — У бутун бойликларидан айрилганидан кейин, олдига бир одам келиб: «Сен мени тани-япансанми?» — деб сўрабди. «Вой худойим-э? Сен ҳали тирикмисан? Сени юборган худога шукурлар бўлсин», деб Лиза унга ўзини отибди. Аммо эркак ундан ўзини олиб қочиб: «Йўқол кўзимдан, дарбадар! Мен энди сенинг шундай адабингни берайки, қочгани жой топа олмай қолгин. Одамлар сенинг қонингга ипларини бўямагунча мен таскин топа олмайман. Ана шунда ўттиз йил илгари менга берган жабр-зулмларингни эслаб қоларсан. Бу ер советлар юрти эмаски мени суд қилиб жазоласалар. Бу ерда менинг қўлимдан: отиш, сўйиш, ўлдириш — ҳар нарса келади.

Бу — Лизанинг биринчи эри экан. Лиза ўзининг хулқ-атвори билан эрини безорижон қилган. Жонига теккан эри бир кечада уйдан чиқиб гойиб бўлган. Ҳаром-ҳариш ишлар қилиб юриб судга тушган. Бир неча йилга кесилиб, турмадан қочган. Бир амаллаб чегарадан Исроилга ўтиб олган. Лекин Лиза хотини эканини тасдиқлаш учун кутвони ёнидан қўймай олиб юрган. Унинг Исроилга келганини эшитиб, Лиза менинг хотиним деб бутун синагогларга хабар қилган. Агар эркаклардан биронтасига, мен беваман деса, ҳеч ким ишонмасин деб жар солган. Чунки у ҳали талоқ қилинган эмас. Бу гап тезда бутун Исроилга тарқалган. Шу воқеадан кейин Лиза икки қулоғидан ажралиб, қар бўлади. Ҳатто башараси ҳам аллақандай тасқара тус олади.

— Ифлос хотиннинг қисмати нима бўларди, — дейишди аёллар.

Шу он магнитофондан йиглаб-сиқтаган бир овоз эшитилди:

— Менинг аҳволим энди нима кечади, оналаринг ўлсин, болаларим? Қариган чоғимда нима қилиб қўйдим, болаларим? Бу ғариб юртда ўлигим қаерларда қолиб кетади, болаларим? Тобутимни кўтарадиган одам топилармикин? Уйинг куйсин Исроил! Жаннатинг бошингда қолсин! Эй худойим, бандаларингга ўзинг раҳм қил! — Бу аёлнинг аламли сўзларини эшитиб, қаҳрамон она:

— Зинахон, бу аёл ким? — деб сўради.

— Сионистлар ҳақидаги бор ҳақиқатларни билиш учун у ерда кўплар шу каби кишиларнинг овозларини ёзиб олиб, бу ерда қариндош-уруғларига эшиттиришларини мендан илтимос қилдилар, — деди Зина.

Унинг гапига қараганда, бу аёл Самарқанд ипак йигирув фабрикасида донгдор ишчи бўлган экан. Исроил жаннатнинг худди ўзгинаси деган гапларга ишониб, болалари ва невараларини ташлаб, ўша ёққа кетворган экан. Бу аёл ҳозир Қуддус кўчаларида қоқсуяк қўлини одамларга чўзиб, улардан хайр-аҳсон тилаб ўтирганмиш.

Меҳмонлар дастурхондаги нарсаларга қўл урмай, нафаслари ичга тушиб жим ўтириб қолишди.

— Билсаларинг, ўша аёл, — деб Зина гапини давом эттирди, — нарсалари билан бирга Фахрий ёрлиқлари ва медалларини ҳам оливолган экан. Унинг овозини ёзиб олмоқчи бўлганимизда мукофотларининг ҳаммасини ўртага ёйиб қўйиб, Лениннинг суратига қараб сўзлаб кетди. — Зина магнитофонни қўйди:

— Номингиздан айланай, Ленин жоним. Қилган аҳмоқликларим учун минг қарра кечирим сўрайман сиздан.

— Мен у ерда, Ватанимдан кўра бу ерда яхши ҳаёт кечиряпман деган одамни ҳеч ерда учратмадим. Бир амаллаб кун кўраётганлар эса онда-сонда. Мен кўрган ҳаёт манзараси ана шундай, дугоналар.

— Аттанг, — деб қўйди қаҳрамон она.

Хушчақчақ аёл сапчиб ўрнидан туриб кетди.

— Бунақа аёлга ачинишнинг ҳеч ҳожати йўқ. У советлар берган барча имкониятларга кўрнамаклик қилди. Раҳмингиз келмай қўя қолсин. Бу кунидан ҳам баттар бўлсин.

Ўша хушчақчақ аёл Зинадан:

— Нега бу хотиннинг сўзлари оғзидан ҳуштак чалиб чиқяпти, — деб сўраган эди, аёллар хохолаб кулишди.

— Яхши пайқабсиз, дугона. Оғзида беш-олтита сўйлоқ тишидан бошқа ҳеч нарса йўқ. Ёзиб олаётганимда роса қийналдим. Гапиришингиз оғир бўлса бас қилайлик десам, қаёқда, кўнмади: «Менинг қандай аҳволга тушганимни ватандошларим бир эшитиб қўйсин. Эндиликда, бунақа оғир ҳаётдан сўнг, менинг номус қиладиган ерим қолмади...» — деб.

— У ерда дейман, биронта марҳаматли тиш доктори топилмабдими, шўрликка тиш қўйиб берадиган,— деди аёллардан бири кулги аралаш.

У ерда кўп тиш докторлари ишсиз тентираб қолганини, борлари ҳам бошқа ишларда ишлашини, камбағал кишиларнинг у ерда тиш даволатишу тиш қўйдириш каби ишлар билан шуғуллана олмасликларини гапирди Зина.

Шу он Лио эрининг у ёққа бориб нима иш қилишини тасаввур этди. «Тагин катта тиш доктори бўламан, деб кетяпти-я!» Ҳамма хурсандчилик қилар, аммо Лио енгилтак эридан дарғазаб бўлиб ичида куйиб-ёниб ўтирарди. Начора, қувноқ ўтиришга келганидан кейин, дугоналарига қўшилишиб кулмай иложи қанча, ҳар замон-ҳар замонда зўрма-зўраки бўлса-да, андек жилмайиб қўяр эди.

— Ака-ука Сулаймоновларнинг аҳволлари қандай? Улар банкир бўлиш хаёлида эдилар-ку? — сўради бир аёл.

Дарҳақиқат, Сулаймоновлар ўлгудек янглишдилар. Бу ерда министрликларда ишлаб, яхши ҳаёт кечириб юрган бўлсалар, у ерда улар ҳар ёққа тарқаб кетдилар. Акаси ишсиз гаранг, унинг хотини эса икки кўзи кўр бўлиб ҳассага таяниб қолди. Уртанча укаси бу ерда инженер бўлиб ишларди, «Волга» машинаси бор эди. У ерда кўча-кўйда сомсафурушлик қиляпти экан. Энг кичик укаси, алдаб олиб келгани учун акасига пичоқ ўхталибди, ҳозир тентираб юрганмиш.

— У ерда яшаш учун нима яхши нарсалар бор ўзи? — сўради аёллардан бири.

— Ҳамма нарса бор: театрлар, кинолар, ажойиб нозанин хотинлар... Магазинларда йўқ нарса йўқ — ҳамма нарса бор, бозорлари тўла нарса. Аммо бу мўл-кўлчилик фақат пули борлар учун. Қимматчиликни айтмайсизларми. Камбағал меҳнаткашда пул қаёқда. У бир оз топган пулини ҳам, билсаларинг, қора кунига асрайди. Чунки унинг эртанги кунига ишончи йўқ. Эртага иш бўладими-йўқми, ўзи ҳам билмайди. У ердаги одамларнинг бутун дарди пул. Пули борлар на онасини, на отасини ва на бошқа авлодларини сариқ чақага олмайди.

У ердаги санъаткорлар жуда оғир аҳволда кун кечирар

эканлар. Бир куни Зина телевизорда таниш доирачи, торчи ва солистларни кўриб қолди. Уларнинг уст-боши шундай хароб эдики, телевизорда санъатни намойиш қилаётган кишига эмас, балки жазо муддатини ўтаётган маҳбусга ўхшашарди. Зина эртасига кўча айланиб юрганида ўша доирачини учратиб қолди:

— Илюша, сенми? — деди у кўзларига ишонмай.— Бошингга нима кийиб олдинг?

— Бутун бало қориннинг дардида, — деди Илюша унга жавоб қилиб.

Маълум бўлишича, асосан мантифурушлик қилар, агар маъмурият талаб қилса гоҳо бўш вақтида телевизорга ҳам чиқиб турар экан. Санъаткорлик у ерда касб-ҳунар саналмас экан.

— Шундай, Зиночка, бу ерда сенга Ўзбекистон радиоси ёки телевидениеси эмаски, ўзбек ўртоқлар билан яسانيб-тусаниб умумий оркестрда қатнашсанг. Мен аҳмоқ доирачилар ансамбли ташкил этиш учун тўртта доира олиб келибман-а. Ҳаммаси осифлигича турибди. Очдан ўлмаслик учун эса мантифурушлик қиялман. Шу билан тирикчилик бир нав ўтиб турибди, — деди Илюша Зина билан хайрлашаркан.

— Лиожон, — деди қаҳрамон она, — сиз бугун хафа кўринасиз?

Лио дастрўмолчасини қўлига олиб, тезда бошқа хонага чиқиб кетди. Унинг кетидан икки хотин ҳам чиқди.

Зина эса йиғилишга халаал етказмаслик учун:

— Дугоналар, мен уни зўрға чақириб келувдим. Уйда кўнгилсиз воқеа юз берибди. Уни тинч қўйинглар. Танцага марҳамат, — деди.

Музыка чалиниши билан ҳамма оёққа турди. Танца бошланиб кетди, кейин умумий ашула, сўнгра якка қўшиқ ва рақс... Қош қорайгандагина ҳамма уй-уйига тарқалди.

Лиони олиб қолган Зина унга яна бошқа гапларни ҳам гапириб берди. «Нима қилсанг ҳам Симҳони юборма. У ерда Симҳо хароб бўлади», деб маслаҳат берди.

— Унга ҳеч қандай панд-насихатлар кор қилмаяптида. Сен дадамни яхши биласан. Ҳар қандай кишининг ҳам юрагини эритадиган агитатор. Аммо Симҳонинг юрагига сира қўл сололмаяпти. Унга гапиравериб ҳаммамизнинг тинкамиз қуриди. Нуқул «дадамнинг олдига бораман», дейди холос.

— Лиожон, мен у ерда анча тузук одамларни учратдим. Улар бу хўрликлардан кўра, Тошкентда бирорта одам оёғимизни уриб синдирганда, ўринда ётиб, ўша одамни

умрбод дуо қилардик, дейишди. Хўжайинларга бақувват ва ишчан одамлар керак. Агар у хизматкорнинг ишидан фойда кўрагина ушлаб туради, бўлмаса кўчага ҳайдаб чиқаради. Ҳалиям Симҳони ҳаракат қилиб иссиғида тўхтатиб қол. Кейин эси жойига келгач, сендан умрбод миннатдор бўлади.

— Яхши, яна бир марта уриниб кўраман. Маслаҳатларинг учун раҳмат сенга, Зина.

Хайрлашиб кетаётган Лиони Зина тўхтатиб:

— Кетма, тура тур, мен сенга бир қизиқ гап айтиб бермоқчиман.— Утирдилар. Зина сўзида давом этди: — Мен адрес бўйича собиқ шогирдим — ўғлинг Мишанинг ўртоғи Рафиқникига бордим. Бу бир фожиали учрашув бўлди. Шу пайт менга куч ва ирода қаердан келганини билмайман, ўзимни аранг тутиб қолдим. Рафиқ оёғим остида йиқилиб аччиқ-аччиқ йиғлади. Қандай бўлмасин мени ўртоғим Мишанинг олдига олиб кетинглар, деб ялиниб-ёлворди.

Бу гапларга чидаш бера олмаган Лио хунибийрон йиғлади.

— Нега йиғлаяпсан? Бас қил. Бўлмаса гапирмайман,— деди Зина.

— Йўқ, гапиравер. Ҳаммасини гапир. Болаларимни унга бериб юбормаганимдан хурсандман. Хўш, кейин нима бўлди?

— Ота-онасидан қўрққан Рафиқ собиқ синфдошларига ёзган жавоб хатини халтачага солиб, қўлтиғи остида тумордек яшириб юрар экан. Рафиқ билан хайрлашаётганимда у шундай деди: «Менинг синфдош ўртоғим Миша Абрамовга ва қолган барча синфдош дўстларимга менинг аламли хатимга ёзган жавоблари учун ташаккуримни топширинг. Бу хат менга бир умр ҳамроҳ бўлиб юради. Мен гарчи бу ерда китоб нима, дафтар нима, мактаб ва дўстлар нималигини унутган бўлсам-да, лекин бутун ўй-хаёлим ўша ўқиган мактабимда. Бу мактабда савод чиқарганим учун, Зинаида Юсуповна, сизнинг кўрсатган ғамхўрликларингизни ҳеч қачон унутмайман. Бир иложини қилиб, Ватанимга қайтишим учун ёрдам қилинг. Билсангиз, ҳозир менинг шундан бошқа ўй-хаёлим йўқ».

Дугоналар бир оз вақт жимиб қолишди. Ҳар қайсиси ўз ҳаяжонини босиш билан овора эди. Ниҳоят ўрнидан туриб хайрлашар экан, Лио:

— Бизникига ҳам келгин,— деб таклиф этди уни.

Лио уйига қайтаётганида йўлда иттифоқо шундай ҳодиса рўй берди. Симҳони кузатиб қўйган муғамбир Лиони тўхтатиб:

— Сиз Симҳонинг илгариги хотини эмасмисиз? — деб сўради.

— Қандай илгариги? — ҳайрон бўлиб сўради Лио.— Узи қаерда? Мен уни ахтариб юрибман-ку.

— Беҳуда уринибсиз,— бефарқ жавоб қилди у.

— Нима учун?

— У аллақачон жўнаб кетди.

— Қаёққа? Қачон?! — шошиб сўради Лио.

— Яқингинада. Янги уйланган хотини билан кетди,— деди бамайлихотир.

— Нега бўлмагур гапларни гапиряпсиз? — Лио уни бир четга тортиб, эрини суриштира бошлади.

Муғамбир ҳар бир сўзини чертиб, «эрингиз Бухорода бой бир хотинга уйланиб, жуда катта ният ва умидлар билан Исроилга жўнаб кетди», деди.

Бу гаплардан бўшашиб кетган Лио уйига қандай етиб келганини ҳам билмади.

II

Вена.

Вена — дунёдаги энг гўзал шаҳарлардан бири. Аммо бахтга қарши, эмигрант Симҳо билан Липқо бу чиройли шаҳарни бир кўз югуртириб бўлса-да, томоша қилишга муваффақ бўла олмадилар. Уларни икки полиция ходими машинада, катта автобусда қаршилади. Автоматлар билан қуролланган полиция ходимлари уларни Шёнау қасригача кузатиб бордилар. Қаср йўлида Симҳо қаттиқ ўйга толди: «Бу қуролли кишилар бизларни нимадан сақлаяптиларкин?» Симҳо бу чиройли кошона қасрнинг катта ҳарбий лагерга айлантирилганини кўрди. Унинг дарвозаси олдида бўри тахлит итлар ушлаган полициячилар турарди. Девор атрофи тикан симлар билан қуршалган. Шунда у ўзларнинг қамоққа олиниб, турмага келтирилганларига қатъий ишонч ҳосил қилди.

Автобус келиб тўхтагач, эмигрантлар қаср ичкарасига йўл олдилар. Кенг ва ям-яшил қаср ичида уларга вақтинча дам олиш учун имкон бердилар. Уларнинг олдида графтахлит бир одам келиб:

— Жаноблар, сизларга бу ерда йўл азобидан сўнг ҳордиқ чиқаришларинг учун имкон берилади,— деди у.— Икки-уч кундан сўнг самолёт бўлади. Сизлар худонинг иродаси билан, жаннатмакон яҳудийлар ватани Исроилга бориб тушасизлар.

Шундан сўнггина Симҳонинг кўнгли жойига тушиб. ўзларининг жўнаш пунктига келиб тушганликларига ишонч қосил қилди ва графдан:

— Ана шу икки-уч кунлик дам олиш пайтида Венанинг таҳсинга сазовор жойларини бир айланиб чиқсак мумкин бўлар дейман? — деб сўради.

— Биз сионистлар учун сизларнинг бир дамлик сайр-томошангиздан кўра, ҳаётингиз қимматроқ, — деди граф улар ёнидан нари кетаркан, қисқагина қилиб.

Эмигрантлар ҳайрон бўлиб қолишди. Нега у Вена ҳақида ғалати жавоб қилди?

Негаки, доно кишиларнинг гапларига қараганда, Исроилдаги мавжуд ҳақсизликдан қочиб келган кўпгина яҳудийлар Венада тентираб юраркан. Эмигрантларнинг Исроилдан қочиб келганларга аралашмасликлари ва ўз мамлакатларига қараб жуфтакни ростлаб қолмасликлари учун, сионистлар Венада шу лагерни ташкил этган эканлар. Шу вайдан сионистлар бу қадимий қасрни — Шёнауни темир панжаралар, атрофини зовурли хандақлар, ташқи ва ички томондан автомат ва рациялар билан қуролланган соқчилар ҳимоясида турма тахлит даҳшатли лагерга айлантирган эканлар. Бунда «гўзал майсавор» деган шоирона маънони ифодаловчи Шёнау сўзидан ҳеч асар қолмаганди. Одамлар бу жойга «эмигрантлар турмаси» ёки «мияни пешлайдиган жой» деб ном қўйибдилар.

Яхшилаб тайёрланган кечки овқатдан сўнг ҳамма эмигрантларни бир залга тўплаб, улар билан қисқа гаплашиб олдилар. Аммо кўнгилдагидек очиқ гап бўлмади.

Энди бошқача кийиниб олган граф, қисқача қутлов сўзидан сўнг, деди:

— Ниҳоят, биз сионистлар сизларни коммунизм асоратидан қутқаришга муваффақ бўлдик. Яҳудийлар ўз қимматли умрларини Исроилдан бошқа жойда ўтказишлари ҳеч ақлга сифмайди. Сиз собиқ совет яҳудийлари муқаддас давлатимиз остонасига қадам қўйгунарингизча «совет» сўзини, хусусан «совет кишиси» деган сўзни абадий унутмоғингиз даркор. Исроилнинг мақсад ва вазифалари тўғрисида мен бу ерда сизларга ҳеч нарса демайман. Чунки у ерда сизларга билимдон муътабар кишилар бор гапларни сўзини, хусусан «совет кишиси» деган сўзни абадий унутмоғингиз даркор. Исроилнинг мақсад ва вазифалари тўғрисида мен бу ерда сизларга ҳеч нарса демайман. Чунки у ерда сизларга билимдон муътабар кишилар бор гапларни тушунтириб айтадилар. Энг ажойиб томони шуки, ҳаммамизнинг онахонимиз — Исроил бош министри Голда Меирнинг

ўзи «Лод» аэропортига ташриф буюриб, эмигрантларни бевосита ўзлари қарши оладилар ва сизларнинг пайгамбарлар юртида бахтли бўлишларингни талайдилар. Бу юксак ҳурмат! Сизлар ҳам у кишига нисбатан ниҳоятда одоб сақланглар.— Граф одамларнинг ўзига савол бериб қолишларини фаҳмлаб, сўзини қисқа қилди:— Агар бошқа тушунмаган саволларингиз бўлса, уларга «Лод» аэропортида мукамал жавоб олурсизлар. Ҳозирча қулоқ бериб бизнинг ходимларимизнинг суҳбатларини тингланглар,—деб шошишганча хайрлашиб чиқиб кетди.

Келгиндиларни турли кабинетларга навбатма-навбат суҳбатга чақира бошладилар. Агар эмигрантларнинг қулоғига бир томондан сионистларнинг гоҳ жингиллаган, гоҳ ғунғиллаган овозлари кирса, иккинчи ёқда темир панжара орқасидаги итларнинг бараварига акиллагани эшитиларди. Ғалати саволлардан ва кучукларнинг овозларидан эмигрантлар бу бир оддий суҳбат бўлмай, балки тўғридан-тўғри турма сўроғи эканини тушуна бошладилар.

—Марҳамат қилиб айтинг-чи, жаноб Симҳо, қариндошуруғларингиз ва таниш-билишларингиздан кимларга тезроқ чақирув қоғози юборсак бўлар экан? Совет Иттифоқида таниш-билишларингиз ичида илмий кашфиётлар устида ишлаётган одамлардан кимларни биласиз? Уларнинг аниқ адресларини айтсангиз. Совет Иттифоқидаги мавжуд антисемитизм ҳақида газеталаримизда мақола ёзиш қўлингиздан келадими, бизлар бирор ёрдамчи берайликми?

Сўроқ қилувчи Симҳодан бирор бамаъни жавоб ола билмагач, бошқача йўлга ўтди:

— Инжиқлик қилишга сира ўрин йўқ. Сиз энди мутлақо бизнинг одамимизсиз. Энди Совет Иттифоқи ҳақида билган ҳамма нарсаларингизни дангал гапириб бераверинг. Бизга яхши томони керакмас, фақат ёмон томонларини сўзлаб берсангиз кифоя.

Йўл азобини тортиб келган эмигрантлар бу «қаср» да дам ололмадилар, аксинча, сурункали сўроқ, қисти-бастлардан тинка-мадорлари қуриди.

Бриллиантларини мусодара қилганларидан бери Липқонинг одамлик қиёфаси бутунлай йўқолиб, ваҳший бир ҳайвонга айланганди. Гўё ҳамма нарсага Симҳо айбдордек унинг жигига теккани-теккан эди. Венада эса у бутунлай таниб бўлмайдиган бир ҳолга келди. Кечқурун уйқуга ётиш олдидан Симҳо Липқонинг ўзига нисбатан жуда мулоким бўлиб қолганини пайқаб қолди. Аммо Симҳо бунинг тагида нима гап борлигини сира тушуна олмади. «Ухлагунча соф ҳавода бир айланиб келсанг», деди Липқо унга. Бу гап Симҳога ёқинқирамади, лекин у ташқаридан айланиб

киргунча, Липқо унинг тўшагини тайёрлаб қўйди. Аммо бу иш унга маъқул тушмади. У Липқо билан мажбуран гаплашиб ўтирар эди. Фақат Исроилнинг бирор шахрига бориб жойлашиб олиш учунгина шу йўлни тутишга мажбур эди. Липқонинг эса нияти бутунлай бошқача, «Энди сен— тиш доктори, қўлимга тушдинг-ку. Қўлимдан кетган бриллиантлар эвазига сендан шунча кўп пул ўмарайки, охири қип-яланғоч қолгин».

Симҳонинг кўзи энди уйқуга кетиши билан, Липқо аста унинг ёнига кириб, сурилиброқ ётишини сўради. Бундан қўрқиб кетган Симҳо каравотдан сакраб тушиб, қаттиқ ўшқириб берди:

— Жинни-пинни бўлдингизми? Қочинг-э!

— Менинг хотинлик шаънимга ҳақорат қилма! Чиқиб жойингга ёт — таёқдек узун қўли билан унинг ўрнини кўрсатди Липқо. Титраб-қақшаган Симҳо нима қилишини билмай гаранг бўлиб қолди: бақириб халқни йиғсамикан? Липқо зарда билан: «Чиқиб жойингга ёт!» дейиши билан у ўзини каравотга отиб, кўрпага ўралиб олган эди.

Липқо унинг устига бориб:

— Яна овозингни чиқарсанг, одамларни йиғиб, мени ўлдирмоқчи бўлди дейман. Яхшиси, мени қонуний хотинингдек қабул эт.

Симҳо каравотдан яна сапчиб туриб, «Бухорода ичган қасамингни бузяпсан-ку», деди. Липқо Симҳонинг гапига сира парво қилмай, каравотига ётиб олди-да, «бу ёққа ўгирил» деб амр қилди. Симҳо, «агар жим бўлмасанг, одамларни йиғиб, мени ўлдирмоқчи бўляпти», деб айтаман, деди. У чамадонидан пичоғини олиб, ички кийимда ҳовлига чиқиб кетаётган эди, Липқонинг қаттиқ кулгисидан эшик олдида таққа тўхтаб қолди.

— Баалли,— деди у каравотдан тушиб.— Ичган қасамингга содиқ эканингга энди ишондим. Бор, тинч ётавер. Сени бир синаб кўрай дедим-да.

Иккови ҳам шундан кейин тинчиб қолишди.

* * *

Тель-Авивнинг «Лод» аэропорти ҳам ҳарбийлаштирилган эди. Агар Вена аэропортида эмигрантларни тезда автобусга тиқиб, полиция ходимлари назоратида олиб кетган бўлсалар, бу ерда ишлар бутунлай ўзгача эди. Аэропортда эмигрантларни соқчилар билан кутиб олдилар. Полициячилар автомат ва пистолетлар билан қуролланган эдилар. Шёнауда эмигрантларни ит етаклаган соқчилар

қаршилаган бўлса, бу ерда итсиз — фарқи шу эди. Ҳар бир эмигрант қаерга келиб қолганини: ҳарбий таълимганми ёки граждан аэропортигами — билолмай гаранг эди. Улар бу манзарани ўзларича эмигрантларни қарши олиши лозим бўлган бош министрни қўриқлаш учун қўйилган соқчилар бўлса керак, деган фикрга келдилар.

Эмигрантларни аэропорт майдони ўртасидан олиб ўтдилар. Бу ерда одам дегани қумурсқадан ҳам кўп бўлса-да, аммо бош министрнинг сояси ҳам кўринмас эди.

Симҳо тўрт томонга аланглаб, дадасини қидирди. «Дадам ҳам бетоқат бўлиб мени қидираётган бўлса керак», деб ўйлади. Аммо дадасидан ҳамон дарак йўқ эди. «Э, ҳа..— деб эслади Симҳо,— дадам, «бошингдан шляпангни олиб, сочингни бармоқларинг билан орқага тарагин» деб ёзган эди. Мени шу белгидан таниб олмоқчи эди. Уттиз йилдан бери кўришмаганмиз, бунинг устига манави соқол...» Симҳо шундай қила бошлади. Бошидан шляпасини олиб, бармоқлари билан сочини орқага силлиқлаб тараб, кўзлари тўрт бўлиб теварак-атрофга аланглайверди. Аммо бу ҳаракатдан ҳам бир наф чиқмади Липқо эса ҳадеб унинг пиджаги этагидан тортиб, чамадонга эҳтиёт бўл, дерди.

Аэропортдаги бу ғала-ғовурда ит эгасини танимасди. Болалар йиғлар, бақирар, қий-чув қилар эди. Ҳамма, қачон хизмат тақсимлайдиган жойга олиб боришаркан, деб кутарди.

Эмигрантларни табаррук ерга келишлари билан қутлаб, ҳужжатларини расмийлаштиришларини таклиф этдилар. Симҳонинг ҳужжатини кўрган қайд этувчи хурсанд бўлганидан:

— Мана бу ҳақиқий яҳудий фамилияси — Абрамов Симҳо Яҳудоевич,— деб қўйди.— Сизлар томондан келган айрим кишилар арабча хунук ном ва фамилия билан келишади — бирам жиғингга тегадики... ҳатто ҳужжатини расмийлаштириб беришга ҳам қўлинг бормайди. Иосиф ўрнига — Юсуф, Абрамов ўрнига Иброҳимов эмиш... Сизларда раввинлар қаёққа қарашади, билмасдан ҳужжат ёзаверадими? — деб Симҳога бошқа столга ўтишга амр қилди у.

Бунақа столлар йигирмадан ошиқ эди. Бир столда Симҳога кўк «қарз» дафтарчасини бердилар. Бу дафтарга ҳамма нарса иврит тилида ёзиларди. Бу тилни на Симҳо ва на Липқо тушунарди. Ҳали ҳеч нарса олганлари йўғу, лекин бу дафтарни аллақандай рақамлар билан тўлдириб, имзо чекишларини буюрдилар.

— Булар қандай рақамлар? Нима сабабдан қўл

қўйишим керак? — Симхо худди соқов кишидай чала ивритча тилда сўзларди.

— Бунинг ҳайрон қоладиган жойи йўқ. Венадан самолётдан тушиб то Тель-Авивга етиб келгунларингча бўлган ҳамма харажатлар ёзилган. Энди бу ёғини сизларни бу жойдан қабул қилиб олувчилар давом эттиради, — дедилар.

— Ҳозирдан бошлабоқ шунча қарздор бўлиб қолдикми-а? — деб сўради Симхо.

— Ҳа. Ҳозирча шундай...

— Демак, бизлар Венадан ўз пулимизга учиб келибмизда, а? — деди газабланган Симхо.

— Шундай.

— Булар ҳаммаси бепул эмасми?

— Бизда бепул бирон нарса берилмайди, сотилмайдиам. Бизда ҳамма нарса ва ҳар бир ҳаракат дарҳол пулга чақилади. Пул ҳисоб-китобни ёқтиради.

Улар энди бошқа столга ўтишни амр қилдилар. Симхо ўзини биринчи марта бахтсизликка учраган ҳис қилди. Унинг қўлига бир неча ойдан кейин ҳарбий пунктга келишни тавсия этувчи «чақирув қоғози» бердилар.

— Мен ўзимизда...

— Ўзимизда?! Сиз энди биздасиз. Бундай бемаъни гапни иккинчи марта такрор қила кўрманг! — дейишди унга чақирув қоғозини бериб ва олганлиги ҳақида қўл қўйдириб олдилар. Сўнг бошқа столга ўтиришни амр қилдилар.

Бу столда энди улардан гап сўраб ҳам ўтирмадилар. Ёзиб-ёзиб, штамп босдилар, катта дафтарга қайд этдилар. Столлар олдида оёқда тураверганларидан Симхо билан Липқо ҳолдан тойдилар. Уларнинг қўлига ҳужжатларни топшираётиб, «машина жўнаши олдидан сизларни чақириб турадиган жойларингга элиб қўйишади», дейишди.

Симхонинг бахтига, рус тилини биладиган бир одам топилиб қолди, шу одам орқали ўзларининг қайси шаҳарга жўнатишларини, Тель-Авивгами ёки Қуддусгами — билиб олмоқчи бўлди. Рўйхатга олувчи таржимоннинг нима дейишини кутмасданоқ, шундай қаттиқ кулдики, унинг хунук кулиши ҳамманинг диққатини ўзига тортмай қўймади.

— Ҳой... эшитяпсизларми? Манавилар шундай тасқара башаралари билан Тель-Авивда, Қуддусда яшамоқчилар-а! Вой занғарлар-эй... — у қотиб-қотиб куларди.

Таржимон:

— Нега ўша шаҳарларда яшашга буларнинг ҳақлари йўқ экан? — деб сўради.

Рўйхатчи оғир ишдан толган одамдек кулгидан тўхтаб, рўмолчаси билан кўзларини артаркан, таржимонга деди:

— Хўш, сизнингча, биз забт этган араб ерларига кимларни юборишимиз керак? Ҳозирча биз эмигрантларнинг талабларини қондира олмаймиз. Евфратдан то Нил дарёсигача бўлган ерларни тез фурсатда забт этганларимиздан сўнг, улар қаерда хоҳласалар ўша ерда ишлайверадилар. Ана шунда етти қават осмоннинг устида яшаймиз десалар ҳам, майли, яшайверсинлар.

Уларнинг мақсади Совет Иттифоқидан келган эмигрантларни қалқонга айлантириш, урушнинг биринчи зарбасини шуларга рўпара қилиш эди. Бу қалқон эса давлатга жуда арзонга тушар ва ўнғай эди. У ерда ҳашаматли ёруғ уйлар бунақа осиеликлар учун ортиқчалик қилади. Омонат ёғоч уйлар ўзи кифоя. Сионистларнинг ҳамма жойда жар солиб ажойиб меҳмонхоналар, олтин соҳиллар, бадавлат ҳаёт тўғрисидаги вайсашлари оддий халқ учун бир алдовдангина иборат экан, холос.

Таржимон Симҳони отасининг чақируви билан келган, у кўпдан бери Тель-Авивда яшайди, деб тушунтирди. «Сохнут»¹ хизматчиси таржимоннинг гапига эътироз билдирмади. Фақат «уни отаси Тель-Авивда яшаши учун эмас, балки Исроилга хизмат қилнши учун чақирув қоғози юбортирган», деди. Сўнг таржимонга савол берди:

— Энди тушундингизми? Аввал мана бу мақолани ўқиб чиқинг-да, кейин гапиринг, йигитча, — деди қўлига «Трибуна» газетасини тутқазиб.

Таржимон «Бошга чиққан хунук шиш» деб сарлавҳаланган мақолани ўқиб чиқди. Фигони чиққан таржимон мақоланинг бир абзацини кўрсатиб: «Буни қандай тушуниш керак?» деб уни такрор ўқиди: «Галилея, Негев, Рашат Аҳолог, Синай ва Қуддуснинг шарқий томонларига ажойиб одам материали юборишни қўлдан бой бердик. Тарих бунинг учун бир кунмас-бир кун бизларни жазолайди!»

«Сохнут» ходими таржимонга жавоб қилди:

— Шундай жазога йўлиқмаслик учун «одам материалини» қўлдан чиқармасдан аэропортдаёқ эмигрантларни яхшилаб сортларга ажратамиз. Бунинг учун отани ўғил билан, эрни хотин билан таништирмоққа ҳеч қандай ҳожат йўқ. Исроил давлати учун асосий нарса эмигрантларни фақат керакли жойларга жўнатишдангина иборатдир.

У нақадар мазах қилиб тушунтиришга ҳаракат қилмасин, барибир таржимон бу гапларга тушунмади ва Симҳога ҳам

¹ Сохнут — эмиграция агентлиги.

тушунтира олмади. Сохнут таржимоннинг бу ишлардан анчагина хабардор эканини фаҳмлаб, дўққа ўтди:

— Сен ўзинг кимсан? Йўқол! Ишга халал берма! Эмигрантларни қандай сортларга ажратишни ўзимиз жуда яхши биламиз.

Дарҳақиқат, эмигрантлар бу ерда жуда қаттиқ сараланар эдилар. «Сохнут» чиновниги, ўзича, Совет Иттифоқидан борган яҳудийларнинг этник келиб чиқиши, ёши, маълумоти ва давлатига қараб (буни улар юкининг вазнига қараб белгилайдилар) сортларга ажратади. Ёшларни, давлат-мандларни ва ўқимишли кишиларни катта шаҳарларга, кексаларни, хусусан кўп болали ва боласизларни — марказдан узоқ, чет жойларга жўнатар эди. Бундайларнинг жойлари эса (ўзлари буларсиз ҳам оғир ҳаёт кечирадиган марокаш яҳудийларига) яқин ерларда эди.

Чиновниклардан бири гурур билан Симҳога:

— Биз сизларни ифлос, ялангоёқ, яланғоч, бадавийлар ёки друзлар яшайдиган ерларга жўнатаётганимиз йўқ-ку, — деди. — Шундай қилиб, сизлар саводсиз марокаш яҳудийлари орасида жуда тишч ва хилватда яшайверасизлар. Уларни биз ёввойилар деб билсак-да, аммо ўзлари яҳудий. Сизлар эса, ўқимишли бўлганларингиз учун улар ўртасида подшодек бўлиб юрасизлар. Ҳа, бир гап эсимдан чиқаёзибди. Улар сизларни, ортиқча нонхўр деб ёмон кўришлари ҳам мумкин. Ҳатто жанжал, муштлаш чиқаришлари ҳам мумкин. Аммо улар сизларга болаларни қандай кўпайтириш йўлларини ўргатадилар.

— Мен энди бола кўрмайман, вақти ўтган, — деди Липқо, сал кулган бўлиб.

Кулганига Липқонинг оғзи катта очилиб кетди, олтин қоплама сўйлоқ тишларига чиновникнинг назари тушиб қолди.

— Бизда хотин киши билан сўзлашмайдилар! Ҳамма нарсага оила бошлиғи — эркаклар хўжайин, ўшалар қиладилар! Англадингизми? — сўнг Симҳога қараб гапини давом эттирди чиновник: — гарчи сиз ўқимишли киши бўлсангиз-да, бухор яҳудийсиз. Шу вайдан биз сизларни ўша ёққа жўнатыпмиз. Уларни одам қилишда бизларга ёрдамлашасизлар. Бу — сизларнинг Исроил олдидаги биринчи муқаддас бурчларингиз.

— Ҳа... мен бухор яҳудийси. Аммо, мен... бухоролик эмас, тошкентликман. Бухоролик... анави, — деди Симҳо Липқони кўрсатиб, ундан қутулмоқчи бўлгандек, лекин Липқо уни гапиртиргани қўймади.

— Тўғри айтадилар, жаноб чиновник, сиз жуда тўғри

топдингиз. Бизлар бухоролик.— Бу гапи билан у гўё ўзини баланд қўйди, Симҳо энди мендан ҳеч ёққа қочиб қутула олмайди, деб ўйлади.

— Шунақа дадил аёллар ҳам бор экан, балли! — шу дамгача хотин-қизларнинг ҳақсизлиги ҳақида жавраб келган чиновник энди хурсанд бўлиб қутлади.

«Оила бошлиғи эркак киши бўлади» деб бақриб турган чиновник, энди Липқони мақтай бошлади. Симҳо эса худди маст одамдай ҳеч нарса англамасди.

Шу пайт чиновникнинг столи ёнига уст-боши бир аҳволда мункиллаган, новча бир чол ҳассасини дўқиллатиб келди:

— Иттифоқо шу самолёт билан Абромов деган эмигрант келмадими? Ўзи бўйдоқ,— деди.

Чиновник бош кўтармай:

— Йўқ,— деб жавоб қилди.

Симҳо чолга юзланиб:

— Сиз, иттифоқо, Симҳонинг отаси бўлмайсизми? — деди.

— Ҳа, нима эди? Сиз уни танийсизми?

Симҳо ўзини танитди. Ота-ўғил қучоқлашиб кўришиб, аччиқ-аччиқ кўз ёши тўка бошлашди.

Бу ногаҳоний учрашувдан Липқо қаттиқ ранжиди. Уларнинг ёнларига яқинроқ келиб Симҳонинг отаси билан саломлашган бўлди. Гўё Симҳога ачиниб, дастрўмолчаси билан унинг кўз ёшларини артаркан:

— Ўзингни бос, тинчлан, жоним,— деди.

— Қоч ёнимдан! — уни итариб ташлаб, отасига қаттиқроқ ёпишиб олди Симҳо.

— Сенга нима бўлди, жоним? — Липқо яна Симҳога ёпишди.

— Хўп, майли, кейин гаплашамиз. Ҳозир отам билан тўйиб гаплашиб олай.

— Бу нима деган гап, хотиндан сир яшириш?

— Сенинг хотинингми бу, а? Вой худойим-эй! — ўғлини борган сари ундан нари тортди отаси.

— Эримни қаёққа тортыпси? — деди Липқо Симҳога ёпишиб.

Ола-говур бошланиб кетди: отаси ўғлини ўз томонига тортар, Липқо эса Симҳони ўз томонига тортарди. Шовқин-сурон авжига чиқди. Иш муштлашишгача бориб етай деди. Шу тўполон ичида Симҳо отасига, квартира олмақ учун қалбаки никоҳдан ўтувдим, деса, Липқо: «Войдод, эримни ҳеч кимга бермайман!» деб додларди. Бу ишга полиция аралашди. Текшириб кўриш учун уларни алоҳида хонага олиб кетишди.

Симҳонинг отаси тинмай жаварди:

— Уғлим Симҳо Абромовни Исроилга келиши учун Тошкентга чақирув қоғози юбортирган эдим,— деди.— У менинг чақирувимга биноан келган. Аллақандай тасқара бир хотин ўғлимга ёпишиб олиб, менинг эрим деб турса-я! Адолатли бир ҳукм чиқариб, ўғлимни бу ялмоғиздан қутқазиб беринглар.

Аммо Липқо тасқара бир хотин эмаслигини чолга исботламоқ учун сумкасидан қутвони олиб, бошлиқ олдига ташлади.

— Агар ёлгон бўлса, мана сизга никоҳ ҳужжатим. У менинг эрим бўлади.

— Бу... бу билсангиз...— Симҳо бир нима демоқчи бўлувди, Липқо унинг гапини бўлиб, пўписа билан давом этди:

— Шундай, бу никоҳ ҳақидаги чинакам қутво.

Яна учовлари тортишиб-жанжаллашиб кетдилар. Товуши дўриллаган бошлиқ бир бақариб уларни тинчитиб қўйди.

Симҳонинг отаси бу жанжаллардан ҳориди, инграган бир овозда ўзини тезроқ жойлаштиришларини, Симҳо унинг ўз ўғли эканини назарга олишларини илтимос қилди.

Бошлиқ чолга қараб:

— Ҳаммаси қонуний бўлади,— деди.— Фамилиянгиз нима?

— Яҳудо бен Нуриё,— деб жавоб қилди у.

Рўмолининг бир учини ўйнаб ўтирган Липқо заҳарханда қилиб:

— Шунақаям фамилия бўладими?.. Менинг эримнинг асл фамилияси — Абромов. Ҳеч Нуриё-пуриёси йўқ! — деди.

Симҳонинг ҳужжатларини кўздан кечирган бошлиқ Липқога қараб:

— Ҳужжатларга қараганда, бу одам бошқа бирор кишига эмас, худди Симҳо Абромовга чақирув қоғози юбортирган. Беҳуда ҳовлиқаверманг. Ҳамма иш қонуний бўлади,— деди.

Симҳо хурсанд бўлиб кетди.

— Худди шундай, жаноб бошлиқ,— деб юборди у.— Уерда бизда, бу ерда сизда... менинг фамилиям Абромов...

— «Бизда», «сизда» деяверишни бас қилинг энди! Бу ерда ҳаммамиз яҳудиймиз.— Сўнгра Симҳонинг отасидан сўради: — Сиз қаерда истиқомат қиласиз?

— Тель-Авивда.

Бошлиқ қовоғини уйиб, қалам билан столни қаттиқ тўқиллатди-да, оғир нафас олиб:

— Хеч нарса қилиб бўлмайди,— деди.

Дарғазаб бўлган ота-ўғил бараварига: «нега?» деб сўрадилар, бошлиқ эса, «Симҳо Тель-Авивга борса у ерда ишсизлар қаторига яна бир киши қўшилади. Бунга вазият йўл қўймайди»,— деди.

Хурсанд бўлган Липқо ўзини қаерга қўйишини билмасди. Ичида: «Сен, Симҳожон, фақат мен билангина бахтингни топасан», дерди нуқул.

Симҳонинг отаси бошлиқни бир чеккага тортиб, у билан нима тўғрисидадир пичирлашиб келишиб олди. Бошлиқнинг хурсанд қиёфаси имкони борича қиламан, деган маънони ифода қиларди.

Бошлиқ ҳаммага, чиқинглар, деб амр қилди. У ўз кабинетини ёпиб, рўйхатчининг столи олдига борди. Бошлиқ у ерда нима биландир овора бўлаётганида, Липқо билан Симҳонинг отаси ўртасида андак тортишув бошланиб қолди.

— Мен сизни бунчалик беваъда деб кутмовдим,— деди ранжигансимон Симҳонинг отаси.

— Мен Бухородалигимдаёқ сиз билан орамизда низо чиқишини билган эдим. Сиздақа қайната дастидан биринчи эрим билан ҳам ажрашиб кетган эдим. Бахтга қарши, яна сиздек аҳмоқ қайнатага дуч келиб турибман. Майли, ҳечқиси йўқ, вақти-соати билан бир адабингизни бериб қўярман.

— Ҳечқиси йўқ, тез орада мендан қутулиб ҳам қоларсиз,— деди истеҳзо билан Симҳонинг отаси.

Бошлиқ ўз кабинетида Симҳонинг отасидан тегиншли порани олганидан сўнг, Симҳонинг олдига чиқиб, унинг қўлига тавозе билан ҳужжатни топшираркан:

— Отангизнинг кексалигини назарда тутиб,— деди.— Сизни янги сахрога¹ оч мароқашлар томонга юбормасликка, ҳақиқий Исроил ерида қолишингизга имкон берадиган бўлдик. Гарчи Тель-Авивда бўлмаса ҳамки, унинг атрофидаги Ҳатиқво²га юборамиз: У ерда шўх ёшлар кўп, вақтингиз чоғ бўлади. Яна бошқа саволлар борми? Жуда соз, бўлмаса хайр.

— Кечирасиз, жаноб бошлиқ, Венада бизга, сизларни бош министрнинг ўзи кутиб олади дейишувди. Шу гап ростми?

— Сизларга Венада шундай деб ваъда қилганлар. Мен Венадаги гап учун жавобгар эмасман. Аммо бир нарсани

¹ Оккупация қилинган сўз ўрнига номус қилиб, «Янги сахро» дейишади.

² Ҳатиқво — иврит тилида умид дегани.

айтиб қўййки, уруш муносабати билан бош министрнинг ишлари бошидан ошиб ётибди. У кишини кутмасаларнинг ҳам бўлади.— деди бошлиқ.

III

Бошлиқ мақтаган Ҳатиқво шаҳарга ўхшамайдиган жой экан. Гала-гала кекса гадойларни кўриб, дунёдаги барча гадойлар шу ерга тўпланган эканми, деб ўйлайсан. Кўчаларда оч тентираб юрган гадойлар. Уларнинг кўпчилиги шарқ яҳудийлари бўлиб, пасқам хилватхоналарда яшарканлар.

Бу ердагиларнинг ҳаммаси жонидан тўйган одамлардир. Чунки улар тақдирнинг паноҳига ташлаб қўйилган кишилар бўлиб, худо уларга ажал ҳам беравермайди. Нима илож? Агар улар ҳақида сионистлар бошлиқ ҳукумат гамхўрлик қилмаса, кун кечирмоқ учун биргина йўл қолади: безорилик, қотиллик, босқинчилик... Симҳонинг кўлига Ҳатиқвода яшаш ҳақида ҳужжат берган бошлиқ ҳақли эди, дарҳақиқат бу ерда ёш-яланглар кўп экан. Аммо ишсизликдан ёки ҳаммага иш етишмаганидан улар кучларини қаерга ва нимага сарфлашни билмас эдилар. Бу ёшлар қўшиқ айтиш, танца тушиш иштиёқида бўлсалар-да, хурсандчилик қилиш учун уларга на жой ва на имкон бор эди. Шунинг учун аксари зарарли ишлар билан шуғулланар экан. Узун пахмоқ соч қўйган ёш-яланглар тротуарларда одамларни туртиб, чалиб кетадилар. Кўчаларда югуришиб тош тепадилар. Афишаларни йиртадилар, ишқилиб нимаики номатқулчилик бўлса, ҳаммасини қилаверадилар. Уларнинг қилиқларидан ҳайрон бўлган кимсаларни эса афтларини буриштириб масхара қиладилар. Ҳатто кўлларига кийиб олган темир асбоб билан бегуноҳ одамларни уриб ўтадилар. Қалтак еган одам оғриқдан инграса, уни масхара қилиб қотиб-қотиб куладилар.

Ана шу жойга юк ортган бир машина кириб келди: Симҳо билан Липқо. Ҳали улар машинадан тушишга улгурмасданоқ ўша ерлик одамлар машинани ўраб олдилар ва чақирилмаган бу «меҳмон»ларга минг карра лаънатлар ўқидилар. Кўзлари ожиз бўлиб қолган бир кампир машина келганини эшитиб, титроқ қўлини узатиб:

— Азизлар, олиб келган нарсаларингиздан бахтиқаро кампирга озроқ садақа қилинглр,— деди.

Одамлар унга «бухор яҳудийлари келишди», деганларида, у сочларини юлиб, Симҳо билан Липқога қаҳр билан кичқирди:

— Энди менинг бир бурда нонимни сизлар «туя» қилмоқчимисизлар?! Лаънатилар! Қаёққа келишни билмадиларингми? Ўзи ҳам шундай қийналган одамларни ҳалок этиш учун келдингларми?

Бошқа бир гадо йиғлаб бақирди:

— Бу ерда сизлар бизлар учунгина оғир юк бўлиб қолмасдан, тезда худодан ўзларингга ўлим тиларсизлар. Чунки бизлар ҳар биримиз ўзимиз учун ҳам оғир юкмиз. Ҳар биримиз итдан суяк, мушукдан без қарздормиз.

— Бугун бизларни боқарсиз-а, хоним! — кўрсаткич бармоғида сариқ занжирини ўйнаб, Липқонинг сумкасига қўл чўзди бадбашара бир йигит.

— Ҳой, кўзингга қараброқ иш қил! — Липқо уни сумкаси билан силтаб ташлади.

— Хўп бўлади, хоним, — ўз шерикларига қараб: — йигитлар, булар ўзимизникиларга ўхшайди. Кейинчалик умумий тил топишиб олармиз.

Симҳо тарракдек қотиб қолди. Отасидан хафа бўлди. «Марокаш яҳудийлари яшайдиган жойларга қараганда Ҳатиқво яхши жой деган эди у. Нимаси яхши? Ҳали бирор жойга қўним топмасдан туриб сенга ҳамла қилишяптию, кейин нима бўлади?» ўйлади Симҳо.

«Меҳмонлар» олдига уй-жой тақсимлайдиган киши етиб келди:

— Қани, юк-пукларингни кўтариб орқамдан юрингларчи.

Бу одам «меҳмон»ларни тор йўллардан бошлаб, ўз назарича, ёруғ деб билган бир ертўлага олиб тушди ва мақтаниб:

— Бахтли экансизлар. Сизларни деб бировни сиқиб чиқариб жойлаштириш зарурияти бўлмади, — деди.

Симҳо унга, ўзининг тиш доктори эканлигини, жиҳозланган уч хонали уй ва яхши ускуналанган тиш кабинети ваъда қилганликларини айтди. Ҳалиги одам кўзойнагини пешонасига суриб қўйиб Симҳога яхшилаб назар солди-да, бошини чайқаб, яна кўзойнагини тушириб олди. «Яхшигина лақиллатилганга ўхшайди, шунини тушунмаса-я», деди ичида у.

— Сенга ҳеч ким ҳеч нарса ваъда қилгани йўқ, — деб жавоб қилди у, — тиш хусусига келсак, бу ерда унақа зийнатга муҳтож одам топилмаса керак, — деб қўйди.

Ертўлада иккита каравот, матрац, ёстиқ, енгил кўрпа, эски стол, тўрт дона стул ва энг муҳими — электр чироқ бор эди.

— Сизларга бахт ёр бўлсин. Янаги йилгача сизларга худо ўғил берсин, — деб жилмайганича чиқиб кетди у.

— Кўряпсанки, ҳамма ўғил тилаяпти бизга,— деди кулиб Липқо.

— Бу ерда бирорта кулиб юрадиган одам топилармикан ўзи?— деди Симҳо зардали оҳангда. Сўнг у кўчага стул кўтариб чиқиб сояда хаёлга чўмиб ўтирди.

Ўйламай иложи йўқ эди. Бу сассиқ ертўладан чиқиб ўзининг ажойиб квартирасини, соя-салқин кўкаламзор ҳовлисини, жиҳозланган хоналарни эслаб кетди. Хусусан хотинини қаттиқ эслади. Ишга кетаётганида хотини «рўмончанг тозами?» деганини, баъзан эрининг жавобига ишонмай, ўзи бориб чўнтагига қўл солиб кўрганани, агар рўмончаси андак кир бўлса, ювилиб дазмолланган, янгисига одекolon сепиб унинг қўлига тутқазганларини хотирлади. «Интурист» даги иши нақадар оғир бўлишига, ажнабий интуристларнинг турли-туман инжиқликларига қарамасдан, хотини унинг истак ва табиатини тўғри тушунганини эслади. Ҳақда: ақлли кишилар одамни бир имосиданоқ тушуниб оладилар, деган гап бор. Симҳо ҳам хотини ҳақида доим шундай фикрда эди. Болаларини айтмайсизми!.. Энг кенжасининг оти Элик... Симҳо уни жонидан ҳам яхши кўрарди. Ишдан қайтиб келганида у суюнганидан у ёқдан-бу ёққа ирғишлаб: «Дадам келди, дадам!» деб қичқирарди. Ҳали ечиниб улгурмаган отанинг кучоғига ўзини ташлар, уни ўпгани-ўпган эди. Отаси ечиниб дам олиш учун энди диванга чўзилиши билан устига миниб олиб от қилиб ўйнар, ўғлининг бу қилиғи Симҳога мойдек ёқар, шу билан роҳат қилиб дам олгандек бўлар эди.

Ҳозир шуларни эсларкан, ҳадеб «ух» тортар, «қани энди шўх ўғилчам, қани энди онагинам...» дерди. Шўрлик она оғир уруш йилларида ёлғиз ўғлини ардоқлаб ўстирган эди. Шу ёлғиз ўғил, ёлғиз онасини ташлаб кетди-я! Бундан оғир гуноҳ бўлмаса керак. «Ана шу гуноҳ мени даҳшатхона дарвозаси олдига келтириб қўйган бўлса керак. Балоқазонинг Венадан бошлаб мендан айрилмай юрганининг сабаби ҳам шу бўлса керак!»

Симҳо отасини сира тушуна олмади. «Бошлиққа пора бериб, мени Тель-Авивга яқинроқ ерда жойлаштириш билан, вазифам тугади, деб ўйладимикин? Нега мен билан бу ергача бирга келмади? Наҳот шу билан миллионлари тугаб қолса?.. Кўринишидан ҳали-вери ўладиганга ўхшамайдиган у. Хатида, соғлигим чатоқ, тезроқ етиб кел, бўлмаса меросдан қуруқ қоласан, деб ёзувди. Эндиги учрашганимизда мерос тўғрисида яна қанақа найранг кўрсатаркин? Майли, эртагача сабр қилай-чи... Липқониям, ишниям, Тель-Авивниям бирёқли қиларман... Кечани қандай ўтказ-

ман-а? Яхшиси, тонг отгунча ертўлага кирмай тура турай...»

Найрангбоз Липқо уни ҳадеб хона ичига киришга қистайверганида, Симҳо ундан Венадаги қилиқларингни ортиқ такрорламайсанми, деб қаттиқ ваъда олмоқчи бўлди. Липқо эса ҳийла йўлига ўтди:

— Бизнинг муносабатларимиз Венадаёқ равшан бўлган эди. Мен сенинг туппа-тузук одамлигинга ишонч ҳосил қилдим. Ўзим ҳам хотин кишилиқ обрўйимга сира халал етказишни ўйламайман. Тур ўрнингдан, қайсарлик қилаверма.

Содда Симҳо енгилтаклиги орқасида ўз ҳаётини бир неча марта оғир аҳволга солиб қўйган бўлса-да, бу сафар ҳам Липқонинг мулойим сўзларига тезда ишона қолди. У ўрнидан туриб, ертўлага йўл олди.

Икки каравотга жой солиғлиқ, каравотлар ёнига кийим ечиб қўйиш учун стул қўйилган эди. Бундан Симҳонинг кўнгли жойига тушди. «Демак, Липқо ўз ваъдасида қаттиқ турар экан». Липқо сездирмай эшикни секин қулфлади-да, калитни яширди. Кейин стол ёнидаги стулга ўтириб, Симҳони ёнига чақирди.

— Агар мен сенинг ярамас бир парча латталигингни билганимда, Бухородан бир қадам ҳам жилмаган бўлар эдим. Эркак-меркак эмас экансан. Сен бадбахтни деб бриллиантларимдан айрилдим. Энди буларнинг ўрнини нима билан тўлайсан? Нима билан-а?! Сендан сўраяпман! Агар қўлдан кетдан нарсаларимнинг ўрнини тез орада тўлдирмасанг, малайим бўлиб, кетимдан кучукдек эргашиб юраверасан.— Симҳо бир нима демоқчи эди, Липқо бақириб берди.— Менга важ кўрсатмай қўя қол. Етар энди. Бундан сўнг фақат эр-хотин бўлиб яшаймиз. Шундай, худди шундай. Тоғамга ҳам, бизларга қалбаки никоҳ ўқиган букри домлага ҳам минг лаънат. Қутво қўлимда, сен менинг никоҳли эримсан, вассалом.

Аммо Симҳо унинг дўқларнию талабларини писанд ҳам қилмади. Шартта ўрнидан туриб, эшик томон юрди ва бориб эшикни қаттиқ тортди. Лекин эшик қулфлоқ эди.

— Калит қани?! — зарда билан сўради у.

— Хув анави ерда,— секин жавоб қилди Липқо.

— Жойида йўқ-ку!

— Демак, кимдир орқасидан беркитиб, калитни олиб қўйган,— ҳазил қилди Липқо.

— Мени ҳадеб хўрлайверма. Етар, калитни бер, аҳволим оғирлашяпти, бўғилиб кетяпман.

— Сенга ёмон бўлса, менга енгилми? Ундан кўра, ечиниб

ёт. Дамингни ол, балки енгил тортарсан, — Симҳони судраб келиб каравотга ётқизмоқчи бўлди.

— Қоч, ифлос! — Симҳо Липқонинг чангакдек кўлидан юлқиниб чиқдию, зарб билан эшикни синдириб, қоронғи кеча қўйнига ўзини урди.

* * *

Ҳавонинг диққинафаслиги, бунинг устига намлиги дастлабки кунданоқ Симҳонинг кайфиятига ва соғлигига ёмон таъсир қила бошлади. Вужуди худди безгак тутгандек қақшаб оғрир, ҳеч нарсага ҳуши йўқ, бирор иш қилгиси келмас, кун бўйи кўчаларда тентираб юрар эди. Симҳо отасини бир ҳафта кутди, ундан ҳам дарак бўлмади. Ахирн тоқати тоқ бўлиб, унинг олдига боришга қарор берди.

Тель-Авив шаҳри чеккасидаги бир ҳовличага кириб борди. Ҳовли ичида на бир туп дарахт ва на бир туп ўт-ўлан бор — яйдоқ, гўё бу ҳовлининг заминида ўсимлик учун ҳаёт асари йўқдек. Ўғай онаси жуда совуқ кутиб олди:

— Сиз Симҳоми?

— Ҳа, мен Яҳудо бен Нуриёнинг ўғлиман.

Сўнг ўғай онанинг жағи очилиб кетди:

— Мен у билан жуда ёмон кун кечираман. Емак-ичмакдан жуда қисади. Тили шундай заҳарки, у билан ҳеч қандай хотин муроса қила олмайди. Узи эса доим айш-ишрат қилиб ҳаёт кечиргиси келади. Ҳозир арабларга қарши уруш бошланганига бир неча йил бўлиб қолди. Ҳаммининг иши деярли касод, унинг ҳунари — даллолик. Савдо-сотиқ ишлари ётиб қолганидан кейин, даллолга ҳам иш йўқ-да. Унга, «бирор пул чиқадиган иш топсанг бўлмайдимми» десам, «ҳеч қаерда иш топилмаса нима қилай», дейди. Нима ҳодиса бўлди дегин? Бундан уч кун аввал ишсизлар кўчага намоён қилиб чиқиб, бош министрдан иш топиб беришини талаб қилдилар. Менинг «бойваччам» намоёнчилар билан бирга бормасдан, соя-салқин жойда томошабин бўлиб тураверган. Полиция одамлари ёнгин машинасидан сув сочиб бу ишсизларни ҳайдаганида қочаман деб йиқилиб, оёғини синдириб олибди.

— Ҳозир ўзи қаерда? Касалхонага тушгани йўқми? — ўғай онанинг узундан-узоқ гапидан безор бўлиб сўради Симҳо.

Ўғай она Симҳонинг гапидан кулди.

— Жинни-минни бўлдингми? Касалхонада нима қилсин? Врачларга тўлаш учун бизда шунча катта пул қаёқда

дейсан! Уйда ётибди. Киравер. Лекин ҳалиги гапларим орамизда қолсин.

— Уғилгинам, пешанамиз шўр экан,— отаси ҳам Симҳони ўз дарди билан қаршилади.

Симҳо гапни нимадан бошлашни билмай туриб қолди. Кейин чўнтагидан чақирув қоғозининг иккинчи нусхасини олиб, отасига кўрсатди:

— Манавини менга сиз юборганмидингиз?

Отаси бошини аранг қимирлатиб, «ҳа» деб жавоб қилди. Чақирув қоғозиди шундай деб ёзилган эди: «Кўп йиллик жудоликдан сўнг, ўзим ҳам ёшимни яшаб бўлганим учун барча оиламни бир жойга жамлаб, биргаликда яшаш истаги туғилиб қолди менда. Мен бола-чақам билан анча бойбадавлат яшаётганим учун ўғлимиз келиши билан унга барча зарурий нарсаларни муҳайё қилиб бера оламан».

— Мен сизни кўп йилдан бери кўрганим йўқ ва ҳеч қандай ёмонлик қилганим ҳам йўқ. Қайси гуноҳларим учун мендан бу қадар қаттиқ ўч олмоқчи бўлдингиз? — сўради у кўз ёшларини дув тўкиб отасидан.

— Сен мендан хафа бўлма. Шундай қилишга мажбур бўлган эдим. Бу ерда кўплар худди шундай қиладилар. Маъмурият мажбур қилиб: «Ёзавер, майли, келсин» дейдилар. Мен ҳам сени чақирувдим.

— Энди бундан сўнгги аҳволим нима кечади? — сўради Симҳо отасидан.

Отаси оғриқдан инграб, унга аранг жавоб қилди:

— Сен ҳали ёшсан, бир бало қилиб эплаб кун кўриб кетарсан...

— Сиз менинг бошимга қандай савдолар солганингизни биласизми ўзи? Сизни деб мен ажойиб оиламдан ажралдим ахир. Сизни деб бутун умрини хазон қилган онажонимни ташлаб келдим. Қайнатам эса менга сиздан кўра ғамхўрроқ эди. Севган ҳунарим бўйича у ерда ишим тайин эди. Сизни деб, виждонимга хилоф равишда, тасқара хотин билан қалбаки никоҳдан ўтдим. Хўш, айтинг-чи, энди нима қилай? Кун кечирмоқ учун ишни нимадан бошлай? Липқодан қандай қутулсам экан? Бирор маънили маслаҳат беринг, ахир!

Липқодан қандай қутулиш ва яхши турмуш қуриш йўллари ҳақида отаси унга очилиб маслаҳатлар берди.

У: «Липқони ўлдириш керак, шунда пулинг ҳам кўпаяди, уй-жойли бир бадавлат хотинга ҳам уйланасан!» — деди.

Симҳо отаси берган маслаҳатдан бош тортди. Шунда отаси, «бўлмаса тақдирга тан беришдан бошқа иложинг йўқ, бу ерда ҳеч ким ҳалол йўл билан пул топган эмас. Алдов,

қаллоблик, ҳатто қотиллик ҳам кишига бойлик келтиради. Даллол бўлиб ишлаб юриб, шу усул билан бойиб кетган ёки синган одамларнинг кўпини кўрганман», деди.

— Тушунсангиз-чи ахир, дада, мен врачман. Мен одамларни майиб қилиш учун эмас, соғлигини сақлаш учун ўқиганман. Одам ўлдириш ҳақида эса гап ҳам бўлиши мумкин эмас.

— Афтидан, сенларнинг мияннга шунақа нарсаларни роса тиқиштирганга ўхшайдилар. Сен аэропортда мендан, шу тасқара хотиндан қутқазимшни сўровдинг. Шунинг учун пора бериб, ҳужжатларингни Ҳатиқвога тўғрилаган эдим. Биласанми, бу қандай жой? Агар сен уни ўлдирма-санг, уни бошқалар ўлдириб, бойлигини олиб кетадилар. У ерда бандитлар кўп. Улар узоқ ўйлаб-нетиб ўтирмайдилар. Оғзидаги тила тишларининг ўзиёқ уни бандитларга тутиб беради.

Симҳонинг юраги орқасига тортиб кетди. Агар уни ўлдирса, ўзини ҳам ўлдирадиганлар топилиб қолмасмикан? Нима қилмоқ керак? Отаси ўғлини узоқ ўйлашга қўймай шошираверди. Кечикса Липқонинг бутун қимматбаҳо буюмларидан ажралиб қолишини уқтирди. Йўқ, бу жиноятга қўл урмайди. Чунки Симҳо аллақачон катта бир жиноятга — ватанига хиёнат қилган. Бунинг учун эса ҳаётда жазосини тортяпти.

Гарчи Симҳони ўғай онаси очиқ чеҳра билан қарши олмаган бўлса-да, уйдан ҳайдаб чиқармади. Аксинча, уни кечки овқатга таклиф этди. Аммо Симҳо дастурхон атрофида тизилишиб ўтирган саккиз болани кўриб, уларнинг насибаларига шерик бўлгиси келмади. Бир пиёла чой ичган бўлиб, яна отаси ёнига борди.

Отаси Липқони ўлдириш ҳақида яна ўғлининг пичоғини қайрай бошлади:

— Бу ерда қотиллар кўп, сендан ҳеч ким шубҳаланмайди.

Симҳо отасининг бу гапини, отам мендан қутулмоқчи шекилли, деб тушунди. Негаки, тергов ишлари бошланади. Хўш, у ким билан яшарди?.. деган гаплар бошланади. Ахирн из топилади. Хўш, кейин-чи?

Агар у ерга қотиллар уя қўйган бўлсалар, демак, улар ўз ишларига пухта кишилар. Йўқ. Симҳо бу қонли ифлос ишга қўл уриб турмага тушмоқчи эмас. Шу билан гўё отаси ундан бутунлай қутулса... «яхшиси, Липқонинг олдига бормайман, бу ердан кетганим бўлсин...» деди Симҳо.

Аммо Симҳонинг бу ўйлари Исроил давлати қонун-қоидаларига сира ҳам тўғри келмас эди. Ҳамма жойда ҳам унга:

«Сохнут» сизни қаерга юборган», деган савол берадилар. Симҳо Ҳатиқвога деб жавоб қилганида, баъзилар: «Сени ўша ерга юборган эканлар, бахтингни фақат ўша ердан изла. Бу ерда сенга иш йўқ, қаерга юборилган бўлсанг ўша жойда ишлайсан. Сенсиз ҳам бошимиз шундай қотган», деб жавоб қилавердилар.

У «Сохнут»га борди. Бу ерда унга бошқача жавоб қилдилар. Кимнинг ихтиёрига юборилган бўлсанг, ўша бош оғритсин, дедилар. Натижада ҳеч ким унинг учун бош қотирмади, фақат ўзининг боши қотгани қолди холос. Ахири бошига шундай оғриқ кирдики, бир йўла ишламай қўя қолди. Шу он: «Ватансиз одам — бошсиз жасад», деган халқ мақоли эсига тушди.

Симҳо Ҳатиқводан кетиб ҳам кўнгли жойига тушмади. Фақат Липқодан қутулди холос. Қутво эса унинг қўлида қолди. Қандай бўлмасин уни қўлга киргизиш керак, бўлмаса у Симҳонинг бошига кўп савдолар солиши турган гап.

* * *

Симҳонинг аксича, Липқонинг ниятлари бутунлай бошқа эди. У олтин буюмларим, тақинчоқларим ўлгунимча етади, деб ўйлади. Иш тўғрисида эса сира хаёлига келтирмасди. Симҳонинг йўқолиб кетиши эса унга жуда оғир ботди, чунки ҳамма юкларнинг ҳужжатлари унинг қўлида эди. Уни қидириб пароходлар юк ортиб келадиган Ҳайфа портигача борди. Бу ерда ҳали юклар ҳақида ўйлаш ортиқча. Уч-тўрт ойдан сўнг келса ҳам шукур қилаверинг, дедилар. У ҳар эҳтимолга қарши ариза қолдирди. Унда «Яҳудо бен Нуриё ёки Симҳо Абромов келса юкларни беринглар», дейилган эди. Сўнгра полицияхонага бориб: «эрим Тель-Авивда йўқолиб қолди» деб арз қилди, қидирув эълон қилишларини сўради. Полицияхонада унинг аризасига, топсак сизга хабар қилармиз, деб жавоб қилдилар холос.

Липқо, мен Бухорода тўртта эрни гумдон қилиб келганман, Симҳо мenden қочиб қутулиб бўлибди, деб ўйлади. Тоғасининг қимматбаҳо гарнитурини ҳам ҳазм қилиб юборишни хаёлига келтирди. У Ҳайфа портида, Симҳонни қидирув ҳақида берган аризаси билан кифояланиб, кечқурун Ҳатиқводаги уйга қайтиб келди. Шунда у уйи ёнида тутунини буруқсатиб папирос чекиб турган бир тўда йиғитларни кўриб қолди. Улар Липқога парво қилмай турардилар. Липқо ҳам уларнинг менга назарлари тушмади шекилли, деб ўйлади. Бемалол ертўласига тушиб, парвойи фалак, рўзгор ишлари билан шуғулланаверди.

Кутво ташвиши Симҳони сира тинч қўймади. Худди гуноҳкордек бошини қуйи солиб, эрталаб Ҳатиқвога қайтиб келди... Сохта никоҳдан бир илож қилиб қутулмоқ учун ўзини Липқонинг оёғи остига ташламоқчи ҳам бўлди. Симҳо кутвони қайтариб олиши ёки Липқонинг кўзи олдида йиртиб ташлаши керак эди. Аммо у бу мақсадига ета олмади. Ертўла эшигини узоқ тақиллатди. Аммо эшикни ҳеч ким очмади. Ичкаридан эса бирон садо чиқмагач, эрталабдан қаёққа кетди экан, деб ҳайрон бўлди. Яна тақиллатди, қаттиқ тақиллатди. Қўшнилари югуришиб чиқишди. Улардан бири секинроқ тақиллатсангиз бўлмайдимиз, онам касал ётибди, деб ўшқирди. Бошқа бир қўшнисини «ўзи нима гап?» деди. Ҳеч ким ҳеч нарса тушунмас, лекин Липқонинг эшиги берклиги аниқ эди. Кўчага қараган паст деразага қора парда тутиғлиқ эди. Парда орқасида чироқ ёниб турарди. Демак, у уйда. Симҳо эшик олдида келиб, қўшниларга, «У уйда борга ўхшайди. Афтидан унга бирор нарса бўлгану, эшикни очишга ёки товуш беришга мадори келмаётганга ўхшайди», деди. Қўшнилари охири куч билан эшикни бузиб очдилар ва Липқонинг ертўлада ўлиб ётганини кўриб, даҳшатга тушдилар. Унинг баданида ҳеч қандай пичоқ изи йўқ, юзи эса пичоқдан дабдала бўлган. Бир қўли қайрилган. Қотиллар билан олишганга ўхшайди. Оғзи қонлигидан ўғрилари олтин тишларини суғуриб олган бўлсалар керак. Қимматбаҳо нарсалардан эса ҳеч нарса қолмабди. Сумка билан чамадон ҳам йўқ. Афтидан, бандитлар уни ўлдириб, талаб кетганлар. Изларини йўқотмоқ учун эса ертўла эшигини беркитиб қочганлар.

Симҳонинг Ҳатиқвога боғлаган умиди хунук оқибат билан тугади: энди на Липқо бор, на қутво ва на қимматли буюмлар... Симҳонинг аҳволи кундан-кунга баттарлашаверди. У бошпанасидан бутунлай маҳрум бўлди. Энди унга синагог бошпана бўлиб қолди. Бугун бир синагогга қоровуллик қилиб тунаб чиқса, эртасига бошқасида ибодат қилиб тунайдими. Шу тариқа «бошпанасиз» дарбадар бўлиб қолди.

* * *

Кунлардан бир кун Симҳо Тель-Авив атрофидаги шаҳарчалардан бирига бориб қолиб, у ерда Дорман Лониэл деган ашкеназ ишчи билан танишиб, ҳасратлашди. У бошпана топиб бера олмайдими, агар ҳазар қилмасангиз бирор

ёрдам қилишим мумкин, деди. Симҳо бу гапдан суюниб кетди. Ўзи очдан ўлай деб юрибди-ю, нега ишдан ҳазар қилсин.

— Менинг бозорда яқин бир танишим бор, тили жуда ўткир. Унинг гапи савдогарлар учун қонун. Полиция билан ҳам алоқаси ёмон эмас. Агар мен сени ўша ерда бирор ишга жойлаб қўйсам, қорин ғамидан қутуласан, — деди Дониэл.

Дониэл Симҳо билан тенгқур эди. У қадди-қомати келишган, чеҳрасидан кулги аримайдиган, табиати бир оз оғирроқ, калта мўйлов қўйган, қилиқлари ўзига ярашган эди. Унинг кўп яхудийларники сингари кокили йўқ. Кўчада оддий костюм, бошига ўнгиб кетган шапка кийиб юрса-да, лекин ўткинчилар у билан саломлашмай ўтмасдилар. У қўли гул уста эди: тунука тоғора, чойнак, челақ, электр асбобларни яхши тузатарди. Хизматига қанча берсанг «йўқ» демай олаверарди. Шу фазилатлари билан халқ орасида обрў қозонган эди.

Улар бозорга киришлари билан Дониэлнинг ўртоғи:

— Зап вақтида келдинг-да, — деб уни хурсандлик билан кутиб олди. — Бизнинг уйга бир кириб ўтсанг, чироғим ёнмаяпти, дўстим.

Дониэл аввал дўстининг ишини битириб бериб, сўнг ундан Симҳони бирор ишга жойлаб қўйиш ҳақида илтимос қилди. У басавлат Симҳони кўриб, Дониэлни койигандек бўлди:

— Сенга нима бўлди, дўстим? Бозорга қоровул қилиб қўйгин дейсанми? Жинни-минни бўлдингми? Яхшиси, мен уни бирор синагогга раввин қилиб киритиб қўя қолай.

— Йўқ, йўқ, у иш менбоп эмас, — деди Симҳо дарҳол.

Шунда Симҳо, Тель-Авивда одамларга «касбига қараб» иш беришларини эслаб кетди. Фан кандидати — складда ҳаммол, инженер-технолог — ошқонада қора ишчи, транспорт инженери — юк ташувчи бўлиб хизмат қилар эди. Симҳо бозор супурувчи, қоровул бўлса нима қипти. Бирор егулик чиқади-ку. Қўлни чўзиб гадойлик қилишдан кўра тузук-ку!

Шундай қилиб, Дониэлнинг ёрдами билан Симҳо бозор қоровули бўлиб олди. Кечаю кундуз шу ерда яшагани учун ҳам бу иш Симҳога маъқул тушди. Дониэл у билан ҳар шанба учрашиб турадиган бўлди. Шунда улар кўчаларни айланиб, ҳасратлашиб юришарди. Гоҳо Дониэл уни тушки овқатга таклиф этарди. Камбағал ишчига оғирлигим тушмасин, деб Симҳо баъзан бормасди. Аммо Дониэл уни зўрлаб бўлсаям олиб кетарди.

— Битмаётган ишинг борми бу ерда? Тель-Авив бўлса

узоқ. Зерикиб қоласан. Бугун шанба. Ҳамма ёқ ёпиқ. Ибодатингни қилиб, уйда ўтиравер.

Бу шанба Симҳони таниб бўлмасди. У жума оқшоми соқол-мўйловини олдириб, суратга ҳам тушди. Орқасига: «Азоб-уқубатда қолган Симҳодан дўстим Дониэлга ёдгорлик», деб ёзилган суратини унга тақдим этди.

Симҳонинг тоза қирилган афтини кўриб ҳайрон бўлган Дониэл:

— Нега соқол-мўйловингни қирдириб ташладинг? — деб сўради.

— «Табаррук» Исроилга келаётганимда қўйган эдим, — деб жавоб қилди. — Аслида бу ерда ундай эмас экан. Бу ерда кўплар тоат-ибодат қилмас экан. Соч-соқолларини эса қирдириб юаркан. Шунинг учун мен ҳам қирдириб ташладим.

— Ҳечқиси йўқ. Майли, яхши қилибсан. Ибодат қилмай кўя қол.

Симҳо Дониэл билан қалин дўст бўлиб қолганидан кейин, улар бир-бирларига ота-оналари, қариндош-уруғлари ва ўзлари ҳақида ҳикоя қилиб бердилар.

Дониэл бир куни гап орасида онасига нисбатан чакки иш қилгани учун Симҳони қаттиқ койиди. Гап мароми келиб у бир бахтсиз одамнинг бошига тушган ишлар тўғрисида сўзлаб берди. Бу воқеа Исроил давлати тузилган кундаёқ содир бўлган экан. Бу ерлар илгари арабларга қарашли жойлар экан. Араблар бу ерларда сабзавот, мева ва полиз экинлари етиштириб, шаҳарга элтиб пулларканлар. Дониэлнинг уйига яқин бир жойда (ҳозир бир бойнинг фирмаси ишлаб турган ерда), боғчалик бир ҳовли бўлиб, унда Абдукарим деган бир араб яшаркан. Америкадан Довид деган бир қашшоқ Глора деган қизи билан бу ерга бахт излаб келиб қолибди.

Довиднинг номини эшитиб Симҳо жонланди.

— Ҳали у тирик эканми?

— Ким?

— Довид.

— Қанақа Довид? Азизим, Америкадан келган қандайдир Довидни сен қаёқдан биласан? — деди Дониэл.

— Биламан, худо урсин. Унинг Ҳеди деган ўғли ҳам бормиди?..

— Шошма-шошма, гапинг тўғрига ўхшайди, — деди Дониэл ҳайрон бўлиб, — лекин у болалигидаёқ отасидан қочиб кетган экан.

— Довид менинг қайнатам — Бахўрнинг акаси бўлади. У Тошкентга қайнатамникига меҳмон бўлиб келган. Шўрлик

кўп кўз ёши тўкди.— Симиҳо жимиб қолди, кўзлари намланди.

— Нима бўлди сенга, Симиҳо?

— Энди мен ҳам шўрлик Довидга ўхшаб дарбадар бўлиб қолдим,— деди у алам билан.

Дониэл Симиҳога тасалли берди:

— Мен Довид тўғрисида эмас, Абдукарим тўғрисида гапирмоқчи эдим,— деди.— Уша бечора араб ўзи сиқилиб турган бўлса-да, қизи билан бирга Довидга уйдан бир хона ажратиб берибди. Абдукаримнинг хотини — Фотимахоним Глора билан дўстлашиб кетибди. Улар биргалашиб ҳосил йиғишар, эшакка юклар, Довид сабзавотларни бозорга бориб пуллаб келар, Абдукарим эса, богдаги ишларни қилар, экин экар эди. Бир куни нима бўлди-ю, бехосдан арабни ўз уйдан ҳайдаб чиқарадилар. Довид, булар яхши одамлар, уйлари ва ерларини қайтариб беринглар, деб ҳар қанча югуриб-елмасин, ҳеч нарса чиқара олмади. Аксинча, Довиднинг ўзини ҳам бу уйдан қувиб чиқардилар. Эшитишимча, Довид эронлик Ёфо деган бир бева хотинга уйланибди. Хотиннинг ўғли ҳам бор экан. Лекин ўглининг оти нималигини билмайман. Исроилдаги зулмга тоқат қила омай, оиласини олиб яна Америкага кўчиб кетганмиш.

— Баъзи гапларга қараганда, ўлганмиш,— деди Симиҳо,— хотини Ёфо Бахўрга хат ёзибди.

— Шундай, азизим Симиҳо. Бизларни ҳар хил йўллар билан: гоҳо сунъий равишда, гоҳо пўписа билан азалги дўстларимиз араблардан ажратиб ташляптилар. Мен ўзим, бола-чақам, уруғларим билан араб дўстларимиздан ҳеч ёмонлик кўрганим йўқ.

Улар ана шундай қаймоқлашиб дам олиб ўтирганларида оғзидан кўпиклар сачратиб, шошиб-пишиб ўзича гудурланиб бир одам кириб келди. Салом-аликсиз, нима сабабдан келганигини ҳам айтмасдан, овозини барала қўйиб Дониэлга қараб бақира кетди:

— Сен аблаҳ мени тинч қўясанми, йўқми? Кеча сенга араблар бозорига боришга ким рухсат берди?

— Бу ҳуқуқдан мени ким маҳрум қила олади? — унинг саволига жавоб қилмай савол ташлади. Дониэл.

— Мен! Мен ман этаман! — деб бақирди у.

— Менинг у ёққа нима учун борганимни биласизми ўзи?

— Мен у билан ишим йўқ!

— Араб бозорида нарсалар яхудий бозорига қараганда арзон бўлгани учун бордим.

— Гуноҳ-чи? Гуноҳ нима бўлади деб сўраяпман сендан?!

— Қанақа гуноҳ? — деди Дониэл ҳайрон бўлиб.

Руҳоний жазаваси тутиб, атрофга аланглаб:

— Динга қарши бундай бебошлик қилганинг учун, сен даҳрийни ўлганингдан сўнг жасадингни яҳудий мозорига дафн этишни ман қиламан.

— Бошқа мозорга кўмсалар-чи?..

— Бунинг менга дахли йўқ!

Ана шунда Дониэл ҳамма гапни очиб ташлади.

— Қашшоқ яҳудий арабнинг арзон молини сотиб олиб кун кечирса — нимаси гуноҳ бунинг? Арабнинг меҳнат қилиб етиштирган маҳсулотини яҳудий харид қилмасин, деб қайси диний китобда айтилган? Шундай экан, капиталистлар ва дин раҳнамолари араблар қурган ҳашаматли уйларда турмасинлар бўлмаса!.. Араблар етиштирган меваларга оғиз тегизмасинлар! Араблар қурган силлиқ йўллардан юрмасинлар? Араблар нафас олаётган ҳаводан фойдаланмасинлар? Гўштга сўйиладиган молларни араблардан сотиб олишмасин! Шундай, сиз руҳонийларнинг қўлингиздан келмайдиган иш йўқ экан! Сизлар арабларни яҳудийлар билан бир таксида, жамоат транспортида юришини ҳам ман этгансизлар. Яқин орада улар билан сўзлашиш, ҳатто, саломлашишни ҳам ман этарсизлар!

Руҳоний титраб-қақшади, лаблари пир-пир учди:

— Нима, сен коммунистмисан?

— Сизларга рост гапни айтган одам дарров коммунист бўлиб қолади! Нима, сенингча, коммунист одам эмасми? Сенлар текинхўр, сотқин, қаллобларсан! Энди мени яҳудийликдан чиқарсанг чиқара қол! Қўлингдан келганини қил! Йўқол, иккинчи нусхангни кўрмай!

* * *

Симҳони қоқ ярим кечада «Сохнут» идорасига чақиртирдилар. Борса дастурхон ёзиғлиқ, унда турли ичимликлар, лимон ва апельсин шарбатлари, сернақш вазаларда банан, ананас, сўлқилдоқ мевалар, шоколадлар қўйилган эди.

Еб-ичиб ўтириб, турли мавзуларда суҳбатлашдилар. Сўнг гап оила устига кўчганда, Симҳо, «Меники бор эди-ю, аммо...» дейиши билан уни гапиртиргани қўйишмади. Чунки улар Симҳонинг оиласидан яхшироқ хабардор эдилар. Шундай бўлса ҳам у ўзини йўқотмасдан босиқ оҳангда:

— Отам мени йўлдан оздирди, — деди уларга. — Отам Исроилда «ИОФИ» деган никоҳ бюроси бор, истаган хотинингни олаверасан, деб хабар қилган эди. Мана, болачақадан айрилиб ўтирибман.

Узларини жўрттага мастликка солган сохнутчилар, Симҳонинг елкасига қоқиб, бараварига қотиб-қотиб кулдилар. Биттаси Симҳони қучоқлаб:

— Банкда пулинг кўпми? — деб сўради.

Симҳо бу саволдан ҳеч нарса тушунмади.

— Менга, бу ерда сени клиника кутяпти, тезроқ етиб кел, деб шоширдилар. Қани ўша мени кутган клиника? — деди у сохнутчиларга.

Унинг бу гапига ҳам сохнутчилар қотиб-қотиб кулдилар. Бу кулгидан Симҳонинг фигони чиқиб бақриб юборди:

— Нега мени масхаралаб куляпсизлар? Чақиршдан мақсадларинг нима эди?

Кулги ҳамон тўхтамасди. Улар кулги орасида:

— Қанақа аҳмоқ ваъда қилувди? Ўша ҳужжатни кўрсат-чи бизга. Агар ҳар бир аҳмоқ давлат номидан шунақа деб ёзаверса, тўғриси, ўша аҳмоқнинг олдига бориш керак. Клиника эмиш-а! Яхшиси, нодонлик қилмай, эсингни йиғиб ол.

«Р» ҳарфини айтганда гўё оғзида мингта «ғ» айланиб турадиган биттаси дудуқланиб:

— Исроилликлар тишларини сизга даволатади, деб ўйлайсизми? — деб сўради.

Иккинчи сохнутчи унинг гапини давом эттирди:

— Биронта европа яҳудийси бухор яҳудийсининг курсисига ўтириб тишини даволатмайди. Хотирингиз жам бўлсин. Агар бухор яҳудийлари Совет Иттифоқида эркалик қилиб тиш даволатиб, тиш қўйиб юрган бўлсалар, бу ерда бундай ҳашамдан воз кечганлар. Агар арабларга умид боғласаларинг, улар борган сари камайиб бормоқда. Бундан кейин мамлакат улардан тозаланади. Демак, сиз бутунлай бошқа иш устида ўйламоғингиз лозим.

— Масалан? — деди Симҳо.

— Масалан, отангиз — Яҳудо бен Нуриё сизни болачақангиз билан — етти кишини Исроилга олиб келиши учун бир минг тўрт юз Исроил лираси олиши керак эди. Шунда сиз «Кэсэф¹ сионист»да ҳурматда бўлар эдингиз. Аммо сиз нима қилдингиз? Онангизни кўндира олмай, отангизни катта пулдан ва ҳурматдан маҳрум қилдингиз. Аҳмоқ ўғли туфайли отангиз тўшақда азоб тортиб ётибди. Худо билади, ҳали ўрнидан турадимиз, йўқми? Энди сиз Исроил давлати олдида ўз виждонингизни поклаш учун Совет Иттифоқидан камида ўн-ўн беш кишини авраб чақириб олишингиз керак. Шундагина сизни отангиз кечиради, ватан олдида марта-

¹ Кэсэф — иврит тилида пул дегани.

бангиз ошади. Энг муҳими, икки-уч минг лирага эга бўласиз. Пуллик бўлганингиздан сўнг «ИОФИ» бюроси сизга ёш ва чиройли хотин қидиришга тушади.

Симҳо, чекиб олсам майлими, деб илтимос қилди. Йўғон сигаретни қаттиқ-қаттиқ ичига тортди. У ёқ-бу ёққа юриб, узоқ ўйга толди. Аммо нимадан гап бошлашни билмади. Отасининг, ёзишга мажбур қиладилар, деган сўзларини эслади. «Наҳот мен ҳам шу аҳволга тушсам. Йўқ. Хотиним, онам, болаларим, дўстларимни бу ерга алдаб олиб келишга сираям кўнмайман!»

— Нималарни ўйлаб кетдингиз, жаноб Абромов?

Симҳо бу сафар тезда:

— Сохнут бу сафар анча кечикди,— деб жавоб қилди.

У аллақачон отаси ҳақида хат ёзиб юборган эди. Энди хат ёзса ҳеч ким ишонмасди.

Сариқ сохнутчи уни ўтиришга таклиф этди. Симҳога бир рюмка апельсин шарбати қуйиб бериб, унинг далилини маъқуллади:

— Бу ерга кимни чақирингиз биз учун фарқсиз. Хотинингизини, дўстингизини ёки душманингизини — бизга барибир: бизга фақат яҳудийлар керак, Совет Иттифоқидан бўлса тагин яхши.

Симҳо, Исроил давлати чақирув қоғозини тинмай юбораверади, айрим кишилар бу ерни жаннат деб келаверадилар. Ҳақиқатда эса келганлар бахтсизликка учрайдилар, демоқчи эди, сохнутчилар унга ўшқириб бердилар. Симҳонинг нафаси ичига тушиб кетди. Хона ичи худди қабристондек жимжит бўлиб қолди. Симҳодан бирор яхши иш чиқмаслигини билиб, Сариқ у агар «Сохнут» учун ишлашга рози бўлмаса, тинчланмаслигини айтиб, пўписа қилди.

— Яна чақиргунимча ўйлаб кўринг. Хайр,— деб эшикни кўрсатди Симҳога Сариқ.

V

Қайғу-аламда қолган Эстер энди кеча-кундуз қандай ўтганини сезмас, айвонда гамга ботиб ўтирар, гоҳо Симҳо ўтирадиган стулни ёнига тортиб, гўё ўғли ёнида ўтиргандек, у билан суҳбатлашади. Гоҳо кўйлагини олиб маҳкам бағрига босади. Рўмолчаларини дазмоллаб, ишга кетса олиб кетар, деб жавонга тахлаб қўяди, чой дамлаб, чойнак устига қалин нарса ёпиб, унинг келишини кутади. Шўрлик она кута-кута тинка-мадори қуриди. Ўғлининг кетишига бу қадар енгилтаклик билан қарагани учун ўзини ўзи койирди. Нега ҳамма ҳужжатларини қўлидан тортиб олиб қўймадим, дерди.

Назарида ўгли оч-наҳор жулдурвоқи кийимларда юргандек бўлаверар эди. Ҳа, оналар шунақа болажонга меҳрибон бўладилар!

Лио билан неваралари, хусусан Бахўр билан Соро Эстерни ёлғиз қўйишмас, галма-галдан бўлса-да, бирга бўлиб, хафалигини ёзиш пайдан бўлардилар. Байрамларда, дам олиш кунларида эса кеча-кундуз унга ҳамдам бўлишар эди. Агар ҳафта ичида бирор вақтичоғлик кун бўлмай қолса, ўзлари бирор нарса ўйлаб чиқарардилар. Аммо, ҳар қанча қилсалар ҳам, барибир, она — она экан-да, овунмас, ўглидан кўнгила узолмас эди. Ҳар гал Симҳодан хат олганида онанинг дардига минг дард қўшиларди. Алдамчи отага, Исроилдаги қонунларга лаънатлар ўқирди. Симҳо кейинги вақтларда «мен хатларимни энди сиёҳ билан эмас, кўз ёшларим билан ёзаётирман. Кулги-севинч мен учун энди бегона бўлиб қолди. Агар Ватанимга қайтишимга ёрдамлашсаларинг, гуноҳларимни ҳалол меҳнат қилиб юваман, менга раҳмларинг келсин. Отамнинг гапига алданиб келганим учун ёт юртларда ҳалок бўлиб кетмай, менга ёрдам қўлларингни чўзинглар, тезроқ дийдор кўришайлик. Мени қаттиқ азобга қўйган «кэсэф сионист» отам, ҳозир тўшакка парчинланиб қимирлай олмай ётибди. Энди мен унга ачинмайман. Отамнинг давлати билан қолгунча, онамнинг пилта савати билан қол экан», деб ёзарди. Бундай хатлар Эстернинг юракбағрини баттар эзиб юборар эди.

Лио ҳам уларни ўқиб ич-ичидан қаттиқ қийналса-да, лекин тортаётган азобларини, бусиз ҳам ўз қайғуси ошибтошиб ётган қайнарасига сира билдирмас, аксинча, уни турли гап-сўзлар билан овулар, Симҳога тез-тез хат ёзиб турганини айтар эди.

Яқинда Лио душманлардан эҳтиёт бўлиш тўғрисида Симҳога уқтириб бир хат ёзди. «Дадам Америкадан, Довиднинг хотини Ёфонинг ўлдирилганлиги ҳақида бехосдан хат олди,— деб хабар қилди у.— Ёфонинг бир қўшниси бундан анча олдин Шаломони қамоққа олдилар, деб ёзибди. Онаси идорама-идора тентираб юриб, ҳеч қаердан ўглининг дарагини топа олмабди. Бир кечада Ёфони икки киши машинада уйига олиб келиб, шу он жўнаб кетишибди. Эрталаб қарашса, унинг эшиги очиқ. Ёфо эса мукка тушиб ўлиб ётганмиш. Афтидан, елкасидан пичоқ еган. Ким ўлдирганлиги номаълум».

Лио шуларни ёзаркан, Симҳога полициячилар ва давлатманд одамлар билан олишиб юрма, деб тайинлади.

Янги йил...

Симҳо янги йилда кулбасиз, байрам кайфиятисиз ва энг муҳими диққат-эътибордан четда қолганлигини яхши ҳис қилди. Янги йил шарафига ҳеч кимдан на табрик откриткаси олди ва на телеграмма. Янги йилда ҳеч ким унга бардамлик, сиҳат-саломатлик, бахт тиламади.

Бир вақтлар у ўз меҳмонхонасидаги пастак стол устига турли-туман суратли табрикнома-откриткаларни териб қўяр, оила аъзолари даврасида уларни мароқланиб қайта-қайта ўқиб чиқишар, ёшликдаги қадрдон дўстлари ҳақида, мактабдош ўртоқлари, студентлик даври тўғрисида болаларига мароқланиб ҳикоя қилиб берар эди. Дўстларни қувонч билан ғойибона қучар ва салом йўллар, ҳаётда уларга энг яхши истақлар изҳор қилар эди.

Ҳар йили декабрь ойи ўрталарида хотини билан кечалари бирга ўтириб мактабдошлари ва бирга ишлашган дўстлари ва ўртоқларига беҳисоб табрик откриткалари йўллар эди. Уларнинг кўплаб ёзган откриткалари самолётларда Москва, Ленинград, Душанбе, Самарқанд, Бухоро ва Урта Осиёнинг турли шаҳарларига парвоз қилар эди. Тошкентнинг ўзига-чи, эҳ-е...

Янги йилни қаршилаш учун бутун-бутун оила билан энг шимариб тайёргарлик кўришарди. Симҳо эса суюниб ям-шил арча кўтариб кириб келарди. Буни кўрган кенжа ўғли Эдик ўзини қаёққа қўйишини билмасди.

— Ура, дадам арча опкелибдилар, — деб қичқирарди у.

Лео арчани ўйинчоқлар тақиб ясатишни доим катта ўғли — Мишага топширар, ўзи эса маслаҳат ва йўл-йўриқ бериб турар эди.

Энди бўлса Симҳо бутунлай бошқача шароитда — тахтадан қурилган, ҳамма ёғи илма-тешик кичкина омборхонада ҳаёт кечиряпти. Унинг атрофидан ғирллаб шамол ўтиб туради. Бу ерда арча ўрнига деворга суёғлиқ супургининг ёғоч дастаси, белкурак диккайиб турар, ифлос латталар оёқ остида ўралашиб ётар эди.

Бу диққинафас оқшом уни хаёлот соҳилига улоқтириб ташлади.

Симҳо, шу алфозда, ўз уйида ўтказиладиган Янги йил байрамларини узоқ, тинкаси қуригунча эслади. Сўнг ўрнидан сапчиб туриб, эшик ёнида турган челақни қаттиқ тепиб, кўчага қараб улоқтириб юборди.

Симхо «Сохнут» идорасида бўлиб ўтган ҳамма гапларни Дониэлга сўзлаб бериб, ундан маслаҳат сўради.

— Хўш, ўзинг нима дейсан? — деди Дониэл уни синамоқчи бўлиб.

Симхо:

— Қаллоб отамнинг изидан юрмайман. Мен бошқаларни алдамайман. Совет яҳудийларининг иссиқ жойларини совутмайман, — деди.

Дониэл:

— Одамни қийнайдиган нарса нима? — деб савол берди. Симхонинг жавобини кутмай, ўзи айтиб қўя қолди. — Орномус! Виждонсиз киши бориб-бориб одамгарчиликдан чиқади. Сен сохнутчилардан қўрқма. Мен сизларга малай бўлолмайман! — деб дангал айтгин.

Симхонинг маълумоти анча кенг бўлса-да, лекин нима учун совет яҳудийларини Исроилга кўпроқ эмиграция қилинишининг маънисини тушунмас эди. Бу бобда Дониэл унга ёрдам қилди. У: «Совет халқи меҳнатсевар, улар ишлашни, қуришни, ўзлари ва бошқалар учун юртни обод қилишни ҳар нарсадан афзал кўрадилар. Бир-бирини синдириш уларга ёт. Исроил давлати бундай одамларни Европадан, умуман капитал олаmidан кўплаб топиб кела олмайди. Капитал дунёсидан келтириладиган яҳудий эмигрантлари эса савдогар, муттаҳам ва товламачи бўладилар. Сионистлар ўзларининг ғаразли манфаатларини яширмоқ учун бутун дунёга: совет яҳудийларини антисемитизм ва хўрлашлардан халос қиламиз, деб айюҳаннос соладилар. Аслида эса улар совет яҳудийларининг меҳнатсевар қўллари билан араб ерларини босиб олмоқ, бор-йўқларини талон-торож қилмоқчи, ўзлари учун эса завод-фабрикалар, кошона саройлар, деҳқончилик колонналар тузмоқчи бўладилар. Эмигрантларнинг эса ҳолига маймунлар йиғлайди.

— Менинг ишсизлигимдан уларга нима фойда? — деди Симхо.

— Азизим Симхо, мени кечир. Шу мамлакатнинг фуқароси бўлганим учун ватанимдан зорланмайман. Сен эса, адашиб бу ерга келиб қолдинг. Мамлакат капиталистик бўлса ҳамма бой, тўкинчиликда яшайди, деган гап эмас-да, ахир.

Дониэл капитал дунёсини тасвирлаб, ҳар бир хусусий хўжайин — капиталист арзон ишчи кучисиз ўз хўжалигини юргиза олмаслигига, шу сабабдан ишчи кучининг нархини ерга уришни маъқул кўрган хўжайинлар совет яҳудийларига

нафрат ва ишончсизлик кўзи билан қарашини, яҳудийни қашшоқлик даражасида тутиб, сўнгра уни арзон нарх билан истаган ишларига сотиб олишларини тушунтирди...

Сариқ Симҳони яна «Сохнут»га чақиртирди.

Симҳо онаси ва хотинидан келган хатларни қайта-қайта ўқиб чиқди. Агар Совет Ватани унинг хиёнатини кечирса, оиласи ўзини қабул этишларини билиб ич-ичидан севинди. Демак, у яна ўз уйида, оиласи қучоғида бўлади. Унинг оталик шарафи яна тикланади.

Симҳо ана шундай фахр туйғуси билан «Сохнут»га кириб келди. Негадир бу сафар ясатиғлиқ дастурхон йўқ эди. Кабинетда катта стол ортида фақат Сариқ-дудуққина ўтирар эди.

Симҳонинг саломига билинар-билинмас алик олгач:

— Хўш, қалай? — деди у.

— Нима қалай?

У Симҳога хунук қараш қилиб, ўшқирди:

— Саволни мен беряпман, сиз эмас!

Одамларча муомала қилмайдиган кишиларнинг саволига жавоб бермаслик Симҳонинг туғма одати эди.

— Нега индамаяпсиз? Қандай қарорга келдингиз?

— Биров менга ўшқириб турса жавоб қила олмайман,— деди Симҳо.

Сариқ пўнғиллади:

— Қайсарликнинг оқибати яхши бўлмайди.— У кимларгадир хат ёзиш, посилка юбориш тўғрисида совет яҳудийларидан бир нечасининг адресини беришни Симҳодан талаб қилди.— Йсроил давлати уруш қилиб 1967 йили ўз ерини уч марта кенгайтириб олди. Ана шу катта территорияни яҳудийлар билан тўлдириш керак. Шунинг учун у жойларда ишлайдиган одамлар керак. Йсроил ҳукуматининг биринчи вазифаси шу. Кейин эса янги ерлар забт этиш учун келгусида бошқа вазифалар ҳам туғилади.

Одамлик қиёфаси йўқ бу Сариқ ирқчи-сионистларнинг босиб олинган ерларга одамларни қандай жойлаштириши ҳақида, эмигрант яҳудийларнинг у ерга зўрлаб жойлаштираётганлари тўғрисида ҳам гапирмади. Улар баъзан араб ерларини маъмурий тартибда тортиб олган бўлсалар, бошқа вақтда эса зўрлаб тортиб олдилар. Мусодара қилинган ерлар яҳудий миллий фонди мулки, деб эълон қилинди. Бу ерларда фақат яҳудийлар яшайди, бошқа миллатларнинг туришга ва ишлашга ҳақлари йўқ, деди.

Қишлоқ хўжалик министри «арабларга ерни ижарага берганлар жазоланади» деб деҳқончилик колоннасидаги

яхудийларни огоҳлантирганини ва шунга ўхшаш фавқуллода ҳаяжонли фактларни қайд этганини айтиб ўтди. Ўз ерларида қолиб сувдан фойдаланувчи арабларга нисбатан турли чегара қўйилди. Биринчидан, уларга экинини ва боғини суғориш учун талаб қилинган даражада сув берилмайди. Иккинчидан, улар ерларини, агар бир ариқдан сув ичадиган бўлса, барча яхудийлар экинларини батамом суғориб бўлганларидан сўнггина суғоришлари мумкин. Бу хилдаги камсити-лишлар гўё қонунийдек. Сионизм мафқурасига кўра Исроилда озчиликни ташкил этувчи араблар ўзларини тенг ҳуқуқли, деб даъво қилишга ҳақлари йўқ. Фақат эзилаверадилар.

Гарчи Сарик бу мазлум араблар тўғрисида гапирмаган бўлса-да, лекин Симҳо буларнинг ҳаммасини дўсти Дони-элдан эшитиб олган эди. Симҳо ўзининг ва отасининг алдангани ҳақида алам билан сўзлаб бермоқчи эди, лекин Сарик унинг бу тўғрида ортиқ оғиз очишига йўл қўймади. Ҳаммаси ўзимизга маълум. Фақат: «Бизга ишлайсизми, йўқми — сиз шунга жавоб қилинг», деди.

Симҳо ўзини бир лаҳза алданганлар ўрнига қўйиб: «Ким бўлиб ишлайман?» деб сўради ўзи-ўзидан. Агар «кэсэф сионист» бўлиб ишласа, Тошкентдан кимларни авраб чақирishi керак? Тошкентлик яхудийлар унга ишонадиларми, йўқми? Агар ишонсалар қанча қариндош-уруғлар ва дўстларни қашшоқ-гадо қилади? Одамларни нега алдаш керак? Булар ҳаммаси Симҳони бир неча минут ичида қатъий қарорга келишга мажбур қилди.

У ўрнидан сапчиб туриб, кескин жавоб қилди:

— Қўлингиздан келганини қилаверинг. Мен қаллоб отамнинг изидан бормайман. Малай бўлишни ҳам истамайман! Мени шунча лақиллатганларинг етар!..

ТҮРТИНЧИ БОБ

I

Исроил сионистлари «Америка»ни тилга олсалар, гўё оғизлари олтинга лиқ тўлгандек бўлади. Шунинг учун ҳам улар оч бўридек Америкага кўз тикадилар. Америка эса тентак эмас, сионистларнинг тумшуғи тагида таёқни ўйнатиб, фақат искатади-да, уни узоққа улоқтириб ташлаб, қани, олиб кел-чи, деб амр қилади. Бу лаганбардор кўппаклар ирғишлаб, ҳақкалаб чопиб, олтин эгаларининг буюрган ишларини бажону дил бажараверардилар.

Гарчи, «ҳамма олтин ҳам ярқирайвермайди» деган гап

бўлса-да, лекин Америка миллиардерлари ўз малайи Исроилга: «Менинг олтиним доим ва ҳар жойда, ҳар қандай шароитда ҳам ярқирайверади»,— деб таъкидлади.— Менинг ажойиб олтинимни олганларингдан сўнг, сизлар мен буюрган ишга худди қоплондек ҳозир бўлишларинг керак. Агар заҳар даркор бўлса — олтин ўрнига сизларга уни ҳам бераман. Башарти, каллакесарлар керак бўлса — уни ҳам тайёрлаб бераман. Фақат мен буюрган ишни бажарсаларинг бўлгани. Менга Исроил орқали Яқин Шарққа, кейин Африкага дарвоза очиб беринглар! У ерда нималар қилишни ўзим яхши биламан. Ана шунда сизлар ҳузуримда ғолиб сифатида, менинг олтиним каби доим ярқираб турасизлар!»

Бу гап қашшоқ сионистларга жуда маъқул келди.

Довиднинг ўғли — Хедига шундай деб таълим бердилар, у ҳам ўз навбатида бошқаларга шу йўсинда таълим берди. Агар бошқалар америкача намунадаги сионистлар талмудини ўзлаштириб ололмасалар, унга мажбур қилгин, деб буйруқ берадилар. Агар ўзлаштиргиси келмаса, ҳатто бу талмудга қарши турса, у вақтда Хеди ўша яҳудийни антисемит сифатида йўқ қилиб ташлайди.

Исроилдаги даҳшатлардан қочиб Америкага қайтиб бориб қолишдан худонинг ўзи асрасин! Қайтиб келган одам энди яҳудий ҳисобланмайди. Унга бир-икки марта уқтирадилар, сўнгра эса «гуноҳини» ювиши учун пул билан авраб, қайтариш пайига тушадилар. Агар у кишининг заррача гуноҳи бўлмаса, Исроилга қайтишдан бош тортса, унинг юзига шундай қора суркайдилар, асти қўяверинг, ўзининг кимлигини ҳам таний олмай қолади.

Шўрлик Ёфо. Бой Америка ва Исроил сионистлари учун нима ёмон иш қилувди-а? Бу ожизанинг ваҳшийликка қарши қўлидан нима ҳам келарди. У фақат Довиднинг севган хотини ва ёлғиз ўғлининг меҳрибон онаси эди холос. У табиат инъом этган ҳусн ва ақл-фаросати ҳақида ҳеч қачон ҳеч кимга мақтанган, мағрурланган эмас. Уни худосиз Довидга сотилган ва яҳудийларнинг табаррук ватани Исроилни оёқ ости қилган, деб айбладилар ва «Исроилга қайт» деб буюрдилар. У Исроилнинг бўйинтуруғини иккинчи киймайман, деб унамади. Сўнгра мажбур қилиш йўлига ўтдилар. Бундан ҳам ҳеч натижа чиқара олмадилар. Ёфо, арабларга қирғин солиш учун ёлғиз ўғлимни Исроилга — солдатликка бермайман, деб оёғини қаттиқ тираб туриб олди. Шундан кейин бегуноҳ Ёфонинг қони билан, бошқаларга Исроил йўлини ювиб тозалаб бериш учун Хедига кўз қисдилар. Бунинг эвазига Хеди Ёфонинг сиртига бир мартагина ничоқ солди холос.

Энди навбат Шаломоники...

Сионистлар уни тезлик билан қўлга олдилар. Уни ўзи бирга ишлаётган меҳнаткаш америкаликлар муҳитидан ажратиб олиб, бўйнига сионистларнинг тамғасини тақиб қўйдилар. Қўл-оёғини зўрлик билан банд қилиб, бундан сўнг «Кичик Исроил»ни «Буюк Исроил»га айлантириш учун курашаётганлар қаторига киргани билан табрикладилар. Бу каллакесарлар тўдасида бемалол ишлаши учун Исроилдан онаси номидан кўпгина севинч хатлари уюштирдилар. Бир куни «онаси»дан келган бир хатда: «Исроилдан ташқарида яшовчи яҳудий — яҳудий эмас»,— деб ёзилибди. Шунинг учун мен сенинг армия хизматидан қайтишингни кутмасдан, худо олдида ўз гуноҳимни ювиш ниятида яна яҳудийлар ватани Исроилга қайтдим. Ҳеч камчилигим йўқ, хурсандман. Сенинг соғ-саломат бўлишинг учун ҳар куни уч марта дуойи жонингни қилиб юрибман...»

Хатларга ишонган Шаломо, сионизм бошлиқларининг йўл-йўриқлари билан, чиндан ҳам ашаддий каллакесар бўлиб етишиши мумкин эди. Аввало, унинг қўлига сионистларнинг «Бизнинг чақириқ» деган китобини тутқаздилар. Бу ҳарбийлаштирувчи китобни танқидчилар сионизмнинг «Майн кампф»¹ и деб аташади.

Шу китоб билан яҳудий миллати уни ифлос қилиб турган ҳар қандай «хашаклар»дан «тозаланиши» лозим деб қўйдилар миясига. Исроил фақат «соф яҳудий миллати»дан иборат бўлиши лозим, дедилар.

Шаломонинг миясига бу бемаъни ирқчиликни нақадар қўямасинлар, онасининг «сенинг отанг эроний эди», деган гапини хотирлади. Шаломо соф яҳудий эмас, балки эроний эканини сионистлар билиб қолишидан худо ўзи асрасин! Бу тўғрида унинг ўзи ҳам ҳеч кимга оғиз очиб гапирмайди. Чунки онаси буни доим сир тутар, фақат Шаломо ўсиб-улғайиб бир оз ақли кирганидан кейингина, бу гапни унга сир қилиб айтган эди. Шаломо мағрур қиёфада хурсанд бўлиб: «Балли она, ҳозирга довур буни сир тутганинг учун сени соф яҳудий деб яна Исроилга олиб кетдилар. Омон бўл, вақти соати билан учрашиб қолармиз», деб қўйди ичида.

Каллакесарлар бошлиғи бўлган Ҳеди эса олифта йигитларни террорист-муттаҳам: штурмчи, жанжалкаш, айғоқчилар руҳида тарбияларди.

— Сизлар, «яҳудий қоплонлари», ўзларингнинг ким

¹ «Майн кампф» — Гитлернинг «Менинг курашим» деган китоби.

эканликларингни яхши билиб олишларинг керак. Сизлар том маъноси билан йиртқичсизлар. Яҳудийлар учун бизга ҳалал берувчиларни йиртқичларча ғажиб ташлашларинг керак. Биз легиончилар, айрим лақмалар айтганидек, яҳудийларни жалб қилиш йўли билан эмас, балки алдаб, зўрлаб Исроилга жўнатишимиз лозим. Худди шундай қилишимиз керак. Хоҳламаганларни мажбур қилишимиз, қутқу солиб антисемитга айлантиришимиз керак. У антисемитга айлангач, у билан кураш очиб, ҳатто йўқотишимиз керак. Бу — масаланинг бир жиҳати. Иккинчи томони, бошқа халқларни яҳудийларга қарши гижгижлашимиз лозим. Исканжалардан сиқилиб қолган яҳудийлар ўзлари Исроилга қочишга мажбур бўладилар. Бизнинг вазифамиз ана шундан иборатдир. Бунинг учун биз ярим ҳарбий ва ҳарбий таълим мактабини ўтаб, фитнес-иғво ишларини эгаллаб олишимиз лозим.

Ҳеди шу тахлитда машқ қилдириб Исроилга аскар тайёрлар эди.

Бу гапларни кўп жойларда такрорлайверган Ҳеди мўмай доллар эгаси бўлди ва юқори мартабага эришди.

Бир вақтлар Шифман олифта муттаҳамларни таълим майдонига тўплаб, кўчада муштлашишни ўргатадиган янги низом олинди. Кўчада муштлашишни ўрганиш муддати тўққиз ҳафта. Шу вақт ичида улар қурол-яроғ ушлаш, сувда сузиш, отда чопиш, автомашина ҳайдаш, мина қўйиш, бомба портлатишни мукамал эгаллашлари лозим эди.

Ниҳоят у Ҳедини кўрсатиб, шундай деди:

— Мана, бизнинг топширигимиз билан ҳар нарсага ҳозир турган қаҳрамонимиз. Аммо ўзи бир қадар эҳтиётсизлик қилиб бир неча марта полиция қўлига ҳам тушди, — бир оз ҳиринглаб гапида давом этди у. — Полиция. Полиция ҳам гап бўлди-ю... Бу ерда ҳукмдор биз, полиция эмас! Уни қанча қамасалар ҳам биз тезда қутқариб олавердик. Агар бўшатмасалар, пул тўлаб қутқариб олдик. Ана шундай, фақат бизга умид боғланглар. Биз сизларни ҳеч қачон хавф-хатар остида қолдирмаймиз. Кўча жанглари, тартибсизликни муваффақиятли эгаллаш, бизга кушанда бўлганларга қарши иғвони авжига чиқариш учун зўр бериб ҳаракат қилаверинглар.

Шифман гоҳ очиқ, гоҳ пардали қилиб бу ёш калла-кесарларга америка империализми билан халқаро сионизм ва марказий разведка бошқармасининг жуда яқин муносабатлари ҳақида сўзлади. Америка агенти қаерда хуруж қиладию сионистлар аъзоси қаерда хуруж қилади — тушуниб олиш

қийин. Улар ҳаммаси коммунизмга қарши курашга даъват қилинади.

Ҳедининг тўдаси кеча-кундуз иш кўрдилар. Бу тўда христиан черковига, турли мамлакатларнинг элчихоналарига ҳужум қилди ва сионистларнинг сирини фош қилганлиги учун баъзи бир прогрессив кишиларни, негрларни ўлдирди. Баъзи яҳудийлар кўзлари тўла ёш билан, Ҳедининг тўдаси негрлар билан яҳудийлар ўртасида атайлаб душманлик оловини ёқмоқдалар, деб шикоят қилсалар, уларни сира аяб ўтирмас, Ҳеди бу яҳудийларни антисемит деб қасос оларди.

Шу тариқа, Ҳеди Шаломони ўтакетган ваҳший қилиб етиштиромоқчи бўлди. Бир кун Ҳеди Шаломо билан суҳбатда бўлди:

— Оғайнижон, Шаломо. Сени оғайни деганимдан ҳайратланмагин, — деб гапида давом этди Ҳеди. — Ростдан ҳам сен туғишган инимсан. Менинг отам Довид сенинг ўғай отанг эди. Шундай, кеча мен сени учувчилар мактабига юборинглар, деб раҳбарларимга тавсия этдим. Учувчи бомбардимончи бўласан. Бу муҳим ишни ҳаммага ишониб топширавермайман. Мен ўзим шу мактабни бир йил бурун тамомлаганман. Учувчилик ҳунари менинг жон-дилим. Хўп деявер.

Шаломо ўйланиб қолди. Чакки эмас. У тезда бир қарорга келди: «Ҳа, ҳар эҳтимолга кўра, менга ҳаво кўприги зарур».

Шаломо онасидан кўп хат ола бошлади. Ўғлининг бир хатидан унинг учувчи-бомбардимончи бўлиб ўқиётганини билиб, «она»си ёзди: «Ниҳоят менинг ўғлим осмондан араблар устига бомба ёғдиради. Илоё саломат бўлгин, тезроқ араб шаҳар ва қишлоқлари осмонида учганингни шоҳиди бўлай...»

Шаломо онасининг бу жавоб хатидан ҳеч нарса тушунмади. Ахир онаси: «Сен революционернинг ўғлисан, мен шу билан фахрланаман», деган эди-ку. Нима учун энди араблар устига бомба ёғдиришни кутади? Наҳот у шунчалик ўзгарган бўлса? Йўғ-э?! Бу хилда жавобсиз саволлар Шаломони доим қийнаб келарди. Аммо орадан бир неча кун ўтгач, Шифман билан Нудельман Шаломони серҳашам кабинетга чақириб, Ҳеди иштирокида Ёфо ҳақида гап очдилар.

— Нега сизлар менинг онам ҳақида бу қадар мужмал гаплар қияпсишлар? Тўғриси айтаверинглар! У ўлдирилганми? Ким ўлдирган? — нафаси оғзига тиқилиб сўради Шаломо.

— Афсуски, шундай бўлди. Онангиз яшайдиган ҳовлига палестиналиклар кечаси бостириб кирганлар. Бир кеча ичида

йигирма кишини, шу жумладан сизнинг онангизни ҳам ўлдирганлар.— Шифман одати бўйича қора кўзойнагини артиб, Шаломога ер остидан қаради.

Ғамгин ва жавоқаш Шаломонинг юзини кўриб, сионистлар «ана энди унда арабларга қарши нафрат уйғотдик», деб ўйлади. Нудельман табиатан жаҳли тез одам бўлишига қарамай, бу суҳбатда у шунчаки бир маслаҳатчи бўлиб ўтирди. У Шаломонинг отасини кўкларга кўтариб мақтаб, ўғли бешикда ётганидаёқ ақлли бўлишини билган отаси ўғлига Сулаймон пайғамбар номини қўйибди, деди. Нудельман Шаломони кичик Сулаймон пайғамбар деб мақтади.

— Бизлар жуда мамнунмиз, сизда доно Сулаймон пайғамбар ақлидан пича бор. Раҳбарлар сиздан жуда хурсанд. Сиз учувчилик санъатини яхшигина эгалладингиз. Айтишларига қараганда, сиз беҳад истеъдодли эмишсиз.

Ёш Шаломо пайғамбарларни унчалик яхши билмасди. Аммо унинг номини доно Сулаймон пайғамбар номига қиёс қилганларида, Исроилда Довид билан биринчи учрашганида у: «Шаломо яхши ном. Бу ер юзида тинчлик ўрнатмоқчи бўлган Сулаймон пайғамбарнинг номи», деган эди.

Бир куни Шаломо парвоз вазифасини ўтаб келгач, бир оз дам олмоқчи бўлди. Боғда сайр қилди, қайиқларда сузди. Ресторанларда майшат... Пулни орқа-олдига қарамай сарфлади. У аста келиб ёлғиз ўзи скамейкага чўкди. Шунда Ҳедига ўхшаб отасиз, онасиз қолгани ҳақида қаттиқ хаёлга чўмди. Ёнига келиб ўтирган чолни пайқамади ҳам. Бу чол ҳар куни келиб шу скамейкада одамлар билан андак суҳбатлашар, юрагини ёзиб, кейин яна уйига қайтиб кетарди. Ўзи жуда гапдон, ҳамма нарсадан хабардор эди. Эски ва янги турмушнинг фарқини жуда яхши ажратарди. Хаёлга толиб ўтирган Шаломони кўриб, аста гап бошлади.

Чолнинг гапидан ўзига келган Шаломо суюниб кетди:

— Кечирасиз, отахон, мен келганингизни пайқамабман. Сизни менга худо ўзи етказди. Марҳамат қилиб айтсангиз, Довид ва Сулаймон пайғамбарлар ҳақида нималар биласиз?

Чол ўз умрида кўп нарсаларни кўрган бўлса-да, Шаломонинг тасодифий саволидан бир оз чўчинқиради.

— Нега сизни бу масала қизиқтириб қолди? — сўради чол. У бир-бирига зид икки пайғамбар тўғрисида гап бошлади: — Халқ орасида шундай гап юради: «Қирқ йил подшолик қилган Довид пайғамбар қиличини бир марта ҳам ғилофига солмаган. Доим жангу жадалларда бўлган. Ўзи бошлаган босқинчилик урушларда ҳамма ёқни хароб қилган. Урушқоқ подшонинг аломати сифатида олти қиррали

эмблема ясаган. Унинг ичига «Моғен¹ Довид» деб ўйиб ёзиб қўйилган. Доно Сулаймон тўғрисида эса бошқачароқ гап юради: қирқ йил подшолик қилган даврида у қиличини филофидан бир марта ҳам суғурмаган. У ер юзида тинчлик бўлишини севган, урушни жуда ёмон кўрган. У халқнинг осойишта меҳнат қилиб, роҳатда иноқ яшашидан доим хурсанд бўлган. У жанжалли масалаларни тезда адолат қилган. Ҳеч ким ундан ранжимаган. Шу сабабдан одамлар ҳар бир жанжалли масалани доно Сулаймон пайғамбар ақли билан ҳал қилиш керак, дейишади.

Чол қараса, Шаломо унинг гапларини жон қулоғи билан тинглапти. Шунинг учун унга Сулаймон пайғамбарнинг номи билан боғлиқ бўлган бир воқеани сўзлаб бермоқчи бўлди:

— Икки аёл бир жойда ва бир вақтда барабар икки ўғил туғади. Бир аёлниг ўғли эртасига дунёдан ўтади. Ўлган боланинг онаси унинг мурдасини эпчиллик билан тирик болага алмаштириб олади. Гўё ҳеч нарса бўлмагандек, янги болани боқа бошлайди. Иккинчи она уйқусидан уйғониб боласини эмизмоқчи бўлса, ёнида ўлик бола ётганмиш. Хотин дод-вой кўтариб, одамларни йиғади. Кейин болага яхши назар солиб, ўзининг боласи эмаслигини билгач, яна баттар додлаб йиғлайди. «Бу менинг болам эмас. Менинг чиройли боламни ўлик болага алмаштириб қўйишибди. Яхшилар, менга ёрдам қилинлар!» Биринчи хотин ўз жиноятини яшириш учун бошқалар қатори югуриб келиб, ғамбода онага раҳм қилган бўлади. Барча туғилган болаларни текшириб чиққан одамлар ўша хотинга: «Қани, боланинг юзини оч-чи!» — дейди. Хотин эса: «Болам уйқуда», — деб жавоб қилади. Аммо ғамбода она тоқат қила олмай, болани текшириб кўришни қаттиқ туриб талаб қилибди. Аммо ўғри хотин бунга йўл қўймабди. Шунда ҳақиқий она унга ёпишиб, болани қўлидан тортиб олиб, юзини очиб кўрибди: «Яхшилар, манави менинг болам. Анави ифлос ўлик боласини тирик боламга алмаштириб қўйибди», — дебди. Шунда чунон жанжал кўтарилибдики, ҳеч ким ҳеч нарсага тушунолмабди. Бу жанжалдан ҳалокат юз бериши аниқ бўлиб қолибди. Онаизор қараса, бу жанжалда боласи бурда-бурда бўлиб кетадиган. Болага зарар етказмаслик учун уни ўша жанжалкаш хотинга қайтариб бериб, тўғри Сулаймон пайғамбар олдига борибди. «Тақсири олам, сизнинг давлатингиз паноҳида бошимга оғир кулфат тушди. Адолатли бир ҳукм чиқариб қайғумни

¹ Моғен — эмблема.

енгиллаштирсангиз ва гўдагимни олиб берсангиз»,— деб бутун воқеани унга сўзлаб берибди аёл.

Сулаймон пайғамбар ўша хотинни чақиртириб сўроқ қилибди. У: «Болани мен ўғирлаганим йўқ», деб туриб олибди. Аксинча, ҳақорат ва туҳмат қилгани учун у хотинни жазолашни илтимос қилибди. Аммо ҳақиқий она худо ва подшо номидан қасам ичиб, «бола меники», дебди. Пайғамбар қараса, хотинлар ҳеч келиша оладиган эмас. Шундан ўзи ҳукм чиқарибди: «Жаллод чақирилсин, болани иккига бўлиб тақсим қилиб, ҳар онага яримтадан берсин»,— дебди. Кейин хотинларга қараб: — Шу ҳукмга розимисизлар?» — деб сўрабди. Ўғри она ҳеч ғам емай: «Агар худонинг ердаги ноиби — пайғамбарнинг ҳукми шу бўлса, мен розиман», дебди. Ҳақиқий она эса ҳушидан кетиб йиқилибди. Ҳамма унинг атрофида гирдикапалак бўлиб, зўрға ҳушига келтиришибди. У кўзлари жиққа ёшга тўлиб, пайғамбарнинг оёғи остига йиқилиб зорланиб дебди: «Мен даъвомдан кечдим. Майли, шу хотин ҳақ бўла қолсин. Маъсум бола омон қолиб, ўсиб-унсин. Вақти-соати билан худо бу ўғри хотинни жазолар».

Ҳақиқий онанинг аламли ёшларидан сўнг, пайғамбар ўғри хотин ҳақида бошқа ҳукм чиқарибди: «Бу ўғри хотиндан болани тортиб олиб, ўзи зиндонга ташлансин. Бола ўз онасига қайтарилсин!» Халойиқ хурсандликдан қийқириб: «Ҳақиқат тантана қилди. Сулаймон пайғамбар доно ҳукм қилди»,— дейишибди.

Чол ҳикоясини тугатиб, суҳбатдоши Шаломога шундай дейди:

— Пайғамбарларга қизиқсанг, кўпроқ Сулаймон пайғамбар тарихини ўқишингни маслаҳат бераман. Ундан ўзингга кўп фойдали гаплар топасан.

— Яхши, отахон, маъқул.

— Яна нималар қизиқтиради сени? — сўради чол.

— Нега Довид пайғамбарнинг эмблемаси олти қиррали? — деб сўради Шаломо.

— Довид пайғамбар кўтариб уришган қалқонда олти қиррали сурат бўлган экан. Бу сурат Қуддус шариф дарвозасига ҳам солинган экан. Довид ғалаба қозонганидан кейин олти қиррали сурат унинг жанговар эмблемаси бўлиб қолибди. Уни Исроил сионистлари ва агрессорлари ўзлариники қилиб олибдилар.

Шаломо қизиқиб, чолга яна бир савол берди:

— Негадир мен ҳозир эмблемада «Моғен Довид» деган сўзни учратмаяпман.

Чол жилмайиб жавоб қилди:

— Сен ҳали ёшсан. Бундан сўнг кўп нарсани кўрасан,— сўнг Шаломодан эҳтиётлик билан сўради: — Сен сионист эмасмисан?

— Нима эди?

— Ўзим, шундай... ҳар ҳолда...

— Улар сизни хафа қилишдими?

— Қилганда қандоқ. Бир вақт бу ваҳшийлар менга шундай ҳужум қилишдики, билсанг, аранг тирик қолдим.

— Нима учун?

— Исроил давлати фойдасига иона бермаганим учун. Қурбим етмаганидан кейин нима қилай, ахир? Умуман айтганда, Исроил бошга битган бало бўлди. Урушмай, яхши яшаса ўлармикин? Бутун гап шундаки, улар буни хоҳламайди. Аксинча, сионистлар Довиднинг эмблемасини ўзлариники қилиб олиб, ундан «Моғен Довид» сўзини ўчириб, «Цион» сўзини ёзиб қўйганлар. Шу тариқа, урушқоқ Довид пайғамбар изидан бормоқдалар. Мен эса бу нарсани хоҳламайман. Ўз фикримни айтсам нима, гуноҳ бўладими бу? Мана, кўрдингми, сионист бўлсанг ҳам сендан тап тортмай шу тўғрида гапириб ўтирибман. Хўш, нима бўпти? Энди нима қилсанг қилавер.

— Нималар деяпсиз, отахон. Қайтанга кўзимни очдингиз. Дунёни энди кўраётгандек бўляпман.

Чол Шаломога жуда ёқиб қолди. У: «Яҳудийларнинг, бош министр айтгандек, иккиёқлама гражданд бўлишига сира қўшила олмайман, бу бемаъни гап,— деди.— Исроилда яшамай, ўзинг туғилиб ўсган мамлакатнинг гражданиман, дейиш ажаб қизиқ. Одам у ерда яшамаса, ўзини Исроилнинг граждани, деб ҳисобласа, бу қашшоқ давлатга қандай қилиб инъом-эҳсон берсин. Иккиёқлама қалбаки гражданд бўлишни истамайман, иона ҳам бермайман десам, сионистлар мени хўп саваладилар».

Шаломо ўйга толди ва Ҳедининг: «Кимки сионизмнинг мақсадига қарши турса, уни йўқотмай қўймадилар», деган сўзини эслади. Шўрлик чол!

Чол у билан хайрлашиб кетди.

II

Тель-Авив ҳарбий аэропорти одам боласи чидаб бўлмайдиган даражада иссиқ, дим. Бош министрнинг автомашинаси тасодифий ҳужумлар, бомба портлашлар ва махфий душман агентларидан қаттиқ қўриқланмоқда. Америкадан «эмигрантларни» келтираётган махсус самолёт кутилмоқда. Ниҳоят самолёт келиб қўнди. Трап берилди.

Самолётдан гражданча кийинган қувноқ йигитлар тушиб келишди. Кимдир пастда бош министрға тўданинг бошлиғи, жилмайиб тушиб келаётган Ҳедини кўрсатди.

Бош министр йўргалаб Ҳедининг олдига бориб, уни бағрига босиб ўпди, жазаваси тутиб, ҳамма йигитларни қутлади:

— Менинг жондан азиз ўғилларим! Табаррук ўлка сизларни қучоқ очиб қаршилайти!

Унинг бу ясама жазаваси ва ёлғондакам кўз ёшлари баъзи ёшларни жанговарлик руҳига чорларди.

— Бизларга худди сизлар каби бақувват яҳудий ўспиринлари керак. Биз сизлар билан биргаликда ватанимизни Евфратдан тортиб то Нилгача «Буюк Исроил»га айлантирамиз. Хуш келибсизлар, Эрец Исроилга¹.

Кечқурун бош министр дабдаба билан кўп министрлар иштирокида келувчи ёшлар шарафига қабул маросими ва зиёфат уюштирди. Ҳеди ҳукумат бошлиғи билан ёнма-ён ўтирди. Банкетда бу ёшлар ҳар бири қайси қўшин турига мансуб бўлса, шу хилда ҳарбий форма кийиб ўтирди. Уларнинг кўпчилиги учувчи эди.

Расмий қабул маросимида ҳамма гаплар очиқ-ойдин айтилиб, қадаҳлар кўтарилди. Гарчи улар эмигрант бўлмасалар-да, булар Исроилга гўё эмигрант сифатида келганликлари очиқ айтилди. Сохнутдаги сарсон-саргардонлик ва Исроил ҳақида талмудча панд-насиҳатнинг улар учун ҳожати йўқ эди. Улар Америкада бу нарсаларнинг ҳаммасини ўтган ва бу ерда текширилишдан ўтишга эҳтиёж йўқ эди. Бош министр ҳеч нарсадан тап тортмай, бу каллақесар йигитларни йўлларда дуч келган барча ғовларни йўқ қилиб ташлашга даъват этди:

— «Буюк Исроил» номи учун раҳмсиз бўлинглар. Андак шафқат кўрсатилган жойда ғалаба йўқ. Бирор арабга раҳм қилган киши, эртанги кун ининг ўсиб-улғайиб ўзини маҳв этишини унутган бўлади. Демак, дуч келган арабни ўлдириб, мамлакатни бегона ирқдан тозалаш керак. Гарчи биз озчилик бўлсак-да, барча арабларни тиз чўктирмай қўймаймиз. Мен давлатимизнинг яҳудийлик қиёфасини йўқотишини сира истамайман. Бизнинг вазифамиз ана шундан иборат. Бундай мураккаб вазифани фақат уруш ҳал этади.

Бош министрдан сўнг ҳарбийлар сўзга чиқиб, кимнинг қандай жанг қилганини гапириб бердилар. Қоҳира атрофидаги Абу-Заъбал деган жойга ҳужум қилишда қатнашган бир учувчи мақтаниб:

¹ Эрец Исроил — иврит тилида Исроил ери демак.

— Эрталаб қуёш чарақлаб чиққан пайт эди,— деди.— Мовий осмон гумбази остида нишон бутун майда-чуйдаларигача кўзга ташланарди: завод қўраси, цехлари, қўра саҳнида юрган ишчилар... Самолётим билан осмони фалакка чиқиб, бир шўнғиб бомбани аниқ ташладим. Харобани кўриб қувондим: бомба худди нишонга тегибди. Тўсинлар ва томлар осмонга чирпирак бўлиб учди. Кейин одамларимизнинг хабар қилишича, завод электростанцияси ўрнида учта чуқурлик пайдо бўлибди. Портлаш тўлқини бошқа биноларнинг ойнақларини ҳам чил-чил синдириб, томларини ҳам қўпориб ташлабди. Саксон кишидан кўпроқ одам ўлган ва ярадор бўлганлар ҳам кўп.

Бош министр ҳалиги учувчининг кўкрагини қўли билан нуқиб бир оз хириллаган овоз билан деди:

— Бизнинг орденларимиз бу йигитнинг кўкрагини қандай безаб турганини бир томоша қилинглари-чи. Агар жанг майдонидан ғолиб чиқсангиз, ҳар бирингиз ҳам шундай эътиборга сазовор бўласизлар,— сўнг у Ҳедига бир рўйхат кўрсатиб, ёнига белги қўйилган бир фамилияга имо қилди-да, бу қайси учувчи деб сўради. Ҳеди Шаломони кўрсатди:

— Менинг иним — Шаломо. Ажойиб учувчи. Онасининг ўлими учун араблардан ўч олмоқчи. Гарчи уни болалигидаёқ Исроилдан олиб кетган бўлсалар-да, у жанг майдонида қаҳрамонлик кўрсатмоқчи.

Бош министр худо номидан Шаломони яна қутлаб, «Исроил тупроғининг жозибаси кучли. Энди у бу ерда бахтли бўлади», деди. Унга далда берди:

— Онанг учун учувчиларимиз палестинликларнинг бир неча лагерини ер билан яксон қилдилар. У ерда бирор жон асари қолмади. Сен ҳам шундай жангларга кирасан. Онангнинг арвоғини шод қиласан. Сизларга узоқ муддат дам берилади, ўйнаб-кулинглари, жаннатимиздан истаганларингча фойдаланинглари.

Америкадан келган бу олифталар учун кўчаларда шовқин-сурон кўтариб тўполон чиқариш, ресторанлар ва тунги клубларда ҳаммани безовта қилиш ҳеч ҳам янгилик эсмади. Гарчи Шаломони Америкада каллакесарликка ўргатишган бўлса-да, аммо ёлғиз ўзи ҳеч қаерда бирор иш қилолгани йўқ, Ҳеди уни доим бирга олиб юрар эди. Улар иккови бир театр биноси олдидан ўтиб кетаётиб, фотовитринада турли спектаклларда ҳар хил ролларни ўйнаган яланғоч артистларнинг суратларига кўзлари тушиб қолдию театрға кириб, шунини томоша қилмоқчи бўлиб қолишди. Аммо кассада билетлар сотилиб бўлган эди. Театр хўжайини

олдига кирадилар. У, театр биноти кичкина, билетларни сотиб олиб қўйишган, деб тушунтирди уларга.

Ҳеди гоҳ хўжайинга, гоҳ Шаломога хунук қараш қилиб: — Кўрдингми? — деди Шаломога газаб билан, — бу албаҳнинг бизга қилаётган муомаласини. — Сўнг хўжайинга ўшқирди. — Биласанми биз киммиз? — унинг гирибонидан маҳкам бўғди: — Кечқурун биз албатта келамиз. Бизга жой тайёрлаб қўй. Бўлмаса ўзингни шу театрнинг ичида гумдон қиламиз. Биз Америкаданмиз-а!

Ҳеди билан Шаломо кечқурун театрга ширакайф бўлиб келишди. Хўжайин уларни яхши қабул қилиб, биринчи қатордан жой берди. Ола-говур музика бошланиши билан иккита яланғоч хотин ўртага чиқди. Эрларини бир-бирдан рашк қилиб роса юмдалашди. Бир-бирларининг сочларини юлишди. Кейин додлашиб йиғлашга тушишди.

Ҳеди қаттиқ чапак чалиб, «Такрорлансин, такрорлансин!» деб бақириб, бошқа ўйинларга гал бермади.

Томошабинлар шов-шув кўтаришди. Ҳедининг нима деяётганини ҳеч ким тушунмасди. Ҳеди эса ҳамон: «Такрорлансин!» деб қичқирарди. Бу тўполонни бостириш учун хўжайин бақиравериб ўлиб бўлди. Ҳеди эса ўз билганидан қолмай, қаттиқ чапак чалиб бақирарди. Ахири хотинлар жанжалларини яна давом эттиришга мажбур бўлдилар.

Театр ўз ишини давом эттирди. Бунда киши таскин топадиган, ёки роҳат қилиб дам оладиган ери йўқ эди. Тартибсизликнинг боши — музиканинг ўзи эди. Бу жойни санъат уйи, маданий ҳордиқ чиқарадиган жой деб бўлмасди. Тўғрироғи, фоҳишахона, шармандахона эди.

Бундай бемаза томошани кўриб, табаррук пайғамбарлар ватанидан Шаломонинг кўнгли бутунлай совиди.

* * *

Яҳудийлар одатида, кеча-кундуз тунги соат ўн иккидан бошланмай, балки қуёш ботишидан бошланади. Аммо шанба кунига бу сира тўғри келмайди. Шанба кунга тайёргарлик жума кунини тушки овқат маҳалидан бошланади. Шу тариқа, жума оқшомидан шанбага ўтар кечаси, юлдузлар чиққанча Исроилда кўчалар сув сепгандек жимжит бўлиб қолади. Дин қонунларига биноан, хўжайинлар ресторанларни, магазин ва кино-театрларни ёпиб қўядилар. Автобуслар қатновди тўхтади. Аммо Исроилда шундай тоифа одамлар борки, улар диннинг бундай қонунларини назар-писанд қилмайдилар. Улар на худони ва на подшони тайиндилар. Бу

мамлакатдаги ҳукмрон дин уларга қарши бирор чора кўришдан ожиз.

Улар фоҳишалардир.

Одамларнинг шанба кунлари ишламасликларини билган бузуқ хотинлар кўчалар ва боғларни тўлдириб сайр-томоша қилиб юрадилар. Ҳеч нарсадан тап тортмай, эркакларга гап отаверадилар.

Тель-Авивнинг жануб томонида «Эркин юрувчилар боғи» деган гўзал бир жой бор. Гарчи бу ерда фонтанлар ва афсонавий ерлар бўлмаса-да, лекин чўмиладиган ҳовузлар, гулзорлар, пальмалар, кенг-кенг зинапоаялар кишиларни оҳанрабодек ўзига тортади ва дам олиш учун шинам шароит туғдиради. Айниқса шанба оқшомлари фоҳишалар бу боғни тўлдириб, унинг ҳуснига доғ туширадилар. Юз-кўзини турли бўёқлар билан бўяб олган ярим яланғоч, ёши ўтинқираб қолган хотин, ён-верида кўзи ўйнаб турган эркакларга уялмасдан ноз-карашма билан қулиб қарайди.

Исроил диния бошқармаси аёлларнинг бундай жирканч хулқини қоралаш бир ёқда турсин, балки жамиятнинг маънавий негизини фоҳишалик эмас, балки аралаш никоҳ бузмоқда, деб уқтиради. Шу сабабдан, Исроилда кўчаларда дайдиб юрувчи фоҳишалардан ташқари, кўпгина фоҳишахоналар ҳам бор. Худо олдида гуноҳкор бўлмаслик учун фоҳишахоналар очиқ ишламайди, балки қаҳвахона, тунги бар ёки оддий меҳмонхона шаклида иш кўради. Бирор ёқдан келган мусофир кексага меҳмонхона керак бўлиб қолса, унга меҳмонхоналарнинг адресини берадилар. Меҳмонхона эгаси ундан:

— Вақтинча турасизми ёки тунаб чиқасизми? — деб сўрайди.

Шунда кекса ўзининг фоҳишахонага келиб қолганини пайқайди. Шаҳарнинг нариги томонида «Лондон» номли иштироҳат боғи бор. Бу боғда ҳам ўшанақа жирканч хотинлар тўлиб ётибди. Уларнинг дастидан бу боғда ҳам ором йўқ. Гўё давлат сионистлар раҳбарлигида уларни махсус кўрсларда ўқитиб, фаҳш ишлар учун тайёрлаб чиқараётгандай...

Бир кун Иҳеди шу кўкаламзор, кенг, бир чеккаси денгизга туташ боғда айланиб юрганда, бир киши унга: «Шаҳарда «Мадам Лели» деган ажойиб қаҳвахона бор. Яхши музика эшитиб, дам олса, маишат қилса, хотинлар билан айш-ишратда бўлиш мумкин», — деб қолди.

Негадир Шаломонинг бу ерга боргиси келмай, Ҳедига:

— Агар театрдаги сингари яланғоч хотинлар бўлса,

бормаганим бўлсин. Яхшиси, уйга бориб дам ола қолай. Кун бўйи юравериб тинкам қуриди,— деди.

— Вой тентаг-эй! Имкон берганларидан кейин ўйнаб-кулиб, айш-ишрат қилиб қол-да, ҳали дам олишга улгурасан. Худо кўрсатмасин, урушга жўнатиб қолишса-чи... Ўшанда, аттанг, ҳеч нарсани кўрмай қолибман-да, деб юрасан. Кўряпсан-ку, ҳозир бизларни бошларида кўтаришиб юришибди. Энг яхши меҳмонхоналарини беришди. Фойдаланиб қол. Қани «Мадам Лели» қаҳвахонасиниям бир кўрайликчи...

Бу ерда столларни тўлдириб ўтирганларнинг аксарияти ўспиринлар эди. Театрдагидан кўра бунда яланғоч хотинлар кам. Кўзга ташланадиган ортиқча ҳашам ҳам йўқ. Чироғи ҳам сут ранг — хира. Ярим яланғоч аёл музыкага жўр бўлиб кўшиқ айтмоқда. Шу он бирдан яланғоч хотин чиқиб, рақс туша бошлади. Сўнгра... ҳамма гап шу «сўнгра»да эди. Стол атрофида ўтирган эркак ёнига яланғоч хотин ноз-карашма билан келиб, тиззасига ўтириб олди. Эркакнинг оғзидан чекаётган папиросини олиб, буруқситиб тортиб, яна унинг оғзига тиқиб қўйди. Кейин олдида турган рюмкадаги ичкиликдан бир қултум ичиб, «ширин» қилиб унинг оғзига тутди. Уятсиз нозлар, имо-ишоралар билан уни залдан чиқариб, ўз уйига олиб кириб кетди. Хотин бу қаҳвахонага эркакларни қанча кўп эргаштириб келса, шунча кўп ҳақ оларкан.

Маст-аласт бўлиб қолган Ҳеди бир яланғоч хотинни етаклаб чиқиб кетди. Шаломонинг кўнглидагидек иш бўлди, у пайтдан фойдаланиб қаҳвахонадан чиқди-да, тўғри онасидан хат келган жойга қараб кетди.

Бу Тель-Авив яқинидаги кичкина бир шаҳарча эди. Кўчасини топди-ю, лекин уй номери тўғри келмас эди. Бошқа бир кўчада шу номерли уйни топди-ю, лекин кўчанинг номи тўғри келмасди. Бир эшикни тақиллатди, чиққан кишидан ёрдам сўради. Ҳовли эгаси яхши одам экан. Шаломонинг гапларичи жон қулоғи билан тинглади. Унга тасалли бериб, ёрдамимни аямайману, лекин... деди. Уй эгаси бу жойда тубжой бўлганидан, бу ерда Ёфо деган хотин турмаслигини, ҳеч қачон палестинликлар бу ерга ҳужум қилиб йигирма яҳудийни ўлдирмаганини, кичкина бир хонада йигирма кишининг туриши ақлга тўғри келмаслигини, булар ҳаммаси тўқима гап эканлигини айтди.

Шаломонинг боши қотди:

— Ҳаяжонланганимдан ҳатто исмингизни ҳам сўрамабман,— деди Шаломо ўнғайсиз бир ҳолда.

— Меннинг исмим — Дониэл. Асли исроилликман.

Кўпам ташвишланаверманг. Йўқолган ипнинг учи топилади. Сиз ҳам онангизни топиб оласиз. Сизнинг отингиз нима, йигитча? — сўради ниҳоят Дониэл.

— Отим Шаломо. Кўпдан бери онамни излайман. Мана, онамдан келган шу адресдан юборилган хат, мен ҳам шу адресга кўп жавоб хати ёзганман.

Ёфодан келган бир неча хатни Дониэл диққат билан ўқиб чиқди. Хатларда араблар шаънига минг-минг лаънатлар ёғдирилганди: улар ваҳший, Исроил шаҳарларига хужум қилиб, қўлларига тушган кишиларни тилка-пора қияптилар, дейилганди.

Дониэл ўйланиб туриб: «Мен Шаломо деган одамдан ҳеч қачон хат олганим йўқ. Исроил бош министри онанг ҳалок бўлган, деб айтибди-ку, яна нимани аниқламоқчи бўляпсан?» — деди.

— Билсангиз, мен онамнинг ёлғиз ўғлиман, ҳеч бўлмаса онамнинг қабрини топай, у билан видолашай,— деди Шаломо.

Дониэл Шаломонинг соддалигидан ҳайрон қолди.

— Бас, шундай экан, Америкадан учидан олдин, нима учун онангизнинг ҳақиқатан ҳам Исроилга кетган-кетмаганлигини билмадингиз, уйига бориб хабар олмадингиз?

Дониэлнинг бу саволидан Шаломо соддалигига ўзи ҳам ҳайрон бўлди. Наҳотки шундай қилмаган бўлса?.. Ахир Америкада унга ўзи ёзган бир неча хатни қайтариб, Ёфо Америкада йўқ, деб жавоб қилишган эди-ку. Демак, Ёфонинг Исроилга кетгани шубҳасиз.

Дониэл, «у тагин Довидга тегиб, у билан Америкага кетган Ёфонинг ўгли бўлмасин», деб ўйлади.

Дониэл, Шаломонинг бирор нарса гапиришдан қўрқаётганини пайқади. Аввало, Шаломонинг оқшом пайтида, ҳатто учувчи кийимида келганидан шубҳаланди. Сўнгра эса, нима сабабдан бой Американи ташлаб, Исроилга келганини билмоқчи бўлди. Ахир Америкадан эмигрантлар жуда оз келади-ку. Келганлари ҳам кексароқ одамлар. Америкалик ёш эмигрантлар Исроилда қарийб оз. Дониэл қизиқсиниб сўради:

— Гапингизга қараганда, сиз Америкадан яқинда келганга ўхшайсиз. Қандай қилиб тез фурсат ичида Исроилнинг учувчиси бўлиб қолдингиз? Ахир сиз эмигрантсиз-ку.

— Сизга нима десам экан? Ҳам эмигрант, ҳам эмигрант эмас. Мен Америкадалигимдаёқ учувчи бўлиб қолганман.

— Демак, бундан чиқди, арабларга қарши урушаман, деб келибсиз-да? Ҳаводан туриб одамларни қириш ва

хонавайрон қилиш учун? Шундайми? — деди ранжигансимон Дониэл.

Бу гапдан сўнг Шаломо Дониэлда ўзига аллақандай яқинлик борлигини ҳис этди. «Тагин бу провакация бўлса-чи... Унда нима бўлади? Қамоқ?..»

— Сиз Исроил тутган йўлга қаршимисиз? — сўради Шаломо.

— Ахир халқ тинч яшаши керак. Доим уруш ваҳимаси кимга керак? Араблар нима ёмонлик қилибди? Мен бутун умр шу ерда яшаб, араблардан сира ёмонлик кўрганим йўқ. Мана, сиз ҳам дунёнинг нариги чеккасидан учиб келибсиз. Арабларнинг ёмонлиги тўғрисида нималар биласизу, нега арабларни қирмоқчи бўласиз?

«Дониэл отамни дўстига ўхшайди...— деган ўйга борди Шаломо.— Энди ўзимнинг кимлигимни унга гапириб бераверсам бўлаверади».

Шаломо ҳикоясини энди бошламоқчи бўлиб турувди, Симҳо кириб қолди.

Дониэл уларни таништирди. Симҳо қўл олиб сўраша туриб Шаломонинг гапини эшитиб:

— Сиз шу ерликми? — деб сўради.

— Йўқ.

— Исроилча учувчи кийимида кўриб, сизни шу ерлик, деб ўйлабман. Агар сир бўлмаса, айтсангиз.

— Америкадан,— деди Шаломо.

— Ҳа, ҳа, Исроилнинг машҳур шефи денг. У ерда, сизларда исроилча нималар бор? — сўради Симҳо.

— Масалан, нима? — ажабланиб сўради Шаломо.

— Чунки бу ерда америкачасига иш тутилади. Масалан, мени олайлик. Тиш доктори — бозор қоровулиман. Қулоққа яхши эшитиляптими-а? — қочириқ қилиб гапида давом этди: — Иттифоқо, сиз Америкада марҳум Довид Исҳоқовни танирмидингиз?

— Ҳа, танирдим. Нима эди? — ҳаяжонланиб сўради Шаломо ва Дониэлга қараб қўйди.

Дониэл унинг гапини эшитгин, дегандек кўзини қисиб қўйди.

Симҳо Дониэлга:

— Суҳбатларингизга халал бермаяпманми, иттифоқо? — деди.

Дониэл билан Шаломо:

— Йўқ,— дейишди.

Шаломо яна:

— Сиз Довид ҳақида нималарни биласиз? — деб сўради.

Симҳо Довид, Ёфо, Глора ва Ҳеди тўғрисида батафсил сўзлаб, ўзи Бахўрнинг куёви, Бахўр эса Довиднинг укаси эканини айтди.

Довид интурист бўлиб Тошкентга келганида, Симҳони кўрмаган эди. Чунки Симҳо у вақтда Бахўр билан қариндош эмас эди.

Шаломо ҳамма гапнинг тагига етгач:

— Довид менинг ўгай отам бўлади, Ҳеди мен билан Америкадан бирга келди, — деб сирни очди.

Симҳо суюниб кетиб:

— Ҳеди топилдими-а? — деб сўради.

— Ҳа. У отасининг вафотидан сўнг қайтиб келди, — деди Шаломо.

— Бечора Довид. Бутун умри унинг қайғусида ўтди. Уғлини кўра олмай ўлибди-да, — деди ачиниб Симҳо.

Дониэл Шаломодан бояги бўлиниб қолган ҳикоясини давом эттиришини сўради. Шаломо жилмайиб Симҳого ишора қилди. Сўнг бор гапни ҳикоя қилиб бераркан:

— Онам қаерда экан? Тирикмикан? — деди.

Дониэл Довид ўлганидан кейин Шаломонинг онаси Америкадан Исроилга қайтмаганини айтди.

— Агар шундай хатларга ишонилаверса, Исроилда тўқилган бунақа хатлар юз минглаб топилади. Мана, масалан, Симҳони шундай фирибгарлик ишларига тайёрламоқчи. Ҳозирча ўзи унамай турибди. Билувдим, қандай қутулар экан? Отасини шу ишга олдилар, у ўз ўғлини лақиллатди. Ҳозир энди Симҳо дарбадар, нима қилишини билмай юрибди.

Шаломо Дониэлдан хурсанд бўлди.

— Танишганимиздан бениҳоя хурсандман. Энди мен кетай, — деган Шаломо Симҳого.

— Сиз билан яна қачон кўришамиз? — сўради Симҳо.

— Нима эди?

— Яна учрашсак яхши бўлар эди-да.

— Сиз қаерда турасиз? — деди Шаломо.

— Тайинли уй-жойим йўқ. Агар истасангиз, мени фақат яҳудийлар бозоридан топасиз, — деб жавоб қилди Симҳо.

III

Симҳо билан Шаломо бошқа кўриша олмади. Учувчиларнинг дам олиш муддати тугаб, уларни қисмларига жўнатиб юборгандилар, Шаломо отрядларидан бири билан узоқ Синай саҳроси аэродромига учиб кетди. Тандирдек қизиган бу саҳрога келиб дам олишга улгурмасданок, уни

ҳарбий машқларга қатнашадиган қилиб қўйишди. Аслида бу маневр эмас, ҳақиқий уруш эди. Танкларнинг қутурган ҳаракати саҳро қумини кўкларга совурарди. Портлашдан ҳосил бўлган қуюн қум-тўзон қуюнига қўшилиб кетарди. Ҳамма ёқ аланга ичида. Олов ҳавода даҳшат солиб парвоз қилар, ерда қутуриб ўрмаларди.

Кечки овқатдан сўнг ҳар бир учувчининг қилган иши текширишдан ўтказилди. Командир Шаломонинг ҳавога кўтарилиши, учиши ва ерга қўнишидан норози бўлиб, учувчилар ўртасида унга жиддий танбеҳ берди: «Саҳро Америка баҳори, ёки Калифорния назокати эмас, баайни қизиган хумдон, юзинга олов пуркаб турарди: баблар қовжирайди, кўзлар хира тортади. Бомбардимончи самолёт ҳавода сайр-томоша қилиб юрмайди, вайронагарчилик урушига қатнашади. Шунинг учун бомбани тўғри келган жойга пала-партиш ташлайвермасдан нишонга тўғри ташлаш керак», деди.

Командир Шаломога шундай танбеҳ бердики, қоқ ярим кечада уни рав-алуф¹ ўз ҳузурига чақиртирди. Генерал Шаломо билан узоқ гаплашиб-нетиб ўтирмади. Бир неча қисқа савол берди. Аммо генерал Шаломонинг жавобларидан қаноат ҳосил қилмади. Гўё Шаломонинг ёмон учишига ҳавонинг ўта иссиқлигию ва соғлиғининг ёмонлиги сабаб бўлган эмиш.

Ҳеди ишни бузиб қўйди. Унга, нега сиз раҳбар бўла туриб ўз тўдангизга тажрибасиз учувчини қўшдингиз, деганларида, ҳужжатлар кўздан кечирилсин, деб жуда енгил жавоб қилди. Унда Шаломонинг учувчилик мактабини бомбардимончи сифатида аъло битиргани кўрсатилган эди. Сионистларнинг Шаломони штурмчилар сафига зўрлаб жалб этилиши ҳақидаги маълумот армия раҳбарларининг диққатини қаттиқ жалб этди.

Яна сўроқ. Шаломо яна жавоб берди. Гоҳ бўйнига олди, гоҳ чап бермоқчи бўлди, қасамимга содиқман, тўғри келган жангда ғалаба билан исботлайман, деб генерални ишонтирди. Аммо бу ваъдадан генерал таскин топмади. Шаломонинг юриш-туриши, ҳатти-ҳаракати зимдан текшириладиган бўлди.

Унинг олдига янги-янги кишиларни, аёлларни киргизадиган бўлдилар. Аммо у ҳамма жойда ҳам ўзини тутишга, тилини тийишга ҳаракат қилди. Ҳеч ким унинг оғзидан сионизмга қарши, араблар билан урушишга қарши бир оғиз

¹ Р а в - а л у ф Армия генерали. Исроил армиясидаги унвон

сўз эшита олмади. Сионистлар ҳақидаги гапларни қўллаб-қувватлар, ғаламисларни арабларга қарши гижгилашга ҳаракат қилар эди. Бу иши бир неча бор жонига ора кирди. Ундан шубҳали бирор нарса аниқлай олмадилар.

Командирларнинг шубҳалари ва унга кўрсатаётган ишончсизликлари онасининг ғойиб бўлгани ҳақидаги фикр-ни хаёлидан чиқариб юбора олмади. У ҳамма жойда ҳам онасининг: «Сен революционернинг ўғлисан, фахрлан! Вақти соати билан ўзингнинг ким эканлигингни исбот қилишга ҳаракат қил», деган насиҳатни эслар, ҳозир у агрессорлар, жаллодлар тўрига ўралиб қолган бир пайтда онасининг бу васиятини қандай оқлашни билмасди. Бунинг устига, Дониэл уни қотил деди. «Ҳечам ундай эмас. Мен ҳали ҳеч кимни ўлдирганимча йўқ, ўлдирмоқчи ҳам эмасман. Эгнимдаги учувчи кийимини кўриб, айтган бўлса керак. Вақт-соати билан ким эканимни уларга кўрсатиб кўяман...»

* * *

Симҳо дўсти Дониэлни таний олмади. Гаплари ғалати, сўзига фақат «ҳа» ёки «йўқ» деб жавоб қилар эди. «Дониэл мендан хафа шекилли? Мен унга ҳеч нима деганим йўқ эди-ку?» — деб ўйлади Симҳо. Сўнг у Дониэлнинг олдига бориб, нимадан хафалигини билмоқчи бўлди. Маълум бўлишича, Симҳо Ёфо тўғрисида Шаломога анча гап гапириб берган экан. Ахир Ёфо ҳақида Дониэл ҳам Шаломога анча гапни гапириб бериши мумкин эди-ку. Яширадиган нимаси бор бунинг?

— Албатта бор, — деди Симҳо.

Буни у ўша оқшом Дониэлнинг квартирасида Шаломога айта олмаган эди.

— Масалан, нима? — ҳайратланиб сўради Дониэл.

— Шаломо, ўз онаси ҳақида билмоқчи эди, — деди Симҳо.

— Тўғри, — тасдиқлади Дониэл.

— Сиз бўлсангиз Ёфо ҳақида ҳеч нарса билмасдингиз. Мен ҳам сизга Ёфо ҳақида ҳеч нарса гапирганим йўқ. Ўша оқшом мен унга ҳеч нарсдан ҳеч нарса йўқ, бир нима дея олмасдим. У менга ишонмаслигим мумкин эди.

— Бундай дейиш учун қандай асосинг бор? — сўради Дониэл.

Симҳо унга Лиодан келган хатни узатди. Бу хатда Ёфонинг қўшнилари Бахўрга унинг ўлдирилганлиги ҳақида Америкадан ёзган эдилар.

Дониэл қаттиқ ўйланиб қолди. Шаломони энди қаердан топса бўларкин? Нега ундан дарак йўқ. Нега ундан қаерда, қайси қисмда хизмат қилишини сўраб қолмабди. Онасининг тақдирни ҳақида у бундан аниқроқ маълумот билмаса керак, ахир.

Қандай найрангбозлик-а! Ёфони Америкада ўлдириб, Исроилдан ўғлига давватнома, арабларга қарши хат уюштирганлар. Ажаб! Ёфо кимга ёмонлик қилибди?

Барибир Дониэл Симҳони айблади. Ушанда у бор гапни Шаломога айтиши, агар ишонмаган тақдирда хатни кўрсатиши керак эди. Ана энди улар бу хабарни Шаломога қандай етказишни билмай гараглар. Ҳаётда шундай кутилмаган воқеа ҳам бўлади: қиламан деган нарсанг бўлавермайди, қилмайман деганинг ўз-ўзидан битиб кетади. Шаломо билан ҳам шундай воқеа юз берди.

Шаломо гражданча кийиниб бозорга Симҳонинг олдига келди. Аммо Симҳо у ерда унга ҳеч нарса демади. Нега узоқ ғойиб бўлиб кетдинг, деб сўрамади ҳам. Симҳо тезда ишини битирганидан кейин Дониэлникига бирга боришга ваъдалашди.

Кечки пайт бозорда харидорлар ҳам камайиб қолган. Сотувчилар эса нарсаларини сават, яшик ва қопларига жойламоқда эдилар. Шу вақт худди ер остидан чиққандек пакана, семиз бир киши хизматкори билан шошиб-пишиб бозорга кириб келди. Гоҳ у, гоҳ бу сотувчи олдига борди. Қолдиқ маҳсулотларни бурнини жийириб ағдариб-тўнтариб кўрди. Яшикдан яхши мевадан олиб беришни амр қилди, лекин ҳеч нарса харид қилмай, сотувчиларнинг бошларини қотирди, холос. Симҳо бозорни супураётган маҳалда ўша харидор унинг ёнидан ўтиб қолди. Шу он супурги беҳосдан унинг туфлисига тегиб кетди. У катта жанжал кўтариб ҳаммани безовта қилди.

— Аблаҳ, бухоролик, эплаб супура олмасанг, қўлингга супурги олиб нима қиласан? — деб бақиради.

Симҳо, беҳосдан бўлди, деб уэр сўраса-да, пакана мушт дўлайтириб уни урмоқчи бўлди. Аммо халойиқ Симҳонинг тарафини олди, семизни бозордан чиқариб юбормоқчи бўлди. Аммо пакана бўш келмай Симҳога қаттиқ ёпишди. Уриб, ерга юмалатиб, тепа бошлади. Аммо пакананинг чирангани кўпга чўзилмади. Шаломо унинг гирибонидан олиб, жағига қаттиқ тушириб, юмалатиб юборди. Шаломога бошқалар ёрдамлашдилар. Ола-говур ичида пакананинг хизматкори, гўё хўжайинини ҳимоя қилган бўлиб уни устма-уст ураверди. Хўжайинини қучоқлаб олиб, бошқаларга:

Калласига тушираверинглар», дегандек имо қилди, ўзи эса шовқин солаверди.

— Хой, хўжайинимни нима қияпсизлар? Бўлди қилинглари энди, ўлдириб қўясизлар! — деб у хўжасини ҳамон ушлаб турар эди.

Калтак зарбидан семиз ерга ётиб қолди. Сўнгра хизматкори ёрдамида оёгини зўрға судраб босиб, бозордан сирғалиб чиқиб кетди.

Шаломо Симҳони қўлтиғидан кўтариб, ўз «хонаси»га олиб кирди.

Симҳонинг «хона»сини кўрган Шаломо кўзларига ишонмади.

— Шароитинг яхшига ўхшайди сенинг, — деди аста Шаломо Симҳони каравотга ётқизаркан.

— Нима илож. Уйсиз-жойсиз кўча-кўйларда тентираб юргандан кўра, пайғамбарлар ўтган «табаррук ерда» шундай катакда яшаш минг марта аъло.

«Хона»нинг бир ёқ деворида миҳда Симҳонинг эски кийими осифлик турарди. Қатор учта тахта қўйилиб, унинг устига атиги битта эски кўрпа ташлаб қўйилган эди. Бу «уйнинг» бутун «жиҳози» шундан иборат эди.

Шаломо билан Симҳо гапни нимадан бошлашни билмасдилар. Симҳо ўзининг ётиш-туриш жойидан уялар, Шаломо эса Симҳони уялтиргиси келмасди. Аммо, ҳар қалай, гапни Симҳо бошлади. У ўзининг шундай ёмон аҳволга тушиб қолишини ҳечам хаёлига келтирмаган эди. У, ҳеч тортинмай, бор гапни — хотинига хат ёзганини, ундан ёрдам кутаётганини, ўзини бу шармандали аҳволдан албатта хотини қутқазишини Шаломога гапириб берди.

Симҳо гапира-гапира кўнглини бўшатиб олганидан сўнг, Шаломо унга соф ҳавога чиқиб бир оз сайр қилишни таклиф этди. Симҳо эса:

— Йўқ, яхшиси, Дониэлникига бора қолайлик, — деди.

Шаломони кўрган Дониэл бениҳоя хурсанд бўлиб, дарҳол:

— Нега учувчилик кийимида эмассан? — деб сўради.

— Э... ишларим чатоқ, — деди Шаломо.

У ҳарбий раҳбарлар олдида ишончини йўқотганини сўзлаб берди. Унинг бирон сўзига ишонишмай қўйишибди. Ҳадеб справка сўрашармиш. Ҳар куни чақириб янги айблар тақишармиш. Уларга жавоб қайтаришга улгурмас эмиш. Чалкаштириб юбориш учун гоҳо бир хил гапни минг марта такрорлармиш. Ижтимоий чиқишидан шубҳаланишармиш... Отаси ўлганда ёш болалигини айтса-да, барибир ишонишмасмиш. Кўмондонлик Тель-Авивга телефон қилган

экан, у ердан: текшириш учун бизга юборинглаар, дейи-
шибди. Бу текширишлар қачон, оқибати нима билан
туғашини ўзи ҳам билмас экан.

Симҳо Дониэлга қаради: онаси тўғрисидаги гапни
айтсинми ё айтмасинми? Дониэл бош қимирлатди. Симҳо
ўтган сафар онаси ҳақида, гарчи унинг тақдирини аниқ
билса-да, ҳеч нарса демагани учун Шаломодан узр сўради.
Унга хотинидан келган хатни бериб, «онанг ҳақидаги гаплар
ҳаммаси шунинг ичида», деди.

Шаломо хатни шошиб-пишиб айлантириб кўриб:

— Мен бухор тилини билмайман. Ўзингиз ўқиб бера
қолинг, — деб хатни қайтарди.

Симҳо унга хатдаги ҳар бир сўзни тушунтирди.
Онасининг ўлдирилгани ҳақидаги сўз унинг юрагига
ханжардек ботиб, ёш боладек чинқириб юборди.

— Ўзингни тут, эркак кишисан. Ахир бу ваҳшийликка
қарши нима ҳам қила олардинг? — деди унга.

Шаломони бу қайғудан юпатиш осон бўлмади. Агар шу
хат бўлмаганда онасининг тақдири ҳақида ҳеч нима
билмаган бўларди. Қандай жинояти учун уни жазола-
ганлар? Умуман у жиноят қила билармиди? Нега уни
қалбаки хатлар ва ёлғон адреслар билан алдашган экан? Бу
қандай қабихлик?!

Шаломо самимий қабул қилганликлари учун Симҳо
билан Дониэлни қучоқлаб, уларга миннатдорлик изҳор
қилди. Энди мен уларга кўрсатиб қўяман, деб қасам ичди.
Сўнг у Симҳодан сўради:

— Айтинг-чи, азизлар, нима қилсам сизлар хурсанд
бўласизлар?

— Ҳеч нарса.

— Йўқ, айтаверинглаар. Гарчи пулларинг кўп бўлса-да,
менинг туҳфамни қабул этинглаар.

— Пулимнинг кўплигидан бозорда фаррош бўлиб
ишляпман-да, — деб кулди Симҳо. — Агар пулим бўлганда
аллақачон қарзларимни тўлаб, ўз уйимга қайтган бўлар
эдим.

— Қанча қарзингиз бор? Ҳозир мен тўлаб қўя қолай.
Билсангиз, бизга жуда катта пул тўлайдилар. Йиғиб қўйган
пулларим анчагина. Айтинг, қанча бериб турай. Айтаверинг.

Симҳо Дониэлга:

— Шаломога айтинг: дунёда энг ёмон нарса ўзини
сотиш, — деди.

Шаломо Дониэлнинг айтишини кутмасдан, жавоб қилди:

— Мен онам ҳақида миллион доллар тўлаб ҳам
бунчалик аниқ маълумот ола билмасдим.

Симҳо Довидга бошпана берган араб Абдулкарим қақидаги гапларини қисқача сўзлаб берди ва арабнинг бу қилган яхшилигига яхшилик билан жавоб қайтаришини натинос қилди. Шаломо ваъда берди.

Шунда Симҳо:

— Агар менга астойдил яхшилик қилмоқчи бўлсанг, юкларни қутқазиб олиш учун кўмаклашиб юбор,— деб натинос қилди.

Гап шунда эдики, Липқо Симҳо юкларни ололмайдиган қилиб ҳужжатлар қолдирган эди. Юкларнинг нархи эса анчагина катта пулни ташкил этарди. Бундан ташқари, у мебелларни сотиб, юк эгаси — муғамбирдан ҳам ўч олмоқчи эди.

— Ахир мебель ўзингизники эмасми? — деб сўрашди улар,— яна кимдан ўч олмоқчисиз?

— Мебелнинг эгаси мен эмасман,— деди Симҳо.— Тошкентда шунақа муғамбирлар борки, ўз бойликларини бировлар орқали Исроилга ўтказиб оладилар. Бу хил одамлар Исроил қақида бор ҳақиқатларни гапириш ўрнига, аксинча, уни баайни жаннат, деб таъриф қиладилар. Мақсадлари фақат ўз бойликларини ўтказиб олишдир.

Симҳо ҳам ана шундай «абжир»лардан бирининг тузурига илинган эди. Агар Симҳо Липқо ўлгунча ундан қандай бўлмасин қутулиш, сохта никоҳни бекор қилиш ҳаракатида юрган бўлса, энди юкларни қутқариб олмоқ учун чора изларди. Бунинг учун, Липқо менинг никоҳли хотиним эди, деб исботлашга ҳам уринди. Аммо Липқо билан никоҳдалиги қақидаги ҳужжат ҳам йўқолган эди.

Дониэл, аввал ишни «Лод» аэропортидан бошлаш керак, деб маслаҳат берди. Ана шундай қилдилар ҳам. Шаломо транспорт харажатларини ўз зиммасига олди. Исроилда транспорт харажатлари жуда қиммат турарди.

Ҳамма ишлар юришиб кетди, Симҳонинг омади келди. «Абрамов хотини Липқо билан Ҳатиқво деган жойда туришга ҳақли», деган ҳужжат ҳам олди. Аммо кутилмаганда Ҳайфа портида янги найранг ишлатдилар. Хотинининг ҳозир қаердалиги қақида ҳужжат талаб қилиб қолдилар. Ўзи нега йўқ, ўзи қаерда? Агар бор бўлса, келиб ўз аризасини қайтариб олсин, ёки «юкни эрим олсин, деб тилхат берсин», дедилар. Омборчи бошда, Липқо Симҳонинг хотини эканлигини тасдиқловчи ҳужжат талаб қилган эди. Бу ҳужжат бор. Нега энди янги-янги ҳужжатлар талаб қилишаверади, деб сўраса, омборчи ҳамон ўз гапида қаттиқ турди.

Липқони ўлдириб юборишди, унда ҳеч қандай юк

хужжати йўқ эди, деб тушунтирсалар-да, заррача фойдаси бўлмади. Омборчидан, юк қайси хужжатлар билан берилди, деб сўрасалар, у хотиржам туриб: «Албатта, юк топширилган хужжатга асосан берилди», деб жавоб қилди.

Симҳо квитанцияни ғазаб билан омборчининг бурни тагига олиб бориб:

— Мана бу нима хужжат бўлмай? — деди.

Омборчи ҳамон ўз гапида туриб, квитанцияни қонуний деб тасдиқласа-да:

— Хотинингизнинг кейинчалик берган аризаси бу квитанцияни рад этади,— деди.

— Бошқа даъвогар йўқ-ку, яна кимдан қўрқасиз? — деди Шаломо.— Сизларда телефон борми ўзи?

— Хўш, нима эди? Бор, ҳув ана, конторада...

Шаломо ўзини конторага бошлаб боришини илтимос қилди. У конторада ўзини танитиб, омборчига пул чўзди. Омборчи конторадан чиқиб келар экан, гўё норози бир оҳангда деди:

— Билсангиз, жаноб, Совет Иттифоқидан келувчи бухор яхудийларига қараганда сиз америкаликлар билан тезда келишса бўлади,— сўнг Симҳога қараб давом эттирди гапини.— Машина топиб келиб, тезда юкларингизни олиб кета қолинг.

IV

Эндиликда Симҳонинг кайфияти бутунлай ўзгарди. Худди эртактлардагидек, унинг ҳамёнига осмондан тушгандай пул ёғилаверди. Бошлаб муғамбир берган мебелларни пуллашга киришди. Симҳо бу пуллар ҳаром эканини яхши билар эди, аммо бу пуллар ҳаром бўлсаям ўзининг бошига кулфатлар солгани учун ўша аблаҳдан ўч олиш эди. Сўнгра у, Липқонинг талайгина рўзгор анжомларини пуллади.

Қўлга кирган бу ўлжа пуллар учун Симҳо Шаломога миннатдорчилик изҳор қилмоқчи бўлди-ю, лекин уни учратишнинг йўлини топа олмади. Афтидан, онаси ҳақидаги бор гапни эшитиб билиб олгани учун кўнгли тинчиганга ўхшайди, энди фақат душманларидан ўч олиш пайига тушган эди. Шаломонинг ўзига қилган яхшиликлари, унинг яхшиликларига нима билан жавоб қилиш уни ифлос ишлардан қутқазиб, пулдор қилганлари билан ҳам кўнгли тинчимаганлиги кўриниб турарди.

Симҳо турмушини нимадан ва қандай бошлашни билмай, боши қотди. Шундан сўнг бунда ҳам доно дўсти Дониэл бақор келди. Шанба келиши билан, тушки овқатдан сўнг

Дониэлнинг олдига чопди. Дониэл уни дарҳол танни олмади, янги костюм, оқ кўйлак, галстук, қора амиркон туфли Симҳога одам қиёфасини бериб, башанг қилиб кўрсатарди.

— Мана, азизим Симҳо, бозор қоровуллиги, курак ва супурги кўтариб юришдан батамом қутулдинг, — деди унинг важоҳатини кўрган Дониэл. — Ана энди бўлди қил ҳаммасини, пуллик бўламан, деб ўйловдинг, бўлдинг ҳам. Энди ўтган ишларга салавот...

— Бу ҳаром пуллар менга юқармикан? Сарф қилишгаям кўрқасан киши. Бир умр ишлаб ҳалол пул топиб юрган киши бунақа пулларни сарф қилиш устида унча бош қотирмас экан: ҳаром пул-да, орқа-ўнгига қарамай сарф қиялпман, ишни нимадан бошлашни билмай, каллам ғовлаган.

Дониэл унга тўғри маслаҳат беришни лозим топди:

— Дўстим Симҳо, агар Шаломо бўлмаганда умрингда бунақа пулни кўрмаган бўлардинг. Шундай қилиб, бу пулларни қўлга кирғизишда сен ҳеч қандай жинояткор эмассан, ҳеч кимни ўлдирганинг йўқ, ўғрилик қилганинг ҳам йўқ. Бу пулга ҳеч қандай даъвогар ҳам йўқ. Энди турмушингни йўлга солиб, баҳузур яшайвер. Оқибатини кейин кўрамиз.

— Ўзим ҳам олдинга ана шу — турмушни қайси йўсинда қуриш маслаҳати билан келгандим-да.

— Сенга нима маслаҳат берсам экан? Ишла, иложи борича ўз касбинг бўйича ишла, бошқалар қатори кун кечир.

— Йўқ, азизим Дониэл, бу ерда сен айтганча ишлаш унчалик енгил эмасга ўхшайди. Бирор кимсанинг ёнига тиш доктори бўлиб кирай десам, ҳеч ким кўнмаяпти. Бирор жойда ўзимга тиш кабинети очай десам, унинг ҳам иложи йўқ. Даромадли бирор жой топиш эса ниҳоятда мушкул. Тель-Авивда мен бундай қила олмайман, — деди Симҳо унга.

— Отанг сенга бирор йўл билан ёрдам қилмасмикин дейман? Ахир у Тель-Авивда кўпдан бери яшайди-ку, — деди Дониэл унга.

— Отамни қўявер, ундан фақат ажалнинг уруғини сўрайсан холос. Уни эсласам кўнглим айнийди. Ундан бирор нарса сўрасам бутун оиланинг ўлигини устимга ортиб олади, — деди Симҳо.

— Бўлмаса ўйлаб қўйган бирор муддаонинг бордир? — Дониэл унинг режасини билмоқчи бўлди.

— Борликка бор-а, аммо жуда оғир ва кўп меҳнат талаб қилади, — деди Симҳо.

— Дунёда машаққатсиз ҳеч нарса йўқ.

Симхо Исроилнинг яхши билгани, бу ерда ортиқ қола олмаслигини, қанча бўлсаям «Сохнут» билан орани очик қилиб, тезроқ ватанига, бола-чақаси олдига қайтиб кетиш ниятида эканини айтди.

— Қандай қилиб? — деб сўради Доннэл.

— Ҳамма қарэларимни тўласам бўлди-да... Ё тўсқинлик қилишармикин?

— Аммо «Сохнут» сени осонликча қўйиб юборармикан? Шарт қўйса-чи?

— Қанақа шарт қўйиши мумкин? Қарэларимни тўлагач бу ерда туришни истамасам-чи. У вақтда мени занжирбанд қилиб ҳам ушлаб тура олмайди!

— Сен ҳадеб валақлайверма. Олдимга маслаҳат сўраб келгансан. Шу важдан мен ҳар жиҳатини ўйлаяпман. Фақат бир нарсани унутма: агар сионистлар сени азиз ватанингдан ёлғон-яшиқ гаплар билан жудо қилган эканлар, қўлларидан ҳар қандай ифлос иш келади. Майли, бир уриниб кўр. «Сохнут»дан бошла-чи. Ётиб қолгунча, отиб қол, деганлар. Яна кўрармиз. Аммо пулга эҳтиёт бўл.

Доннэлнинг маслаҳати билан Симхо шундай қилди. Якшанба кунини эрталаб «Сохнут»га — Сарикнинг олдига борди. Аммо бу сафар у Сарикни таний олмай қолди. Симхони шундай қаршиладики, гўё унинг ҳамма илтимосларига ижобий жавоб қайтарадигандек. У билан ўзича саломлашганидан сўнг, ҳатто қўлини олиб қаттиқ сиқиб ҳам қўйди. Лабларида табассум билан унга стул кўрсатди. Дарҳол бир рюмка ичимлик узатгач, сигарет тутди.

Симхо унга раҳмат айтди.

— О, азизим, ниҳоят сизнинг омаднингиз юришди, ҳаммасидан хабарим бор. Бу борада ҳар қанча мақтансангиз ҳам арзийди. Бундан ташқари, кўринишингизда ўзгариш катта. Билсангиз, фақат бизнинг Исроилдагина шунақа: бугун сен гадо, эртага эса миллионер. Аммо бу нарсаларнинг қачон ва қаёқдан келгани билан ҳеч кимнинг сариқ чақалки иши йўқ. Ҳақиқат шуки, киши бойиб, давлатга ортиқча юк бўлишдан қутулган. Амминманки, сиз бу ҳақда онлангизга ёзган чиқарсиз. Исроилда киши узоқ машаққат тортмаслигига ишонтирган бўлсангиз керак. Бурунги ёзган хатларингиздаги нуқсонларингизни улар энди упутишгандир. Энди сиз дарҳол суратга тушиб рангли фотосуратингизни уларга юбортиринг, улар сизнинг ҳозирги аҳволингизни ўз кўзлари билан кўришсин.— Агар Симхони қаттиқ йўтал тутиб қолмаганида Сарик гапини ҳамон давом эттирган бўлар эди. Шошиб қолган Сарик унга дарҳол сув бериб:

— Сизга нима бўлди? — деб сўради.

— Үзим ҳам билмайман, бирданига шундай бўлиб қолди? — деб жавоб қилди Симҳо.

Аммо Симҳо нима ҳодиса бўлганини ўзи яхши билар эди. Шу сабабдан Сариқни чалғитгиси келмади. Муғамбир Сариқнинг қаллоблигидан Симҳонинг жаҳли чиққан эди холос. Оббо, у хумпарнинг одамни қўлга олишга устомонлигини қаранг-а! Унинг гапича, гўё сионистлар пайдан тушмаган одам йўқ эмиш, гўё ҳамма одамлар уларнинг ҳисобида эмиш. Ҳар бир одамнинг босган қадамини ҳисобга олиб юрармишлар...

Сариқнинг Исроилда ҳар қанақа одам миллионер бўлиб кетаверади, деган гапи Симҳонинг қаттиқ ғашига тегди. «Мен шунча вақт тентираб юриб, бир тийинга зор бўлмадимми, ахир? Бас, шундай экан, нега менга давлат ёрдам қўлини чўзмади? Энди эса: ўзимни тузатиб, устбошимни башанг қилиб олганимдан сўнг у мени бошига кўтаряпти! Энди мен давлат учун керак бўлиб қолибман. Хайр, майли, қани эшитаверай-чи,— Симҳо Сариқнинг узундан-узоқ гапларига яна қулоқ сола бошлади.

— Агар даволанишни истасангиз мен сизга яхши бир муътабар америка врачини тавсия қилган бўлар эдим. Биз илтимос қилсак, ортиқча ҳақ талаб этмайди. Дорн-дармон учун аптекаларга югуриб юрмайсиз. Ҳаммасини ўзи топади,— Симҳонинг эътирозига қарамай, Сариқ гапида давом этаверди.— Биз сиз билан ўтган сафар хайрлашаётиб шундоқ деб келишувдик: мен сизга ўйлашга фурсат бераман, сиз менинг чақирғимга ҳозир турасиз... Энди аниқ бир фикр билан келган бўлсангиз керак. Қўлингизда чақирув қоғози ва посилкалар жўнатиш учун тайёр рўйхат бўлса керак, деб ўйлайман. Хўш, гапиринг, жаноб Абрамов, қулоғим сизда.

— Менинг берадиган жавобларим сизга ёқмаса керак, дейман. Ҳозирданоқ айтиб қўя қолай, менда ҳеч қанақа чақирув қоғози йўқ. Фақат «кўк дафтар»даги қарзимни тўлаш учун пулгина бор холос,— оҳиста жавоб қилди Симҳо.

— Қарзларингизни тўлагач, нима қилмоқчисиз?

— Бола-чақам олдига, ватанимга қайтиш учун ҳукуматдан ижозат сўрайман.

Сариқ кула-кула, рюмкага ичимлик қуйиб, Симҳога узатар экан, давом этди:

— Ичкиликдан бошингиз айланиб қолди шекилли дейман? Манавини ичиб ақлни пешлаб олиб, гаплашсак...

— Мен сираям маст эмасман. Рост гапларни гапиряпман. Қарзларимни тўласам, бунинг нимаси ёмон?

— «Сохнут» сизнинг қарзингизни узишингизга муҳтож эмас. Энди тушунгандирсиз? — Сарикъ бирдан қўполликка ўтди.

— У тақдирда, — деб гап бошлади Симҳо, — нега бўлма-са эмигрантларга «кўк дафтар» берасизлар?

— Бу бизнинг ишимиз.

Бу жавобдан Симҳо ҳеч нарса тушунмади.

— Хўш, айтинг-чи, қарз масаласини нима қилай? — сўради Симҳо.

— Мен бир нарсани доим эсда тутишингизни истардим. Бизлар ҳазил кўтармаймиз. Отангизнинг лақиллатгани ҳам етар. Аммо сиз биздан қочиб ҳеч қаёққа кета олмайсиз. Истайсизми, йўқми, барибир, биз учун ишлайсиз. Шунинг учун бизга совет яҳудийлари керак. Кимларни қандай авраб келтиришни биз сизга ўргатамиз. Бизга қари-қартаганг, кампир ва бемор яҳудийларнинг даркори йўқ. Бизга ишчи қўллар, доно кишилар керак. Агар бизни алдасангиз, сизни бирпасда бир бурда нонга зор, қашшоқ қилиб қўямиз. Кўринг: баъзи яҳудийлар ҳали юкларини олишга улгурмасдан, Исроилга тезда етиб келиш учун кўп қариндош-уруғларига, ёр-биродарларига хат ёзиб улгурдилар. Айрим кишилар эса бутунлай нотаниш кишиларга ҳам чақирув қоғози юбордилар. Ана шуларни асл исроиллик яҳудийлар деса бўлади. Сизни-чи? Исроил тупроғида бойиб улгурмасингизданоқ муқаддас яҳудий ватанини тарк этиб қочиш пайига тушмоқчисиз. Бу ишингиз турган-битгани гуноҳ.

Сарикънинг афт-башараси Симҳога энди аён бўла бошлади. Ундан қутулиш осонга ўхшамай қолди. Сарикъ уни гадоё қилмоқчи-я. Симҳо Исроилга келган кунлардаёқ шу ҳолга тушмаганмиди? Энди ундай бўлишдан худо асрасин! Ахир қашшоқликдан қутулиш учун пули йўқ эди-да. Энди-чи? Пули бўлсаям бу уқубатли мамлакатдан бемалол жўнаб кетиш учун нажот йўли йўқ.

Ана шуларни ўйлаб-ўйлаб, ўзи учун тиш кабинети очиб, бир ишлаб кўрмоқчи бўлди.

Сарикъ-чи? Ундан қандай қутулади? Унга нима баҳона қилса экан? Ахир у Совет Иттифоқидаги яҳудийларни авраб, олиб келасан деб турибди-ку. Симҳонинг калласи говлади.

— Хўш, қандай қарорга келдингиз? — сўради бир оздан кейин Сарикъ.

— Илтимос қиламан, мени шоширманг. Аввал турмушимни тузатиб олай, кейин сизга қандай ёрдам бериш устида ўйлайман, — деди Симҳо.

Аммо Сарикъ унинг гапига бир оз тузатиш киргизмоқчи бўлди:

— Жаноб Абрамов, илтмосингизга қарши эмасман, лекин билиб қўйинг, биз сизнинг ёрдамингизга муҳтож эмасмиз. Аммо сиз ўз жонажон Исроилингиз учун ишлашни назарингиздан қочирманг. Буни ўйлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ, бундай муҳим ишни кечиктиришнинг ҳам ҳожати йўқ. Сизга муваффақият тилайман, тезлик билан кўришгунча.

* * *

Дониэл Симҳонинг муваффақиятидан, Сарикқа гап берганидан ватанфурушлиқдан кўра, тиш кабинети очиб иш кўриш ниятидан хурсанд бўлди.

У дўсти Дониэл билан шаҳар марказини бир айланиб, сотиладиган тайёр тиш кабинети қидиришга тушди. Бутун шаҳарни айланиб, устки ва ички қурилиши гўзал ва янги замонавий асбоб-ускуналар билан жиҳозланган, тиш докторига хос асбоблар билан таъминланган, соғлом ва оғриқ тишлар плакатлари осиглиқ, озода бир кабинет топишди. Астойдил ёрдамлашгани учун Симҳо Дониэлга миннатдорчилик изҳор қилди.

Энди бутун гап бу кабинетни сотиб олиш шартшаронглари устида қолди. Аммо эҳтиёткор Дониэл кабинет эгасига ётиги билан секин савол ташлади:

— Агар бемалол бўлса айтсангиз, кабинетингизни нега сотмоқчисиз?

Кабинет эгаси, бу ерда ҳеч қандай сир йўқлигини, Тель-Авивдан катта бир уй сотиб олганини, у ерда бундан ҳам яхши тиш кабинети очганини сўзлаб берди.

— Шошадиган жойим йўқ, бир ёққа ошиғич кетаётганим ҳам йўқ. Савдосига келишсак, калитини бериб, этакни қоқиб чиқиб кетавераман.

Хуллас, Симҳо ҳамма ҳужжатларини расмийлаштириб кабинетни олди. Кушойиш бошланди. Дониэл Симҳони янги кабинет билан муборакбод қилди.

Шу-шу Симҳо кабинет орқасидаги хонада тунаб ишлаб юрди.

* * *

Даволанувчилар бир неча кунгача Симҳодан эски хўжайинни сўраб-суриштирдилар, Симҳонинг минг уриниб ўзини яхши доктор қилиб кўрсатишига қарамай, барибир, унда даволанишга юраклари бетламасди. Лекин Симҳо хафа бўлмади, ишдан кўнгли ҳам совумади, янги жойда доним шунақа бўлади, деб ўзини овутиб юрди. Миждозлар орттиришга ҳаракат қилди. Аммо унда даволанган касаллар тез орада унинг маҳоратига қойил қолдилар, унинг шуҳрати тезда

атрофга ёйилди. Энди иш қайнай бошлади, фақат улгуриб ишлашгина қолди. Аммо Симҳонинг бу ишларидан нима учундир кўнгли тўқ эмас, шунинг учун хотини ва ҳато она-сига ҳам бу ҳақда ҳеч қандай хабар бермади. Унда шубҳа устига шубҳа туғилаверди. У деярли ҳар куни фалончи бой синиб, ўзини осибди, бошқа бирининг мол-дунёсини ўғрилар ўмариб, ўзини ўлдириб кетибдилар, бири савдода синиб, мол дунёси «ким ошади» га тушибди, деган хабарларни эшитар эди.

Шуларга қарамай, мижозлари тез-тез келиб туришар, Симҳо хурсанд эди. Лекин европа яҳудийларидан битта ҳам мижоз орттирмагани галати эди. Бир куни шундай ҳодиса бўлди: икки маст ўспирин кабинет витринаси олдига келиб қўлида ҳасса билан ойнани тақиллатиб, плакатдаги бир оғриқ тишга ишора қилди:

— Ҳой бухоролик, анави тишни сотасанми?

Бошқа бири эса тилини чиқариб:

— Бу одам тиш сотмайди, тишингни суғуриб олади,— деб хохолаб кулди.

Симҳо уларга парво қилмай, пардаларни тушириб қўйди. Мастлар дарғазаб бўлиб, кабинет ичига бостириб кирдилар.

— Нега бизнинг саволимизга жавоб қилмай, пардаларни туширтириб қўйдинг? — дейишди улар.— Европа яҳудийлари одаммас деганингни бу?

Симҳо улардан тўполон қилиб ишлашга ҳалақит бермасликларини илтимос қилди. Аммо мастлардан бири тўполон кўтариб, Симҳони стул билан урмоқчи бўлган эди, мижозлардан бири унинг ёқасидан ушлаб кўчага улоқтириб ташлади. Ғавғо бўлиб, кўчага одамлар йиғилди. Аммо нима гаплигидан ҳеч кимнинг хабари йўқ эди.

Симҳонинг бахтига бу жанжал тинчлик билан тугади-ю унинг қалбидан из қолдирди, кечаси билан ухлай олмади. «Бунақа тўполон ва машмашалар ҳадеб такрорланаверса, оқибати нима бўлади?» — Симҳо шуларни ўйлаб юраги сиқила бошлади. Ишқилиб, бошқа касбдошлар сингари «синиб-нетиб» қолмайин-да!»

Гоҳо у ишдан бўш маҳалларда кўча айланар, ҳеч жойда тошкентлик касбдошларини учрата бўлмай ҳайрон бўлар, ишқилиб, битта-яримта касбдош яҳудийлар ишига ҳасад қилиб қолмаса гўрга эди, деб ўйлар эди. Ўйлайвериб сиқилиб кетгач, устидан кўрпасини улоқтириб ташлаб: «Ана шундай, биродар Симҳо, энди сен жаноб Абромовга айландинг. Ажойиб кабинет хўжасан, ҳар куни мўл-кўл пул топасан-у, лекин рангинг чиқмайди. Нега ундай? Бу ютуқми? Ё. . . Йўқ, йўқ. Бу ютуқ эмас, турган-битгани даҳ-

шат, ваҳима, ҳай-ҳай, шундайҳамёнингга оқиб тушаётган пуллар ғурбат бошлаб келмасаэди? Шу ҳам лаззат бўлдими-ю? Яхшиям қарз туфайли «Сохнут» билан жиққамушт бўлмадим. Сарик мени қашшоққа айлантирармиш-а! Ҳаммасиям қуриб кетсин!..

Эртасига иш қайнагач, бу беҳуда ўйлардан у бир оз енгил тортгандек бўлди. Шунда отасининг: «Бу ерда касбингга яраша иш топа олмадсан, дейман. Европа яҳудийлари ўзини камситиб сенда даволаинмайди. Яхшиси, ўзинг бирор шерик топ, шеригинг ҳар ҳафта жума куни сен билан ҳисоб-китоб қилади, яшамоқ учун сенда пул бўлади», деган гапини эслаб кетди.

Аммо Симҳонинг маҳорати ва тиш даволашдаги усталиги, отасининг гапларига зид равишда тиш даволатувчиларни жалб қилмай қўймади. Симҳо пул орқасидан қувмаганлиги учун қуйи ва ўрта табақа европа яҳудийлари ўртасида ҳам меҳр-муҳаббатга сазовор бўлди. Ҳатто камбағал араблар ҳам тишларини унга қаратадиган бўлдилар, чунки у даволагани учун «фалон сўм» берасан, деб оёқ тираб олмас, беморлар нимаики берсалар, рози бўлиб олаверар эди. Уларнинг қилган дуолари Симҳо учун катта мартаба эди. Унинг кабинети ёрдамга муҳтож барча учун очиқ эди.

Симҳо бўш маҳалларида ерлик халқлар билан суҳбатлашар, дўстлашар, Исроилда осойишта ҳаёт кунлари қачон келишини орзу қилишар, араб дўстлар учун қайғуришар эди.

У шу йўсин ўзига йўл очиб олгач, энди Ватанга қайтиш орзуси билан яшай бошлаган эди.

* * *

Халқ ичида уруш ваҳимаси, нарх-наволарининг ошиши, ишсизлар сонининг тобора ортиб бориши, халқнинг турли табақалари ўртасидаги забастовка ва иш ташлашлар сионистларни ва Исроилнинг урушқоқ раҳбарларини анча ташвишга солиб қўйди. Халқнинг бу тўлқинини қандай тўхтатса бўлади? Уруш ғояларининг таъсирини улар ўртасида қандай авж олдирса бўлади? Халқ манфаатларидан бутунлай ажралиб қолган сотқин ҳукуматнинг кун тартибида кўндаланг турган масалалар шундай эди.

Катта шаҳарларда, айниқса, Тель-Авив ва Қуддус кўчаларида танклар бемалол гулдурос солиб қатнаб қолди. Шаҳарнинг бир чеккасидан иккинчи чеккасига тиштирноғигача қуролланган ҳарбийларни машиналарда ўзгача тезликда ташимоқдалар. Ҳарбий самолётлар осмонни тўлдириб гулдурос солиб айланиб қолди. Елкаларига автомат осган пиёда аскарлар Тель-Авив ва Қуддус кўчаларидан саф тортибўтмоқда. Тель-Авивдаги банкирлар кўчаси —

Ротшел, Баулевард ва Дизенгофда — ҳашаматли савдотик марказларида пиёда аскарлар жуда серқатнов бўлиб қолди. Қуддусда шаҳарнинг шимол-ғарбига олиб борадиган серқатнов — Ёфо деган катта кўчасида аскарларнинг ваҳимаси жуда авжига чиқди. Пиёда эрқаклар кетидан пиёда аёл аскарлар саф тортиб ўтарди. Халқ ҳаво ва ердаги ваҳималардан ҳукуматнинг арабларга қарши янги урушга тайёргарлик кўраётганини пайқагандек эди.

Шу жазавалар устига сионист газеталари Исроилнинг ва умуман яҳудийларнинг душмани ҳисобланган Совет Иттифоқи ҳақида ҳар хил сафсаталар тарқатарди. Газеталардаги хабарлардан ташқари, Симҳо ашаддий сионистлардан араблар ва қора яҳудийлар ҳақида ҳам жуда кўп бемаъни уйдирмаларни эшитарди.

Ўтакетган бир сионист Симҳога шундай деди:

— Худо ўз иродасини самода юргизади, сионизм эса ерда. Сиз бухор яҳудийлари Исроилда қора африка яҳудийларидан шубҳасиз бир поғона юқори турасизлар. Улар сизларга қараганда анча нодон, эслари паст. Аммо Исроил ҳозирча Америка эмас. Улар ҳозирча оғир қора ишларда бизга чакки ёрдамлашяптилар. Араблар ҳақида фикримиз бутунлай бошқача. Улар бизнинг азалги душманларимиздир. Араблар билан бизга ер юзи торлик қилиб қолди. Ё биз, ё улар...

Аммо компартия раҳбарлигида ишчилар синфи ва прогрессив кишилар сионистларнинг бу бўҳтон гапларига жавобан: «Йўқ! Совет Иттифоқи тинчлик тарафдори! Совет Иттифоқи яҳудий ва араб халқларининг дўстлиги учун курашади! Битсин, империализмнинг малайи — сионизм!» дедилар.

Меҳнаткаш халқ сионистлардан қўрқмасдан қўлларида шиор, плакатлар кўтариб кўча ва майдонларни тўлдириб: «Битсин уруш! Араб халқларига қарши империализм билан бирликда эмас, империализмга қарши араб халқлари билан бирликда!» деган талаблар билан чиқмоқдалар. Қуддус «шариф»да мазлум сефардлар кўчаларда, «Байтул муқаддас»да, пайғамбарлар сағаналари ёнида одамларга варақалар тарқатдилар. Уларда шундай деб ёзилган эди: «Ишсизлик жонга тегди. Полициянинг калтаги жонимиздан ўтиб кетди, кун ора турмага қамалиш адоий тамом қилди, тенгсизлик эт-суякдан ўтди!»

Ашдол шаҳрида грузиялик забастовкачи яҳудийлар қурган баррикадалар тобора кўпайди. Баррикада! Бу алданган одамларнинг хўрланганликка қарши бор овози билан қилган оммавий порозилигидир.

Сионистлар ўз ақидалари билан Исроилда ўткир синфий қарама-қаршиликлар ва ўтакетган ирқчиликка асосланган давлат яратганликларини ҳеч тан олгилари келмас эди. Бу ирқчилик бошқа халқларга нисбатан даҳшатли нафратдагина, агрессорлик, арабларга нисбатан ваҳшиёна зулмдагина ифодаланмасдан, балки Исроил қўшинларининг ўз халқларига нисбатан ҳам қилаётган ёвузликларида ҳам ифодаланади. Халқнинг норозилигига йўл бермаслик ва уларнинг диққатини сиёсий ҳуқуқлар талабидан чалғитмоқ учун, Исроил амалдорлари араб қишлоқларига ўт қўйиб, ер билан яксон қилмоқдалар. Қишлоқ аҳолисини эса мамлакатдан суриб чиқармоқдалар. Аммо воқеаларнинг ривожини, ватанпарварлик алангаси борган сари кенг ёйилмоқда.

Дарғазаб терговчи уч кундан бери Симҳодан бирор маънили гап ола билмаяпти. Аммо бу сафар у сўроқда ботирлик қилиш учун қитдек ичиб ҳам олди. У Симҳога маймунга ўхшаш башараси ва беҳаё кўзлари билан тик қараб туриб сўради:

— Ҳамёнингда пулинг тўла эди. Ишинг бўлса бемалол юряпти. Нонингни топиб юрибсан. Нега энди бу ялангоёқлар билан бирга кўчага чиқиб, «Битсин уруш!» деб қичқирдинг, нега бизнинг ёвуз душманимиз — арабларга қўшилдинг

Симҳо мазлум халқларнинг қўлларида плакат, шиорлар кўтариб ҳамжиҳатлик билан кўчага чиққанларини ўз кўзи билан биринчи кўриши эди. Турли миллат халқ вакиллари-нинг саф тортиб кўчаларни тўлдириб, қилган намоёнчилигини биринчи кўрди. У забастовка қилганлар орасида тошкентлик табишлари — врачлар, ўқитувчилар, касиблар ва хизматчиларнинг ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилиб, адолатсиз хунрезлик урушини тўхтатишни, иш талаб қилиб баланд овоз билан саф тортиб бораётганларини кўрди. У алданиб ҳуқуқсиз қолган бўлса-да, отаси каби бир четга чиқиб тура олмади. У ўзини қалин забастовкачилар ичига урди. Шаҳдам қадам ташлаб, халқ талабини қўллаб-қувватлади. Полиция халқни тирқиратиб қувлаганида Симҳо ушланиб полицияхонага келтирилди. Бу терговчи — зolim сионист экан.

Симҳо ҳеч нарсадан тортирмай араблар билан бир сафда қадам ташлаб, уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилган эди.

— Қачонгача оғзингга сув олиб индамай турасан? — деди терговчи жаҳлдан бўзариб.

— Сиз менга жавоб қайтариб бўлмайдиган савол бердингиз. Мен галаёнчи эмасман. «Сохнут»дан алданган, онламдан, меҳрибон онамдан маҳрум бўлган қашшоқ бир одамман.

Симҳо ўз жавобини шундай бошловди, терговчи худди

бирова қитиқлагандай қотиб-қотиб кулди:

— Қашшоқ эмиш-а! Кимда шунча пул бор, аҳмоқ. Ё ўғирлаганмидинг? Тиш кабинети кимники?

— Мен пулларни қарз бадалига «Сохнут»га тўлашим керак, шундай ҳам ярим юкимдан айрилдим.

— Қандай қилиб? Қанақа юкдан?

Симҳо бу саволга жавоб қилмади. Очиги, айтишга уялди. У Тошкентда отасининг маслаҳати билан бир иш қилди-ю, аммо йўлда ишлар чаппасига айланди. У Тошкент ва Бухорода гадой сингари ҳовлима-ҳовли юриб қимматбаҳо чинни идишлар, хитой, қинд вазалари, жонон чиннилар, турли асрларда ясалган биллур идишлар сотиб олганди. Уларни жуда авайлаб жойласа-да, узоқ йўлда барча идишлар бир-бирига урилиб чил-парчин синибди.

Узоқ қилинган қисти-бастлардан кейин Симҳо саволларга жавоб қила бошлади. У ҳамма нарсани: ўз ватанида илҳом билан ишлайдиган ҳунари билан Исроилдаги ҳаётини тарози палласига қўйди. У одам сифатида ўзини бор бўйича кўрсатмоқчи бўлди. Охирида ҳеч нарсага айланиб қолди. Исроилда у на маънавий ва на руҳий ҳаётга эга эди.

— Мен фақат емоқ ва ухламоқ учун яратилган ҳайвон эмасман, одамман. Мен тинч ишлашим, ўз ишимдан роҳатланишим керак. Эртасига яна завқланиб ишламоғим учун бугунги ишимдан мамнун бўлишим керак. Халқ рози бўлиши учун, менинг фойдали ишимга раҳмат айтиши учун ишлашим керак. Мен Совет Иттифоқида шундай яшардим, — унинг биринчи жавоби шундай бўлди.

Терговчи ҳеч нарса ёзмас, худди еб қўядигандай бўлиб, Симҳога тикилиб ўтирарди. Симҳонинг шубҳаси тўғри чиқди. Бу ҳайвон шундай қаттиқ бўкирдикки, Симҳонинг қулоғи битиб қолаёзди.

Шунда Симҳо ҳаётида биринчи дафъа уларда на раҳм-шафқат ва на қалб борлигини кўрди. У бошқа ҳуқуқсиз кишилар қатори кўчага чиқиб, сионистларнинг агрессив урушига қарши ўз норозилик овозини барала намойиш қилган, бошқа айби йўқ эди.

«Сохнут» бошлиғи кириб келиши билан сўроқ тўхтатилди. Терговчи пулни Симҳога қайтариб берди. Уни озод қилдилар. «Сохнут» одами унга, «эртага эрталаб мен билан учрашинг», деди.

V

«Сохнут» нақадар даҳшатли муассаса... Уни тилга олган кишининг тили ҳам айланмай қолади. Симҳо эрталаб ўзининг қора паспортини олиб, «Сохнут»га келди.

Уни ўша жингалак соч, сариқ ва тили дудуқ киши кутиб

олди. Агар у кеча терговчи олдида Симҳога расмий ва амрона оҳангда, «эртага менинг олдимга кел» деб муомала қилган бўлса, бугун у таниб бўлмас даражада эди. Симҳони мулойимгина қаршилаб, юмшоқ курсига ўтиришга таклиф этди ва унинг ишлари ҳақида сўраб-суриштиришга киришди. Аммо Симҳонинг забастовкага қатнашганлиги ҳақида оғиз ҳам очмади. Аксинча, ҳуснини бузиб турган соқолини қирдиртиргани учун Симҳони қутлади. Америкада соқолини қирдириб юрган раввин ҳурмат-иззатда эканлиги тўғрисида бир мисол келтирди. Исроилда ҳам айрим раввинлар соқолларини қирдириб юрадilar. Соқол қўйиб юриш ҳозирги вақтда жентльменларга ярашмай қолди, деди.

«Сизлар америкаликлардан диннинг шу замонасозлаштирилган томонларинигина қабул қилдингларми? Қурол-яроғ-чи? Самолётлар-чи? Бу қуроллар кимларники ўзи? Ҳеди ва Шаломо каби солдат ва офицерларига кимлар таълим берапти? Исроил кимларнинг доллари эвазига жанг қиляпти?» деди Симҳо ичида.

— «Сохнут»нинг сизни нега қамоқдан қутқазиб қолганидан ва сизни мен нега чақиртирганимдан хабарингиз борми? — деб сўради Сарик.

— Негалигидан хабарим йўқ, аммо мен бир ҳафтадан бери ҳузурингизга келиб, сиз билан ҳисоб-китоб қилмоқчи бўлиб юрувдим, — деди Симҳо.

— Ҳисоб-китоб қилиш учун нега бир ҳафтадан бери вақт топа олмадингиз?

— Шунақа бўлиб қолди-да.

— Ундай эмас. Сиз тортиниб ўтирмай, тўғрисини гапираверинг. Сиз, Исроилдаги вазиятни тушунмай, бир тўда ғалаёнчиларга қўшилиб, полиция қўлига тушиб қолгансиз. Яхшиямки биз хун тўлаб сизни қутқазиб олдик. Акс ҳолда, қамоқхонада чириб кетардингиз.

Симҳо бу тухматга рози бўлмади. Чунки ҳисоб-китоб қилиш учун «Сохнут»га келаётганида кўчада умумхалқ забастовкасининг устидан чиқиб қолган эди. Шу вайдан у тасодифий равишда эмас, балки онгли равишда забастовкага қўшилиб кетганди. Полиция ёлғиз унинг ўзинигина қўлга олмаган, қўлга олинганлар анчагина эди. Сарикнинг хун тўғрисидаги гапи уни ташвишга солиб қўйди. «Бу ҳам қора паспортга ёзилса керак...»

— Бундан беш кун аввал, забастовкага қатнашгунга қадар қаерда эдингиз?

— Эсимда йўқ.

— Қуддусга қачон ва ким билан бордингиз? Нега Совет Армияси солдатларига қўйилган ёдгорлик ҳайкалини зиёрат

қилдингиз?

— Бу ҳам жиноят ҳисобланадими?

— Саволни мен беряпман! — деди Сарик жаҳл билан, — шунақа воқеа бўлганми?

— Ахир у ёққа Тель-Авивдан ўнлаб автобусда одам борган. У ерга мен «Исроил» — СССР» дўстлик ташкилотидан, Аккара, Ҳайфа, Назарет ва бошқа шаҳарлардан жуда кўп одамлар борганини кўрдим. Автобуслар тирбанд бўлиб кетган эди.

— Сиз олдинроқ ёзилган бўлсангиз керак. Исроилга қарши ҳаракат ташкилотига қанча пул инъом қилдингиз?

— Мен фақат ёзилган эдим, аммо мендан бир лира ҳам олмадилар. Нега бу ҳаракатни, Исроилга қарши, деб ўйлайсиз? Аксинча, у Исроил билан СССРни яқинлаштиради-ку.

— Бизга бунақа яқинлашувнинг ҳеч кераги йўқ! Ана шу сабабдан ҳам сиз панжара ортига тушиб қолгансиз. Шунда биз сизга ачиндик. Сиз Исроил учун ҳали кўп фойда келтирадиган одамсиз. Биз сиз учун хун тўлаб, сизни кўп гуноҳларингиздан халос этдик.

Сарик Симҳонинг ўз саволларига жавоб қилмаётганини, забастовкачилар ҳақида, Совет Армияси солдатларига қўйилган ёдгорликка зиёратга боргани ва полиция қўлига тушиб қолгани ҳақида гапирган гапларига қўшилмаётганини пайқаб, бунинг учун ортиқча вақт сарфлашнинг ҳожати йўқлигини билиб, асосий мақсад устида гап юритди.

— Яхши, бўлмаса, бу гапларни қўя турайлик. Биз билан ишлаш тўғрисида ўйлаб кўришингиз учун ўтган сафар мен сизга муҳлат берувдим. Хўш, ўйлаб кўрдингизми?

— Йўқ.

— Нега?

— Қисматимни бировга юклаб қўйишни истамадим. Табаррук ерда гуноҳга ботмоқчи эмасман, — Симҳо чап бермоқчи бўлди.

— Ҳозир бизда сиздан тинч ва осойишта одам йўқ. Тиш кабинетингиз олий даражада. Ҳар кун деярли ҳамёнингизга пул тушиб турибди. Ҳали орадан кўп ўтмай ўз клиникангизни ҳам очиб оласиз. Ўшанда сиз Тошкентга чақирув қоғози юбориш у ёқда турсин «мени чақириб олинг», деб сизга Тошкентдан хатлар қордек ёғилаверади. Исроил давлатининг мақсади ҳам шу. Бинобарин, Исроилда яшовчи ҳар бир яҳудий Совет Иттифоқидан бу ерга кўпроқ яҳудийни авраб келтиришдилар.

Аммо Симҳо Сарикнинг гапларига парво қилмай, ўз талабини кўндаланг қўяверди.

— Пулингизни олиб мени тинч қўйинг, қарзимдан қутулиб бўйинтуруқсиз юрай.

Аммо Сарик ҳамон ўз гапини гапирар эди:

— Ҳар бир эмигрантнинг баҳоси — икки юз лир. Бу пул давлат хазинасидан берилмайди. Совет Иттифоқидан келадиган муҳожир яҳудийлар учун «Сохнут» хусусий бойларнинг иона пулидан тўлайди. Шу сабабдан, бошқа яҳудийнинг ҳисобидан Исроилга учинчи яҳудийни чорлаб келтирган яҳудийни ҳақиқий сионист, деса бўлади.

Симҳо икки ашкеназни: Дониэл Дорман билан бу Сарикни кўз олдига келтирди. Улар ўртасида ҳеч ўхшашлик йўқ эди. Одамгарчилик нуқтаи назаридан ҳам улар ўртасида ер билан осмонча фарқ бор эди.

Дониэлда одамга меҳр-муҳаббат, самимият, ажойиб сифатлар нақадар кўп бўлса, бу лаънати Сарикда бу сифатлардан заррача ҳам асар йўқ эди.

Сарик Симҳонинг ичида нималар ғалаён қилаётганини билмоқчи бўлди. Шу сабабдан ундан сўради:

— Сизнингча, биздаги ҳамма нарсалар ёмонми-а?

— Кап-катта одамсиз. Мени гўдак қилманг. Мен тўғримда ёмон фикрга бориб беҳуда қиласиз. Исроилда жуда яхши ишлар қилиняпти. Қуддусдаги турли тиллар институти ўз илмий ишлари билан дунё миқёсида тан олинганлиги чакки ишми? Ҳар йили бу ерда ўтказилиб турадиган «китоб ҳафта»ликларини айтмайсизми? Сўнг ўтказилган «китоб ҳафта»лигида қирқ уч мамлакат қатнашгани мароқли эмасми? Исроилда шундай доно кишилар борки, улар билан бутун дунё олдида мақтанса арзийди. Шу одамлардан уруш манфаатлари учун эмас, балки тинчлик, халқ манфаатлари йўлида фойдаланилса эди... Исроилда иш ҳақининг баландлигини сир тутиб бўлмайди. Аммо ҳаддан ташқари солиқлар ва қимматчилик шу баланд иш ҳақини ялаб-ютиб юборади. Агар давлат уруш харажатлари учун солиқни неча процент оширган бўлса, савдогарлар билан корчалонлар эса ўз даромадларини бир неча баробар ошириб юбормоқдалар. Ана шулар ҳаммаси халқ ҳамёнига зарба бермайдими? Шаҳарларнинг ўсишига бир назар солинг-а... Яна ҳамма жойда қурилиш ишлари қайнамоқда. Янги уйлар худди ёмғирдан сўнгги қўзиқориндек пайдо бўлмоқда. Бу уйларда кимлар яшаяпти дейсиз? Мен сизга ўргатмай қўя қолай. Бу ерларда бойлар, пулдорлар роҳатда яшамоқда. Камбағаллар шаҳар четларида ертўла ва баракларда... Исроилдаги ҳаёт баайни жаннату лекин пишиб-нетиб ётган нарсаларга қўл теккизиб бўлмайди. Меваси худди заҳар. Магазинлар молларнинг кўплигидан ёрилай

дейди. Позорларини айтмайсизми! Бу ерда йўқ нарса йўқ.

Симҳо Сарикнинг ён бермаётганини билиб, майли бўлмаса баҳслашганилик деб Исроилда бўлаётган ҳодисаларни анализ қилиш учун ўзининг ақли ва маълумоти етиб ортишини ҳам уқдириб қўйди уга. Агар Исроилда унинг олий маълумотли дипломини тан олмай бир неча вақт уни бозор фарроши қилиб қўйган бўлсалар, демак бу, унинг ҳеч нарсага ақли етмайди, деган гап эмас.

Сарик Симҳонинг дарғазаб эканлигини кўрди. Ҳатто у «Сохнут»га ишлашдан кўра турмада қамалиб ётишга ҳам рози. Шундан сўнг Сарик, майли, нима деса, деяверсин деб, ҳар эҳтимолга қарши, гапларини яширин равишда магнитофонга ёзиб олди.

— Хўп, мен ҳам рози. Нимани баҳслашамиз?

Симҳо аҳмоқ эмасди. Ичидан ҳеч нарса тўқимади. Имкони борича Исроил матбуотига мурожаат қилиб, уни ҳаётдаги мавжуд мисоллар билан тўлдириб борди. У Сарикни Исроилда рус тилида чиқадиган «Наша страна» деган газетага алоҳида эътибор беришини илтимос қилди. Бу газетада аксари шундай гаплар ёзилган эди: «Олим¹ иш ахтариб шаҳарлар, мамлакат бўйлаб изғийди (чўнтагидан эса шамол ўтиб туради). Бу йўлда қанча хўрликларга дуч келади. Иш топганлари эса, эртага уни қўлдан беришдан қўрқиб, игнанинг устида ўтиргандек бўлади... Алия² хатарли! Исроил айри миниб олган шох синиш олдиди. Алия — бу фронт, ҳарбий фронтдан ҳам муҳимроқ фронт».

— Ишсиз тентираб юрганлардан қутулмоқ учун биржа ишчига талаб йўқ жойларга ҳам ёлғон адреслар бераверганидан хабарингиз борми? Мен ўзим ҳам бир неча марта алдандим. Йўлланмани олишим билан ишга чопдим. Аммо беҳуда. Ё у ерга ишчи талаб қилинмаган ёки хўжайин бошқа ишчи ёллаган бўлади. Ўзим ҳам шундай алданган эмигрантлардан бириман. Шундай бўлгач, Исроилни яна нега алданганлар ҳисобига тўлдиравериш керак экан? Ҳолбуки одамлар бу ердан ура қочмоқдалар,— деди Симҳо.

Сарик «Сен найрангбоз эмас, сиёсатчи-газетчи экансан», деб ғалати кулиб:

— Сизнингча, бу нарсаларни тушунмайди, деб ўйлайсизми бизни? — деди.— Биз Совет Иттифоқидаги ҳамма билимдонларингиздан ҳам бу нарсаларни яхшироқ тушунамиз. Шуни била туриб, советдан келган барча яҳудийларни Исроил ғалвиридан ўтказишимиз лозим. Агар у ҳақиқий

¹ О л и м — эмигрант.

² А л и я — эмиграция.

яхудий бўлса очлик, уруш қирғинни, ишсизликка қарамасдан келгуси «Буюк Исроил» учун янги-янги ерлар забт этишда бизга ёрдамлашгани қолади. Агар у юраксиз, қўрқоқ бўлса, Совет Иттифоқидан бошқа, хоҳлаган томонга жўнаб кетаверсин — йўл очиқ, яҳудийларнинг софлиги учун биз сионистлар яҳудий халқи олдида жавобгармиз.

— «Соф яҳудий!» Бу сўзнинг жараанглашини қаранг-а! Қизиқ, Исроилнинг ўзида соф яҳудийлар кўп дейсизми? Араб қизларига уйланган ёки яҳудий қизлардан арабларга текканлар озми? Айтишларича, яқинда кнесетда (Парламентда) руҳонийлар, кўп яҳудий қизлари арабларга тегиб кетмоқда, ҳукумат бунга қарши ҳеч қандай кураш олиб бормаётир, деб айюҳаннос солдилар-ку. Икки ёш қалбнинг муҳаббатига тўғаноқ солиб бўладими, ахир!.. Яҳудий қизларнинг бу хилда намойишкорона ҳаракатлари учун ким жавобгар? Ҳеч ким! Сўнгра, муҳаббат бобидаги бахтга ҳеч кимса монe бўла олмайди.

Симҳо Сарикқа тик боқиб туриб ўзининг москвалик дўсти — Борис Яковлевич Шоферштейнни ва унинг хотини Цяляни хотирлади. Шундай, унинг ҳам тили бир оз чучук эди. Ҳар сафар Қрим ёки Кавказ сафаридан — курортдан қайтишида Москвада дўстиникида тўхтар, Симҳо уни таҳқирланган яҳудий, деб ҳис этмас, у ҳам ўзини ҳоким ашкеназ деб билмас эди. Шу билан бирга, бир-бирлари билан худди ака-укадек муносабатда эдилар. Ўзбекистон офтобидан баҳраманд бўлиш учун Борис Яковлевич ҳам бола-чақаси билан Тошкентга келар, Симҳоникига тушар эди. Улар қалин дўст эдилар. Бу ерда бўлса Сарик Симҳога худди бир ташландиқ нарсасидек қараяпти. Ана шу хилдаги муносабат Симҳони Сарикқа савол ташлашга мажбур қилди:

— Иккимиз ҳам яҳудиймиз. Нега сиз, ашкеназ сифатида шундай мансаб эгаллаб мени эзишингиз, мен эсам врач, бухор яҳудий бўла туриб шундай эзилишим керак-а? Ҳаётдаги мантиқ, инсонгарчилик, барча яҳудийлар оғанини деб жар солишлар қани?

— Булар ҳаммаси коммунист мафкурачиларнинг сафсаталари. Беш бармоқ баравар эмас. Жамиятда одамларни доим бир-биридан фарқ қилиш керак.

Сарикнинг бунақа аҳмоқона жавобидан сўнг Симҳо бош чайқаб, қўл силтади. Симҳо бош чайқаганида юзида андек жилмайиш пайдо бўлганини Сарик пайқади. Улар жиддий гаплашганларидагина шундай ҳолат юз берарди.

— Бизнинг гапларимизда куладиган ери йўқ-ку.

Симҳо бу сафар жиддий кулиб, Сарикдан «Наша страна» газетасига кўз югуртириб, бош министрнинг Италия газетаси мухобирни билан қилган суҳбатини ўқиб чиқишни илтимос қилди.

Албатта Симҳо кулишининг сабабини айтмагунча Сарик ҳам ундан кўзини узмай тураверди. Симҳо жавоб қилди:

— Аввало, қизиғи шундаки, газета мамлакат бош министри ҳақидаги мақолани газетанинг еттинчи саҳифасида босиб чиқарибди. Унинг сурати остида «EXPRESS DELIU EPY» («ошғич равишда етказиб берилади») деган эълонни қора рамка ичига олиб босибди. Бунда сўз кир ювиш ва тикиш «SINGER» (ЗИНГЕР) машиналари устида боради. Иккинчи қизиқ жойи шуки, бош министр ғайридин аёл экан. Шунга қарамасдан, бутун туриш-турмуши билан диндор мамлакатга раҳбарлик қилади. Қани, мантиқ! Голда Меирнинг ўзи тан олишча, у Йўм-кипурда умрида атиги бир мартагина, у ҳам Москва синагогида ибодат қилган, холос. Инсоний виждонини бутунлай йўқотган бу аёл мухбир хотинга шундай дейди: «Менинг кўнглим тошдан ҳам қаттиқ. Аммо шундай бўлса-да, бир маротаба ибодат қилган эдим. Эй, худойим, келаси йил бўлмаса ҳам, бир неча йилдан кейин амалга ошир...» Ушанда у нимани орзу қилган эди? У ўша вақтда ўзининг малъун ниятини очиқ айтмаган эди. Аслида эса бундай эди: Исроилнинг Москвадаги элчиси бўлган Голда Меир ибодат қилш ниқоби остида Йўм-кипурга — синагогга бир талай дуонома, диний ва сионистлар адабиётини келтирган эди. Уларни улашиб бериб: «Булар Исроилдан тухфа» деган эди. Албатта, ватанпарварлар унинг бу ишига индамай тура олмаганлар, ўз норозилиklarини изҳор қилганлар. Орадан кўп ўтмай Голда Совет Иттифоқидан шармандаларча ҳайдаб чиқарилган. Унинг орзуси Исроилдан қочаётган эмигрантлар ҳисобига, уни совет яҳудийлари билан тўлдириш эди.

— Яна нималар дейсиз, жаноб Абромов?

— Яқинда мен «Исроил шоирлари» деган китобни ўқиб қолдим. Бу китоб 1963 йили Москвада нашр этилган бўлса-да, уни ҳозирга довур Исроилда бажонидил ўқишади.

— Биз бу ташвиқий китоб билан яхши танишмиз. Унинг ичида нима яхши нарсалар бор экан? — сўради Сарик ундан.

— Китобда барча ҳақиқат тўғри ёзилган, — деди Симҳо ва гапида давом этди: — Шоир Рахилнинг «Менинг мурдаларим» деган ларзали шеъри бир умр ёдимда қолди. У «фақат мурдалар ўлмайди» деб ёзибди. Жуда ажойиб ва

образли ёзилган. Иосиф Патерникнинг «Пайгамбарлар юртида» деган шеъри ҳақиқат суви билан сугорилган. У шундай деб ёзибди: «Мен ватан деган сўздан куйиб ёнаман!» У, одамлар ўз юртида аянч, бегона кишидай яшайди, боболар юрти ҳалоқат ёқасида, бўғзигача ботқоққа ботган...» Сиз қандай ўйлайсиз? Шундай эмасми? Мен бу шеърда ўз аксимни кўриб турибман. Бу юртда мен ҳам бегонаман,— деди тўлиб-тошиб Симҳо.

Сариқ Симҳонинг қайнаб-тошаётганини фаҳмлаб, яна саволга тутди.

— Яна нималар дейсиз?

— Сиз менинг гапларимга қулоқ бериб тингладингиз. Жуда мамнунман. Менинг гапларим сизга ёққанга ўхшайди. Яна савол берсангиз, жавоб беришим мумкин.

— Сизга савол беришимдан аввал сиз бир нарсани яхши тушуниб олинг: биз учун ишлаётган фақат сиз эмас, булар фақат менга муҳтож бўлиб қолибдилар, деб ўйламанг. Сиз Исроил давлати учун қўлингиздан нимаики келса, шуни қилишингиз керак. Бунинг учун билимингиз ва маҳоратингиз етарли деб ўйлаймиз. Имкониятларингиз ҳам жуда катта. Совет Иттифоқида сизнинг қариндош-уруғларингиз, таниш-билишларингиз беҳисоб, собиқ мижозларингиз бор. Бизларни фақат шу нарса қизиқтиради. Шу сабабдан биз доим сизнинг пайингиздан юрибмиз. Агар сиз совет яҳудийларини бу ерга келтира олсангиз «Буюк Исроил» учун катта хизмат кўрсатган бўласиз. Мен сиздан гуноҳга ботмаслигингизни ўтинаман: яҳудийлар мамлакатини бадном қиладиган китобларни ўқишни қўйинг.

Аммо гап бунда эмас эди. Бутун гап Симҳонинг тиш кабинетини очиб, «Сохнут»га учрашмай қўйганида эди. Шу сабабдан Сариқ хавотирга тушиб қолган эди.

У авраб-алдашлар билан Симҳони қўлга ола билмади. Шундан кейин уни қаматиб, унинг устига бўлмағур бўҳтонларни ағдариб, кейин ўзини унга раҳмдилдек кўрсатмоқчи бўлди-да, савол ташлай бошлади:

— Менда атиги бир савол бор. Қачон бизга хизмат қиласиз? Сиз учун тўлаган хунимизни қайтариб олиб яна полиция ихтиёрига топширишга мажбур қилманг бизни.

— Хун каттами?

Симҳо, яхшиси хунни ўзим тўлаб озодликда юра қолай,— «Сохнут»га асир тушмай, деб ўйлади. Аммо Сариқ хуннинг қанчалигини айтмади. Симҳодан ҳеч нарса чиқмагач, унга жавоб бериб юборди, яна бир ўйлаб кўринг, кейин чақирарман, деди.

— Қарз масаласи нима бўлди? Тўлаш учун ҳозир имконим бор эди...

— «Сохнут» камбағал эмас, қарзингизни узишингиз учун муҳтож ҳам эмас,— деди Сариқ. У «қарздор экансан — «Сохнут»нинг қулисан», деган ҳақиқатни Симҳога изҳор қилмади.

Симҳо Сариқнинг бу жавобидан таажжубланди. «Бу нима деган гап? Лаънати Исроилдан жўнашдан олдин қарзларингни тўлаш учун пул тайёрла, дер эдилар доим. Эндиликда эса қандайдир ҳар хил баҳоналар чиқиб турипти».

Башарти мен қарзларимни тўлаб Исроилда эркин қушдек яшамоқчи бўлсам-чи? — эътирозли савол ташлади Симҳо.

— Гарчи гуноҳларингиз кўп, ҳатто жиноятчи бўлишингизга қарамасдан сиз яҳудийлар тупроғида шундай ҳам эркин яшаяпсиз-ку. Сиз буларни анқов, қилаётган ишларимни кўрмайди ҳам, эшитмайди ҳам деб ўйлайсизми? Беҳуда қиласиз,— янги шубҳали сўзлар билан чўчитди уни Сариқ.

Симҳо Сариқнинг бу сўзларига тушуна олмади. Қачон, қандай жиноят қилганини у ҳеч тасаввур қила олмади.

Сариқ Симҳонинг ўйга толиб, ғиринг дея олмай қолганини сезгач, сўради:

— Сукут — аломати ризо. Шундай эмасми?

— Ундай эмас,— дарҳол эътироз билдирди Симҳо,— ҳеч қандай жиноят қилганим йўқ! Жиноят қилиш учун зарурат ҳам туғилгани йўқ!

Сариқ гўё ҳамма нарсани шундоқ очиб ташлаган бўлди: бўлмаган, ўзи уйдирма қилган ёки эҳтимол тутилган жиноятларни айтаверди:

— Сиз Ҳатиквода хотинингиз Липқони ўлдиргансиз, деган гап бор. Агар қотил эмасман десангиз, у ҳолда нега юкларни олиб зудлик билан сотиб юбордингиз? Нега ўлдирилган Липқонинг юкини ҳам сотиб юбордингиз? Нега?

Бу виждонсиз Сариқ Симҳонинг бошига яна шундай жиноятларни ағдардики, у бошини чангаллаб дод солди.

— Бўлди, бас қилинг, етар шунча бўҳтонлар! Мендан нима истайсиз? Муддаонгиз нима?

— Сиз фақат «Сохнут» учун ишлашингиз керак.

Симҳо «Исроил овози» радиосида чиқиб сўзлаб, Совет Иттифоқида антисемитизм мавжудлиги ва Исроилда эркинлик борлиги ҳақида гапириб бериши лозим эмиш. Қариндош-уруғлари, ўртоқлари, дўстларининг ҳар бирининг номини тилга олиб, Исроилга даъват этиши, худо номидан қасамёд қилиб, «ўтган хатларимда Исроилни ёмонлаб хато

қилганман», дейиши керак эмиш. Тель-Авивда телевизорда чиқиб пайғамбарлар тупроғида яшаётганидан ниҳоятда хурсандлигини исроилликларга сўзлаб бериши керак эмиш.

Симҳо ич-ичидан кулиб ўзига-ўзи деди: «Оҳ, чучварани хом санаган сионист». Шунини деб у қайнотасининг оиласини, хотинини, жонажон онасини ёдга олди. Уларни арқон билан судраб ҳам Исроилга келтириб бўлмайдик-ку. Ҳолбуки юз минглаб яҳудийлар Исроилни эшашлари у ёқда турсини, ҳатто сионизмга лаънатлар ёғдирадидилар.

Симҳо бундай қабиҳ ишларга сира юрмайдик. Аммо Сарикнинг устига ағдарган тўқима-шалтоқ жиноятдан юраги чўчиб қолган эди. «Улар мени ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ қамоққа олиб, қотил деб суд қилишлари мумкин. Қилмаган жиноятни қилди, деб одамни доводиратадилар-а. Майли, бардош бермай илож йўқ».

Сарик унга яна баттарроқ ваҳима солди:

— Ҳукумат одамлари сизни Липқонинг дафи маросимига чамашлари, суд қилишлари, сизга анча қамоқ муддати беришлари мумкин эди. Аммо бунда биз бу ишга йўл қўймадик. Уйлайманки, бизнинг қилган яхшилигимизга сиз ҳам яхшилик билан жавоб қайтарарсиз. Сиз, ҳадеб, қарзимни олинглар, деб қистаяпсиз. Хўш, Липқонинг қарзларини ким тўлайди? Ахир қарз дафтари битта-ку, бу қарз пулни қандай бўлишимиз керак? Бизда эркаклар билан хотинлар ҳуқуқи ҳар хил-ку.

— Ахир у ўлган-ку!..

— Сиз унинг эрисиз, унинг қарзини ҳам сиз тўлашингиз керак.

Симҳонинг боши гаранг бўлиб, калавасининг учини йўқотди. Турмушни нимадан бошлаш-у, қандай давом эттиришга ақли етмай қолди. Ниҳоят, ўйлаш учун Сарикдан яна муҳлат беришини сўради, аммо Сарик совуққонлик билан «Майли, кутишга тайёرمىз», — деди.

Симҳо «Сохнут» агентлигидан тўғри Дониэлнинг уйига келди. Эшикни хўп тақиллатди, лекин ҳеч ким очмади. Фақат бир қўшнисини чиқиб, Дониэлнинг қамалганини, болачақаси кун бўйи турма эшиги олдида сарсон бўлиб юрганини айтди.

Зора, болаларига раҳмлари келиб, Дониэлни қўйиб юборсалар.

Шундай қилиб, забастовкадан кейин Симҳо, Дониэл ва Шаломоларнинг учрашувлари барҳам топди.

* * *

Симҳо ёлғиз қолди. Шунда у Липқо чирросини ўзига қалбаки никоҳ қилдирган кимса ҳақида ўйлаб кетди: «Гарчи

Липқо дунёдан ўтган бўлса-да, у туфайли бу адолатсиз давлатда бошимга ҳали кўп савдолар тушадиганга ўхшайди. Агар «Сохнут» никоҳли хотини сифатида мендан унинг қарзларини талаб қилса, яна жиддийроқ нарсалар ҳам талаб қилиш уларнинг қўлидан келади. Унда нима бўлади? Доннэл қамалиб, маслаҳатчимдан айрилиб қолдим. Энди ким билан маслаҳатлашиб, кимдан кенгаш оламан. Наҳот «Сохнут» бошимни шунчалик гаранг қилиб қўйган. Мени қотилга чиқаришяпти. Умримда биронта чумчуқни ҳам ўлдирмаганман, десам ҳам ишонмаяпти. Уни ўлдириб... зарур келибдими менга? Фақат қутво учунми? Қутвони ундан шундай ҳам тортиб олиб қўйишим мумкин эди-ку. Агар бермаса, зўрлаб, дўқ қилиб бўлсаям олардим»...

Яхши... Агар у Липқонинг қарзини тўласа, шу билан босди-босди бўлиб кетадими? Ё шундан кейин ҳам устига яна бошқа жиноятларни ағдарадиларми? Агар у бу қалбаки никоҳ бошига шунчалик ғалва солишини билганида, бу ерга бўйдоқ келиб яшайвермасмиди. Ҳеч ким сариқ чақага олмайдиган қоқсуяк Липқо Симҳонинг бошига шунча азиятлар солди-я?

Симҳо кўп ўйлашиб, ўз душманларини қанчалик койимасин, ўзини овутадиган ва беҳуда даъволари учун Сариққа жавоб бўладиган бирор фойдали қарорга кела олмади. У беҳуда нажот йўлларини излашдан чарчади.

Сариқнинг Симҳо устига ағдарган бўҳтонлари-ю асабларини қақшатишлари натижасиз қолмади. Симҳо батамом кўрпа-тўшак қилиб ётиб олди, ишлаш қобилиятини йўқотди. Касалликдан бош кўтариш бир ёқда турсин, балки дард борган сари кучаяверди, касаллиги устига яна ҳар хил дардлар қўшилаверди. Даволаниш учун у ҳамёнини қоқ қилди. Тиш кабинети борган сари ўз қадрини йўқота борди, қуруқ стуллар ва асбоб-ускуналар қаққайиб қолди. Одамлар бу ерга келмай қўйдилар. Кабинетнинг оз вақт ишлаб нега ёпилиб қолганини ҳеч ким тушунмас, эгаси қаерда, нима ҳодиса бўлганини ҳеч ким билмасди.

Симҳо касалхонада узоқ даволанди. Қачон тузалиб чиқиши ҳам номаълум, у катта операция талаб қилар эди. Буни удалаш бир врачнинг қўлидан келмас, бунинг устига, у жуда заифлашиб қолганидан уни операция столига ётқизиш ҳам мумкин эмас, аввало, уни дармонга киргизиш лозим эди. Аҳволи оғирлашиб, асаблари таранглашиб қолгани учун уни иштаҳага киритиб, тезда тузатиш мумкин эмасди.

Врачлар унинг қариндош-уруғлари бор-йўқлигини бил-

моқчи бўлганларида, у: менинг бу ерда ҳеч қандай уруғим йўқ, деб жавоб қилди.

У фақат отасидан қўрқарди. Агар касаллигини билиб қолса, Тошкентга онаси ва хотинига хабар қилишини билар эди. Чунки унга қараш, у-бу нарса олиб келиб туриш учун касалхонага қатнаш отасига жуда қийин эди.

Дониэл билан дўстлигини Симҳо яширин тутди. Ахир у қамоқда, бола-чақаси ғам ичида, касаллигини уларга хабар қилиш эса Симҳо учун оғир эди. Аммо ўзининг кундан-кунга озиб, чўпдек бўлиб бораётганини Симҳо сезиб, билиб ётарди.

Қорнининг оғриғига Симҳо ортиқ чидай олмай қолди. У врачлардан қорнидаги дард нимадан эканлигини, ичак ярасими ё бошқа нарсаданми, тезда аниқлашни талаб этди.

Бир консилиумда врачлар унинг дарди оғирлигини, уни даволаш учун кўп пул керак эканлигини маълум қилдилар. Симҳо гарчи ранжиган бўлса-да, лекин ноилож рози бўлади. Врачлар ундан тегишли ҳақларини олдилар. Шундан кўп ўтмай Симҳо тузала бошлагандай бўлди ва ҳатто операция-сиз чиқиб кетадиган ҳам бўлди. Аммо, назарида шундай туюлган экан, уни катта операцияга тайёрлай бошладалар. Врачлар қорнини ёриб ҳеч қандай яра топишолмади. Меъдаси ҳам яхши экан. Симҳо бир неча ой беҳуда қийналиб ётди. Маълум бўлишича, ўтга тош тўпланиб қолган, уни шу дард қийнаб ётган, ўт ўз фаолиятини тўхтатиб қўяй деган экан. Шу сабабдан ранги сомондек сарғайиб, иштаҳаси ҳам йўқолибди. Тошчаларни олиб ташлаган бўлсалар-да, гўё Симҳо ўзини яхши ҳис қилгандек бўлди. Аммо...

Операция яхши ўтдию, лекин дармонга кириши қийин бўлди. Бир ойлаб иситмаси пасаймади. Бир куни у докторга шундай деди:

— Жаноб доктор, жиддий операцияга чидаган бўлсам-да, аммо ҳароратга чидаёлмаяпман. Бир иложини қилиб мени тузатинг, қанча олсангиз ҳам майли. Исроил табобати ахир мақталган табобат-ку.

— Сиз беморсиз, кўп гапиравермаслигингиз керак. Қўлимиздан келган ҳамма нарсани қилдик,— деди доктор кетаётиб.

Ниҳоят, уриниб-суриниб Симҳонинг ҳароратини туширдилар, операциядан сўнги чоралар ҳам қўлланди. Симҳо касалхонадан қуруқ қўл билан чиқиб кетди. Бориб тиш кабинетига кираркан, тиш даволашга ўтирғизадиган стулни қучоқлаб шивирлади: «Охири сенга ўтиришга муяссар бўлдим-а, менинг валинеъматим. Энди бутун умид сенда. Миждозларни қанча кўп қабул қилсанг, мени шунча соғайтирасан. Бирдан-бир суянчиғим сенсан... »

Симҳо соғайиб кетгач, тиш кабинетининг эшигини ланг очиб қўйиб, янги ва эски мижозларни кутди. Бутун кун бўйи унинг олдига биргина чол кирди. У ҳам бўлса фақат бир тишини

олдириб ташламоқчи экан, холос. Бу аҳволдан Симҳо қаттиқ таъшишга тушди. Кечқурун кабинетни ёпиб, атрофни айланиб ўзгаришларни томоша қилди. Серқатнов катта бир кўчадаги уч стулли тиш кабинетига назари тушгач, қадам босишга мадори келмай тошдек қотиб қолди. Гўё биров уни ерга михлаб қўйгандек эди. Бу бино олдида ўткинчилар рекламалар, вивескаларни кўриб оғизлари очилганича анқайиб тўхтаб қолар, беихтиёр унинг ичига кириб, тишларини текширттирмай ўтмасдилар. Бир рекламада шундай ёзув бор эди: «Тишим соғ деб овунма, тиш кабинетига кириб текширтиришни унутма. Биз даволаган тишлар тошдай мустаҳкам бўлади. Қарилигингда қийналмай десаи, тишингни бизга даволат... »

Ана шунда Симҳо капиталистик мамлакатда рақобат нималигини, пули кўплар пули озларни қандай синдиришини кўрди...

У эрталаб ўрнидан туриб, шу тиш кабинети олдига борди. Буни қарангки, унга тиш кабинети сотган ашкеназ очган экан бу тиш кабинетини. Бунга тоқат қила олмаган Симҳо ичкарига кирибоқ хўжайинга ташланди.

— Мени танияпсизми?

— Нега танимай. Шунча вақтдан бери қаёқда эндингиз? Бу райондаги шунча одамни тиш докторидан маҳрум қилиб бўладими? — деди хўжайин ўзини оқламоқчи бўлиб.

— Сиз менинг ғашимга тегманг. Бунақа экан, нега менга сотдингиз тиш кабинетингизни?

— Жаноб Абромов, мижоз торта олмаган экансиз, менга таъна қилманг, ўз уқувсизлигингиздан кўринг. Сўнгра, биз бор жойда, сизга иш йўқ. Бизни синдириш учун сиз бундан яхшироқ тиш кабинети очишингиз мумкин. Аммо қудратингиз етса...— У шундай деб Симҳодан тезда чиқиб кетишини натинос қилди.

Бу Симҳо учун дард устига чипқон бўлиб тушди. У ноилож кабинетини ёпишга мажбур бўлди. Пича пул топиш учун асбоб-ускуналарини қўшиб, ўзи сотиб олганидан тўрт баробар арзонга пуллади.

Шундай қилиб, Симҳо ҳам Исроилдаги ишсизлар сонига қўшилди.

VI

Симҳо бир куни Қуддусда яшайдиган тошкентлик кадрдон бир танишидан хат олди. Дўсти уни бир неча кун меҳмон бўлиб кетишга чақирибди.

Дўсти отаси томонидан Симҳога узоқ бир қариндош бўлиб, унинг оти Менаҳем эди. У ўрта ёшли киши бўлиб, хотини ва учта боласи, ўзига яраша давлати бор эди. Гарчи Исроилда меҳмонни яхши кутиш одат бўлмаса-да, аммо керакли меҳмонни исроилчасига ёмон қабул қилмасдилар. «Исроилча»сига деган терминни эмигрантлар ўйлаб чиқаришган. «Исроилча» қабул қилишда меҳмоннинг фойдаси тегиши назарда тутилади. Шунда ҳам дастурхонга кичкина тарелкаларда печенье, апельсин, икки шиша мева соки ва кофе қўядилар холос.

Симҳо дўстиникига борди. Уни илиқ сўзлар билан кутиб олдилар. Салом-аликлар ҳам жойида бўлди. Қадимий Қуддус шаҳрига ташриф буюргани учун «қадамларига ҳасанот» ўқидилар. Энди у оддий Симҳо эмас, Симҳо ҳожи ҳам бўлиб қолди. Нақадар яхши сўзлар айтилмасин, дастурхон, барибир, «Исроилча»сига тузалган эди.

Симҳо фақат икки дона печенье еб, бир стакан кофе ичди. Орқасидан эса бирор иссиқ овқат беришар, деб ўйлади.

Симҳонинг камтарлик қилиб соқдан ичмай ўтирганига Менаҳемнинг назари тушиб қолди.

— Нега соқдан ичмасдан ўтирибсиз? — деб сўради у.

— Раҳмат, ичиб ўтирибман, азизим, — деди Симҳо бирон нарсага қўл узатмаса-да.

Оч қоринга, айниқса йўлдан келган кишига сок ичиш...

Менаҳемнинг уйи шаҳарнинг ўртасида бўлиб, яхшигина жиҳозланган эди. У номигагина художўй одам эди. У, нима қилсам, одамлар орасида бўламан», деб гоҳ-гоҳ ибодат қилиб қўярди. Симҳонинг ишларини суриштириб, чуқур бир «уҳ» тортди.

— Нега уҳ тортдингиз? — сўради Симҳо.

Исролга келгани тўғрисида унга хабар қилганларида жуда ғазабга келганини, дўстининг Исроилда ўн беш йилдан бери турганлигини Симҳо яхши билар эди. Наҳотки дўстига бир хат ёзиб мамлакатдаги аҳволни суриштириб кўрмаган. Ахир Исроилда бир неча йилдан бери муттасил уруш кетмоқда-ку. Ҳар қанақа мамлакатнинг ҳам миллиардлаб маблағи бўлса-да, уруш халқнинг турмуш даражасини оғирлаштириб, тинка-мадорини қуришиб юборишини ҳар қандай тентак одам ҳам биледи-ку! Наҳот Симҳо шуни тушунмаса!

Менаҳем Симҳодек ўқимишли одамнинг ўзини қийин аҳволга солиб қўйганини ҳеч кечира олмас эди. Менаҳем уни шунчаки меҳмонга таклиф этгани йўқ, балки ҳозирги тушиб қолган аҳволдан бир илож қилиб қутқармоқчи эди. Чунки врачга ишсиз бўлиб юриш ҳеч ярашмасди. Отасини ўттиз

йиллик жудоликдан сўнг уни бир текшириб кўриш керак эди, ахир. У бутун Исроилга отининг қашқасидек танишу: такасалтанг, тухматчи, ивгогар ва муттаҳам бир одам. Шундай отанинг олдига бутун бир оиласини алиштириб келиш лақмаликдан бошқа нарса эмас эди...

Симҳо эса ҳамон жим ўтирар, бошқа нима ҳам десин! Унинг ножўя қадами ҳақида қадрдон дўсти кўп таъна тошлари отган бўлса-да, лекин қаерда ким бўлиб ишлаётгани тўғрисида оғиз очмади. Аввало, унга ўзининг ажойиб музей-уйини кўрсатмоқчи бўлди.

Симҳо бу гаройиб уйга кириб ҳайратдан оғзи очилиб, нимадан гап бошлашни билолмай қолди.

— Хўш, қалай? — деди Менаҳем уйдаги жиҳозларни унга кўрсатаётиб.

— Қандай қилиб орттирдингиз-а шунча нарсани? — сўради Симҳо.

Дарҳақиқат, бу уйда йўқ нарсанинг ўзи йўқ эди, ҳатто келиб-кетувчи меҳмонлар ҳам Менаҳемга завқланиб:

— Давлатга кўмилган бу уйингизда парранда сутни ҳам топилса керак-а?.. — дердилар.

Шипда турли-туман оддий ва қимматбаҳо қандиллар, деворларда қатор-қатор яхши устки кийимлар, турли даврларда тикилган либослар осиглиқ турарди. Чиройли шкафлар, юмшоқ курсилар, нафис столлар жой-жойинга териб қўйилган. Машҳур рассомларнинг ранг-баранг суратлари осиглиқ... Бир бурчақда қимматбаҳо гилам ва пойяндозлар устма-уст тахлоғлиқ эди.

Менаҳем катта пўлат сандиқни очиб, ичидан мўъжазгина темир қутича олди ва ғурурланиб деди:

— Бу қутича ичида бор нарсаларга қараганда яна уч карра кўп бойлигим бор, билсанг.

Сандиқча ичига қараб Симҳонинг, кўзлари ўйнаб кетди. Унинг ичида беҳисоб бриллиантлар, олмослар, олтин исиргаю балдоқлар, шода-шода марваридлар, олтин занжирлар, медальонлар ва бошқа турли-туман тақинчоқлар бор эди.

— Бунча бойликларни нима қиласан, деганда, Менаҳем ғалати кулиш қилиб:

— Керак вақтида ҳаммасини ёқиб юбориб, кейин ўзим ҳам қўл-оёғимни чўзаман. Шунда яхшилар мени кўтариб бориб, гўрга тикадилар. Менинг комедия ва трагедиям шу билан тугайди, — деди.

Симҳо ҳеч қандай маънисини йўқ мужмал бу жавобдан ҳеч нарса тушунмади. Агар у ўзининг ўлишини билса, бу бойликларни пировард-оқибатида ёқиб юборса, бунақа бойлик тўплашнинг нима ҳожати бор? Гап қанақа комедия-ю қанақа трагедия устида кетяпти? ...

Менаҳем дўстининг саволларига шошилмай, секин жавоб қилди. Симҳо билса, бу бойликлар Менаҳемнинг ўзиники эмас экан. Уйни тўлдириб турган бу нарсалар Менаҳемдан қарз пул олиб, гаровга қўйган одамларнинг моллари экан.

— Демак, сен судхўрсан, шундайми? — деди Симҳо жаҳл билан.

— Худди шундай, шундай деса ҳам бўлади.

— Бу нима деганинг? — деб сўради Симҳо яна.

— Эй... Бунинг тарихи узоқ. Ҳаммасини бирдан айтиб бўлмайди. Кейинроқ ҳаммасини гапириб бераман. Сўнг сен менга ёрдамчи бўлиб қоласан. Шунда фақат менгина эмас, сен ҳам яхши ҳаёт кечирасан.

Менаҳемнинг бу гапларидан ҳайрон бўлган Симҳо чуқур ўйга толди: «Бу ёшлик чоғларимни бирга ўтказган Менаҳемга сира ўхшамайди, уни ҳеч тушуниб бўлмаяпти. Бутунлай бошқа одам бўлиб қолибди. Гаплари сирли. Исроилда ўн беш йил яшаб бутуцлай ўзгариб кетибди. Менинг болаликдаги ўртоғим судхўр... Қизиқ! Унинг пуллари бемашаққат фойда туғаверади. Нақадар қабиҳлик, пасткашлик!.. »

Шу он Менаҳемнинг олдига бир корчалон келди. У ҳар бир сўзи орасида қотиб-қотиб кулар, кулдирадиган гаплар гапирар эди. Менаҳем унга қарз берган пуллардан шунча кўп фойда туғибдики, ҳатто бу пул билан нечта аҳмоқни алдагани ҳам эсида йўқ.

— Менга яна беш юз лир бериб тур. Гаровга эса мана-виларни ол, — деб Менаҳемга қимматбаҳо буюмлар берди.

— Нега сизга беш юз лир керак бўлиб қолди? Ҳолбуки мана шу буюмларингиздан уч ҳисса ошиқ пул топасиз-ку, — деди Менаҳем унга.

— Бу билан ишинг бўлмасин. Менга беш юз лир бер-да, вассалом. Бу буюмларнинг эгаси менман, нимани хоҳласам ўшани қиламан. Сен туққан фойдасини олавер, бошқаси билан ишинг бўлмасин, — у киши Менаҳемнинг қулоғига яна бир нималар деди. Икковлари роса кулишди.

У Менаҳемнинг қулоғига шу буюмларни сотмоқчи бўлган бир хотиннинг воқеасини сўзлаб берган эди.

У хотинни бир четга олиб чиқиб:

— Билсангиз, сизни полиция таъқиб қилиб юрибди. Ўғирлик мол сотаяпти, деб шубҳаланипти. Сотмоқчи бўлсангиз, тезроқ нархини айтинг, мен олай. Буюмларингиз менга маъқул... — депти.

Баҳосини келишган аёл ундан пулни олгач, буюмларни топшириб, туёғини шиқиллатиб қолипти. Уйига бориб очиб қараса, бу дастанинг остию усти пул, ўртаси қуруқ қоғоз экан. Улар шу воқеадан қотиб кулишган экан.

— Шундай, азизим, эплаган иккини урар, анқайиш ярамайди...— корчалон пулни олиб, чап кўзини Симҳога қисиб қўйиб, кула-кула чиқиб кетди.

— Уни қара, тойчадек сакрайди-я,— деди Симҳо.

— У шунақа одам. Доим сувдан қуруқ чиқмоқ учун ҳар хил йўллар ишлатади. Кўзбоғловчидек, йўқ нарсадан пул ясайди. Шу сабабдан пулдор. Аммо мен билан ҳар вақт ҳисоб-китобини тўғрилаб юради. Туққан фойдасидан улушимни вақтида келтириб беради. Агар мен, энди пул ўзимга керак, десам, дарров қайтариб беради. Аммо гаров қўйган нарсаларини ўша замоноқ қайтариб олади.

Менаҳем Симҳонинг елкасига қоқиб: — «Ҳали сени Исроилдаги ҳамма гаплардан хабаринг йўқ, кўрганинг ҳам йўқ», деди. Уни ҳовли саҳнига бошлаб чиқиб ўзининг узундан-узоқ гапини давом эттирди.

Ҳовлига олтмиш ёшлардаги оддийроқ кийинган бир хотин кириб келди-да, мунғайиб Менаҳемдан илтимос қилди:

— Қўшнижон, жуманинг ярми ўтиб бўлса ҳамки, шанбалик ҳеч нарса пишира олмадим. Эрим сафардан ҳали ҳам қайтмаяпти. Бир оз пул қарз бериб турсангиз...

— Нима?! Қарз бериб турсангиз? — кўзлари хонасидан чиққундек бўлиб, ҳайратомуз боқди унга Менаҳем.— Менинг бирор одамга лоақал бир лир бўлса-да, қарз берганимни кўрганингиз борми ўзи?

— Йўқ. Лекин мен, шанбани болаларим билан бир амаллаб ўтказай деб сўраяпман. Бўлмаса зорим бор, зўрим йўқ,— деб аёл чиқиб кетаётган эди, Менаҳем тўхтатиб қолди.

— Ажаб қизиқ... Пулингиз бўлмаса, шанбани бировнинг ҳисобидан ўтказишни сизга ким қўйипти!

— Нега бировнинг ҳисобидан бўлар экан?! Қарзга деяпман-ку, яхшиси, сизга ялингандан кўра гуноҳкор бўлсам-да шанбалик дастурхонимни ёзмай қўя қолай,— шартта бурилиб эшик томон юрди у. Шу вақт уни Симҳо тўхтатиб, қўлига пича пул берди-да:

— Манави пулни олиб, болаларингизга оталарининг йўқлигини билдирмай, шанбани ўтказинг,— деди.

— Қўйсангиз-чи, мен унақа... ололмайман бу пулни.

— Олинг, олаверинг,— деб Симҳо уни эшиккача кузатиб қўйди.

— Раҳмат сизга, минг раҳмат, меҳмон,— деб миннатдорчилик билдирди аёл.— Хайрият, дунёда яхши одамлар ҳам бор экан.

— Мен сенга дунёда яхши-ёмон борлигини кўрсатиб қўяман! — аёлнинг орқасидан бақириб қолди Менаҳем.— Агар фойдаси тегмаса, одамлар қарз бериш у ёқда турсин,

пул ҳам майдаламайдилар. Сени қараю... Ҳеч бўлмаса тилингни

тий.— У Симҳога ўгирилиб, ранжигансимон деди: — Азим Симҳо, сенинг бу советча меҳрибонлигинг бошингга бало бўлади. Бу ерда ҳамманинг пули ҳисоблик...

— Мен бу гапларга Исроилга келган дастлабки кунларимдаёқ ишонч ҳосил қилган эдим. Бугун сенинг ишларингни ўз кўзим билан кўриб яна баттарроқ ишондим. Ҳечқиси йўқ, бу берган ёрдамим билан менинг бир жойим камайиб қолмайди,— деди Симҳо ўз гапини маъқуллаб.

Улар туни билан гаплашиб, тонг откиздилар-да, эрталаб ибодат қилмоқ учун Қуддусдаги машҳур синагогга йўл олдилар. Менаҳем йўл-йўлақай мақтаниб:

— Шанба кунни қандай ўтказишимизни бир кўрсанг... — деди.

— Биламан. Иборат қилишдан бошларинг чиқмайди. Сўнгра дуолар ўқийсиз,— деди Симҳо.

Симҳо ўз кўзларига ишонмади. Синагогга икка пайғамбарнинг — Моше Рабену¹ ва Аҳарон Ҳақуҳен²ларнинг бўёқ билан солинган катта суратлари бор бўйича осиб қўйилганди.

Бу пайғамбарларнинг ўткир назарлари одамларга ваҳима солиб турарди. Уларга биринчи қарашдаёқ ўзини ибодат муҳиби деб ҳис қилади киши. Шунда ҳамма нарсани унутди ва синагог даъватлари таъсирига берилиб кетади. Олти қиррали юлдузлар! Бу эмблемалар духобаларга зар билан тикилган. Улар деворларга осиб қўйилган. Раввин ибодат ўқийдиган минбар эса духоба билан ёпиқлиқ.

Бу синагог нақадар муқаддас даргоҳ бўлмасин, адолатсизликлардан соғлом фикрли ҳар бир кимса бу ерда ғазабнок бўлмай илож йўқ. Мўътабар ўринларни эгаллаб олган миллионерлар бунда ўзларини жуда эркин тутадилар. Ибодат маросимига ва раввинга парво ҳам қилмайдилар. Улар ичларида: «Вой аҳмоқлар-э, бизлар ўз ҳамёнларимизни қаппайтириш учун дин билан сизларни хўб лақиллатяпмиз-да», дегандек бўларди. Улар синагогга ибодат қилиш учун эмас, ўз манфаатлари йўлида руҳонийларни қўлламоқ учун келадилар. Оддий халқ эса дуономанинг ҳар бир сўзини ўқир экан, тириклигимда бахтиёр қил, у дунёда мени азоблама, деб худога нола қиларди.

¹ Моше Рабену — Мусо.

² Аҳарон Ҳақуҳен — яҳудийларнинг олий каста пайғамбари. Яҳудийлар уч кастага бўлинади: Кўҳен, Исроил ва Леви. Кўҳенлар табиатан жуда кўрс, кўпол, қайсар бўладилар. Улар Леви ва Исроил касталари устидан ҳукмрон. Кўҳенлар ўликни фақат қабристон дарвозасигача узатиб қўядилар. Аҳароннинг укаси Мусо Левилар кастасига мансуб.

Художўйлар худонинг бу уйида табақа, каста ва энг муҳими — давлатларига қараб жой эгаллайдилар. Бунда на ёш, на халққа қилинган хизмат назарда тutilади, фақат бойлик — давлат назарга олинади. Ибодат маросими тамом бўлганидан кейин, синагог мутаваллиси бугун тушки йиғиндан кейин юқори раввинлар идораси томонидан дин ҳақида янги гаплар бўлишини эълон қилди.

Менаҳем Симҳони тушки овқат қилиш учун уйига бошлаб келди.

Исроилда дастурхоннинг камбағал тузилишига нисбатан шама қилмаслик учун Менаҳем гап қотди.

— Дастурхонларингизнинг мўл-кўллиги ва ранг-баранглигини соғингандирсан-а?

— Ташаккур сенга. Худди кўнглимдаги гапни топиб гапирдинг-а.

— Масалан? — деди Менаҳем.

— «Бизда унақа эмасди» ёки «бизда бундай дейдилар» дейиш бу ердагиларнинг бошида ёнғоқ чақиш билан баробардир. «Сизнинг дастурхонингиз» деган гапни сендан биринчи марта эшитиб турибман, раҳмат. Сенинг бу гапингдан кейин мен ҳозир гўё ўзимизнинг бой дастурхонимиз ёнида ўтиргандек ҳис қилаяпман: онам ёки хотиним шу он дастурхонга бутун бошли қовурилган жўжа, қовурилган саримсоқли балиқ, хушбўй лиқилдоқ, сергўшт палов келтиргандек бўлди. Шундай, айтмасанг ҳам чиндан дастурхонимизни соғинганман...

... Менаҳем отасининг ўттизинчи йилларда катта бойлик билан Тошкентдан қочганини гапириб берди. Унинг бахтига, амакиси отаси билан шерик бўлиб, Қуддусда тижорат ишларини ривожлантириб юборган эканлар. Қуддусда эскидан туриб қолган амакиси мол топар, отаси эса уларни пуллар эди. Улар ҳам улгуржи, ҳам чакана савдо қилишар, бозор шарт-шароитларидан эса жуда яхши фойдаланишар эди. Шунинг учун уларнинг рақобатчилари ҳам бўлмади, бирор марта синганлари ҳам йўқ. Амакисининг ўлиmidан кейин ундан меросхўр қолмади. Акасининг хотинини меросдан маҳрум қилиш учун отаси унинг хотинига уйланиб олди. Шундай қилиб, бутун бойлиги қўлига ўтди.

Энди-чи... Отаси ўлди, орадан бир оз вақт ўтгач, эса хотини ҳам кўз юмди. Ҳамма нарса шундайгина Менаҳемга қолди. Шу тариқа, у ўн йилдан кейин катта комиссиян магазинга эга бўлиб, ишларни жуда жўнаштириб юборди, тинч ва бой ҳаёт кечира бошлади.

«Исроилча» ҳаёт тўғрисига келсак, у шундай деди.

— Бизлар сизлардек яшай олмаймиз. Даромадимизга

қараб харажат қила олмаймиз. Сизларнинг даромадларингиз доимий ва бунинг устига давлат сизлардан доимий ғамхўрлигини аямайди. Шу важдан сизлар қўрқмасдан харажат қилаверасизлар. Бунинг устига, даромадларингиздан пул ҳам йиғаверасизлар. Бу ерда сал саҳв қилдингми, даромадингни шамол созуриб кетади, оч-яланғоч қолишинг аниқ. Шу сабабдан жуда тежаб қиласан, камарингни доим бир нуқтада танғиб боғлайсан. Рақибинг биқинингга тушириб қолмаслиги учун даромаддан ўшанга қараб пул жамғарасан. Овқатлик маҳсулотларнинг нархи жуда қиммат бўлгани учун, бизлар ўзимизни жудаям эркалатиб қўймаймиз. «Қора кунингни унутма» деган гап хаёлимизни доим банд қилиб туради.

Дўстлар сайр қилгани чиқиб кетдилар. Менаҳем унга шаҳарни кўрсатмоқчи бўлди. Қуддуснинг эски шаҳарига тушдилар. Томлари гумбаз тахлит турна қатор ҳовлилар... Аввал кўзга ўнг томондаги сарғиш гумбазли Умар мачити ташланади. Скопус тепалиги ортида бир неча иморатлар бор. Бу Герба университети бинолари.

Улар ҳашаматли бош раввинлар биноси олдига етганларида (бу жойнинг атрофи кўм-кўк шаҳар боғи) Симҳо:

— Афтидан, олий мақом раввинлар — эмигрантлар яшайдиган ертўлаларни кўрмаган бўлсалар керак-а? — деди.

Менаҳам жавоб қилиб:

— Бунинг уларга дахли йўқ. Уларнинг иши ибодат қилиш ва динни мусаффо тутиш, холос.

— Оҳ, қани энди ҳамма нарса шундай мусаффо бўлса... — деди истехзоли кулиб Симҳо.

Улар Сион тоғига кўтарилдилар. Гарчи бу жой тоғ деб аталса-да, лекин унчалик баланд эмас. Унинг устида кўпгина тарихий бинолар ва қабрлар бор.

Довид пайғамбарнинг қабри олдига бордилар. У паст деворлар билан ўралган, лекин юксак дарахтлар ичида эди. Тепалик устидан эса ярим хароба эски шаҳарнинг кўпгина қисми барала кўриниб туради.

Мовий гумбазли, бутлар қадалган монастырь кишининг диққатини ўзига жалб этади. Христиан афсонасида айтилишича, бу монастырнинг бутлари шу жойда ўсган дарахт ёгочларидан ясалганмиш. Бу ерда синагогдан ташқари, черков ва мачитларни кўрган Симҳо беихтиёр Менаҳемдан сўради:

— Тарихий биноларга қараганда, Қуддус уч хил дин аҳлининг шаҳри бўлган кўринади. Бу шаҳар қандай қилиб Исроил шаҳри бўлиб қолди экан-а?

Менаҳем Паластиннинг тақсимланиш тарихидан ха-

бардорми-йўқми, номаълум, аммо қўпол қилиб «Ким кучли бўлса, иш ўшаники», деб жавоб қилди.

Дўстлар эрталаб ибодат қилган синагогга ҳам бордилар. Дин ҳақидаги янгилекларни эшитмоқчи бўлдилар. Бу машҳур синагогда бугун Исроилдаги энг катта раввин суҳбат ўтказди. У кнесет депутаты, дин ишлари министрлигининг ходими ва диний партияларининг кўзга кўринган аъзоларидан бири.

Ҳамма чуқур сукутда. Катта раввин — яхши кийиниб олган, оппоқ узуи соқоли бутун юзини қоплаган. У Довиднинг эмблемаси қаердан олинди барпо этилгани тўғрисида тушунтирмоқда. Яҳудийларнинг «худо танлагани» ҳақида бир неча дақиқа сўзлади ва худо шундай халқни яратгани учун ташаккурлар изҳор қилди.

Сўнгра содда бир схемани изоҳлади.

— Худонинг оламга муносабати — «ҳалоллик», худонинг одамга муносабати — «кашфиёт», одамнинг оламга муносабати — «халоскорлик».

Шу айтилганлардан у икки бурчаклик шаклида чизиқли режа тузиб чиқди: худо, олам, одам — бир учбурчак, ҳалоллик, кашфиёт, халоскорлик — иккинчи учбурчак. Шундан сўнг, икки учбурчаклик қўшилувидан, гўё сионистларнинг олти қиррали — Довиднинг «халоскорлик юлдузи» ташкил топганини сўзлади.

Раввин бу изоҳи билан ўз сўзини тугатмади. Маълум бўлишича, бу унинг олти қиррали юлдузининг чизиқли изоҳигина экан: энг асосий гап эса — яҳудий национализи дунёдаги барча яҳудийларни бир «юлдуз» остида бирлаштириб, барчасини Исроилга даъват қилишдан иборат экан.

Аммо бу тулки Довиднинг олти қиррали агрессив эмблемаси ҳақида чурқ этмади, бу тўғрида атайлаб оғиз очмади, чунки бу энди сионизмнинг эмблемасига айланиб қолган эди. У «яҳудийларни халос қилиш» ниқоби остида, яҳудийларни Исроилга чорлаш ифвосини давом эттирмоқда.

Шундан сўнг раввин Исроил давлатининг роли ва вазифалари ҳақида ҳам сўзлади. Исроилда яҳудийлар ранжиш нималигини билмас эмишлар. Шу мақсадда, яҳудийлар ўртасида «синфий дунё» барпо этиш учун «Хайрият идораси», «ҳамдинларни дафн этиш» жамияти, «камбағалларга ёрдам жамияти», «тунги ухлайдиган уйлар» ташкил этилган. Раввинлар камбағал студентлар учун «диний хўракхоналар» очиб, уларнинг ҳам «ғамини еганлар». Сепсиз келинлар ҳам эътибордан четда қолмаган. Улар учун ҳам «сепсиз келинларни таъминлаш жамияти» очилган.

Эндиги раввинлар ўрта аср раввинларининг сўфилик

таълимотини ўзларига пухта қурол қилиб олганлар. Бу таълимот «Зухар»¹ китобида тўла ўз ифодасини топган. XIII асрда нашр этилган бу китоб олам тўғрисида талмудча дуалистик тасаввур билан суғорилган. Талмуд таълимотича, «Зухар» одамнинг жони — гўё самода яшайди, деб тасдиқлайди. Ерда гуноҳсиз осойишта яшамоқ учун художўй бўлиш ва ибодатни бир кун ҳам қанда қилмаслик, бўш вақтларда доим дуономаларни ўқиб туриш керак эмиш. Жаҳолат манбан бўлган бу китобнинг номи нақадар жарангдор-а — нур эмиш! Холбуки унда зулмат, асорат ва жаҳолатдан бошқа нарса йўқ!

Бу хилда қабиҳлик ва сохталик Симҳони ибодатни тарк этиб чиқиб кетишни дўстидан илтимос қилишга мажбур этди. Шундай қилиб, улар бирга чиқиб кетдилар. Йўлда Менаҳем унга:

— Раввин сенга ёқмадимни дейман? — деб савол ташлади.

— Симҳо унга:

— Эркин фикрловчи кишилар ўртасида раввинлар ҳақида қадим замонлардан бери ўткир нақллар юради: «Раввинларнинг оловига исину лекин у ер, бу ерингни куйдириб олма», чунки улар тишлаган ерини узиб олади, боплаб чақади, илондек заҳарлайди.

Шундан сўнг Симҳо Менаҳемнинг саволларига жавоб қила бошлади:

— Раввин ҳам, унинг сафсатаси ҳам мен учун бир пул. Бизга нодонликни фарқ қилиш, капитализм манфаати учун дин томонидан одамнинг асоратга тушишини яхши айниради-ган қилиб таълим берганлар.

— Йўлда у Менаҳемдан сўради: — Сен ёруғ дунёда яшамоқчимисан ўзинг?

— Бўлмаса-чи... — таажжубланиб жавоб қилди у.

— Ундай бўлса, нима учун раввинлар одамларга, сизлар ерда меҳмон, вақтинча ҳаёт кечирасизлар, деб қуядилар мияга? Агар одамлар бу дунёга меҳмон бўлсалар, нима учун ишлайдилар, ўз турмушларини яхшилаш учун курашадилар, бола-чақа қиладилар. Бошингни лиқиллатаверма, ҳаммасини тушунасан...

Менаҳемга Симҳо бир маърифатпарвар шоирнинг шеърини эслатди:

— «Сенга жонсиз одамлар билан яша, деб таълим бердилар. Кўр-кўрона қадам бос ҳаётга: ерда ўлик, осмонда тирик бўл. Уйқуда сўзла, ҳушёрлигингда туш кўр». Мана, диннинг кишини нақадар лақиллатишини қара-я... Менаҳем кулиб:

¹ Зухар — нур.

— Афсус, сен ҳозирга довур ҳам советизм руҳи билан яшаркансан,— деди.

Симҳо дўстига забастовкада қатнашганини ва шу туфайли турмага қамалганини, турмада адолат учун курашганларни кўрганини сўзлаб берди.

— Билсанг, дўстим, одамларни Исроилдаги каби табақаларга ажратиш дунёнинг ҳеч бир ерида йўқ. Бу масалага соддалик тусини бермоқ учун этник группалар бўйича табақаланиш бўляпти, дейдилар. Бу — ўтакетган ёлғончилик!

Йўлда Симҳо Қуддуснинг Мусрар районини тилга олди. Бунда «Сефард»ларнинг кўпгина оилалари қоронғи ва зах уйларда, пастқам жойларда яшайдилар.

— Қуддус шарифда буни ҳам этник группаларга ажратиш дейиладими-а? — сўради Симҳо.— Наҳотки дуо рисоласи яҳудийларни шунга даъват қилса?!

— Бу саволингга раввин жавоб қилади. Менинг саводим кам,— деб жиддий гапни ҳазилга айлантирди Менаҳем.

Унинг кулгисига жавобан Симҳо Гозадаги босқинчиларнинг ваҳшийлиги тўғрисида ёзилган бир варақани чўнтагидан олиб, унга узатди.

— Бу варақани ўқиб чиқмоқ учун кўпам саводли бўлиш талаб қилинмайди. Ма, ўқи.

Менаҳем ўқиб титраб кетди:

— Бундан хабаримиз йўқ деган баҳонада, бу жиноятлар учун масъулиятдан қочмангиз!

Бу ерда ёзилган ҳақиқатлар ҳаммаси «бутун давлатни таҳқирлаш» бўлади, деб уринманг.

Барча фактларни очиб ташлаш чинакам қаҳрамонликдир. Ҳақиқий шараф одам ҳуқуқини ҳурматлашдан иборатдир.

Бизларнинг даъватларимиз — сукут қилмангиз ва ҳақиқатни хаспўшланмангиз. Эсингизда тутинг: кимки адолатсизликни яширса, кимки эзилиш ва асоратга хайрихоҳ бўлса — жиноятга шерикдир.

«Зулмга қарши барала овоз қўйинг»,— деб ёзилганди унда.

Менаҳем бу гаплардан чарчаб:

— Бир оз дам олайлик,— деди.

Тўнка устига ўтириб, дўстлар бир-бирларига душмандек миқ этмай қолишди. Гўё ораларидан оғир бир гап ўтгандек. Уришиб-муштлашиб тинка-мадори қуриган одамлардек чурқ этишга ҳам ҳоллари қолмади.

— Энди тушунган бўлсанг керак. Сукут қилган кимса сионистларнинг барча ёвузликларига шерик бўлган ҳисоб,— деди Симҳо секин.

— Яхши, кетдик, — деди Менаҳем, ўрнидан туриб.

Симҳо эса ундан Совет Армияси солдатлари хотирасига ўрнатилган ҳайкални кўрсатишини илтимос қилди.

— Агар тинч яшамоқчи бўлсанг, бу гапларни қўй, — деб маслаҳат берди Менаҳем Симҳога.

Симҳо билан ёнма-ён кетар экан:

— Исроилда тинчлик борми ўзи? — деди.

Менаҳем бу саволга жавоб қилмади. Улар у кўчадан бу кўчага ўтиб, индамай боравердилар. Бирдан Симҳо бақриб юборди:

— Қара, Менаҳем, олов! Биров ўзини ёндириб юборганга ўхшайди. Юр, бориб қутқазайлик, — деб олов чиқаётган томонга чопди.

— Нима қиляпсан, Симҳо? Ахир бугун шанба-ку, тентак, — у шундай деб Симҳонинг орқасидан қувди.

Олов ловуллаб, зудлик билан ёйилар, катталар, айниқса болалар варақаларни йиғиб олиш учун чопишар. Унга ҳеч ким ета олмас, у борган сари узоқлашар, олов ичидан: «Бу мамлакатда ҳақиқат деган нарса йўқ!»... деган овоз янграрди.

Ахир Симҳо югура-югура оловга етиб олди. Ёнаётган одамни ерга йиқитиб, ўтни ўчирди. Диний нуқтаи назардан шанба куни оловга даҳл қилиб бўлмаса-да, лекин Симҳо бу талабга риоя қилмай, одамни сақлаб қолмоқчи эди. Аммо унинг бу жасоратидан ҳеч натижа чиқмади.

Устига керосин қуйиб ўзини ёндирган одам аллақачон қуйиб кўмир бўлган эди. Ўзини ёндирган бу етти боланинг отаси — Имҳоқ Леви деган одам экан. Қимматчилик жонидан ўтган бу киши Исроилнинг бугунги кундаги башарасини очиб кўрсатмоқ учун ўзининг устига керосин қуйиб ёқиб юборган экан.

Югуравериб ҳаллослаб қолган Симҳони Менаҳем бир чеккага сояга олиб чиқиб, ўзига келтириб, сўнг уйига олиб кетмоқчи бўлди.

Аслида у Менаҳемнинг уйига бормоқчи эмасди, бу ҳодисадан кейин зўрға рози бўлди.

Менаҳемнинг уйда енгил тамадди қилишди: бир стакан сок, кофе, бир жуфт печенье еди.

Симҳо Исроилдаги тараққийпарварлар билан бирга қадам ташлашиб бормаётгани учун Менаҳемдан гина қилди. Сионистлар араб мамлакатларига қарши 1967 йилги олти кунлик урушдан сўнг, «Исроил — СССР» дўстлиги жамиятининг яшовини турли йўллар билан ман этган бўлсалар-да, лекин мақсадларига эриша олмадилар.

Халқ ихтиёрий равишда тўплаган пулидан Тель-Авивда

икки қаватли бино сотиб олди: бу — Марказий дўстлик уйи бўлиб қолди. Совет Иттифоқи ҳақида ўтказиладиган йиғилишлар ва виставкалар Тель-Авивдан ташқари Ҳайфа, Аккр, Назарет, Ришон-лицион, Тайба, Петаҳ-тиқво ва шу каби бошқа шаҳар ва қишлоқларда ҳам ўтказиларди. «Исроил — СССР» дўстлик ҳаракати конгресси Тель-Авивдаги катта камера театрида — урушқоқ сионистлар ва агрессив ҳукумат бошлиқларининг шундай тумшуғи остида нақадар тантанали ўтди! Бу конгрессда сионизм идеяси фош этилди ва сионистларнинг Исроилни Америка долларига сотганлари баланд овоз билан айтилди. Америка Исроилга «троян оти» вазифасини юклаб, уни ўз қўлига боғлаб олган. Бу яғир «от» Африка мамлакатлари, Лотин Америкаси ва Яқин Шарқда миллий озодлик ҳаракатига путур етказиши керак эди. Аммо халқ бу ўринда ўз сўзини изҳор қилди, «суинистёмолчи ҳукумат узоқ яшамайди» деди. Халқнинг катта кучга эга эканлиги шунда яхши билинди. Ватанпарварларга озодлик берилишини, урушнинг тўхтатилишини, Совет Иттифоқи билан дўст бўлишни талаб этувчи юз минглаб яҳудий, араб ва Исроилдаги бошқа халқларнинг овозлари залда баланд янгради.

Симҳо Менаҳемни ишонтириш учун нақадар уринмасин, лекин ишонтира олмади. Хайрлашаётиб унга шундай деди:

— Кел дўстим, шу ерда хайрлашиб қўя қолайлик. Биргалашиб сайр қилганимиз учун ташаккур. Қуддусни хўп зиёрат қилдик.

Симҳонинг тўсатдан хайрлашганидан Менаҳем ҳайрон бўлиб қолди. Симҳони таклиф қилгани ҳақида Менаҳем унга ҳали бир оғиз ҳам индамаган эди. Хайрлашмаслик учун у Симҳога шундай деди:

— Аввало, бугун шанба. Сўнгра, ҳеч қасрда транспорт ишламайди. Уч юлдуз¹ чиққунча ҳаммаси тақатақ тўхтаган. Шунинг учун кетаман деб қўрқитма,— деди ва ҳадеб ўз хизматидан гап очаверди.

Одамлар Исроилдан: бизда кийим-бош, велосипед, мотороллер, холодильник, совға буюмлар, сервислар жуда қиммат, деб Совет Иттифоқига хат ёзар, ўзларининг ўмарган давлатларини Исроилга олиб ўта олмаганлар эса қўлларига тушган молни харид қилавердилар. Муштдаккина Исроилда шу қадар мол кўпайиб кетдики, харидор топилмай қолди. Аслида харидор йўқлигидан эмас, балки озиқ-овқат моллари жуда қимматлашганидан сотиб олишга халқнинг қурби етмасди. Молга талаб йўқлигидан одамлар молларини тўғри келган жойга олиб бориб пуллашга мажбур эди.

¹ Кечқурун учта юлдуз чиқса, шанба тамом бўлди дегани.

Кўчаларда хайр сўраб қўл чўзган гадолардек, нархи тушиб кетган молларини рўпара қилганлари қилган эди. Менаҳем, шу тариқа, нархи тушган молларни энг арзон нархларда сотиб олиб, катта фойда кўрмоқ учун, ўзига тўғри келадиган нарх қўйиб сотарди. Бошқача қилиб айтганда, у алданган қашшоқлар, бошпанасиз шўрликлар, бахтсиз ишсизларнинг уйини куйдирарди. Бу ишда унга полиция ходимлари яхшигина кўмаклашарди. Улар кўчаларда тентираб юрган сотувчиларни тўзитиб ҳайдар, молларингни тортиб олиб қўямиз, деб қўрқитар, жуда бўлмаса бозорларда ёки комиссия магазинларда сотишни тавсия қилардилар. Бу хил одамлар очдан ўлмаслик учун Менаҳемнинг олдига таъзим қилиб келиб:

— Уйимизда бир бурда ҳам нонимиз йўқ. Болалар икки кундан бери оч. Ёрдам қилинг. Нима қилсангиз ҳам сотиб олинг,— деб илтимос қилардилар.

Менаҳем эса:

— Мен молларингизни ёрдам тариқасида сотиб олиб зарар кўрадиган Ҳевро¹ эмасман: сизлар айтган нархга ҳеч ким сотиб олмайди, мен бўлсам...— дерди.

— Майли, хоҳлаган нархингизга олинг.

Менаҳем ана шунақа усул билан бойиб кетган эди. Унга бу бойликлар ҳам оз кўринар, бошқа шаҳарлардан ҳам шунақа паст молларни сотиб олгиси келар, уддабурон даллол топиб, яна кўпроқ ишлагиси келар, агар бу ишга шу ерли одамлардан бирортасини танласа, унга катта маош тўлаши ёки сотиб олинган моллари ҳисобидан процент тўлаши керак бўлар эди. Бу ишга муҳтож бир эмигрантни жалб этса, унинг бошини айлантириб паст ҳақ тўлайди. Гўё Симҳони ботқоқдан қутқариб олиш ниятида Мениҳем бу ишга уни жалб этмоқчи эди. Аммо... Иззат-нафси оғриган Симҳо алданганларни алдаш ва шаҳарма-шаҳар овора бўлиб тентираб юришдан кўра, ишсиз бўлиб юришни минг марта афзал кўрди. У Менаҳемнинг юзига чакса тупуриб, ҳовлидан чиқиб кетди.

Бехосдан шамол туриб, тор кўчалардан қоғоз, папирос ташландиқлари ва ахлатларни чирпирак қилиб учира бошлади. Симҳо ана шундай кўнгилсиз кунда эски Қуддуснинг эгри тор кўчасидан кетиб борар экан, ғариб бир мўйсафидни учратиб қолди. Соқол-мўйлови ўсиб пахмоқ бўлиб кетган бу чол титроқ қўлини чўзиб ундан бир бурда нон сўради. Чолни кўрган одам, уни худди эндигина қабрдан чиқиб келган, деб ўйларди. Симҳо бу чолни бир ҳафтадан сўнг яна Қуддус шарифда учратиб, унга озроқ пул беришга

¹Ҳевро — иона кассасидан камбағалларга ёрдам берувчи.

жазм қилди. Аммо қандай қилиб? Шанба куни чўнтакда пул олиб юриш эса гуноҳ. У чолдан бир қадам нарида туриб, хуфия равишда пул узатиш ниятида чўнтагини ковлаштириб тураверди. Лекин қўрқди. Ҳатто чолнинг ўзидан ҳайиқди. диндан қўрқадиган бу чол пулни олмай, Симҳони худосиз деб қарғашни мумкин эди. Симҳо қаттиқ ўйга толди: «Эҳ ҳукмрон дин, сен одамни нималарга айлантирдинг-а? Ўлсанг ўлки, шанба кунини хор қилиб, қўлингга пул ушлама. Олов ёқма. Шанба куни уйингга ёнгин тушиб кул тепа бўлса ҳам ўчирма, шанбалик одатини бузма. Ғалати одатлар! Ундай бўлса чол нега шанба куни садақа сўраяпти! Бу ҳам гуноҳ-ку, ахир. Кел, майли, бир сўрай-чи... »

— Сизга нима билан ёрдам берсам экан, отахон?

— Нон билан, фақат нон...— деди қалтироқ овоз билан зўрға чол ва шу он қоқсуяк гавдаси билан тап этиб ерга йиқилиб тушди. Чол Симҳога қўл чўзаркан, кўрсаткич бармоғи билан унга ишора қилиб давом этди: — Мен сени танидим. Сен Симҳосан. Бахўр Исҳоқовнинг куёви...

Симҳо овози борича бақириб, одамларни тўплади. Чолни қўлтиғидан кўтариб турғизди. Қўни-қўшнилари сув келтиришди. Симҳо уларга:

— Бу одам оч, сув эмас, овқат беринглар! — деди.

Яхшилар уй-уйларидан бирор егулик чиқариб чолга бердилар. У бир оз ўзига келиб, гапга кирди:

— Мен бугун ибодат қилиш учун канесога бора олмадим. Дармоним етмади. Гуноҳ бўлса ҳам, очлик шанба куни садақа сўрашга мажбур этди,— деб аччиқ-аччиқ йиғлади у.

Йиғлаб-йиғлаб тасалли топгач, одамлардан тортинмай ўзи ҳақида гапира бошлади. Симҳо уни таниди. Бу чол қайнатасининг қўшнисини эди. Тошкентлик бу чол болачақасини, куёв-келиндарини, невараларини ташлаб, акасининг даъвати билан Исроилга келган. Тошкентда ҳеч кимнинг гапига қулоқ осмаган. Ҳатто Бахўр ҳам уни қайтараман, деб кўп вақтини сарфлаган. Исроилда сизнинг ҳеч кимга керагингиз йўқ, деб ишонтирмоқчи бўлган. Бахўр унинг пенсионерлигини, хизматига яраша дам олаётганини бир неча марта айтган. Ҳеч нарсадан камчилигингиз йўқ, бола-чақангиз билан роҳатда яшаяпсиз, деган. Аммо у, отасининг ярим ҳовлисини мерос қилиб бераман деган гапига учиб, Исроилга келган. Ушанда у, мен разведка қилиш учун кетяпман. Отамнинг ярим ҳовлисига эга бўлиб, бой акам билан унинг ёнига қўшимча уйлар солгач, бутун авлодимни Исроилга чақириб оламан, деган. Ҳайҳот! Унинг бу гапларидан ҳеч натижа чиқмади. Акаси уни яхши кутиб

олди-ю, лекин бутун бир ҳафта ўтгач, «исроилча» эмас, ака сифатида сийлади, у билан дангал гаплашди:

— Ука, оиланг анча каттага ўхшайди. Мен бу мерос уйдан чиқиб кетганимдаям, бу ҳовлига ярим оиланг ҳам сиғмайди. Ҳукумат одамларига мурожаат қилиб, оиланг учун каттароқ ҳовли олишга ҳаракат қилсанг.

— Мерос масаласи нима бўлади? — сўради укаси жаҳл билан.

— Уттиз йилдан бери отамнинг уйда туриб шикаст-рихти учун ўз баҳосидан уч марта кўпроқ пул сарфладим. Шу тариқа бу уй аллақачон мерослик қийматини йўқотган, ўз уйим бўлиб қолган,— деди акаси.

Кунлар ўтиши билан ака-ука ораси бузила бошлади. Иш шу даражага бориб етдики, акаси Тошкентдан ўзи чақириб олиб келган укасини кўчага ҳайдаб чиқарди. Худди Қуддус шарифнинг ўзи-да! Қани энди бу пайғамбарлар шаҳрида ғайринсоний ҳаракатга адолатли муносабатда бўлувчи бирор кимса топилса?

Чолни кексалар уйига жойлаш учун навбатга ёзиб қўйишди:

— Бир оз кутасиз. Бир чол қаттиқ бетоб, тезда ўлса керак. Шунда бир жой бўшайди, сизни албатта қабул қиламиз,— деб овутишди. Шундай қилиб, чол кўча-кўйда тентираб гадоё ҳолига тушиб қолганди.

Одамлар тарқалиб кетгач, Симҳо чол билан дардлашди. Чол Симҳога тасалли бериб: «Хафа бўлма, кўнглингдаги гапларнинг ҳаммасини айтавер, мен ҳаммасини кўтара оламан...— деди.

Шунда Симҳо ўзигаям қайнатаси Бахўр сионизм ва Исроил ҳақида кўп нарсаларни гапириб берганини айтди. Негадир чол унга худди Симҳонинг қайнатаси айтган гапни қилди:

— Сен ҳали ёшсан, ўнглиниб кетасан. Мен бўлсам ҳалокат чуқури сари кетяпман. Итнинг ўлигидек ўлиб кетаман шекилли. Жасадимни кўмсалар ҳам рози бўлар эдим, ер устида қузғунларга ем бўлмасдан...

Осмонда кўринган уч юлдуз шанба куни тугаганидан дарак берарди. Энди олов ёқиб, овқат пишириш ҳам мумкин. Ишлаш, чекиш ҳам мумкин. Ана шунда Симҳо чолга пул берди. Аммо унинг аҳволини билган чол пулни олишга унамади. Симҳо уни олишга кўндирди.

— Советча инсонпарварлик ҳисси билан йўғрилган камбағал-бечора кишиларгина ўзларининг сўнги бурда нонларини бошқалар билан баҳам кўрадилар. Бунақа инсонийликдан эса Исроилда асар ҳам йўқ. Менга ноқулай

бўлса-да, қайнатанга ўзинг хат ёз, қўшнингиз мендан садақа сўради, деб ёз. Менинг бу шарманда ҳолимни катта-кичикларга ва яқинларига маълум қилсин. Исроилнинг қанақалигини ҳамма билиб қўйсин.

Чолнинг жонланганини кўриб Симҳо анча енгил тортди. Улар илиқ сўзлар билан хайрлашдилар. Сўнгра Симҳо ўз йўлига қараб кетди.

Тун борган сари қоронғилашди. Ой чиқишига ҳали анча бор. Гарчи осмон тўла юлдуз бўлса-да, лекин уларнинг нуридан деярли фойда йўқ эди. Симҳо қоронғи кўчалардан юриб бораркан, одамларнинг тақдири ўз ҳолига ташлаб қўйилган шундай мамлакатда яхшилик қилганидан ўзича гоҳ гурурланиб, гоҳ ўзига тасалли бериб борарди. Одамни ўлишдан сақлаб қолди. Эҳтимол, бу чол бир неча кундан сўнг қазо қилар, лекин у ҳозир Симҳодан мниатдор бўлиб кетди.

VII

Кексайиб қолган Бахўр Ўзбекистоннинг кўп шаҳарларини айлана бошлади. Танишлари уни гоҳ Бухорода, гоҳ Самарқандда, гоҳ Андижонда, Қўқон, Фарғона ва Наманганда учратардилар. У ҳамма жойда ҳамманинг иззатли меҳмони эди. У борган жойларида куёви Симҳодан келган хатларни уялмай қайта-қайта ўқиб берарди. Симҳо хатларидан бирида шундай деб ёзган эди: «Хурматли қайнота, жўнашимдан олдин сионистларнинг ёвузлиги ҳақида айтган ҳамма гапларингизнинг мағзини энди чақяпман. «Бир мамлакатнинг халқини билиш учун унинг газалини эшит», деган гап бор эди. Исроилда одамлар: «Ишқилиб уйингга меҳмон қадам босмасин...» дейишар экан. Шундай. Мен бу ерда худди гунг-соқовга ўхшайман, чунки тил билмайман, ҳеч нарса эшитмайман. Кўр эканман. Ватаним олдида, яхшилар олдида шармандаю шармисорман. Пориллаб ёниб турган чироғим ўчган. Хўрагим шармандалик бўлиб қолди. Бу исноддан роса тўйдим, жоним оғзимга келди. Агар сизлар мени бу ахлат чуқуридан халос қилмасаларинг, менинг ўлигим шу ерда қолиб кетади. Энди мен, хиёнаткор деган номни кўтариб юргандан кўра, ўзимни жарга ташлаганим яхши. Бунга ҳамма жойда барала айтаман. Сиз менга: «Сени сионистлар Совет Иттифоқига қарши қайраб ишга соладилар», деган эдингиз. Чиндан ҳам, менинг кетимдан сионистлар соя каби эргашиб юрибдилар. Сиздан кўп таълим-тарбия олгандим, қилган яхшиликларингиз эвазига аҳмоқлик қилиб СССРдан кетдим. Аммо сизнинг олтин сўзларингиз қалбимда муҳрланиб қолган. Ўз Ватанимни ҳеч қачон ва ҳеч ерда сотмайман, совет кишиларини Исроилга келишга ҳам даъват этмайман. Сизга берган оғтиним шу.

Ниҳоят менинг сўзларимга ишонишингизни ва мени шу қасофат жарликдан халос этишингизни ўтиниб сўрайман».

Исроилда болалари, эрлари, хотинларидан айрилган, сионистлар қопқонига илинган кишилар жуда кўп. У ёқдан келган хатларни одамлар Бахўрга топшириб, газета ва журналларда эълон қилишни, радио ва телевизорда чиқиб сўзлашни, тараддудда қолганларнинг кўзини очиб қўйишни илтимос қиларди.

Бахўр шу хатлар асосида республика ва область газеталарида сионистларнинг ҳақиқий башарасини фош қилган мақолалар билан чиқди.

Бу газеталарни дарҳол Исроил, Австрия ва Италияга жўнатувчи кишилар бор экан. Лақиллатилган кишилар бу газеталарни олиб ўқиб, бизларнинг ғам-ғуссаларимиз ҳақида жуда оз ёзибсизлар, деб редакцияларга хатлар йўллардилар. Улар шундай деб ёзибдилар: «Шўшан бўқоқ Исроилда ўзини осиб ўлдирди. Фарида туруш¹ бир бурда нон учун фоҳиша бўлиб кетди. Беньёмин чўлоқ алдангани учун ўз онасини ўлдирди. Уруш эса ҳамма жойда ҳам одамларни баравар ўроқдек ўрмоқда...»

Бир куни Бахўр Симҳодан эндигина келган бир хатни диванда ўтириб ўқиётганида, Эстер кириб келди.

— Дугонам бормилар? — деб сўради у.

— Э, келинг-келинг, марҳамат. Нима бўлди, бир ҳафтадан бери дарагингиз йўқ. Икки марта бориб сизни уйингиздан топа олмадик. Марҳамат, ўтиринг,— деб унга юмшоқ курсини кўрсатди Бахўр.— Соро сизникига кетувдику...

Эстернинг дувиллаб оқаётган кўз ёшлари тўхтамас эди. У алланималар деб йиғлар, гапларини Бахўр илғаб ололмас, уни овутмоқ учун беҳуда уринар эди. Бахўр Симҳонинг хатини Эстерга узатар экан:

— Агар сизга бирор ёмон хат келган бўлса, парво қилманг, тупуринг.

— Йўқ, Бахўржон, сиз аввал мана бу расво хатни бир ўқиб кўринг.

Эстер унга ўзининг собиқ эридан келган хатни узатди. У Эстернинг устига шундай шалтоқлар ёғдирибдики, асти қўяверинг. У: «Шундай ўғилни тарбиялаганинг учун сенга минг лаънат. Мен ўлим тўшагида ётибман, ўглинг мендан сира хабар олмайди. Пули кўпайиб кетибди, кеча-кундуз бузуқ хотинлар билан айш-ишрат қилаётган эмиш. Менга ёрдам қилишга эса қорни оғрирмиш... »

Бўхтонга тўла бу хатни ўқиган Бахўр қотиб-қотиб кулди.

¹ Туруш — аччиқ.

Сионистлар ўз башараларини нақадар қора ниқоб билан тўсмасинлар, шундай хатлари билан ўзларини баттар фош қилаверардилар. Улар: «Пайғамбарларнинг табаррук бадавлат ерига келаверинглар», деб бақирсалар-да, аммо у ердаги қашшоқлик ва ҳақсизлик тўғрисида ғиринг демасдилар. «Агар Симҳо сотқин Яҳудого ёрдам қилмаган бўлса, тўғри иш қилибди. Отаси учун сариқ чақа ҳам хайф», деб тушунтирди Бахўр Эстерга.

Эстер Бахўрга буни айтмоқчи эмасди. У, агар бу хатни келини Лио ўқигудек бўлса, эрини жуда ёмон кўриб қолишидан қўрқарди. Бахўр унга тасалли бериб, қизига бу хатни тўғри тушунтиришга ваъда берди. Бунинг учун Бахўрда яхши асослар бор эди. Бахўр Эстер келгунча Симҳодан олган хатида: «Липқо ўлдирилганидан сўнг Бухорода қилинган сохта инкоҳдан қутулдим. Менга қўшиб мебель жўнатган тошкентлик ифвогардан қасос олиш учун мебелларни катта пулга сотиб, «Сохнут» билан орани очди қилмоқчиман. Кейин эркин эмигрант бўлиб, Венага жўнамоқчиман. Ростини айтсам, отам учун ҳозир ортиқча юкман. Отам, уйни тор қилиб юбординг, бунинг устига қийналиб қолдик, деб бир неча бор айтди. Шу сабабдан уни кўрмайинам, куймайинам, деб Тель-Авивдан жўнаб кетдим. У менга ота эмас — онамнинг, бола-чақамнинг ашаддий душмани...» деб ёзибди. Ёфонинг ўлими ҳақида, тўғри маълумот бергани учун Шаломо Лиодан жуда миннатдор эканини ёзибди. Шаломо онаси тўғрисида мутлақо нотўғри хабар эшитган экан. Симҳо ишсизлар забастовкасига биринчи марта қатнашгани ва ватанга қайтишни талаб қилган эмигрантлар намоёншига қўшилганини ҳам ёзибди.

Исроилда болалар руҳан эзилган, уларни ўқитиб маълумотли қилиш — бечора эмигрант яҳудий учун фақат бир орзугина. Бошланғич таълим — пуллик, ўрта таълим — пуллик. Олий маълумот олиш эса бир хаёл... стипендия, умумий ётоқхона йўқ, ўқиш учун яна пул тўла... Симҳо аввалги хатларида ёзгани сингари бу хатини ҳам «Жонажон Тошкентда учрашгунимизча!» деб тугатибди.

Лионинг болалари мактабда яхши ўқир, интизомни яхши эди. Катта ўғли Миша синф бошлиғи қилиб сайланган. У «Болалар хорижда ва Совет Иттифоқида» деган мавзуда синф йиғилишида катта доклад қилиш учун жиддий тайёргарлик кўраётган эди. Китоб, газеталар ўқир, кўрган киноларини хотирлар, онасининг интуристлардан хориждаги болалар ҳақида эшитган ҳикояларини завқ билан тинглар эди. Онаси унинг бу ишидан жуда шод эди. Аммо Лиони бошқа нарса эзарди. У кичик ўғлига қанча эртак айтиб

бермасин, уни кулгили суратлар билан нақадар алағда қилмасин, унинг: «Онажон, дадам қачон келадилар?» деган сўроғига жавоб қила олмай юраги эзилар, оналик туйғусини ундан нақадар пинҳон тутмасин, у ич-ичидан зор-зор йнглар эди. Ич-ичидан Симҳони койир эди.

Ҳар сафар эридан хат олганида уни минг-минг пушаймонлар еб қайтганидан кейин қандай қабул қилиб олиш ҳақида ёзган хатларини ҳар сафар ўқиғач, Лионинг олдида кўпгина жумбоқлар туғиларди.

Симҳо Ватанга, бола-чақага хиёнат қилган эди. У — оила муҳаббатини поймол қилган эди. У — онасининг орномусини таҳқирлаган, уруғ-аймоқлари номусини барбод этган эди. У — умр бўйи сионизмга қарши курашиб келган қайнатасини таҳқирлаган эди. «Вой худойим, қанчадан-қанча кечириб бўлмайдиган гуноҳлар-ку, бу! У дағдағалардан, қамалишдан қўрқмай курашаётган эмиш...»

Эндигина ўн бешга тўлган, оиланинг катта ўғли — Миша ўзини қасққа қўйишини билмасди. Отасининг қилмишларини эшитиб, онаси билан бувисининг нақадар қийналаётганликларини ўз кўзи билан кўриб турибди. Ўқишини ташлаб ишга кириб кетсамикин?! Онаси доим унга: «Сен ўқишинг, билимли бўлишинг, истаган касбингни эгаллашинг керак...» дерди.

Миша бир куни онасининг раўйига қарамасдан заводга ишга кирмоқчи бўлди. Лекин заводда кадрлар бўлиmidан кутилмаганда:

— Ишлашга сизни нима мажбур қиляпти, йнгитча? — деган жавоб олди.

Миша болалик қилдими ёки журъат этолмадими, рўзгорга қўлимдан келганча ёрдамлашмоқчиман, демоқчи эди, аммо айта олмади.

— Ёки, шунчаки... пул ишламоқчимисиз? — деб сўрашди боладан.

Бу саволга ҳам Миша аниқ жавоб қила олмади.

— Шунчаки... ишламоқчидирсан-да... — дейишди кадр бўлимидагилар унинг жавобини кутмасданоқ.

Бу «Қандоқ бўлди, шунчаки ишлаш?.. Текингами?.. Мен ахир онамга ёрдам қилмоқчиман-ку!» У ўйланиб қолди.

Миша ётиғи билан отасининг йўқлигини, ёлғиз онаси ишлаб олти жонни боқиши қийин бўлаётганини изҳор қилди. Аммо кадрлар бўлимида унга, ҳозир заводда техника ниҳоятда ўганини, техникани билмасдан ишлаш қийин бўлишини, унинг атайлаб бир устани унга боғлаб қўйиш лозимлигини, ўқиши кераклигини айтдилар.

Заводдан Мишанинг дили сиёҳ бўлиб чиқди. Уйига

қайтгач, ўтириб отасига хат ёзди, йиғлади. Ахир улар ҳам оталари билан бирга яшашни ишташарди-ку! Мишанинг хати бошдан-оёқ саволдан иборат бўлди:

— Дада, сиз ҳам болаларингизнинг кейинчалик сизни қидириб Исроилга боришини орзу қиласизми?

Йўқ, мен ҳеч қачон у ерга бормайман!

У ўртоғи Рафиқдан келган хатни эслади. Ёзда, аълочи ва актив ўқувчи сифатида Бутуниттифоқ пионерлар лагери — «Артек»да дам олгани борганида, турли мамлакат болаларини кўриб, Совет Ватанига меҳр-муҳаббати янада ортганини ёзди: «Кубалик негр пионер бола билан, суриялик ўқувчи араб бола, ҳинд, эрон, поляк, венгер ва немис болалари билан танишдим. Бу болаларнинг тақдирлари, бахтлари ва ҳатто қайғулари ҳам турлича...»

Миша хатини тугатган бўлса-да, лекин уни бир неча кунгача отасига юборишга журъат эта олмай юрди.

Лио ўғлининг кундалик дафтари ва дарсини текширмоқчи бўлиб унинг портфелидан имзосиз ва санасиз бир хат топиб олди. Афтидан, ўғли яна нимадир ёзмоқчи бўлганга ўхшарди. Лио хатнинг айрим сатрларини ўқиди, «дада» сўзи кўз ёшлари томиб чапланиб кетганини кўриб йиғлаб юборди. «Шу хатни сенга ёза туриб йиғлаяпман. Эдик укам дадамни топиб берасан, деб онамни қийнаганларига сира чидаб тура олмайман. Шўрлик онам! Укам бечора сенинг капиталистик мамлакатга кетиб қолганингдан беҳабар... Эсингда бўлса, боғимизда сен билан ишлаб турганимизда, сен мақтаниб: «Исроилда бир миллионер киши бизга боғ-роғли катта ҳовлисини инъом қилмоқчи», деган эдинг. Шунда мен: «Мен у ерга сираям бормайман!» деган эдим. Сен эса: «Мен болаларимни ҳалок этадиган аҳмоқлардан эмасман», дединг. Нега энди бизни алдаб кетдинг? Шу яхшими?..»

Мишанинг хатидаги бу сатрлар онанинг юрак-бағрини эзиб юборди. Нима қилсин? Хатни яширсинми? Ёки йиртиб ташласинми? Йўқ, унда ўғлини баттар қийнаб қўяди. У хатни яна боягидек тахлаб, жойига солиб қўяётиб ўғлининг кундалик дафғаридаги «беш» баҳоларга кўзи тушди-ю юзларига табассум югурди. Лио ниҳоят, майли, ўғлим хатини жўнатаверсин. Отаси бегона юртда, усиз ҳам бола-чақалари эсон-омон, ўйнаб кулиб юрганини бир билиб қўйсин, деган қарорга келди.

Лио Мишанинг дафтارينинг портфелига солиб қўйишга улгурмасданоқ телефон жиринглаб қолди. Трубкани олиб қулоғига тутган эди, ҳаяжонли ва таҳдидли бир овоз эшитилди.

— Сиз Бахўрнинг қизи — Лиомисиз? — сўради эркак овози.

— Ҳа, нима эди? — деди Лио.

— Сизда ўзи жон-пон борми? Нега зўрға жавоб қиляпсиз? — Энди трубкадан дағалроқ овоз эшитилди.

Трубкини жойига қўйган Лио, телефон олдидан нари кетмай турди. Отаси Бахўр ўтган кеча радиода чиқиб сўзлаб, ҳақиқий материаллар асосида сионизминг қора ниятларини очиб ташлаган эди. Кейин шу одам телефон қилган эди. Ҳозир ҳам ўша одам Бахўрни қоралаяпти. Бу — Исроил руҳи, гоёси билан суғорилган, ҳали аслида ўзи йўқ бахтни излаб кетмоқчи бўлган одамнинг товуши эди.

Яна телефонда ўша одамнинг қўпол товуши эшитилди:

— То менинг гапларимни охиригача эшитмагунигишча сизга тинчлик бермайман. Илтимос, мени ҳақорат қилишга мажбур қилманг,— бусиз ҳам у Лиони, бутун авлоди аждодини ҳақорат қилиб улгурган эди.

Лио бу сафар трубкини жойига қўймай, шаллақининг гапини чидам билан эшитди.

— Нега отангиз радиода бунчалик ёлғон гапларни гапирди? Эрингиз Симҳо дўсти Менаҳемникида — Қуддусда жуда яхши жойлашиб олган. Миллионлаб лираларни айлантириб ётибди. Шундан отангизнинг хабари борми?

Ўзининг кимлигини махфий тутаётган бу одамни Лио аранг тўхтатди:

— Сиз бу гапларни қаердан олиб гапиряпсиз?

— Сизга бунинг даҳли йўқ.

— Яхши, унда марҳамат қилиб бизникига келиб, Симҳодан келган хатларни бир ўқиб кўринг. У бизларни Исроилдек жаҳаннамдан қутқариш учун зор-зор илтижо қиляпти. Ҳозир у миллионлаб лираларни айлантириш эмас, қон-қон йиғлаяпти. Айтинг, ахир, ўзингиз ким бўласиз?

— Бунинг аҳамияти йўқ. Отангизга айтиб қўйсангиз: агар тирик юрай деса Исроилимиз ва умуман сионизм ҳақида ҳадеб лақиллайвермасин!..

— Ахир, кимсиз ўзи? Нега фамилиянгизни айтмаяпсиз? Қўрқоқ экансиз!.. Агар сен сионизмининг қуйруғига илашган бир хас бўлсанг, майдонга чиқиб, отам билан бир беллашиб кўр! Ифвогарнинг қандай шарманда бўлишини ўшанда кўрасан. Лаънат сенга! — Лио жаҳл билан трубкини жойига қўйиб, стулга ўтирар экан: — «Бу нима деган гап? Қаёқдан пайдо бўляпти булар? Менга телефон қилганлари етмагандек, отамнинг таниш-билишларига, қариндош-уруғларига ҳам телефон қилишармиш! Хайриятки биз кўпчиликмиз. Вой аҳмоқлар-эй! Наҳотки бу пасткашлар бизни шу қадар лақма, қўрқоқ деб ўйлашса! Ҳечқиси йўқ. Майли, бир кунмас-бир кун бу сарқитлар барҳам топар...» — Ўзига тасалли берди Лио ва телефон олдидан нари кетди.

БЕШИНЧИ БОБ

I

Дониэл забастовкада қатнашгани учун қамалиб қолган, ҳамон турмада ётар эди. Узоқ текширишлар ва терговдан сўнг Шаломони яна ўз авиация қисми — Синайга юбордилар. Симҳо ҳам забастовкада иккинчи марта қатнашгани учун яна қамоққа олинди.

Шаломо ўз қисматидан оз-моз бўлса-да, мамнун эди. Чунки у энди онаси тўғрисида Ҳеди билан мириқиб гаплашиб олиши мумкин эди. У энди онаси — Ёфонинг Исроилда паластинликлар қўлида эмас, балки Америкада ўлдирилганини Симҳодан аниқ билиб олди. Шаломо Ҳедидан бошқа гапларни ҳам сўраб-суриштираверганда айёр Ҳеди унга тўғри жавоб беришдан бош тортиб, Шаломога дағдаға қила бошлади:

— Ҳой, Шаломо, сен мен билан ҳазиллашма, уруш вақти-я, ишингни чатоқ қилиб қўяман. Нақ ҳарбий трибуналнинг қарорини чиқариб... Яхшиси, онангни ким ўлдирган бўлса, ўшандан сўра.

Ҳеди шу дағдағалардан кейин Шаломо онасининг фожиали ўлими ҳақида энди оғиз очмайди, деб ўйловди. Аммо Шаломонинг ишчи Дониэлдан, алданган Симҳодан нақадар кўп ақл ўрганганидан Ҳедининг ҳеч хабари йўқ эди. Симҳо унга онаси тўғрисида бор гапни айтган эди.

— Ахир сен, биз ака-укамиз, демаганмидинг? Наҳотки, онамни ким ўлдирганини айтиб беролмасанг? Исроилда паластинликлар ўлдирганми ё Америкада...

— Нима фарқи бор? Ахир, у тирик эмас-ку ҳозир, — деди Ҳеди юзсизлик қилиб.

Бошини икки қўли билан маҳкам чангаллаб олган Шамоло яна сўради:

— Онамнинг қаерда ўлдирилганлигини аниқ билишим керак. Бу менинг фарзандлик бурчим. Ахир, мен онамнинг ёлғиз ўғлиман.

Бир нафас жим қолган Ҳеди Шаломонинг кўзларида ёш кўриб:

— Шундай, укажон, уни Америкада ўлдирганлар, — деди паст тушиб, аммо, қачон, қаерда, ким ўлдиргани ҳақида ҳеч нима демади. Ҳатто ранги ўзгармадиям.

Шаломо ўйлаб туриб:

— Демак, арабларда ҳеч қандай гуноҳ йўқ экан-да, — деди ўпкаси тўлиб. У ўзини ҳар қанча босишга уринса ҳам, кўз ёшларини тўхтатолмади. Ҳеди гўё ҳеч нарса кўрмагандек қўлларини орқасига қилиб юра бошлади.

Шаломо ниҳоят титроқ товуш билан сўради:

— Қандай мақсадда Исроилдан Америкага онам номидан менга хат уюштирганлар?

— Билмаган нарсамни билмайман дейман,— деди Ҳеди. У чуқур тин олиб давом этди.— Билмайман. Бугун кун нега бу қадар чўзилиб кетди-а?

Шаломо туриб кетмоқчи бўлди. Уни бошқа ҳеч нарса қизиқтирмас эди. Жаҳли чиқиб асабийлашса одам гапини ҳам йўқотиб қўяди. У дарғазаб бўлса-да, лекин ўзини зўрға тутиб турарди. Ҳеди билан бу тўғрида бошқа гаплашмайман, деб аҳд қилган бўлса-да, лекин иложи йўқ эди. Шаломо енгилтак, калтабин одам эмасди. У Ҳеди билан доим эҳтиёт бўлиб сўзлашарди. Чунки Ҳедининг муттаҳам ва доғули эканини билар эди. Аммо ноумид шайтон деган, гап бор.

Шаломо Ҳедига ётиғи билан деди:

— Биласанми, Ҳеди, менинг қисматим сени бошингга тушганда, отанг руҳи номидан қасамёд қилиб айтаманки, бор ҳақиқатни айтиб берган бўлар эдим.

У норози бир қиёфада ўрнидан қўзғалди. Лекин шу он боши айланиб кетди. Ҳамма нарса унга оғир бир босинқирашдек туюлди. Йиқилиб кетмаслик учун бир қўли билан деворни ушлаб қолди...

II

Катта ҳайит кунлари яҳудийлар ўлганларнинг арвоҳини шод қилиш учун синагогларда тоат-ибодат қиладилар:

— Азизлар, сизларнинг арвоҳингизни шод этиш учун тоат-ибодат қилиб турибмиз. Бизларни ҳам эслашингизни, сизлардан кейин қолган фарзандларингизни унутмасликларингизни илтижо қиламиз... Парвардигор олдида бизларнинг эзгу элчиларимиз бўлинглар, токи олло-таоло бизларга раҳм-шафқат қилгай...

Янги йил олдидан бир ой бўйи (сентябрь охири, октябрь боши) диндор яҳудийлар қабристонга бориб, марҳум қариндошларининг қабрларини шу тарзда зиёрат қиладилар. Худодан илтижо қилиб, мурдалардан нажот¹ сўрайдилар.

¹ Ҳозирги яҳудий раҳнаمولари йўм-кипур мароснига катта эътибор берадилар. Бу маросим гўё «ҳозирги замон яҳудий»ларининг ҳаёт рамзи эмиш», чунки йўм-кипур ибодати одамни худога воситасиз эриштирармиш. Йўм-кипурда раввинлар «нажот» дуосини кўп тилга оладилар. Унда жазо турлари бир-бир тилга олинади. Йўм-кипурда худо бандасини нимага мустаҳиқ қилиши баён этилади: «Янги йил кунин»,— дейилган дуода,— худо ҳаммани рўйхатга олади, йўм-кипур ҳукмини чиқаради: ким қанча умр кўради, ким ўлади, ким сувга ғарқ бўлади, ким ўтда куяди, ким қиличдан ўлади, кимни ваҳший ҳайвонлар тилка-пора қилиб ташлайди, ким очликдан, ким ташналикдан ўлади...»

Афсуски, бу сафар на синагогдаги тоат-ибодатлар ва на худонинг йўм-кипурдаги илтижоси Исроилни фалокатдан сақлаб қололмади. Исроил қўмондонлигининг бутун режалари айқаш-уйқаш бўлиб кетди. Олти йиллик босқинчилик даврида арабларнинг кўп нарсаларни ўрганиб олганликларини ва кўп нарсага пухта тайёргарлик кўрганликларини Исроил ҳукмронлари унутган эдилар.

Соат 1 у 55 минутда Миср томонидан узоққа отар тўплари душман позициясига муттасил ўқ ёғдирди. Тўплар ҳимоясида миср солдатлари Сувайш канали устига пантон кўприклар ўрнатиб, Синай соҳилига танклар ва ҳарбий техникани тезлик билан олиб ўтдилар. Авиация ҳаводан туриб босқинчиларнинг штабини, аэродромларини ва радиолокацион установакаларини бомбага тута бошлади.

Олти йил ичида исроилликлар Сувайш каналининг шарқий қирғоғига «Барлек чизиги» деб аталган мустаҳкам истеҳком қуриб олган эдилар. Бу қалъа ер қаърига жойлаштирилган эди. Мустаҳкам блинджларнинг қалинлиги саккиз метрча келарди. Қалъа ўртасига учта танк ўрнатилган, тўплари ғарбга, Тавфиқ портига йўналтирилган. Пулемётлар ҳам ўша ёққа тўғрилланган. Ўқлар лентаси илондек буралиб ётарди.

Исроил пропагандаси бу қалъани «олиб бўлмас қўрғон» деб атади. Уларнинг фикрича, бу қалъа Сувайш канали устида бир қалқон бўлиши лозим эди.

Миср армияси шарқий соҳилда мустаҳкамланиб олиб, ҳужум қилмоқ учун канални қўлга киритиши, мина далаларини тозалашни, «Барлек чизиги» пунктини забт этиши лозим эди. Бетонлашган дотлар, бункерлар ва турли тўсиқлар билан бу чизиқни мисрликлар забт этган эдилар. Ҳарбий нуқтан назардан қараганда, бу операция жуда мураккаб эди. Гарчи бутун Синай саҳросида юзлаб танклар жанг қилаётган, самолётлар минглаб бомба ташлаб турган, ер ёниб эригудек бўлаётган эса-да, тирқираб қочаётган солдатларига тасалли бериш учун Моше Даян айюҳаннос соларди:

— Исроил ҳеч қачон бугунги кундагидек нотинч ва зўр хавф остида қолмаган эди!

Генераллар эса кетма-кет учраган мағлубиятларини солдатларидан яшириб, арабларнинг зафари ҳақида заҳарханда қилар эди.

Шу вақт жанг майдонида икки фронтда қаттиқ отишма давом этарди. Олов ва тутун булутлари Синай саҳроси ва Голан тепалигини қоплаб олган эди. Бир-бирига қарама-қарши отаётган Исроил ва араб танкларининг кураши доим

босқинчиларнинг ўлими ё тирқираб қочиши билан хотима топар эди.

Тўпларнинг гулдуроси, пулемётларнинг тинимсиз тариллаши, тўп ўқларининг ҳуштак чалиб портлаши орасидан одамларнинг дод-войларини эшитиш мумкин эди. Жанг тинай демасди. Ушлаб ҳозирги замон ракета установакалари Исроил учувчиларини қувиб, осмонга реактив снарядлар сочарди.

Сионист лидерларнинг «Исроил армияси енгилмас», деб қилган даъволари пуч бўлиб қолган эди.

Исроил ҳукмдорлари уруш давомида ўз режаларининг батамом барбод бўлганини тезда тан олишга мажбур бўлдилар. Голда Меир кўз ёши тўкиб: «Биз бошимиздан энг оғир дамларни кечирмоқдамиз ва кўп талофат кўрмоқдамиз», деди. Жаллод Мўше Даян эса араблар исканжаси, халқ қасосидан кўрқиб, бўйинни хам қилиб: «Ҳозирги уруш илгариги урушлардан эмас, бу оғир уруш ва биз учун мушкул урушидир», деди. Исроил ташқи ишлар министри ҳам Голда Меир ва Мўше Даяндан қолншмай, кўз ёши тўкди: «Уруш қунларида Исроил жонли куч ва техникадан оғир талофат кўрди».

Бу оғир уруш араб мамлакатлари айрим араб давлатлари ўртасидаги зиддиятни бартараф этишга қобил эканликларини ва керак пайтда, умумий душман — босқинчи Исроилга қарши курашга бирлашажаklarини кўрсатди. Сурия фронтида Ироқ, Марокаш, Қувайт солдатлари жанг қилдилар. Сурия ва Мисрга Йордания, Жазоир, Тунис ва бошқа араб давлатлари ёрдамга келдилар. Араблар билан бўлаётган урушга шуңчаки бир уруш деб қаровчи мақтанчоқ Исроил урушқоқлари батамом барҳам топди. Халқ ғазабнок бўлиб, ҳукумат шаънига минг-минг лаънатлар ёғдира бошлади. Аммо ҳукумат ҳамма нарсани дангал ишга солди: қийинчилик, очлик, қимматчилик, ишсизлик ва шаҳар транспортисидаги қийинчиликларга қарамасдан, резервдагиларни, турмаларда ётган каллакесар бандитларнинг ҳаммасини жанг майдонига ташлади. Турмаларни бандитлар ўрнига, партизанларга хайрихоҳликда паластин қочоқларини айблаб, араблар билан тўлдириб ташлади.

Турмада Симхо маҳбуслардан турли воқеаларни эшитди. Масалан, Исроилнинг биринчи маориф министри, профессор Бинъёмин Динур ҳали кабинетга кириб иш бошлашга улгурмасдан ўзининг ирқчилик назариясини майдонга отиб, яҳудийларга шундай таълим берди: «Бизнинг мамлакатимиз фақат яҳудийлар учун. Биз арабларга: «Нарироқ сурилинглар», деймиз. Агар улар бунга рози бўлмасалар, уларни

зўрлик билан сурамиз. Биз уларни уриб, савалаб, тепиб бўлса ҳам, турган жойларидан суриб чиқарамиз». «Маърифатпарвар» ва «мураббийнинг» бу таълимотини жаллод Муше Даян 1967 йил урушида фахрлиб амалда тадбиқ этди. У ўз солдатларига: «Иордания ва Қуддус ғарб соҳилидаги Паластин қишлоқларини ёндириб, кулини кўкка совуринглар. Паластинликларни ўз кулбаларидан ҳайдаб чиқаринглар. Қаршилиқ кўрсатганларни ўлдириб қўлинглар. Ҳеч кимни: соғларни ҳам, беморларни ҳам, болалар ва аёлларни ҳам аяб ўтирманглар», деб буйруқ берди.

Одамларга кўрқув ва ваҳима солмоқ учун даҳшатли манзара вужудга келтирилди: «Коллектив жазо» номи остида қишлоқлар паластинликлар кўз ўнгиде вайрон қилинди. Одамлар ўз қишлоқларининг ёниб кул бўлганини ўз кўзлари билан кўриб турдилар. Исроил урушқоқ раҳбарларининг буйруғи билан солдатлар суюна-суюна бульдозерлар гулдуриси остида араб хонадонларини вайрон қилдилар, боғларни топтадилар. Шу хилда ваҳшийликдан сўнг «ғолиб» сифатида қаҳқаҳа остида паластинликларни бульдозерлар билан қувдилар. Шундай, бу манзара ҳам жуда даҳшатли эди: Душманнинг оғир ва лойга беланган бульдозерлари остида ҳалок бўлмаслик учун кўплар дод-войлаб қочдилар.

Агар паластинликлардан бирортаси бу ваҳшийликлардан омон қолса, кеча-кундуз сионистларнинг қаттиқ қийноғи остига тушади. Зулм-жазо сионистларнинг ирқчилик ва миллатчилик қонунлари асосида ижро этилади.

Симҳо турмада Исроил назоратчиларининг арабларга нақадар ваҳшиёна муомала қилганликларини ўз кўзи билан кўрди. Бир араб маҳбуснинг кўзларини боғлаб, қўлларига кишан солиб, югуришга мажбур қилдилар. Бошқасининг баданини ёниб турган сигарет билан куйдирдилар. Симҳо ўша ерда паластинлик бир шоирнинг шеърини эшитиб қолди. Унинг мазмуни шундай эди: «Салом, мен арабман, карточка номерим 50000. Ғазабим ошиб-тошса ҳам, нима қилайки, дардим ичимда, номсиз сокин бир фақирман. Сизлар зўрлик билан менинг мўъжазгина узумзорим ва бир парча еримни тортиб олдинглар. Болаларимга егулик ҳеч вақо қолдирмадинглар. Эшитишимча, ҳукуматингиз яқин орада мамлакатда ҳеч нарса қолдирмай, ҳатто тошни ҳам хорижга сотармиш»...

Арабларга қилинаётган бу зулм-тааддийларни ўз кўзи билан кўраркан Симҳонинг сионистларни кўрарга сира кўзи қолмади. Шу-шу арабларни қаттиқ ҳурматлаш ва севиш билан бирга, у ҳатто ўзини арабларнинг энг яқин кишиси деб ҳис эта бошлади.

Фронтларда каллакесарлар камая бошлагач, аста-аста Симхо кабиларга ҳам навбат етди. Турмада уни ҳарбийча кийинтирдилар. Бир неча соат автомат отишни ўргатиб, сўнгра фронтга жўнатиб юборавердилар. Ана шунда у ватанига қайтиш ҳақидаги умидидан батамом умид узди.

Уни самолётда фронт яқинидаги тоғли бир жойга юбориб, Голан тепалиги сари пиёда ҳайдадилар. Шунда у хароб бўлаётган араб қишлоқларини, вайрона уйлар атрофида араб болалари ва чолларининг тентираб юрганларини, шигил мева қилган дарахтларнинг йиқилганча олов ичида ёнаётганини ўз кўзи билан кўрди. У кўзларига ишонмасди.

Симхони бошқа солдатлар билан бирга Эль-Кунейтр шаҳрига олиб келдилар. Буни ўлик шаҳар деса бўларди. Тўғрироғи, бу шаҳардан ҳеч асар қолмаганди: харобалар ва онда-сонда омон қолган икки-уч бинодан бошқа бу ерда ҳеч вақо йўқ эди.

Уларнинг қисми бу ерга нима учун олиб келинганини Симхо тушуна олмади. «Нимани кимдан кўриқланади?»

Унга бу шаҳарни вайрон қилишда қатнашган бир солдат урушгача бу шаҳарнинг қиёфаси қанақа бўлганини сўзлаб берди. Исроил давлати босиб олгунча бу шаҳар Суриянинг энг гўзал шаҳарларидан бири бўлган экан. Кўкаламзор кўчаларининг икки ёни бўйлаб шариллаб сувлар оқиб ётар, қийос гуллаган мева дарахтлари унга ўзгача ҳусн бахш ётар, бу ерда ҳунармандлар, наққош усталар, дўкондор савдогарлар яшар экан. Бу шаҳарда араблардан ташқари, қозоқ, туркман, татар ва бошқа миллат кишилари ҳам баҳамжиҳат истиқомат қилишар, уларни бу ерларга Чингизхон ва Темурланг босқинчилари суриб келган экан. Аммо, Исроилнинг олти кунлик босқинидан сўнг шаҳарнинг ўзидан ҳам, халқидан ҳам асар қолмабди.

Сионистлар бу ерда, вайрона қилинган катта касалхона биносида машқ ўтказиб, кечаси ухлаб ётган касал ва ярадор арабларни ўлдириб юбордилар. Халқ орасида «Исроил урушқоқларининг дастидан қабрда ётган мурдалар ҳам инграйди...» деган гаплар юрарди. Дарҳақиқат, улар қабрларни ҳам пайҳон қиладилар, тарихий ёдгорликларни қўпориб ташлайдилар. Ҳатто қабрларни очиб, мурдаларнинг қўл ва бўйинларидаги олтин ва кумуш тақинчоқларини ҳам ечиб олдилар. Дунё бино бўлиб бунақа даҳшатни ҳеч ким кўрмаган эди.

Тирик қолган арабларга ваҳима солмоқ учун сионистлар деворларга: «Паластинликлардан шу йўсинда ўч оламиз», деб ўлдирилган одамларнинг қони билан ёзиб қўйдилар.

Улар бунн шунчаки эмас, бутун бир қонли тарих тимсоли сифатида ёзиб қўйдилар. Улар урушнинг дастлабки куниеқ Иорданиянинг гарбий қирғоғи ва Ғоза райониға бостириб кирганларида ҳам қилган ваҳшиёна ҳаракатлари билан Паластин халқи кўксида қора доғлар қолдирдилар. Сионистларнинг қонли қадамлари етган ҳамма жойларда араб халқи кучли ваҳима ичида қолди, бу манзаралар уларнинг шу ваҳшийликларини доим эсга солиб турарди.

Дам олиш пайтида Симҳо бу хароба жойда одам боласи бормикан, деб омон қолган бир-икки уйға назар солди. Бир вайрона уйда ёши етмишдан ошган рамақдажон бир кампир инграб ётарди. Унинг оти Насиф хоним экан.

— Мен яҳудийман,— деди у иврит тилида Симҳонн кўриши билан. Рус-тилидан ташқари, у бир неча бошқа тилларни ҳам билар экан. Исроилда ивритчани оз-моз билиб олган Симҳо у билан гаплашиб кетди.

— Мен яҳудийман,— деди у яна.— Бу ерга қандай келиб қолганим сизни қизиқтиряптими? Бу анча узоқ гап.— Кампир инқиллаб-синқиллаб гоҳ санчиб қолган юрагини чангаллаб ўзининг фожиали тарихини сўзлай кетди: — Умринг узоқ бўлсин, болам. Мен сенга араблар ҳақида сўзлаб берай. Ушанда бегуноҳ одамларға ўқ узиш нималигини ўзинг тушуниб оласан. Утир, эшит...

Бу — Исроил давлати тузилган куннинг эртаси, 1948 йил Қуддусда бўлиб ўтган воқеа эди. Насиф эри билан яшайдиган ҳовлиға офицерлар кириб келадилар. Шу ерлик бўлганликлари учун улардан арабларни шаҳар майдониға тўплашға ёрдамлашишларини сўрайдилар. Йигилишда, янги яҳудий давлатининг мақсад ва вазифалари тушунтирилади, дедилар. Эр-хотин уларнинг гапига ишониб, эшикма-эшик араб қўшнилариникиға кириб, уларни майдонға тўпланишға чақирдилар.

Майдонни қуршаб олган солдатлар арабларни зўрлик билан машиналарға тиқа бошладилар. Қочганларни тутиб олиб, саваладилар, қаршилиқ кўрсатганларни отиб ўлдирдилар.

Даҳшатли манзара ёдига тушган Насифахоним титраб-қақшади. Қўллари билан юзини беркитиб олиб, анчагача дами чиқмай қолди.

— Мен ўзимни сира-сира кечира олмайман. Мен кўп йил Қуддусда араблар билан иноқ яшаб, сионистларнинг гапига учиб, қабоҳатға йўл қўйдим. Менинг табаррук шаҳардаги бу қилмишим арабларнинг хуни билан хотима топди. Бу гуноҳим учун худо мени ҳеч қачон кечирмаса, керак. Урушдан сўнг, 1967 йили Қуддусда яна нима ҳодиса бўлган

эди? — Насиф ўзига-ўзи савол бериб, ўзи жавоб қилди. — Шўрлик Қуддус! Исроил давлати пайдо бўлгач, уч дин маркази бўлган бу қадимий шаҳарнинг бошига нима шўр ишлар тушмади денг. Сионистлар бу жойни муқаддас яҳудий ери, деб дабдаласини чиқардилар, булғадилар. Кечаси бизниқига бостириб кириб: «Хаммангиз тезда машинага!» — деб бақирдилар. Мен, эрим, онам, биз яҳудийлармиз, деб дод солдик. Синагогимизни ташлаб кетсак, кейин қаерда ибодат қиламиз, дегандик, Исроил офицерлари бизни масхаралаб кулишди:

«Бизга худди шундай яҳудийлар керак. Агар сизлар ҳақиқий яҳудий бўлсаларинг янги забт этган ерларимизга боринглар. Ўша жойларни эгалланглар», — деб бақирди. Шундай қилиб, бизнинг бу ерга келиб қолганимизга етти йилча бўлди. Эрим билан онам очликдан ўлди, ўзим эса мана шундай ҳаёт кечиряпман.

Ростдан ҳам бу кампирни кўрмоқнинг ўзи кишига бир азият эди. У ўзининг бир ҳолатдаги уст-бошига ишора қилиб:

— Буларни менга «Сурия аёллар жамияти» ҳада қилди, — деди.

Ҳар қалай, Насиф, шундай оғир шароитда ҳам черкас, турк ва араб дўстлари орасида қолганидан хурсанд эди. Ҳеч ким бу ерда уни яҳудий деб таъна қилмасди. Бу қонли урушда улар камбағал меҳнаткаш яҳудий айбдор эмаслигини яхши билардилар.

— Мен ўсиб-унган жойим Қуддусни севаман, — деди у Симҳога. — Нима бўлсаям бир кунмас-бир кун ўша ёққа кетаман. Лекин шаҳримизнинг вайрон бўлмаслигини худодан илтижо қилиб сўрайман, чунки ҳамма пайғамбаримизнинг қабрлари ўша ерда. Пайғамбарлар эса, ердаги ҳамма ҳодисалар худодан, деб таълим берадилар. Наҳотки худо ёвуз сионистларни хунрезлик ва вайронагарчиликдан тўхтата олмаса?

Симҳо кампирнинг худо ҳақидаги гапларига индамади. Ичида: «Сионистлар худодан қаерда ва қай вақтда фойдаланишни яхши биладилар», деб қўйди.

Голан тепалигининг энг чўққисида — Тель-Абу-Набада ўнлаб мачта ва кузатиш қоровулхоналари қад кўтариб туради. Ана шу тепаликдан қараб Исроил ҳарбий қисмлари вайрона Эль-Кунейтрада нималар бўлаётганини кузатиб турадилар. Дамашққа олиб борадиган йўлни ҳам шу ердан назорат қиладилар.

Ваҳима солиш ниятида бу хароба шаҳар устида вақти-вақти билан Исроил самолётлари учиб қолади. Мана шу самолётлардан иккитаси Тель-Абу-Наба устида кўриниб

қолди-да, Эл-Кунейтр осмонида оқ из қолдириб, тоғ орқасига, Ливан томонга ўтиб, кўздан ғойиб бўлди.

Машина солдатларни фронт сари олиб кетди. Симҳо солдатлар билан барабар ярим кун юрди. Портлаш овозлари эшитила бошлади. Симҳо тўплар гулдуроти, портлаган бомбалар наърасини эшитиб келаркан, «ярадор бўлсам ҳам майли, ўз юртимга ўлмасдан қайтиб кетсам ҳам розиман», деди.

У шу йўсин ўйлаб келаркан, бирдан осмондан бомба ёғилиб, бутун қисм тўғри келган томонга қараб тумтарақай қочди. У, ҳали фронтга кирмасданоқ чап қўлидан яраланди.

Бу пайт Синай саҳроси устида қаттиқ жанг кетмоқда эди. Шаломонинг самолётни бу қадар тез манёвр қила олишига Ҳеди сира ишонмас эди. Лекин унинг бунча айланиб, бирдан пасайиб яна бирдан кўтарилиши кишини ҳайратга соларди. Нега у бомба ташламаяпти? Ўзи нима гап?

Шаломо Ҳедини ёнлаб ўтиб, самолёти устига чиқиб олганда, Ҳеди унга мушт ўқталиб: «Сенга кўрсатиб қўйман ҳали!» деб дағдаға қилди. Шаломо эса бутунлай бошқа бир нарсани мўлжалга олмоқда эди. Шунинг учун Ҳедининг орқасидан кетаверди. Сўнгра Ҳедига етиб олиб, унинг самолёти кетидан ўқ уза бошлади. Ҳедининг самолёти тутун ва аланга ичида тумшуғи билан пастлаб кетаётганини, парашют билан сакрай олмаганини кўрган Шаломо суюниб кетди ва ўз самолётини Миср тупроғига қараб бурди. Дўстлар — Дониэл Дорман ва Симҳо Абромовга берган қасамини бажаргани учун боши осмонга етган эди. Унинг виждони революционер отаси олдида нуқрадек тоза бўлди. Энди у баланд парвоз қилар экан, бошқа нарса ҳақида ўйлар, ўз онасининг эзгу номи учун сионистлардан қасос олиш фикрида эди. Аммо шу он кутилмаган бир ҳодиса рўй берди. У Миср аэродромини ҳали топишга, асир тушишга улгурмай, миср зенит тўплари уни бирдан ўққа тутиб қолди.

Шаломо турли манёврлар билан ўқ ёмғири остидан чиқиб олмоқчи бўлди-ю, лекин ҳеч иложини қила олмади. Шундан сўнг у парашютдан ташлаш ҳаракатига тушди. Аммо бу ҳам нажот йўли эмасди. Чунки бирдан ўқ тегиб ўлиб қолса, унда нима бўлади? Таваккал қилиб самолётни учираверди. Ниҳоят, мисрликлар Портсаид устида унинг самолётини уриб туширдилар. Лекин Шаломо парашютда ташлашга улгурган эди.

Унинг олдида мисрликлар зудлик билан етиб келдилар. Унинг бир неча жойи куйган эди, ўрнидан қўзғала олмади. Машина уни ҳарбий госпиталга олиб кетди.

Сионистлар, асир тушганларни араблар ўша жойдаёқ ўлдирадилар, деб чўчитиб қўйганликларидан, Шаломо алаҳлаган одамдай, биринчи дуч келгандаёқ мисрликларга:

— Узим қўндим. Сионистлар ҳақида сизларга кўп нарсаларни гапириб бераман. Араблар учун, онам учун бу менинг қасос олганим...— деди.

Агар Симҳони турмадан тўғри Сурия фронтга жўнатган бўлсалар, Дониэлни ҳам худди шунақа, турмадан ўша томонга жўнатдилар. Дониэл эса фронтда ўзини батамом бошқача тутди. У пайт пойлаб туриб командирнинг қоқ пешанасидан отди, лекин буни ҳеч ким пайқамай қолди. Сўнг командир бўлишни солдатлар ундан илтимос қилдилар. У рози бўлди-ю, лекин янги мансаби бир кундан ошиқ давом этмади. Генерал унинг номзодини бекор қилиб, бошқа одамни командир қилиб юборди.

Дониэл уруш тўғрисида солдатлар ўртасида ҳақиқат гапларни тарқатиб шундай парокандалик туғдирдики, янги командир нима қилишини билмай қолди. Урушнинг охири кўринмаганини билган солдатлар ниҳоятда ҳолдан тойган эди. Бу хунрезликнинг қачон тамом бўлишига уларнинг ақллари етмасди. Солдатлар овозларини барала қўйиб: «Битсин уруш! Агар керак бўлса Голда Меир билан Мўше Даян ўзи урушсин!» деб бақирдилар. Улар қоча бошладилар. Ҳар кун эрталаб командирлар янги қочоқларни аниқлайвердилар. Вақт ўтган сари қочоқларнинг сони кўпаяверди.

Сурия армияси тўп ўқлари ва танклар ёрдамида олдинга силжиб, исроилликларни Жабал аш-Шайх тепалигидан суриб чиқарди. Исроил қўмондонлиги Сурия қўшинларининг ҳужуми стратегик коммуникациялар учун жуда хавфли эканини эътироф этишга мажбур бўлди. Шу вадан асосий зарбани Сурияга бера бошлади. Исроилликлар ҳавода ўзларининг кучли эканликларини ҳис эта бошлади. Шундай эса-да, улар ноумидликка тушиб қолдилар. Исроил авиацияси биринчи учишдаёқ катта талафот кўрди. Ҳатто Исроил радиоси, бу — 1967 йилги олти кунлик уруш эмас, деган фикрга келди.

Шу қаттиқ урушда Дониэл Дорманнинг чап оёғи тиззасигача узилиб тушди. Госпиталда даволаниб чиққач, қўлтиқтаёқ билан юра бошлади.

Уруш босилди. Мажақланган автомашиналар, пачақланган танклар, тўнтарилган тўплар қумтепалар устида айқаш-уйқаш бўлиб ётар эди.

Тўп ўқлари яшиқлари тоғ-тоғ бўлиб уюлиб, тикан симлар эса қумлар устида илондек буралиб ётарди. Шаҳар

қатновидан олинган Исроилнинг енгил автомашина ва пикаплари, автобуслари фронт йўлларида қумларга ботиб қолган. Мажақланган, олиб кетишнинг иложи бўлмаган барча техника — танклар, тўплар, бронетранспортёрлар миналаштирилганди.

Босқинчилар чекинаётиб йўлларида талончилик қилишга ўтдилар. Адаб портида омборларни талаб, бир неча минг қоп кофе, минглаб тонна цемент, бир неча минг банка консерва ва трансформаторларни олиб кетдилар. Бу юклар араб мамлакатларига жўнатиш учун тайёрлаб қўйилган эди.

Фронт яқинидаги шаҳар кўчалари ҳувиллаб қолганди. Осколка ўпирган уйлар, бузилган мачитлар, илма-тешик қилинган кино-театрлар қаққайиб турарди. Исроил давлати зўрлик билан бошлаган бу урушда минг-минглаб одамлар ҳалок бўлди, яраланди, кўплар бошпанасиз қолди.

III

Қуёш гўё одамлардан ранжигандек, Исроилдек жазирама мамлакатдан деярли саккиз кундан бери қора булутлар аримасди. Тўлин ой ҳам осмон қаърида қора булутлар орқасига яшириниб олган, осмонда юлдузлардан асар йўқ эди. Исроилликлар мотам тусини олган шу бадқовоқ кунларда кузги «суко»¹ ҳайити қандай ўтганини пайқамадилар. Бу саккиз кунлик ҳайит фақат шу билан нишонландики, раввинлар тоат-ибодатни яхши уюштирдилар, аммо илгаригидек, яшин тезлигидаги уруш ва Исроилнинг енгилмас қўшини ҳақида ола-ғовур кўтармадилар. Негаки, уруш инвалидлари қавмлар, уруш туфайли ўз фарзандларидан жудо бўлган оилалар олдида ёлғон сўзлашдан қўрқдилар. Шунини айтиб ўтиш керакки, дунё бўйича аёлларни мажбурий ҳарбий хизматга чақирган ягона мамлакат Исроилдир. Ун саккиз ёшга тўлган қизлар ҳам мажбурий равишда икки йиллик хизматга чақириладилар. Агар аёлнинг ўттиз тўрт ёшгача боласи бўлмаса, (эри бўлса ҳам) запас қисмларда мажбурий хизмат қиладилар. Эрини икки йил ёлғиз ташлаб, армияда хизмат қилишнинг нақадар оғирлигини бир тасаввур қилиб кўринг!

Фронтларда расмий жиҳатдан уруш тугаган бўлса-да, лекин отишмалар, ҳужумлар, суҳҳин бузишлар кўп учрайдиган ҳодиса бўлиб қолди. Ана шу беқарорлик Исроил халқини нотинч қилиб қўйди, чулки поргловчи порохнинг бирдан ловиллаб кетиши турган гап эди. Октябрь урушининг ҳар соати Исроил учун ўн миллион долларга, ўн саккиз

¹Суко — қапа ҳайити.

кунлик уруш эса беш миллиард долларга тушганини яхши тушунган халқ, бу урушқоқ ҳукуматнинг истеъфога чиқишини талаб қилиб, авантюристик ҳаракатлари учун айбдорларни халқ олдида суд қилишмоқчи бўлишди. Фронтларда ярадор бўлган қизлар бундан сўнг она бўлишга ярамаганликлари учун, халқнинг овозига қўшилиб, Голда Меирни бош министр лавозимидан олиб ташлашни, уруш инвалидлари жаллод Мўше Даянни шармандаи шармисор қилиб, уни мудофаа министри лавозимидан йўқотишни талаб қилдилар. Сионистлар ва шу билан бирга ҳукумат урушга қадар, урушдан сўнг бутун қилган ёвузликлари учун халқ олдида ҳисоб беришларини ҳеч хаёлларига келтирмаган эдилар. Улар энди фронтда қаерда қандай жанг қилишларини яхши билардилар. Аммо бутун мамлакат қайнаб жунбишга келган бир пайтда курашни қаердан, ким билан бошлашга ақллари етмасди. Ички фронт жанг майдонидан кучли эди. Чунки Яқин Шарқда уруш тўхтаган бўлса-да, аммо тинчлик йўқ эди.

«Биз енгамиз» деб узлуксиз жар солган ва «Америка ҳимояси ҳаммадан кучли», деб айюҳаннос солувчилар халқ қасосидан қўрқиб, сичқоннинг уйини ижарага олиш пайига тушиб қолдилар. Ана шундай юраксизлардан бири бош министр Голда Меир партия кенгашларидан бирида қайғу билан: «Мен йўлимнинг ниҳоясига етдим. Энди ортиқ юра олмайман», деди. Бундай тан олиш осонликча бўлган эмас, у истеъфога тайёрланмоқда эди.

Исроил халқининг кайфиятига араб мамлакатлари радио ва телевизорда чиқиб сўзлаган исроил асирларининг сўзлари ҳам таъсир этмай қолмади. Улар бевосита студиядан, госпитал каравотидан, ёки ихтиёрий асирга тушган ерларидан туриб сўзлардилар.

Инвалидлар Симҳо билан Дониэл ҳар кунгидек бир вақт радио ёнида ўтириб гоҳ газета ўқиган, гоҳ ўзлари учун керакли тўлқинни ушлаш ҳаракатида эдилар. Симҳо араб қўшиқларини жуда яхши кўрарди. Худди атайлаб буюрилгандек музика уланди. Шу музика мақомига унинг қизи рақсга тушар эди. Дониэл қараса, Симҳонинг кўзларидан ёш оқяпти, аммо буни негадир Симҳонинг ўзи пайқамас, бошқа оламда яшагандек бир кайфиятда эди. Музика тугаши билан Симҳо кўз ёшларини секин артди. Дониэл: «Нима гап?» деб сўради, Симҳо чуқур хўрсиниб қўйди.

— Кўз ёшларим қуриган деб ўйловдим.— У қизининг бобоси Бахўрнинг етмиш ёшга тўлган тўйи кунда шу араб музыкасига рақсга тушганини гапириб кетди. Музика тинглар экан, қизини кўз олдига келтирди. Шунда

'кўзларидан дувиллаб оқаётган ёшларни ҳам пайқамай қолди.

Шу вақт музыка тиниб, радиодан танниш бир овоз эшитилди:

— Эшитяпсизми мени, дўстларим? Мен сизларнинг номларингизни атайлаб тилга олмаяпман. Чунки мени деб сизларни Исроилда қийнашлари турган гап. Мен Ёфонинг ўғли — Шаломо бўламан,— деди.

Чап қўлини елкаси оша бўйинига осиб олган Симҳо ва бир оёқсиз Дониэл, Шаломонинг овозини эшитиб, «Ура!» деб юбордилар.

— Эсларингда бўлса, мен сизларнинг олдингизда, отам ва онам учун сионистлардан қасос оламан деб қасам ичувдим. Мана энди орзум ушалди. Мен араб дўстларим ҳузурида эсон-омон юрибман. Мени қутласаларинг бўлади. Хедининг самолётини осмонда ўзи билан бирга ёндириб юбордим. Бир бемор кекса араб менга бор ҳақиқатни сўзлаб берди: «Исроил босқинчиларининг қадами тгган жойга ажал уруғи сочилмоқда, харобалик, ғам-ҳасрат чўкмоқда». Бардам бўлинглар, кўрқманглар. Урушининг нималигини билдириб қўймоқ учун ҳар бир сионистнинг оёғи остидан олов чиқаринглар. Уларни кошона саройларидан суриб чиқариб, қўлларига курак ва замбил беринглар, токи улар уруш харобаларини ўзлари тикласинлар.— Шаломо шу даъватларидан сўнг америка сионистларини фош қилишга ўтди.— Исроилнинг яхши ниятли кишилари, менинг гапларимга яхшилаб қулоқ солинглар. Барчага маълумки, Исроилда муҳожиротни яхши кўрадилар, аммо муҳожирларни ёқтирмайдилар. Америка мени сохта муҳожир қилиб жўнатди. Бизлар кўпчилик эдик. Бизларни Америкада ҳарбийча кийинтириб жангга ўргатдилар, арабларни ўлдириш усулларидан таълим бердилар. Сионистлар эса бизда араблардан нафратланиш, уларни қириш йўлларини миямизга қўйдилар. Бизларни гражданча кийинтириб, зўрлик билан муҳожир яҳудий сифатида Исроилга келтириб ташладилар, Исроилга етиб келишимиз билан ҳарбий кийим кийгазиб, дарҳол қисмларга жўнатдилар. Араб халқи олдида, онам ва отам олдида виждоним пок. Мен араб уйлари, мактаблари ва касалхоналарига бирорта ҳам бомба ташламадим. Энди Исроил давлати мени қидирмай қўя қолсин. Оёғим иккинчи марта у ерларни сира босмайди. Мен Исроил граждани эмасдим ва бўлишни ҳам истамайман...

Шаломо ўз сўзида араб халқининг тинч ва дўст бўлиб, Исроил билан яхши қўшничиликда яшашини истаганини таъкидлади. Араб солдатининг шеърлари туркумидан

«Онамга хат» шеърдан парча ўқиб эшиттирди. Шеърнинг маъноси бундай эди: «Мен бу хатни ҳалок бўлган дўстларим қони билан ёзаяпман. Ҳақиқат тантана қилишини билиб туриб ёзаяпман. Тинчликка ташна ва буни барчага айтаётган солдат номидан ёзаяпман. Мен аминманки, жаҳон овозини ўқлар товуши бўға олмайди».

— Балли, Шаломо! Отаишга раҳмат! — деди Дониэл Симҳога юзланиб. — Ана буни жасорат дейдилар. Бунақа жасоратни, албатта, Мўше Даян сира кутмаган. Уз душманини осмонда ўлдириб, фронтдан араб дўстлари олдига қочиш — ҳазилакам гап эмас, ахир.

Симҳо Дониэлнинг фикрини қувватлар экан, шу он назари қўлида боядан бери гижимлаб ушлаб ўтирган газетадаги мақолага тушиб қолди:

— Мана буни қара, Дониэл, жуда бошлапти-да, — деб мақоланинг сарлавҳасини ўқиди! «Магазинда ўқ овози». Мақола Менаҳем тўғрисида эди.

Икки дўст бу мақолани ўқиб чиқиб, хўп кулишди. Менаҳемнинг уйдан ёнғин чиққан экан. Осмонга ўралган алаңани ўт ўчирувчилар командаси ўчира олмапти. Бирпасда ҳаммаёқ култепага айланипти, ҳатто темирлар ҳам эриб кетибди. На Менаҳемнинг уйдан ва на қўшни уйларидан ҳеч нарса ташиб чиқиша олмапти. Ўт ўчирувчилар командаси ўтни ўчираётиб, ёнғин тарқалмаслиги учун бинони ҳам вайрон қилиб юборибди. Қарздорларга кўрсатиш учун Менаҳемда ҳеч вақо қолмабди. Олиш-бериш дафтари ҳам ёниб кетибди: кимнинг қанча қарз олгани, қайтариш муддати, қанақа нарсани гаровга қўйганлиги, унинг қиймати — ҳаммаси кул бўлиб кўкка совурилибди. Гаровчиларга қайтариш учун ҳеч қандай нишона қолмабди. Унинг комиссион магазинига бақириб-чақириб ёпирилиб келган гаровчиларнинг сон-саногини йўқ экан. «Сен мендан гаров учун уч баробар кўп нарса олувдинг. Менга манавини ҳам чўзиб қўй», — деб улар ҳаш-паш дегунча ҳамма қимматли молларни ўмариб кетибдилар. Менаҳем ҳеч нарса қилолмай ожиз қолибди. Умид боғлаб юрган полиция одамларидан биронтаси ҳам унга ёрдамга келмабди.

Шу тариқа, ота-бобосининг бой меросига меҳнатсиз-машаққатсиз эга бўлган Менаҳемнинг бутун давлати худди тутундек осмонга учиб кетди. Аммо ўқ овозини эшитган полициядаги дўстлари тезлик билан етиб келибдилар. Улар келиб, ўзларини доим пора билан сийлаб келган тирик Менаҳемнинг қонга беланган мурдасини кўрибди.

— Менаҳемнинг қисматидан жуда хурсандман. У одамларни ҳар мақомга солиб ўйнатди. Ниҳоят, фожиа юз

берди, — деди Симҳо, кейин дўстидан сўради: — Сен нима дейсан бунга?

— Мен ҳам хурсандман, дўстим. Яхшиямки, у билан шерикчиликка иш қилмадинг, бўлмаса сен ҳам куйиб кул бўлардинг, — деди Дониэл.

— Дониэл, сен қандай деб ўйлайсан? «Сохнут» мени уруш қатнашчиси, деб қарзимни кечармикин?

Дониэл елкасини қисди, улар тагин бошқа бирор нарса ўйлаб топмаса эди, деб шубҳаланди.

— Қайдам, бир мурожаат қилиб кўр, — деди.

Дониэл билан Симҳо ҳар куни фронтдаги ишлар, фронтдан ҳам оғирроқ турма ҳаёти устида суҳбатлашардилар. Аммо, бугун Шаломо радиода гапирганидан сўнг, уларда бошқа фикр туғилиб қолди. Ҳукумат эса борган сари шафқатсиз бўлиб бормоқда. Ҳар кунги ушла-ушлалар, тинтув ва қамоқлар одамларни кўчага чиқишдан чўчитиб қўйган эди. Одамлар қўрққанларидан автобусларга тушмасдилар. Гоҳ Тель-Авивда, гоҳ Қуддусда автобусларда бомба портлаб, йўловчилар ҳалок бўлиб турарди. Энди бу ёғи нима бўлишини ҳеч ким билмасди. Рост гапни фақат ягона ҳақиқат манбаи бўлган Исроил компартиясининг «Кўл Ҳоом» — «Халқ овози» газетасидан ўқиш мумкин эди. Буржуа газеталаридан, «одамларга тасалли беринглар... Улар туни билан бедор чиқмоқдалар... Муҳожирлар шикаста...» деган гапларни ўқиганингда кишини даҳшат босарди.

Бундай тасаллилардан халққа бирор енгиллик бормиди ўзи? Аксинча, сионистлар худо сабр-тоқатли, биз ҳам шундай сабр-тоқатли бўлайлик, деб маслаҳат берадилар. Одамлар бир-биридан: «Сабр-тоқатнинг чегараси борми?» деб сўрайдиган бўлиб қолди.

Халқнинг сабр косаси тўлди, уруш харажатларига миллиард сўмлаб пул сарфлагандан кўра, бу пулларни саҳроларни ишга солиш, халқ ободонлигига сарфлаш, халқни оғир уруш солиқларидан қутқазиш, ишсизликни тугатиш, халқ эҳтиёжига сарфлаш керак, деб очикдан-очик талаб қилди халқ.

— Дўстим, Дониэл, сен Исроилда кўпдан бери яшайсан. Хўш, айт-чи, бориб-бориб нима бўлади? — деб сўради Симҳо.

Дониэл ўз фикрини билганича изҳор қилди:

— Халқ орасида «дўстингни айтсанг, сенинг кимлигингни айтиб бераман», деган нақл бор. Агар Исроилга шу муқояса нуқтаи назаридан қаралса, шундай жавоб қилса бўлади: Исроил Американинг қийшиқ ойнакдаги аксидир.

Америкада одам зарарига қилинадиган ҳамма ишларни Исроилда қилишга мажбурдирлар. Дониэл фашистлар партиясида «Херут» тўғрисида Симҳога қизиқ бир мисол келтирди: — Агар гўзал Америка шаҳри — Сан-Францискога қирқ икки фашист ташкилотдан вакиллар келиб, коммунистларни, негрларни ва яҳудийларни йўқотамиз, деб айюҳаннос солган бўлсалар, «Херут» ҳам «Биз Исроилни коммунистлар, араблар ва ҳатто қора яҳудийлардан тозалаймиз!» деб шовқин соляптилар. Кўриниб турибдики, эшак эшакдан қолса, қулоғи кесилади. Уларнинг мақсади битта — фақат қон тўкиш билан бойлик тўплаш, холос. Сионизм — Америка долларига Гитлер ғоясини сотиб олди. Лекин Гитлернинг олти миллион яҳудийни қириб юборганини сионизм унутди. Агар халқларни ўт ва қилич билан кўрқитиш ва йўқотиш мумкин бўлса, Гитлернинг даҳшатидан фарқи бўлмас эди. Аммо жаҳон халқлари Гитлернинг ўзини беному нишон йўқ қилиб ташладилар. Сионизмнинг қисмати худди шундай бўлишига ҳеч шубҳа йўқ. У ҳам қилмишлари учун беному нишон йўқ бўлиб кетади. «Қилмиш-қидирмиш» деганлар.

* * *

Симҳонинг сабр-тоқати ниҳоясига етиб, яна «Сохнут»га келди.

— Гапингизни жуда яхши тингладим. Аммо сизнинг фойдангизга бирор нарса қила олмайман, — деди Сариқ Симҳога тасалли берган бўлиб. Симҳо Сариқнинг олдига бу сафар қарзни батамом бир ёқлик қилиш учун келган эди. Аммо Сариқ эса ҳамон ўз фикрида: — Сизнинг қарз узишингизга муҳтож эмасмиз. Бизда пул деганингиз ошиб-тошиб ётибди...

— Агар гап Исроил давлати олдидаги қарз устида кетаётган бўлса, мана исботи, — дока билан боғланган кўлини кўрсатди у. — Сизлар менинг мана шу хизматим учунгина қарзимни кечишларинг керак.

Сариқ қаҳ-қаҳ уриб кулди. Симҳони содда, лақма, тентак деб ҳақорат қилди. Ниҳоят Сариқ:

— Ҳали сиз «Сохнут» учун ҳеч нима қилганингиз йўқ, — деб айблади. — Тўғри, сиз Исроил давлати олдидаги бурчингизни бажардингиз. Аммо бунинг «Сохнут» га ҳеч қандай алоқаси йўқ. Мамлакат маблағи бошқа-ю, «Сохнут» маблағи бошқа. «Сохнут» эмиграцияга, хусусий поначиларнинг шафқат маблағи ҳисобидан пул тўлайди. Шундай экан, мен жангчиман, деб «Сохнут»га таъна қилишингизнинг

хожати йўқ. Сиз беш-олти совет яҳудийсига хат ёзиб, уларни авраб Исроилга олиб келмагунингизча, қарзни узиш тўғрисида гап бўлиши ҳам мумкин эмас. Агар шу ишни бажарсангиз, Липқонинг ўлдирилганлиги ҳақида ҳам жинойи иш қўзғатилмайди.

Симҳо ўйлаб-ўйлаб найранг йўлига ўтди. У розилик берди-ю, лекин Совет Иттифоқидан эмас, балки Австриядан, Венадан одам авраб келтирмоқчи бўлди.

Нега Совет Иттифоқидан эмас-у Венадан? — қизиқсиниб сўради Сарик. Симҳо ишончлироқ бўлиши учун, Венада Исроилдан қайтганларнинг аянч кун кечаётганини айтди. Чунки Совет Иттифоқи энди уларни қабул қилмаётган эмиш. Шунинг учун уларни Исроилга яна авраб қайтариши осонроқ бўлармиш. Бегона юртда тентираб юргандан кўра, Исроилда бошпана топиш яхшироқ деб ташвиқот қилиш ҳам осон эмиш.

Сарик ичида кулиб қўйди. «Жуда яхши, ўринли далил...»

— Бунинг учун сизга нималар керак? — сўради у.

— Фақат ишонч, — дарҳол жавоб қилди Симҳо.

Сарик кабинет ичида у ёқдан бу ёққа юриб: «Бизда ишонч деган сўзнинг ўзи йўқ. Ҳар бир топшириққа тегишли ҳақ тўланар экан, унинг бажарилиши доим назорат қилинади ва уни мукаммал бажарилиши талаб этилади...» деб огоҳлантирди. Шундай бўлса-да, у:

— Ишонч нима ўзи? — деб сўради.

Симҳо ишнинг сал-пал ўнгидан келаётганини пайқади. Агар Сарик бу йўлга юрмаганида Симҳонинг таклифини дарҳол рад этган бўлар эди.

— Менинг ҳамма жойда бетўсқин ишлашим учун имтиёзли бир ҳужжат керак. Одамлар билан учрашиш ва суҳбатлашиш учун, агар иложи бўлса, жойларда хуфия хоналар бўлиши лозим.

Сарикнинг назари бутунлай ўзгарди. Бу осиеликнинг калласи яхши ишлаб қолганини тушунди. «Хўш, нима қипти? Синаб кўриш керак. Агар Симҳо алдаса, сохнутчилар Венада уни бирпасда гумдон қиладилар. Сарик шу ниятда сўради:

— Собиқ оилангиздан қачон хат олдингиз ва унга нималар деб жавоб ёздингиз?

Симҳо ёлғонга ўтди, чунки «Сохнут»да унга ҳеч кимса ёрдам қилмади, бунинг ўрнига унинг устига беҳуда маслаҳатлар, кераксиз насиҳатлар ва таъналар дўлдек ёғилди. У қамалган, урушда қатнашган, госпиталда ётган кунидан бери Тошкентдан ҳеч қандай хат-хабар олмаганини айтди. Собиқ оиласи, ҳатто ўз онаси ҳам унинг хатларига

жавоб ёзмас эмиш. Шунинг учун улардан кўнгли қолиб, кейинги вақтларда уларга хат ёзмай қўйган эмиш.

— Агар сиз узилиб қолган алоқангизни посилка билан тикласангиз-чи?.. Унда қандай бўлади? — деди Сарик.

— Йўғ-э, қайнатам уччига чиққан коммунист, бунинг устига ашаддий антисионист. Уларни ҳеч авраб бўлмайди. Шунинг учун мен, Тошкентдан кўра Венада сизларга кўпроқ ёрдам қилишим мумкин, — деди у.

— Яхши, ҳаммасини бошлиққа айтаман. Уч кундан сўнг яна учрашамиз.

— Қарзни узиш масаласи нима бўлади?

— Учрашганда ҳаммасини бир йўла ҳал қиламиз, — деди Сарик.

14

Симҳо қўлининг яралиганини ҳам унутиб, журсанд бўлганидан ирғишлади, югурди-чолди. Ким билан дардлашса экан? Отасининг олдига бориб хурсандлигини изҳор қилсамикан? Йўғ-э, у тилини бузиши мумкин. Ёзиллаб Дониэлнинг олдига бормоқчи бўлди.

— Хурсандлик, азизим, хурсандлик. Ишқилиб менга Шаломонинг йўлини берсин. Венага кетяпман, — Дониэлни кучоқлаб олди у.

— Утир, қани, бир бошдан гапир-чи, нима гап? — деди Дониэл.

Сарикнинг олдида бўлиб ўтган ҳамма гапларни муболағасиз сўзлаб берди Симҳо. Алмо Дониэлнинг чеҳрасида гам асари пайдо бўлганини кўргач:

— Нима, ёқмадимми? — деб сўради.

Дониэл бу тўғрида ташвиш тортгани йўқ эди. Бордию Симҳо Венада қопқонга тушиб қолса нима бўлади, деган ўйга борганди у.

Симҳо қопқонни тушутмади. Симҳонинг Шаломо сингари ҳеч кимга сўзиз очиб айтмайдиган сиря бор эди. Хатто тушида алаҳлаб қўймаслик учун ўнгида ҳам бирор гапни такрорламас, ўз сирини жуда махфий тутарди.

«Дониэл уни ҳар эҳтимолга қарши «соҳнутчилар — ашаддий сионистлар», деб огоҳлаштириб қўйди. Улардан ҳеч қачон яхшилик кутиб бўлмайди. Уларнинг қўлидан "кўп ишлар келади. Симҳо сингариларни қурбон қилиб юбориш уларга писанд эмас. Алданганларни яна алдаб Исроилга қайтариш осон бўлармикан? Бу — хосиятсиз иш.

Симҳо чуқур тин олди. Венадаги яҳудийларни алдаш —

ўзининг Исроилдан жўнаб кетиши учун бир баҳона эканини Дониэлга айта олмас эди.

— Ишқилиб Исроилдан кетиб олсам бўлгани. У ерда яхшироқ бўлади менга, — деди Симҳо унга тушунтирмоқчи бўлиб.

Дониэл Симҳонинг ўйламай-нетмай иш қилаётганини дангал юзига айтди.

— Йўқ, азизим, ҳаммаси пухта ўйланган. Мен бир хато қилдим. Бу хатоим икки дунёга етади, ҳатто душманларимга ҳам қолади, — деди Симҳо Дониэлга.

Аммо орадан уч кун ўтгач, Симҳо Дониэланикига келганда у Симҳони танимай қолди. Унинг чеҳраси тунд, гўё уни биров бутун умрга хафа қилгандек қовоғи осилган эди. Симҳонинг бу ҳолатини кўрган Дониэл гапши нимадан бошлашни билмай қолди. Чунки кайфияти ишнинг чатоқлигидан далолат бериб турарди.

Бир оздан кейин Симҳо чуқур тин олиб, деди:

— Икки тарвуз бир қўлтиққа сиғмагандек, икки муҳаббатни ҳам бир қалбга сиғдириб бўлмас экан.

Дониэл тушунмадим, дегандек елкасини қисди. «Унинг ишига икки муҳаббат ва икки тарвузнинг нима алоқаси бор бу ерда?» — деб ўзига савол берди Дониэл.

Симҳонинг хаёли бутунлай бошқа ёқда эди: «Шаломо араблар томон учиб кетиб жуда яхши иш қилди. Исроил зулмидан қутулди, энди ҳатто Америка билан ҳам иши йўқ. Мен ҳам фронтда бўлган эдим-ку! Исроилга ярадор бўлиб тез қайтгандан кўра, судралиб бўлса-да, араблар томонга ўтиб кетганим минг марта маъқул эмасмиди? У ердан бир амаллаб Совет Иттифоқига ўтиб олардим. Мана энди нима бўлди? «Сохнут»да қарзингизни узинг деб «хурсанд» қилувдилар. Суюнганидан бу ишни тезда битирувди. Шундан сўнг у Исроилда биринчи марта енгил нафас олиб, эндигина қанот чиқаргандек, хоҳлаган томонига учиб кетишга тайёр эди. Энди нима бўлди?»

Венага жўнаш ҳақида гаплашиб олмоқ учун Симҳо «Сохнут»га келган эди, бу ерда ашдек ишқал чиқди. Унга, Венада биз учун ишлашингиздан жуда мамнунимиз, аммо ишингиз билан ҳарбий прокуратура шуғулланаётгани сабабли вақтинча бу ишингизни тўхтатиб туришингизга тўғри келади, дейишди.

Симҳо уларни нақадар ишонтирмасин, барибир ёрдам қилмади. У «мен сираям урушганим, автоматдан бирорта ҳам ўқ узганим йўқ. Уларнинг қисми осмондаёқ кули кўкка совурилган эди. Фақат госпиталдагина ҳушимга келдим»,

деб тушунтирса-да, ҳеч ким унга қулоқ солмади. «Сохнут»-чилар ярим ҳазил, ярим чин қилиб:

— Арқоннинг узун, гапнинг калтаси яхши, дейдилар,— деди.— Гапни қисқа қилинг, узун гапни прокуратурада гапирасиз. Масалангиз ҳарбий прокуратурада бир ёқли бўлгандан кейин, сиз билан Венада ишлашамиз.

Шундай қилиб, Симҳонинг Венага жўнамоқчи ва у ердан бир амаллаб қутулмоқчи бўлган режаси барҳам топди. У бир ҳамла билан икки масалани ҳал этмоқчи эди, биттаси ҳам счилмай қолаверди. Бу тўғрида Дониэлга индамаган эди. У ҳар доим, аввало, мен Исроилдан жўнаб кетишим, иккинчидан, Венада ўрнашиб олишим керак, «Сохнут»да ишлаш-ишламаслигим ўша ерда маълум бўлар, деган эди Дониэлга. Гап шу ерда очилиб қолганидан Дониэл хурсанд эди. Агар бу англашилмовчилик Венада чиққанида, у вақтда уни хонин ва яна алланима балолар деб, йўқ қилиб ташлаган бўлар эдилар.

Прокуратурада Симҳога англашилмовчилик сўзини тилга олишни ман этдилар. Сиз Исроил учун жанг қилиб, ярадор бўлмагансиз, балки қасддан, бу ердан тезроқ қутулиб кетиш учун ўз қўлингизга ўзингиз ўқ узгансиз, дейишди.

Симҳо норозилик баён қилди. Медицинадан хабари борлигини, обрўли медицина комиссияси ҳузурда бу ишни текшириб кўрилишини талаб этди. Аммо терговчи унинг талаби ўринсиз эканини айтди. Чунки Симҳонинг яраланиши ҳамма жойда солдатлар армиядан қочаётгани, урушда уларнинг кўплаб асир тушаётгани, муҳожирларнинг Исроилдан қочаётгани текширилаётган пайтга тўғри келган эди.

Симҳо бу гапларга кўнмади, у ўз қўлига ўзи ўқ отгани ҳақидаги тергов актига қўл қўймади. Тергов чўзилиб кетди. Симҳонинг медицина комиссияси чақириш ҳақидаги талаби қондирилмади.

Симҳо ичида: «Агар дунё шуларга қолса, на тирикка бозор ва на ўликка мазор қолади», деб ўйлади. Ҳа, Исроилда «замона зўрники, томоша кўрники», бўлиб қолган. Улар мендан нима истайдилар? Исроилда мен каби дидифаросатини йўқотиб, тентираб юрганлар оз дейсизми? Яна қанча азоб чекаман? Нега менинг атрофимда бу қадар найрангбозликлар? Агар мен ёмон одам бўлсам, нега «Сохнутдаги қарзимни узишимни буюрдилар? Бўлди, бўлди, тушундим... Агар мени қамасалар, қарзни кимдан ундириб олишлари мумкин? Вой, муғамбирлар-эй! Бас, шундай экан, полициядан қутқариш учун тўланган хун пулини нега мендан ундириб олмаяптилар?»

Чиндан ҳам Симҳо гирдобга тушиб қолган эдики, юриб қирғоққа ҳам чиқа олмас, сувга ҳам ғарқ бўлмасди. Энг муҳими эса, бориб шикоят қиладиган кимса топилмас эди.

Ниҳоят, кўпдан кутилган комиссия иш бошлади. Симҳонинг иши юришди. Бир врач, ғарчи унга қарши кўп гапирган бўлса-да, ўқ билан осколка парчаси қилган ярагинг бир-биридан фарқи катта деб, исботлади. Бу ишни асоссиз чўзишнинг, урушда порох ҳидлаган кишининг асабини бузишнинг сира ҳожати йўқ. Врач рентген суратини кўрсатиб, қўлдаги яра ўрни шунчалик дабдала бўлганки, суяклар майдаланган ва ёрилиб-ёрилиб кетган. Бундан ташқари, ўқ теккандаги сингари осколка тешиги битта эмас, бир неча бор иланг-биланг. Шу сабабдан бу яра «ўзини-ўзи отган», деган даъвои тасдиқламайди, деди.

Симҳо оқланди, севинчининг ҳадди йўқ эди. Ғарчи бармоқлари қотиб қолган бўлса-да, қўли тузала бошлади. Энг муҳими, унинг ҳеч кимдан бир лира қарзи йўқ. Энди у Исроилдан жўнаш ишига киришаверса бўлади. Венага интурист бўлиб кетишга ҳужжатларини расмийлаштира бошлади. Интуристлар бюроси, ҳозирча путёвка йўқ, лекин бир ойдан кейин беришимиз мумкин, деган баҳона билан, ундан бир илож қилиб қутулмоқчи бўлди. «Сохнут» чилар эса, худди унинг орқасидан соя каби эргашиб юрарди. «Сохнут» одамлари ўзлари келиб, уни табрикландилар.

Бу сафар Симҳо сохнутчиларга ён бермади. Уларнинг барча шартларини қатъий рад этди. Интурист бўлиб Венага жўнаш ҳақида гап кетганида, Симҳо жавоб қилди:

— Ўзимнинг ҳам пулим етарли. Нега дунёни айланиб саёҳат қилмас эканман? Агар Венага боришим сизларга ёқмаса, Рим ёки Парижга жўнашим мумкин.

— Истаганингизни қилаверинг, агар бизлар аралашсак, у вақтда сиз ҳеч қаёққа кета олмайсиз. Бизнинг кучимизга ишонаверинг, — Симҳони шундай мулойим ва узрли қилиб огоҳлантирдилар.

Мақтов тарзида унга, «Сиз урушда қатнашиб Исроил давлати олдидаги бурчингизни ўтадингиз. Аммо эмигрантларнинг қочиши — бу даҳшатли уруш. Бу урушдан мамлакат ҳувиллаб қолиши мумкин. Бундан ташқари, агар бу хилда қочиш тўхтатилмаса, бундан сўнг Исроилга эмиграция қилиш ниҳоятда қийинлашади. Сизнинг бу фронтда иштирокингиз ҳукумат учун фахрий ишдир», дейишди.

Симхо бундай паст-баланд гаплардан ниҳоятда чарчади. Бу ўринда Сарик унинг кўнглини бўлиб:

—Бизлар билан ишласангиз кўп нарсали бўласиз,— деди.— Илгари келишганимиздек, Венада ҳам шу шарт билан ишлаймиз. Тайёрланинг, эртага учасиз.

* * *

Гарчи Симҳонинг Тель-Авивда ўз отаси борлиги ҳеч кимга сир бўлмаса-да, лекин у ўзини ёлғиз дарбадар деб ҳисоблар, фақат Дониэлнигина ягона дўст-маслаҳатчи деб биларди. Урушдан сўнг эса Симҳонинг Дониэлга меҳри яна ортган эди. Бу сафар Симхо бутун дардини Дониэлга очиб, у билан хайрлашмоқчи бўлди.

Симхо Дониэлникига келганда, у уйда йўқ эди. Уни Дониэлнинг хотини — Дора кутиб олди. Дорага Симхо дони маъқул бўларди. Сионистлардан, Исроил тузуми тартибидан қутулиш йўлидаги унинг сабот билан чиранишлари Дорага ёқиб қолган эди. Ўз навбатида Дора ҳам Симхога ёққан эди. Унинг доим табассум аринмайдиган чеҳраси, ёниб турган кўзлари, сочларини иккига ажратиб турган силлиқ фарқлари, қалдирғоч қанотидек қора қошлари, унга монанд тушган киприклари, энг муҳими — ёқимли майин муомаласи унда доим яхши таассурот қолдирарди. Унинг офтоб билан ой таслим бўлгудек ҳусни бор эди.

Дора Симҳони меҳмонхонага таклиф этган, қаҳва келтирди. Дониэлникига келиб-кетиб чорганида Симхо Дора тўғрисида кўп нарсаларни билиб олган эди. У Исроилдаги ҳаёт ва сиёсатни яхши тушунар, муҳокамалари соғлом эди. Бугун у Голда Меирнинг истеъфога чиққанини хурсандлик билан Симхога хабар қилди. Ниҳоят, ҳақ уни шундай шармандали бир ҳолга тушишга мажбур қилди. Голда Меир тўғрисида Дора жуда ёмон фикрда эди.

— Ўзи аёл бўла туриб, аёллар ўртасида фоживаликни, багналикни тугатиш учун чора кўрмади, афортни ~~яна~~ этиш билан шуғулланмади. Фақат уруш бўлишини истайди, холос. Аёллар ва болаларни иш билан таъминлаш парвойига қам келмади. Аёллар билан эркаклар бир хил ишни баб-баравар бажарсалар-да, хотинларга ҳам ҳақ тўладилар. Яна бир ёвузлик: агар бир корхонада араб ва яҳудий аёллари ёнма-ён ишласалар-да, яҳудий аёли араб аёлидан кўп ҳақ олади. Исроил аёллари Голданинг, «бош министр лавозимида ишлаганимда мўйловим ва оғзимда трубка йўқлиги учун ҳеч ким мени камситмаган», деган гапини хотирдан

чиқармайдилар. Кўряпсизми, нақадар тузсизлик! Голданинг ваҳшиёна қонунлари ва хатти-ҳаракати биз аёлларнинг жончимизни бўғзимизга келтирди. Бизлар ҳеч нарсадан қўрқмай, овозимиз борича норозилик билдириб, ўзимизнинг гражданлик эркимизни талаб этдик ва этамиз ҳам.

Доранинг бу сўзларини эшитаркан, Симҳо Лионинг оқилона сўзларини хотирлади. Шунда у Лионинг бу сўзлари чет эллардаги аёлларнинг аҳволи ҳақидаги энг яхши маъруза эканини ҳис этди. Бир вақт Лио аёллар кўп қатнашган бир катта клубда шу мавзуда доклад қилганида иштирок этган эди. Сўнгра кўпгина район ва шаҳарда ҳам шу маззуларда доклад қилган эди.

Ниҳоят, Дониэл кириб келди.

Симҳо бўлган гапларни дўстига гапириб берди.

— Демак, кетмоқчимисан-а? Мен хурсандман. Бизлар дўстлашиб ака-ука бўлиб қолган эдик, хат-алоқаларимизни узмасмиз, деб ўйлайман. Менинг маслаҳатларим Исроил шароитида сенга фойда келтирган бўлса керак дейман. Аммо Вена тўғрисида яна шуни айтиб қўяй, у ерда ифлос ишлар билан шуғулланма. Одамларга хиёнат қилиб, ҳалок этма. Виждонингни тоза тут. Манфаат орқасидан қувиб, ўзингни сота кўрма. «Сохнут» учун ишлама. Шояд, ўша ёқдан юртингга йўл топсанг...

— Илоё, айтганинг келсин. Мени ҳеч ким ва ҳеч нарса ватанимдек бахтиёр қилган эмас.

Дўстлар кўз ёшлари тўкиб хайрлашдилар.

V

Симҳонинг изидан Венага ашаддий сохнутчи — Сариқни юборишга қарор қилинди. Нега яна уни? Чунки Сариқ кўпдан бери у билан алоқадор. У Симҳонинг характерини яхши ўрганган, Симҳо ҳам Сариқнинг заиф ва кучли томонларини яхши билар эди. Энг муҳими — Сариқ форс тилини мукамал билар, аммо Симҳонинг бундан хабари йўқ, ундан шубҳа қилмас эди.

«Сохнут» Симҳонинг ишларини — Венада бухор яҳудийларига тўғри муносабатда бўляптими ёки йўқлигини назорат қилиб туриши керак эди. Уларни Исроилга қайтишга қай йўсин тарғиб қилади? Бунинг устига, Сариқ «Сохнут»да Исроил разведкасининг жосуси эди. Кўпгина беғуноҳ одамларнинг фожиона ҳалокати унга алоқадор эди. У Исроилдаги ҳақиқий ватанпарвар ва прогрессив кишиларнинг ўлими ҳисобига маишат ва фисқ-фужур ишлар билан шуғулланарди.

Исроилда аксари кутилмаган ҳол рўй бериб турганидек, бу сафар ҳам ҳарбий прокурор қарори билан Симҳонинг Венага жўнаши хурсандчиликдан ғамга айланди. Ҳарбий трибунал Симҳонинг яраланганлиги ҳақидаги медицина комиссиясининг хулосаларини бекор қилиб, унинг устидан суд иши қўзғашни топширди.

Кечаси Симҳо қамалиб, иши судга оширилди. Уни ҳарбий трибуналда эмас, балки жиной тартибда суд қилиш учун «Сохнут» кўп югуриб елди. Дин ишлари министрлиги ёрдамида улар бунга муваффақ бўлдилар. Аммо негадир тергов иши жуда чўзилди. Терговчи Симҳога ҳар сафар янги-янги айблар юклайверди. Айбномалардан Симҳо ўзини таний олмай қолди, «Хаёлимга келмаган, ҳатто тасаввур эта олмаган нарсаларни улар қаёқдан ўйлаб топишяпти?» деган хаёлга борди. Аммо вақт ўтган сари унинг иш варақаси қалинлашиб бораверди.

Симҳо ўзининг Венада эмас, балки Тель-Авив турмасида эканлигини, тезда суд қилинишини ва судда иштирок этишини Дониэлга анча қийинчилик билан хабар қилди.

Суд куни тайин этилиб, соқчилар назоратида Симҳони машинада олиб келдилар. Дониэл уни таний олмади. Гарчи соч-соқоли олинган бўлса-да, чарчоқлик, толиқиш юзига ўз тамғасини босган, юзи бир оз шишиб, ранги сарғайган, кўз остилари кўқарган. Бошида ва бир юзида калтак излари... У ўрнидан аранг туриб ўтирди. Дониэлнинг имо билан қилган саломига андек жилмайиб алик олган бўлди.

Судья суд мажлисини очиқ деб эълон қилди. Ҳаммадан олдин прокурор сўз олиб, айбдор Симҳо Абрамов албатта ҳимоячи олиши керак, чунки унингсиз суд мажлисини давом эттириб бўлмайди, деди.

Симҳо эса прокурорнинг талабига норозилик билдирди:

— Мен дастлабки терговдаёқ ҳимоячи олишдан воз кечган эдим. Мен ўзимни ҳимоя қилишга қудратим этади.

Прокурор албатта ҳимоячи бўлишини талаб қилибгина қолмасдан, агар ҳимоячи олмаса, айбдор эсини йиғиб олгунча суд мажлисини кечиктириб туришни талаб этади.

Симҳо суд ҳайъати прокурорнинг гапини қувватлаётганини кўрди. Шунда у Дониэлга назар ташлаб, «Нима қилай?» дегандай ишора қилди. Дониэл кўрсаткич бармоғи билан ўзини кўрсатиб, ҳимоячи бўлишга розилик билдирди.

— Бўпти, агар мажбур қилсаларинг мен уруш инвалиди — Дорманни ўзимга ҳимоячи қилиб оламан, — деди Симҳо ва Дониэлга мурожаат қилди: — Марҳамат...

Дониэл суд ҳайъатининг розилигини кутмасданоқ қўлтиқтаёғини тўқиллатиб зал ўртасидан юриб борди.

Одамлар шивир-шивир қилиб таажжубланиб қолшди. Баъзилар Доннэлнинг мардлигига қойил қолдилар.

Доннэл суд столига яқинлашганда прокурор унга қараб ҳайратланди:

— Сиз, жаноб Доннэл, шу ёвуз осиеликни ҳимоя қилмоқчимисиз?

— Жаноб прокурор, агар у сизга ёвуз осиелик бўлса, мен учун у замонанининг энг машаққат чеккан, азоб-уқубат тортган кишисидир. Сиз мени жаноб деб атаган бўлсангиз, мен унга ўртоқман,— деди Доннэл. Сўнг у сўраб-нетиб ўтирмай ҳимоячи учун ажратилган жойни эгаллади.

Прокурор ғалва кўтариб, турли кодексларни пеш қилиб, «Доннэлнинг юристлик маълумоти йўқ, шу вайдан Абрамовнинг иши юзасидан ҳимоячи бўлиш ҳуқуқига эга эмас», деб норозилик изҳор қилди.

Аммо суд ҳайъати прокурорнинг норозилигини инobatга олмади, чунки бутун дунёда, юридик тажрибага кўра, агар айбланувчи хоҳласа ҳар бир граждани ҳимоячи қилиб олиши мумкин.

Шундай қилиб, суд ҳайъати иш бошлади.

Симҳо аввало, дастлабки терговдаям, айбнома ўқилгандан кейин ҳам, ўз устига қўйилган айбларни қатъий рад этди.

Шундан сўнг прокурор гоҳ такрорлаб, гоҳ янги саволлар тўқиб Симҳо кутмаган ишлар тўғрисида бир неча саволлар берди. Аммо у ўзининг бирорта саволига ҳам Симҳодан тузук жавоб олмади. Аксинча, Симҳо, «бу суд мажлиси фақат менинг оғзимни ёпиш учун эмас, балки бошқа муҳожирларнинг ҳам оғзини ёпиш учун ўйлаб чиқарилган бир найранг», деди.

Прокурор бўлса бу суд мажлисида ўзининг бутун тажриба ва маҳоратини ишга солиб кўрмоқчи бўлди. У ўзининг гапларига одамларни ишонтирмоқ учун гоҳ диққатни чалғитиб таврот ва талмуддан суралар ўқир, гоҳ қалтираган қўлларини баланд кўтариб бақирарди:

— Айбдор Симҳо Абрамов худосиз бўлгани учун, жиноятчи ва қотил сифатида бугун айбдор курсида ўтирибди. У ўзини ўқимишли бир аллома деб ҳисобламоқда. Агар Абрамов Советлар мамлакатада олим бўлса, у бизда ҳеч нарса. У ҳеч кимга кераксиз илми билан керилмай қўя қолсин. Шу ўринда айбдор Абрамовга бир мақолни эслатиб қўяй: «Оқил одам ҳар нарсани ўзида кўради, нодон одам бировдан... Жиноятчи Абрамов Исроилга келган кунидан ўзини бошқача тута бошлади, ҳамма мен учун ишлайверсин, мен роҳат-фароғатда яшай, деган

хаёлда юрибди. Унинг ўзини шундай тутиши, Исроил қонунларига биноан, қаттиқ жазоланиши лозим бўлган жиноят қилишига сабабчи бўлган. У ахир Исроил давлат тузилиши Совет давлат тузилишига сира ўхшамаслигини яхши билар эди-ку.— Прокурор ишни варақлар экан, Абрамовнинг устига янги ва янги айблар қўя бошлади.— Агар Симҳо Абрамов бевосита Липқо Чирраснинг қотили бўлмаса, нега унинг нарсаларини ўзиники қилиб олган. Хўш? Абрамов фронтда чап кафтига ўзи ўқ узган. У Исроилга келган кундан бери давлатга ҳеч қандай фойдали иш қилгани йўқ, аксинча, тартибсизликларни авж олдириб, меҳнаткашлар қилган забастовка ва намойишларда жуда яқиндан қатнашган. Симҳо Абрамов ўзининг жинойи ҳаракатлари билан араблар устидан қозониладиган ғалабага путур етказмоқ учун Исроил армиясини заифлаштириш пайига тушган. Бу факт яна шунинг билан тасдиқланадиги, урушга қадар Симҳо, Исроил самолётида ҳаво жангида араблар томонга қочган учувчи Шаломо билан жуда яқиндан алоқада бўлган. Шаломо Симҳонинг таъсирига берилиб, арабларни енгиш ва улар устидан ғалаба қозонишимизни сира-сира истамаган.

Симҳонинг устига қўйилган айблар борган сари қатланиб бораверди. Дарғазаб бўлган прокурор ўз нутқини шундай хулоса қилди:

— Агар Симҳо яхши одам, Исроил давлати учун фойдали гражданд бўлса, икки йил мобайнида полиция томонидан икки марта қамалмас эди. Бунинг устига «Сохнут»дагилар, бошқалар сингари унинг ҳам яхши ишлаб кетишига умид боғлаб хун тўлаб икки марта қамоқдан қутқазиб олдилар. Аммо у бу яхшилиқни тушунмайдиган одам экан, ўзини ҳеч нарса билан оқлай олмади. Шу важдан уни жамиятимиз учун хавfli киши, деб билиб, қаттиқ режим билан турма жазосига ҳукм қилинсин.

Суд тузилишининг қонун ва қоидаларига биноан прокурордан кейин ҳимоячига сўз берилиши керак эди, аммо бундай бўлмади. Симҳонинг қилган қаттиқ талаби ва Дорманнинг сўровига биноан сўз айбдорга берилди. Симҳо энди ўзини кўрсатиб қўймоқчи бўлди. У прокурорга қаттиқ тикилиб қаради:

— Мен том маъноси билан муҳожир эмасман, балки сионистларнинг қалбаки ташвиқотига ва ўз отамнинг ёлгон гапларига учган бир кимсаман. Мен сионизмга ёлланганлар қурбониман. Отам менинг бадбахтлигим устига ўз бахтини қурмоқчи бўлди. Мана,— у суд залида ўтирган отасини

кўрсатди, ҳамма қайрилиб унга қаради. Яҳудо бен Нуриё эса бошини ҳам қилиб ўтирарди.

Шу гапларни айтиб бўлиб Симҳо отасидан шу саволга жавоб беришини талаб этди:

— Мен, оилам ва туққан онам Исроилга боришга сира рози бўлмаяптилар, деб ёзган хатимга сиз нима деб жавоб қилувдингиз?

Ниҳоят Яҳудо ўзини дадил тутиб туриб:

— Жаноб судья, жаноб прокурор,— деди.— Симҳони беҳуда суд қиялпсизлар. Унинг бутун фожиасида ҳеч ким эмас, фақат мен айбдорман. У Исроилда қилган барча бежо ҳаракатларини фақат мен учун қилган. Уни эмас, мени суд қилинглари. Мен унга, «агар онанг ва оиланг келишга кўнмасалар, ёлғиз ўзинг келавер. Бу ерда мен сенга бадавлат бир оилавий ҳаёт яратиб бераман», деб ёзувдим.

Яҳудо ўз сўзини тамомлагани ҳам йўқ эди, суд унга:

— Нега шундай деб ёздингиз? — деб савол берди.

— Жаноб судья, кўпларимиз шундай деб ёзамиз. Бу ерда қоида шундай,— тўғри жавоб қилиш ўрнига, Яҳудо шундай деди.

Прокурор унинг тўғри жавоб беришини талаб этди. Шунда Яҳудо, товламачилик характериға мос равишда, қойил қилиб деди:

— Кўпларингиз менинг қанақа бой одамлигимни билсаларинг керак,— унинг тентираб юрган, қашшоқ бир даллол эканлигини билганлар ҳайратдан ҳаяжонга тушишди. Аммо у сўзини мақтанчоқлик билан давом этдирди: — Мен ўлимим олдидан ўғлимға умримда ўзим кўрмаган бойлик қолдирмоқчи эдим. Лекин, афсуски, ўғлим кечикиб келди. Бу ердаги катта оилам, ўша бойликни ютиб-ямлаб ташлабди. Отаси бўла туриб, энди ўғлим, бизнинг жаннатимизда дарбадар бошпанасиз бўлиб қолди,— деб Яҳудо ортиқ гапира олмай жойинга келиб ўтирди.

Прокурор Яҳудо бен Нуриёнинг саволларға тўғри жавоб қилганини айтиб, бундан сўнг қисқа ва аниқ жавоб беришини талаб қилди. Аммо суд прокурорнинг бу гапиға эътибор қилмади, гапини давом эттир, деб Симҳонга юзланди.

Симҳо гапида давом этди:

— Мана кўриб турибсиз, жаноб прокурор, мен Исроилга жамиятни бузиш учун келмаганман, балки сотқин отам туфайли, сионизмнинг тузоғиға илиниб қолдим.

Шундан сўнг у хун тўлаб ўзини полициядан қутқариб олган «Сохнут» масаласиға ўтди.

У тергов вақтидаёқ хуннинг неча сўмлигини, уни қачон,

ким тўлаганини билишни илтимос қилган эди. Тергов вақтида аниқланишича, уни полициядан қутқариб олиш учун ҳеч қандай хун тўланмаган эмиш.

— «Сохнут,— деди Симҳо бунга жавобан,— менга хун тўлаганини ўз қулоғим билан бир неча бор эшитганман. Шу гапни айтган одам залда ўтирибди. Мана ўша киши...— Сарикқа мурожаат қилди у,— энди тўғриси гапириб беринг.

Сарик ҳеч бир тақаллуфсиз ўрнидан туриб, суд столи ёнига борди, аввало, Симҳо билан саломлашиб олгач, жавоб қилди:

— Симҳо Абрамовни қутқазишда «Сохнут» томонидан ҳеч қандай харажат қилинган йўқ. Бу тўғрида мен Абрамовга айтмаган бўлсам, иккимиз ўртамизда бошқа гап бор. Бу гапнинг судга ҳеч қандай дахли йўқ. Умид қиламанки, менга ортиқча савол берилмаса.— Сарик хотиржам бўлиб, ўз жойига келиб ўтирди.

Прокурорнинг секин-аста шашти қайтганига ҳамма, ҳатто суд ҳайъати ҳам ҳайратланди. Лекин Симҳо Сарикнинг бунақа жавоб қилишини сира ўйламаган эди. Унинг жавоби прокурорни ҳам эсанкиратиб қўйди. У яна прокурорга ҳужум қила бошлади.

— Бирорта давлат арбобига, айниқса сизга, прокурор жаноблари, граждандарнинг мамлакатлар ўртасидаги дўстлик жамиятига қатнашишни ман этадиган ҳуқуқ берилган эмас. Гарчи 1967 йилги босқинчилик урушидан кейин бу каби жамиятлар тақиқланган бўлса-да, Исроилдаги демократик ва прогрессив ташкилотлар билан Совет Иттифоқи ўртасидаги дўстлик жамияти янгидан иш бошлашга муваффақ бўлдилар. Мураккаб шароитда ҳам бу жамият фашистлар Германияси устидан қозонилган «Ғалаба кунини» ҳар йили байрам қилади. Бу дўстлик байрамига Совет Иттифоқидан ҳам вакиллар келади. Исроилдаги юзлаб ва минглаб граждандар билан мен ҳам фашизмга қарши курашда ҳалок бўлган қаҳрамонлар хотираси учун «Совет Армияси ўрмони»га зиёратга борган эдим. Буни инкор қилмайман.

Симҳо шу гапларни батафсил баён қилаётганида суд ва прокурор ундан совет пропагандасини бас қилишни талаб этдилар. Қўйилган айбларга қисқа ва тўғри жавоб беришини уқтирдилар.

Донизел Дорман бу гапларга жавоб берди:

— Агар судья ва прокурор конкрет жавобларни эшитишни истамайдиган бўлсалар, ҳатто Абрамовнинг мукамал изоҳи ва баёнотини эшитгилари келмаса, мен суд

мажлисини тўхтатишни талаб этаман. Инсоннинг тақдири ҳал қилинаётган бундай тор доирадаги суд мажлисига вақт сарфлаб ўтиришнинг ҳеч ҳожати йўқ.

Узоқ давом этган мунозарадан сўнг, Симҳо Абрамовга сўз бердилар. У ўз гапида, совет делегацияси ҳайъатида яҳудий профессори, Белоруссиядаги партизанлар ҳаракати иштирокчиси, собиқ учувчи аёл — Совет Иттифоқи Қаҳрамони ва Социалистик Меҳнат Қаҳрамони борлигини гапириб ўтди. Бу учрашувда тўла интернационализм, ҳамжихатлик руҳи ҳукм сурганни қайд этилди.

— Эсимиз, сиз менинг митингдаги битта суратимни топибсиз, — деди Симҳо прокурорга қараб. — Менда яна кўпгина бошқа суратлар ҳам бор; мен уларда совет делегациясини қучиб, этагини ўпиб, «Яшасин Исроил — СССР дўстлиги!» деб қичқариб турибман. Нима, бу айбми? Сизлар шуни менга айб қилиб тақяпсизлар. Ундай бўлса, нега сизлар «Джерузале́м пост» газетаси редакциясини суд қилмайсизлар? Ҳолбуки у шундай деб ёзган эди: «Доимий уруш, армияга сафарбар қилиш, оғир солиқлар натижасида Исроил халқининг маънавий аҳволи борган сари танглашиб бормоқда». Ахир шундай эмасми? Халқ яхши турмушдан иш ташлаётгани йўқ.

Симҳо Липқонинг ўлими воқеасини мукамал сўзлаб берди. У Липқони қаердан илаштирганини, қайси шартлар билан қалбаки никоҳ тузганини, тириклигида бойлиги қанчалигини, бағажда қанча рўзғор моллари бўлганини тўла равишда гапирди.

— Мен қотил эмасман, ҳеч қачон бировга пичоқ кўтарган эмасман, — деди у.

Лекин суд дарҳол Симҳонинг гапини бўлди.

— Уни ўлдирган кеча нега уйингизда тунамадингиз? Ахир бу қотилликни ўзингиз уюштирганингизнинг тўла исботи-ку! Жаноб прокурор шунга аҳамият беряптилар. Сизни қотилликка ким ундадию, нега сиз бу ишни бажармадингиз?

Симҳо ўйланиб қолди. Унинг индамай қолганидан фойдаланган прокурор:

— Тўғри жавоб қилсангиз, гуноҳингиз енгиллашади.

— Сиз менга фириб бермоқчи бўласиз. Мен бу тўғрида ўйлаётганим йўқ, — деди Симҳо залга бир-бир назар ташлаб. Одамлар, яна кимни тилга оларкан, деб безовталаниб қолдилар. Симҳонинг отаси бошини қуйи солганича оқсоқланиб суд столи ёнига борди:

— Жаноблар, менинг гапимга ишонинглар. Қотил у эмас. Уни қотилликка мен йўлладим. Мен бу ишни очлик

ва қашшоқлик жонга теккани учун қилдим. Уғлимни ўз қисматимга шерик қилишни истамадим. Аммо у кўнмади. Мен унга, агар уни сен ўлдирмасанг, Хатикводаги каллакесарлар ўлдирдилар, дедим. Худди шундай қилишди ҳам.— Яхудо гарчи бунга ҳеч қандай асоси бўлмаса-да, Симҳонинг онасига — Тошкентга бир неча марта ҳақоратли хат ёзганини судга гапириб берди. У бу билан «ўғлинг тезда бойиб кетди, бузуқчилик кўчасига кирди, ҳеч кимни менсимай қўйди», деб ўғлига қарши онасини гижгижламоқчи бўлди, ҳолбуки ўғли ҳам отаси каби Исроилда ҳеч қандай давлат орттиргани йўқ эди. Совет Армияси сафидан, фронтдан қочганидан бери бир кун бўлса ҳам роҳат кўрмаганини асабий бир ҳолатда сўзлади. Кўп йиллардан бери ватангадо бир одамдек юртма-юрт кезиб, дарбадар юрганларини гапирди. Ниҳоят, «Сохнут»га сотилиб яҳудийларни Исроилга авраб келтиришга тушганини, алданган кишилар унинг дабдаласини чиқарганларини гапирди. Энди ўғли қашшоқ муҳожирликда кун кечирса, болалари тирик етим бўлиб қолган бўлса — шу гуноҳлар уни тинч қўймаслигини гапирди. У овозини барала қўйиб:

— Симҳонинг ҳеч гуноҳи йўқ! Уни эмас, мени суд қилинглар! — деб кўкрагини чангаллаганича йиқилди.

Суд мажлиси ўз ишини тўхтатди. Чолни ҳушига келтирмоқчи бўлдилар, лекин фойдаси бўлмади. Шу сабабли суд мажлисидан олиб чиқиб, уйига олиб кетдилар.

Суд икки кун танаффус қилди. Шу вақт, кимдир судга ўз таъсирини ўтказаетганмиш: гўё суд Симҳога юмшоқ муомала қилаётган эмиш. Юмшоқлик қилиш уни оқлашга сабаб бўлармиш. Унга кўпам-ихтиёр бермаслик керак, деган миш-мишлар юриб қолди.

Шу гаплар сабаб бўлибми, суднинг Симҳога нисбатан назари ўзгарди. Суд янгидан иш бошлаганда на Симҳо ва на Дониэл энди судга тушуна олмай қолдилар. У гоҳ Симҳонни гапдан тўхтатиб қўяр, гоҳ чалғитиш учун гапини бўлар, гоҳ ўзига мақбул жавоблар олишга ҳаракат қиларди.

Симҳо сўнгги нафасигача ўзини ҳимоя қилишга ҳаракат қилди.

— Менинг энди қўлдан бой берадиган ҳеч нима йўқ. Тошкентдаги тинч ва қувноқ ҳаётимдан айрилганман. Прокурор мени ишқмасликда айблади. Хўш, қаерда ва кимда ишлай? Нега меҳнат биржаси мендек ишсизларга нотўғри адреслар беради? Хўжайинлар эса: «Жонга тегдиларинг-ку такасалтанглар, даф бўлинглар!» деб ҳайдаб юборадилар. Ишлашни хоҳлаган одамни такасалтанг, ишқмас десалар. Кейин хўжайинлар олдига ҳар куни биржа-

нинг қалбаки йўланмаси билан келиб-кетувчиларнинг сон-саногі йўқ экан. Сионизм менинг бутун одамлик хусусиятимни заҳарлаб, ваҳшийга айлантирди. Ажойиб тиш докторлик касбим Исроилда фаррошликка айланди. Мен врачлик бурчимни адо этаётганимда одамларга ҳаёт бағишлардим. Ёлгон гапиришни билмайсан, деб турмада мени уриб дабдаламни чиқардилар. Йкки йил ичида мен Исроил деган «жаннатда» йигирма йилга қаридим. Энди нима қилсаларинг қилаверинглар. Отишга ҳукм чиқарсаларинг ҳам майли.— Симҳо суднинг рухсатисиз ўз жойига бориб ўтирди.

Дорман жуда таъсирли сўзлади:

— Мен аслида шу ерликман. Мен ҳозирги тузумимиз, давлатимиз, раҳбарларимиз учун уяламан. Булар мамлакатни чорак аср идора қилмасдан бутун жаҳон олдида гуноҳқор бўлдилар ва бизнинг ёш давлатимизнинг обрўсини тўкдилар. Чунки сионизм давлатимизни улгуржи ва чакана нарх билан Америкага пуллаб юборди. Биз яҳудийлар ўз давлатимизда ҳеч киммиз. Океан ортидаги хўжайинлар, ўзларининг миллиардер сионистлари ёрдамида Исроилни ўзларига тобе қилиб, халқимизни истаган мақомларга ўйнатмоқдалар. Халқ қўзғалиб давлат раҳбарларининг эсини жойига келтириб қўймоқчи бўлса, жаноб ҳукмдорлар, Америка меблағи ҳисобига халқни дарраламоқда, ўлдириб юбормоқдалар, турмаларни намойишчилар билан тўлдирмоқдалар. Ана шундай алданиб сарсон-саргардон бўлган муҳожирлардан бири Симҳо Абрамовдир.

Сўнгра, Дорман нутқида давом қилиб Исроилнинг муҳожиротни ташкил этгани-ю, лекин улар тўғрисида ғамхўрлик қилишни йиғиштириб қўйгани ҳақида гапирди, ҳамма гапни очиб ташлади. Исроил арабларга қарши агрессорлик мақсадлари учун ўн миллиардлаб доллар харажат қилгани ҳолда, Неҳев саҳросини ўзлаштириш тўғрисида ҳатто ўйламайди ҳам. Ҳолбуки Исроилнинг катта бойликларидан бири Неҳев қаърида қўл теккизилмай ётипти. Бунинг учун ҳукумат бошлиқлари агрессив сиёсатдан батамом воз кечишлари, саҳроларни ўзлаштириши, тоғ бойликларини ишга солиши, халқ гамини сийиши керак. Араблар гўё Исроилга тинчлик бермасмиш. Бу сохта назарияга барҳам бериш керак. Халқ орасида «сен яхши — қўшнинг яхши» деган гап бор. Агар араблар ёмону, Исроил ўзи яхши бўлса, унда ўзи яхши ибрат кўрсатиб арабларни яхши ишларга жалб этсин. Зўрлик қилиш билан иш битмайди...

Дорман бу бобда ажойиб фактни мисол келтирди:

— Исроил араб мамлакатларига қарши 1967 йилги агрессив урушга довура, йигирмата Африка мамлақати билан яхши муносабатда бўлиб, уларга техникадан ёрдам кўрсатиб турарди. Аммо бутун дунё Исроилнинг агрессор эканини билиб қолгач, булар ҳам кўп мамлақатлар сингари Исроил билан алоқаларини уздилар. Исроил борган сари дунёдан ажралиб қолмоқда. Исроил илм-фанни ва ақлни инсонларни қирадиган қурол-яроғ яшаш учун, одамларнинг қўли билан бунёд этилган шаҳар ва қишлоқларни вайрон қилиш учун эмас, балки фаровонлиги ва мамлақат бойлигини орттириш учун сарфлаши керак.

Дорманнинг бутун вужуди билан Симҳони ҳимоя қилмоқчи бўлиб айтган сўзларига тоб-тоқат қила олмаган прокурор дарғазаб бўлиб норозилик нутқи сўзлади:

— Мен ҳимоячининг сўзига қатъий норозилик билдираман. Ҳимоячи Дорманни жаноб дейишга тилим бормади. Чунки у нутқининг бошидаёқ бирорта юридик терминни тузук ифодалай олмади. Фақат коммунистик ғояни ташвиқот қилди холос. Шунинг учун судда унинг гапиришини ман этишни талаб қиламан.

Бу гапдан сўнг залда шовқин-сурон кўтарилди, ҳуштак овозлари ва оёқ дупурлатишлар бошланди. Ҳимоячининг сўзига халал берилмасин, деган гаплар эшитилди. Баъзи судга қарашли кишилар:

— Бу ер советлар эмас, ҳуқуқ талаб қилишнинг ҳожати йўқ! — деб қичқирдилар.

Дорман билан Симҳо ҳам бошқалар сингари қичқиришиб, ўз фикрини тўла ифода қилиш учун халақит бермасликларини талаб этавердилар. Умуман олганда, суд жанжалхонага айланди қўйди. Суднинг столни тақиллатиб одамларни тартибга чақириши фойда бермагач, соқчилар тўппончасини қинидан чиқариб, таҳдид қилгандагина одамлар жим бўлдилар.

Дорман прокурор томон кескин бурилди.

— Сионистларнинг бошлиқлари сингари сизлар ҳам меҳнаткаш халқнинг эҳтиёжига қулоқ солмаслик, уларни кўрмаслик ва уларга маънили бир жавоб қилмаслик учун ўзларингизни қар, кўр ва соқов қилиб олганмисизлар.— Кейин судга қараб деди: — Симҳо Абрамов ўзи ҳақида, суд иши ҳақида тўғри сўзлади. Менинг бунга қўшадиган гапим йўқ. Мен унинг дарҳол қамоқдан озод қилинишини ва бу фожиали комедияни ўйлаб чиқарган одамни тездан жавобгарликка тортишни талаб этаман.

Шундан сўнг суд мажлиси номаълум вақтга тўхтатилди. Суд буни атайлаб қилди. Чунки у ҳозир танаффус эълон

қилса, кейин ҳукм эълон қилиши керак эди. Суднинг истаги айни шу эди. У кимлар биландир кенгашиб олиши ҳам керак эди.

Парда орқасидаги музокараларда «Сохнут» чакана роль ўйнамади. У Симҳони оқлаш тарафдори эмасди. Агар у оқланса, унинг думи «Сохнут»нинг қўлидан чиқиб кетарди. Шу сабабдан «Сохнут» унга муддат бериш учун Симҳонинг ишини турли йўллар билан чувалтираверди. Сўнгра эса...

Ана шу «сўнгра»дан кейин «Сохнут» Симҳони осонлик билан ўз қўлига олмоқчи эди. Сарик полицияга тўланган хун учун судда уни бутунлай оқлади. Унинг парда орқасидаги найрангидан эса Симҳо беҳабар эди. «Сохнут» бу сафар хун тўлаб қутқазиб олса, «Сохнут» Симҳонинг хўжайини бўлади, деган гап эди.

Суд Симҳони бир йилга турмага қамаш ҳақида ҳукм чиқарди.

* * *

«Сохнут»нинг ўша катта, серҳашам кабинети. Кабинетнинг тўрт томонидаги вентиляторлар ғириллаб айланиб турипти. Радиодан иврит тилида қўшиқ эшитилмоқда.

— Жаноблар,— деди бақириб йўғон бир овоз шу он.— Осиёлик Симҳонинг бизга садоқати тўғрисида шубҳаланиб тўғри қилган эканман. Қани у? Наҳотки у ялангоёқ биз жентльменларни лақиллатган бўлса?..

Сарик озод бўлган Симҳонинг соғлиги учун, у судда ўзини яхши ҳимоя қилгани учун қадаҳ кўтарди. Кейин Сарик қоматини тиклаб, яна баттарроқ қичқирди: Симҳонинг ёрдамида Венадаги қочоқларни яна Исроилга қайтарамиз! Майли, Симҳо «Сохнут» ҳисобидан бойиб, миллионер бўлиб кетсин, деди.

Симҳо кабинетга кириб келганида ҳамма баравар бақириб:

— Балли, Симҳо, балли! — дейишди.

— Нимасига балли? Судда ўзини оқлай олмагани учун баллими? — деди Симҳодан шубҳаланган ўша киши.

— Бунинг ҳеч ажабланидиган жойи йўқ. Суднинг оқибати қандай тугашидан қатъи назар, биз Симҳони ранжитиб қўймаслигимизни у билар эди.— Сарик Симҳога қараб давом этди: — Мен судда ҳеч кимдан қўрқмай сиз худосиз билан саломлашдим. Эсингиздами, сўзимни тамомлаб, сизга қараб кулиб, жойимга бориб ўтирдим. Бу, сиз хотиржам бўлаверинг, деганим эди. Шундай қилиб, биз

сизни бу сафар хун тўлаб қутқариб олдик. Сиз энди озод қушсиз ва биз билан биргасиз.

— Раҳмат! Бу хизматларингга қандай қилиб раҳмат айтсам экан,— деди Симҳо.

Сариқ гапни чўзмай:

— Шартимиз ўша-ўша — бурунги. Тездан Венага жўнайсиз. Бухор яҳудийларини яна Исроилга қайтариш учун жиддий ташвиқот юргизаверасиз. Шартлашганимизга мувофиқ ҳақ олаверасиз, хўпми? — деди.

ОЛТИНЧИ БОБ

I

Вена. Симҳо таксига ўтироқчи бўлиб аэропорт майдонига чиқди. Шу замон унинг олдига бир шофёр югуриб келиб:

— Жаноб Абрамов, сиз учун машина тайёр. Марҳамат...— деди рус тилида.

Симҳонинг ранги-қути ўчди. Қаёқдан пайдо бўлди бу? Ё осмондан тушдими?

— Мени қаердан танийсиз? — ажабланиб сўради Симҳо шофёрдан.

— Тель-Авивдан телефон қилишиб, сизнинг белгиларингизни айтишган эди,— деди у.— Ажабланманг, хавотир ҳам олманг. Мен фақат сизни қарши олаётганим йўқ. Билсангиз, ишим ўзи шунақа, аэропортга одам ташиниш у ердан одам олиб кетиш...— дарҳол машинанинг эшигини очиб, Симҳони таклиф этди.

Машинага чиқиб ўтиргач, Сариқ ёқасини тушириб:

— Жаноб Абрамов, эсон-омон учиб келдиларми? — деди.

Дудуқни кўриши билан Симҳо тошдек қотиб қолди. У билан саломлашса-да, дами ичига тушиб, тили танглайига ёпишиб қолгандек бўлди.

Машина бир зумда гўзал ва гавжум кўчалардан физилаганича кетди. Венада жуда кўп чиройли кўчалар, хиёбонлар, саройлар ва музейлар борлигини Симҳо кўп эшитган, ҳатто китоблардан ҳам ўқиган эди. У Тошкентдан Исроилга учиб кетаётиб Венада тўхтаганида, уни мана бунақа машинада, бунақа гўзал кўчалардан олиб ўтмаган эдилар. Муҳожирларни автобусларга лиқ тўлатиб, полиция ходимлари назоратида олиб кетилган, ўшанда эса бирор нарсани кўриб хотирлаб қолишнинг иложи бўлмаган эди.

— Тель-Авивдан телефонда менинг тўғримда сизга

қандай хабар қилишди? Ёки манъви жаноб... — ранжигансимон сўради шофёрдан Симҳо.

— Бу нима деганингиз? Ё машинам сизга маъқул бўлмайтими? Ахир, мен сизни Венанинг диққатга сазовор, энг чиройли кўчаларидан олиб кетяпман, — деди шофёр.

Машина гизиллаб келиб Кертнер-Страссе кўчасида, баланд бир иморат олдида тўхтади. Бу кўча бошдан-оёқ катта магазинлар билан банд эди. Венанинг энг катта кўчаларидан ҳисобланган бу ерда вивеска ва рекламалардан кишининг кўзлари қамашарди.

Улар бир уйнинг учинчи қаватига чиқдилар. Яхши жиҳозланган, ҳамма шарт-шароити бор, икки хонали бир квартирага кирдилар. Ҳатто холодильник ичига бутун бир ҳафтага етадиган озиқ-овқат ва турли ичимликлар териб қўйилган эди.

— Жаноб Абрамов, бу квартира сизга маъқулми? — сўради Сарик андак қочириқ қилиб.

Бу қочириқни жавобсиз қолдириб Симҳо савол берди:

— Нима учун менинг кетимдан соядек эргашиб юрибсиз? Ё менга ишонмаяпсизми?

— Бўлмаса сиз ҳозирча дам олинг. Эртага бафуржа гаплашиб оламиз, — деди Сарик у билан хайрлашиб чиқиб кетатуриб.

...Симҳо фурсатни қўлдан бой бермай, тўғри Совет Иттифоқи ваколатхонасига қараб йўл олди. Аммо бу ердан ҳам ҳеч иш чиқара олмади. Ваколатхона биноси ёнида СССР га қайтиб кетмоқчи бўлган яҳудийлар мўрмалахдек қалашиб ётарди. Симҳо у ерда тошкентлик, шунингдек бошқа шаҳарлик таниш-билишларини учратиб қолди.

Урта ёшдаги бир аёл унга шундай таъна тошлари отдики, асти қўяверинг.

— Мен тентак бўлмасам қари онамнинг гапига кириб Исроилга келаманми? Шундай ўқимишли, тарбияли одам бўла туриб сизнинг оқ билан қорани ажрата олмаганингизга ҳайронман! Роса лақиллаган одам экансиз.

Симҳо Венага келишдан умиди катта эди. Лекин минг уринса ҳам бу ерда ҳеч нарсанинг уддасидан чиқа олмайдиганга ўхшайди. Бир соатдан бери валокатхона атрофида ўралашиб юриб, сариқ чақалик иш қила олгани йўқ. Одамлар унинг ваколатхона эшигига яқинлашишига ҳам имкон бермадилар.

Шу вақт бирдан Сарик пайдо бўлиб:

— Бу ерда беҳуда уришиб нима қиласиз? Бунақа жамоанинг бизга сира кераги йўқ. Юринг, кетдик, — деди.

Улар машинага ўтириб жўнаб кетишди. Унинг бирдан

пайдо бўлиб қолиши Симҳони чўчитди. У ўз-ўзига: «Наҳотки бу одам соям каби изимдан қолмаса?» — деди.

— Қаёққа? — деб сўради Симҳо Сарикдан ниҳоят тоқати тоқ бўлиб.

— Иш бошлашимиздан олдин яхшигина ўйнаб-кулиб олишимиз керак. Кейин беватанлар иши билан шуғулланамиз.

Венанинг гўзал кўчалари ва диққатга сазовор жойлари ҳақида гапириб беришни амр қилди шофёрга у.

Шофёр австрия тилида ишлатадиган сўзларни тушунтириб бера бошлади.

— Страссе — кўча, гассе — тор кўча, пляц — майдон, кирхе — бутхона, берг — тоғ, кесарь — подшо дегани... Ҳозир гавжум Мария Гильфе-страсседан кетяпмиз. Бу ерда истаган нарсаларингиз топилади.— Машинани нарироқ ҳайдаб, Карп гессе кўчасига чиқдилар.— Мана бу кўчанинг ўзига хос табиати бор: бу ерда майда дўкончалар кўп. Ҳаммаям катта магазин очолмайди-да.— Машина шу жойда таққа тўхтади.— Бу жой — Мариа Тереза майдони. Мана бу катта бино музей. Унда сиз европа санъатининг антиқа намуналарини томоша қиласиз.

Симҳо унга жавобан, музейни йўл-йўлакай кўриб бўлмаслигини, жуда синчиклаб кўришга тўғри келишини, ҳозир эса, яхшиси бир овқат қилиб олиш кераклигини айтди. Кейин машина Дунай дарёси соҳили бўйлаб йўл олди. Нақадар гўзал манзара. Октябр нурида товланган заррин тўлқинлар одам боласини соҳил бўйида соатлаб ўтиришга чорлайди. Дарё томондан эсаётган майин шабада одамнинг юзини бир зум ялаб ўтади. Иштаҳа очиладиган шундай мароқли дамда Сарик Симҳога савол ташлади:

— СССР ваколатхонасида қандай яхши нарсалар кўрдингиз?

— Сиз нимага кетимдан хира пашшадек эргашиб юрибсиз? Нима бўпти борган бўлсам? Бу билан мен Исроилнинг бир нарсасини камитиб қўйдимми!..— Сарикқа биринчи марта шундай қўпол жавоб қилди Симҳо.

— Оғзингизга қараб гапиринг, жаноб Абрамов. Чўнтагингизда ҳозирча Исроил паспорти бор. Бунинг устига, сиз бизнинг ходимимиз бўласиз. Нима, бу гапингиз билан, мен Исроил тупроғидан ташқаридаман, шунинг учун уни тан олмасам ҳам бўлаверади, демоқчимисиз? Сизнинг ҳамма ишингиз ҳозирча сайр-томоша қилиш, ўйину кулги, ҳордиқ чиқаришдангина иборат бўлсин. Агар истасангиз, фисқ-фужур ишларга ҳам қўл ураверинг. Аммо ҳаммасини фақат бизнинг ижозатимиз билан... Билсангиз, сиз интурист

эмассиз, Исроилдан Австрияга юборилган одамсиз. Келишганимизга биноан, сиз фақат бизга хизмат қиласиз. Ана Австрия, Исроилга қайтиш учун одам танлайверинг, аммо бу ишда сира сустлик кўрсата кўрманг.

Симҳо нимага ишониб Сариққа қўпол муомала қилаётганининг сабабини ўзи ҳам билмас эди.

— «Модомики менга эркин ҳаракат қилиш имкони берилмас экан, бирор иш қила олишим қийин,— деди Симҳо. У хоҳлаган томонга бориш ҳуқуқига эга бўлиши керак. Тўғри-да, ўзи танимаган-билмаган, биринчи дуч келган кишини Исроилга қайтариш учун танлаб бўлмайди-да.

«Симҳонинг гапи тўғрига ўхшайди. Аммо унинг жиловини қўлдан чиқариб бўлмайди, қочиб кетиши мумкин» — ўйланиб қолди Сариқ.

Овқатни қилиб бўлганларидан сўнг машина яна йўлга тушди. Катта бир ибодатхона олдига келгач, шофёр тушунтира кетди:

— Буни Стефане-хона, дейдилар. Готик услубида солинган катта католик ибодатхонаси бу. Энди мен сизларни бошқа бир ибодатхонага олиб бораман.— Машина кўча ва майдондан ўтиб, тўхтади.— Бу эса Карль Боромеут Кирхе. Кўриб турибсиз, бунинг Стефанедан фарқи қанақалигини. Агар у готик услубда қурилган бўлса, бу ибодатхона византия услубида қурилган,— ниҳоят шофёр сўради: — Нима қилайлик, бугунча бас қилайликми?

— Давом эттиравер,— Симҳодан олдин Сариқ жавоб қилди.

Машина яна йўлда давом этди. Симҳо энди Венанинг диққатга сазовор жойларига унчалик қизиқавермади. Чунки Сариқ ўзининг нордон гаплари билан кун бўйи унинг таъбини хира қилган эди.

Машина юриб-юриб, охири тўхтади.

— Копуциен криптининг ажойиб архитектурасини бир томоша қилинг. Унинг остида тош тобутлар бор. Бу ерга Австрия подшолари дафн этилган.

Шу билан бугунги сайр-томошани тугаллаб, Симҳони уйига элтиб қўйдилар.

Сариқ кетар экан, учрашиб суҳбат ўтказадиган яна икки махфий жойни кўрсатажагини айтди. У ерларда Симҳо одамлар билан ўзи суҳбат ўтказди. Уларнинг розилигини олиш учун қўл қўйдиради. Учрашув вақтларини белгилайди.

Симҳо кундузи шаҳар айланиб, Сариқнинг мияни фовлатадиган гапларидан сўнг бир оз дам олгач, сайр қилмоқ

учун кўчага чиқди. Вена оқшоми нақадар гўзал! Ҳамма ёқда магазинлар, рестороанлар ва барларнинг витриналаридаги чироқларнинг нурларидан кўзлар қамашади. Турли-туман рекламалар неча хил бўлиб товланиб, гоҳ юқорига, гоҳ пастга тушиб туради, гоҳ тўгарак шакл ҳосил қилади. Умуман магазинларнинг рекламалари бир-биридан қолишмайди. Ҳаво яхши. Кишининг фақат сайр-томоша қилгиси келади холос. Симҗо архитектураси бир-биридан гўзал бўлган юксак биноларни томоша қилиб юриб, уйдан анча йироқлаб кетди.

Хаёл дарёсига ғарқ бўлганидан шаҳарда қатнаб турган транспортларнинг шовқин-сурони сира қулоғига кирмас эди. У ҳатто ёпидан лип-лип этиб ўтиб кетаётган одамларнинг пайқамас, уни хаёл элтган эди. Бу бўш хом хаёллардан ўзига келгач, ўзидан-ўзи кулиб: «Ажойиб ишлар қилгнинг келади-ю, лекин афсуски, қўл-оёғинг боғлиқ. Ҳар бир босган қадамнинг саноглиқ», дерди.

Ниҳоят, юриб-юриб ҳориб уйига қайтди. Кейин сокин тунда СССР Олий Совети номига ариза ёзди. Аризада эса ҳеч нарса яширмай-нетмай, бор ҳақиқатни очиқ-ойдин айтди. Аммо аризага ўзини оқлайдиган ҳеч бир нарса кўшмади. Сионистларнинг тарғиботига ва отасининг аччиқ-аччиқ тўккан кўз ёшларига ишониб адашганини баён қилди. «Мен Исроилга келган замонимок,— деб ёзди аризада,— бу алдамчиликнинг нимадан иборат эканлигини тушуниб қолдим. Ўз мақсадларимдан тезда воз кечиб, бу дўзахдан тезда қочиб қутулиш учун барча чораларни қидирдим.

Эндиликда улар дўзах Исроилдан қочганларни яна ўша ёққа қайтариш учун қочқинлар ўртасида ташвиқот юргизишга мендан фойдаланмоқчи бўляптилар, қасамёд қилиб айтаманки, мен бу ифлос ишни асло қилмайман. Сизлардан ўтиниб сўрайман, Совет Ватанига, ўз бола-чақам олдига қайтишим учун менга рухсат берсаларинг. Ватанга қилган хиёнатимни ҳалол меҳнатим билан оқлашга қатъий ваъда бераман».

Шундан сўнг у хотинига ҳам алоҳида хат ёзди.

Икки саҳифада каттадан-кичик ҳаммага — дўстлардан тортиб кўни-қўшниларгача салом йўллаб, сўнг асосий гапга ўтди. «Ғарчи вақтинча бўлса-да, Венадаман». Симҗо ўзи ҳақида ҳеч қандай бирор янгилик ёзмади. Венада ҳали таниш-билишлари билан кўришганича йўқ. Вақтинча бўлса-да, бирор ишга жойлашиш фикрида юрипти.

Хотинидан эса СССРга қайтиши учун астойдил ҳаракат қилишини ўтиниб сўради.

Шу гаплардан сўнг Симҗо Шаломо билан танишганлиги

ҳақида ҳам тўхталди. «Бизлар жуда иноқлашиб, дўст бўлиб қолувдик, лекин октябрь урушида бир-биримизни йўқотиб қўйдик. Орадан бир қанча вақт ўтгач, унинг арабларга таслим бўлганини радиодан эшитиб қолдим.» Сўнгра Симҳо хотини шаънига мақтов гаплар ёзиб, давом этди: «Онаси тўғрисида ҳақиқат гапларни ёзганинг учун Шаломо сендан бениҳоя миннатдор. Раҳмат!»

Хотинига ёзган хати ичига, ўғли Мишага ёзган бир бетлик хатчани ҳам солиб қўйди. Симҳо ўғлининг хатига жавоб ёзишдан ташқари, Исроилда ўғлининг мактабдош дўсти — Рафиқни учратганини ҳам қисқача қилиб қистириб ўтди. Рафиқнинг қувноқ кулгиларидан, шод-хуррам ва бахтиёр болалигидан ҳеч асар қолмаганлигини, унинг қийналганини ва руҳан эзилганлигини ёзди. Ўзи тўғрисида эса, «онамга ва қайнотам — Бахўрга хат ёзганман, ўшани ўқи» деди. Хатининг охирида: «Азизим Миша, сен батамом ҳақлисан. Билмай ва кўрмай қадам босганим ва ёлгон гапларим учун бегона юртларда қанчадан-қанча азоб-уқубатларга дучор бўлдим. Дарбадарлик қамоқдан ҳам баттар бўлар экан. Бошимдан кечган савдоларнинг адоғи йўқ. Ҳаммасниям хатда ёзиб бўлмас экан. Уйга қайтиш учун жоним борича ҳаракат қиламан. Ушанда сенга ҳамма гапни гапириб бераман. Саккизинчи синфни муваффақиятли тамом қилишингни тилайман...» — деди.

Симҳо Исроилдалигидаёқ отаси Яҳудо бен Нуриёга ёзган хатининг иккинчи нусхасини ҳам конверт ичига солиб қўйди. Отасига у бундай деб ёзган эди: «Одат бўйича ўлганингдан кейин эмас, балки тириклигингда мен гирибонимни¹ йиртиб ташлайман. Шунини билиб қўй, ўғлинг учун сен энди дунёда йўқсан. Ўғлингнинг Исроилда тортган азоблари сени виждон азобига солсин». Симҳо хатида отасига энг оғир жазолар тилади. Бундай бағритош отанинг тезроқ ўлиб кетишини раво кўрди. Бутун қаллобликлари, алдамчилиги ва Ватан уруши фронтдан қочганлиги учун тўшагида қуртлаб ўлиб кетишини истади. Хатининг охирида эса, отасидан келадиган жавобни хуш кўрмаганлиги учун унга қаерда туришини билдирмаганлигини ёзди.

¹Яҳудийлар одатича, одам ўлгач, унинг отаси, онаси, ака-ука, опа-сингиллари, хотини, эри, катта болалари аза туттиш учун ички кийимининг ўнг ёки чап кўкрагини (туғишганлик даражасига қараб) 5—10 см. кенгликда йиртиб қўядилар. Бу «биз сени тириклар орасидан йўқотдик» деган гап. Йиртилган ички кийимни эса етти кундан сўнг ечадилар.

Ана шундан сўнггина Симҳо тинчиб ухлагани ётди. Эрталаб Сарик келиб қолди. Улар енгилгина нонушта қилиб олиб, сионизмнинг келгуси қурбонлари билан учрашиб, суҳбатлашмоқ учун, Симҳога ажратилган иккита янги жойга бордилар.

Икки хонали бир жой Грабеннинг эски кўчасида эди. Катта бир ҳовли ичида кўримсиз икки қавадли уй, мўъжазгина хоналар ўртача жиҳозланган.

— Бу сиз дастлабки суҳбатлар ўтказадиган жойингиз. Агар ўша одамдан бирор маъни чиқишига ақлингиз етса, у вақтда уни турли йўллар ва ваъдалар билан бошқа жиҳозланган жойингизда қабул қиласиз,— деди Сарик Пратерга йўл оларкан.

Бу қувноқ бир шаҳарча. Мўъжазгина даҳлиэлик баланд хона. Ичида битта каравот, дераза ёнида ёзув столи, хона ўртасида емак столи, юмшоқ стуллар, дераза рўпарасидаги деворга ойнаванд чиройли сервант тираб қўйилган. Унинг ичида турли шишаларда ичимликлар, қадаҳлар, биллур вазаларда ширинликлар...

— Мана бу жойда сиз бемалол аврайдиган одамингизга зўр ишонч билан руҳий таъсир ўтказасиз. Аммо уни ҳушидан кетмайдиган даражада ичкизасиз ва ўша он,— ёзув столига ишора қилиб,— Исроилга қайтиш ҳужжати ни расмийлаштирасиз. Шундай қилиб, бу махфий хонангиз учун мана иккита калит...— деб Симҳога калитларни берди.— Энди дадил ҳаракат қилаверинг.

Сарик стол устига бир даста пул қўйиб, чиқиб кетди. Орадан кўп ўтмай, яна қайтиб кирди.

— Сал бўлмаса, эсимдан чиқа ёзибди. Мана сизга, Венада яшовчи бухор яҳудийларининг адреслари,— машинада сафсар рангда ўн бет қилиб босилган катта рўйхатни бериб давом этди:— Кўряписизми, Исроилдан қанча киши чиқиб кетган. Ҳаммасини қайтариш керак,— Сарик чиқмоқчи бўлганида Симҳо уни тўхтатиб, пулни қайтарди.

— Ҳозирча ўзимда пул бор. Бундан сўнг хизматга кириб маошим ҳисобига яшайман. Исроилга қайтадиганларнинг ишларини кечқурунлари ихтиёрий равишда бажараман.

Сарик стулга ўтириб, Симҳога қаттиқ тикилиб, заҳарханда билан:

— Биз сиз билан ҳазил-мазах ўйнаётганимиз йўқ,— деди.— Агар ҳозир сизни бошлиқ олдига олиб борсам, адабингизни беради. Бунақа найрангбозликни йиғиштириб қўйинг.— Сарик бунақа дўқлар Симҳога ҳеч таъсир қилмаётганини пайқади. Шундан сўнг гап оҳангини ўзгарт-

ди,— бу пуллар учун сиз ҳеч қандай ҳисоб бермайсиз. Чунки ҳар бир қайтариладиган одам учун биринчи муҳожиротга қараганда анча кўп пул ажратилган. Бундан ташқари, ҳар бир қайтган муҳожир, Исроилдан қочмоқчи бўлган ўнлаб муҳожирни тўхтатиб қолади. Қайтариш кучи — ҳар қандай ташвиқотдан ҳам кучлидир. Шу сабабдан, кун кечиринингиз учун ишга киришинингизнинг ҳожати йўқ.

У индамай чиқиб кетди.

Симҳо бир рюмка коньяк ичиб, газагига қитдек шоколад еди-да, юмшоқ курсига ястаниб рўйхатни варақлаб кўздан кечира бошлади. Рўйхатдаги одамларнинг кўпи унга нотаниш эди. Аммо биттаси устида узоқ ўйланиб қолди.

Йўсеф деган бу одам билан у мактабдош эди. Аммо унинг қачон ва қандай қилиб ғойиб бўлиб қолганини сира эслай олмади. Бир вақт у институтда бирга ўқиган бир ўртоғидан Йўсефнинг Ленинободда агроном бўлиб ишлаётганини эшитган эди. Ушамикан-а? Ажабо?

Кўчага чиқиб, такси тўхтатиб, Венанинг шарқи-шимолий томонидаги Мальцгассе кўчаси, биринчи сонли уйни қидириб кетди. Ишчилар маҳалласидаги эски тўрт қаватли бино. Деворлари нураган, зах, кичкина ойнакли деразаларга эски қалин қоғоз ёпиштирилган, моғор ҳиди анқиб турган қоронғи зинапоядан чиқиладиган уйга кирди. Бу уйнинг аянич ертўлаларигача бари одамга, яъни «ватансиз» ёки «қочоқ»ларга лиқ тўла эди. Бир хонада тўрт, беш, олтитадан одам яшарди. Ҳар хонада касалларнинг инграган овозлари, ёки болаларнинг йиғи-сиғиси эшитилар, қўра ичида эса болаларнинг шовқин-суронлари... Одамлар учун бу ерда ҳеч қандай осойишталик йўқ эди. Ертўла парда, кир осилган, латта-путта ёки бирор эски реклама тахтаси билан тўсиб ясалган «хоначалар»дан иборат. Ертўладаги бир «хона»да икки оила яшайди: Йўсеф хотини, мактаб ёшидаги ўғли билан бошқа бир уч жондан иборат оилага қўшилиб яшаркан. Йўсеф тўшақда чўзилиб ётар, хонада ундан бўлак ҳеч ким йўқ эди.

Симҳо уни тезда таний олмади. Ориқлаб, эти бориб суюгига ёпишган, соч-соқоли пахмоқ бўлиб ўсиб кетган, гўё олтмиш яшар одамдай мўйсафид бўлиб қолган бу одамнинг қимирлашга мадори йўқ эди. У Симҳонинг саломига зўрға алик олди.

Симҳодан бир стакан сув беришини илтимос қилди. Сувни ичиб бўлгач, стаканни қайтариб бераётиб:

— Мени танимадингми, оғайни? — деб сўради.

— Йўқ, танимадим,— деди Симҳо,— безовталаниб.

— Шундай, дўстим. Бировларнинг ақли билан яшайман десанг шунақа аҳволга тушиб қоларкансан, киши. Ҳечқисн йўқ. Яхшиям ўлмасдан туриб дўзах Исроилдан қочиб қолдим. Эндиликда, ҳаммамиз Совет Иттифоқининг марҳаматини кутиб ётибмиз.

Симҳо ўзини қандай тутишини билмасди. Уни безовта қилмаслик учун бирер гап бошлашдан кўрқарди. Худо асрасин, бирор ҳодиса рўй бериб қолса... Йўсефнинг ўз ажали билан ўлганига ҳеч кимса ишонмасди. Шунинг учун, яхшиси, индамагани маъқул. Симҳонинг индамай турганини кўрган Йўсеф ўзи гап бошлади. Аввал Симҳони бу ерга қайси шамол учуриб келганини, сўнгра қандай қилиб Венага келиб қолганини, Исроилда бўлган-бўлмаганлигини билиб олмоқчи бўлди.

Симҳо эса ундан ҳеч нарсани яширмади. Ниҳоят, ўзининг Венага келишдан мақсади нималигини, СССР Олий Совети номига ёзган аризасида, хотини ва қариндошларига ёзган хатида айтганларини — ҳаммасини маълум қилди. Аммо аризасини Венада Совет ваколатхонасига топшира олмаётганини, орқасидан доим пойлаб юришганини гапирди. Шу сабабдан қариндош-уруғларимдан ўз номимга — яшаётган жойимга жавоб хати олишдан кўрқаман, деди.

— Адресимни қандай топдинг? — деб сўради Йўсеф.

Симҳо яна ҳеч нарсани яширмай, ўзининг бу ерга нима сабабдан келганини сўзлаб берди.

Йўсеф зўр-базўр ўнг кўлини кўтариб, пешонасига «тарс» этказиб уриб, сарак-сарак қилди:

— Наҳотки шунақа қабих ишларга қўл урдинг?

Симҳо ўрнидаң сапчиб туриб унинг кўрпасини устига ёпиб қўйди ва унга тасалли беришгина эмас, бу қабих ишлар ўзининг нияти эмас, бу иш билан шуғулланишни сира ҳам истамаганлигини тушунтира бошлади. Йўсеф Симҳони кутилмаган хунук ишлардан эҳтиёт бўлишга даъват этди. У, гарчи баъзи яҳудийлар Исроил асоратидан қутулган бўлсалар-да, лекин Венада ҳам ўз бахтларини топа олмаганликларини, муҳтожлик, ишсизлик ва қочқинлик туфайли сионистлар берадиган ионага муҳтож бўлиб, яна ўшаларнинг ифлос панжасига тушиб қолаётганларини, Исроилдаёқ аччиқ турмушни татиган кишилар яна қопқонга тушишни истамай, улар берадиган ёрдамдан воз кечаётганларини, очликдан ўлмай яшамоқ учун тўғри келган ишга кириб кетаётганларини, Совет ваколатхонасининг остонасидан бир қарич ҳам жилмай, ўз уйларига қайтиш саодатини кутаётганини батафсил гапириб берди.

Йўсефнинг ўзи ҳам ана шунақалардан бири эди. Бу

бахтсиз киши ҳеч ерга ишга кира олмай, охир ётиб қолди. Аммо унинг гўзал ва озода хотини бир бойникида энага бўлиб ишларди. Угли эса кун бўйи хўжайиннинг болаларини ўйнатиш билан банд. Хотини кечқурунлари бойникидан эрига сарқит овқатлар ташийди. Хотинининг оладиган иш ҳақи уй ҳақи ва нонгагина зўрага етади. Йўсеф бўлса ҳадеб йўталар, кўз ёшларини енги билан артар, хўрсиниб нафас олар, бошини ёстиққа аранг қўярди. Аччиқ-аччиқ кўз ёшлари тўкиб, ўзи агроном бўлиб ишлаган колхоздаги мўлкўлчиликка ношукурчилик қилгани учун жазосини тортаётганини сўзларди. Негадир ўшанда Исроилдан пушаймон бўлиб ёзган хатларини ленинбодликлар ўқиб ишонмаганларини сўзлади.

Яшнаб ётган бепоеън колхоз далаларида, пахтани қандай ўстириш ҳақида маслаҳатлар бериб юрган бир одамнинг энди қандай аҳволга тушиб қолганини бир томоша қилиш фойдадан холи бўлмасди. Дунёдаги суд қонунчилигида ва унинг ҳеч бир моддасида бунақа жазо йўқ. Йўм-кипурда ҳам бу тўғрида ҳеч нарса дейилмаган. Сионистлар Йўсефникига келиб-кетиб туришар, аҳволи оғирлигига хайрихоҳлик кўрсатган бўлиб хизматига тайёр эканликларини изҳор қилишар, шунда у доим: «Бўлди энди. Исроилнинг оғир йўлларида юриш учун энди менда мадор қолмади. Сув юзасида қалқиб қолган бир хасман. Мени ўлганлар қаторига қўшиб қўяверинглар», дерди.

Йўсеф ўзининг қоқ суяк қўли билан пешанасига «тарс» уриб, кўз ёшларини дув тўкар, доим: «Шоди ака, Шоди ака...» дер эди. Симҳо ҳайрон бўлиб қолган эди. Қайси Шоди ака тўғрисида шундай алам билан сўзланаётганини Симҳо тушунмас эди. Қайнатасининг етмиш ёшга тўлган куни Тошкентга келган Шоди ака бўлмасин тагин? Не ажабки, унинг тилга олаётгани ўша Социалистик Меҳнат Қаҳрамони — Шоди экан.

— Мен бугун Шоди акамдан жудо бўлиб, бегона юртда ватангадо бўлиб юрибман. Нақадар шармандалик бу!

Симҳо унинг гапларидан бирон нарса илғаб ололмади.

— Мен аҳмоқ, нега унинг гапларига кирмадим-а? Мени деб у озмунча азият чекдим! Дўсти Бахўр ҳақида ҳам кўп гапларини тапирди. Мана энди...

Симҳо унинг гапларига, пушаймонларига тушунди.

— Шундай, мен ҳам қайнатам Бахўрнинг қимматли сўзларининг қадрига энди етпаман,— деб қўйди Симҳо.

Улар Исроилда ҳушларига келгач, энди ўзлари тўғрисида шундай дейдилар: «Қизиқ... Ана энди бутун олам чиндан ҳам балки дўзах Исроилдан орқа-олдимга қарамай қочга-

нимдан ажабланмоқда. Менинг бундай фожиали ҳолга тушишимга ким айбдор? Ким? Ўзларининг қалбаки давлатлари, инъом-эҳсонлари ва ёлгон ваъдалари билан қалбимга жо бўлиб олган Исроил ва сионистларгина айбдорми? Йўқ? Нега? «Табаррук ерда» оғир аҳволга тушиб қолишинг турган гап деб совет идоралари мени неча марта огоҳлантирган эдилар. Аммо мен аҳмоқ эса... совет граждани деган юксак номни булғадим, оёқ ости қилдим. Буни бўйнимга оламан. Мени туққан онам каби ардоқлаган ва ҳар қандай бало-қазолардан асраган Ватанимга хиёнат қилдим. Азиз Ватанимга қайтишим учун шунча тортган азоб-уқубатларим, сарсон-саргардонликларим, ғариб бўлганларим етар дейман энди?»

Эсини бир оз йиғиб олган Симҳо Йўсефга бир назар ташлаб:

— Бизларнинг Ватанга қайтишимиз тўғрисида Совет ҳукумати нима деганини эшитганмисан? — деб сўради.

— Эшитганман. Унда шундай дейилган: «СССРда яшашни истамай мамлакатдан муҳожир бўлиб чиқиб кетганлар яна қайтиб келишни хоҳлаб қолсалар, рухсат берилмайди».

Симҳонинг ўз уйи билан хат ёзиб туриши қийин эканлигини сезган Йўсеф: «Маيلي, хатда менинг адресимни кўрсата қол, мабодо хат келса менда беҳатар сақланади», деб ваъда қилди. Йўсефнинг бу яхшиликлари Симҳони жуда мамнун этди. У Йўсефни даволатиш учун касалхонага ётқишига ҳаракат қилишини айтди.

— Раҳмат. Аммо унга пул керак-ку? — деди Йўсеф.

Симҳо ҳеч нарсани яширмай, тўғриси айтди: Чўнтагидан бир даста пул олиб, Йўсефга кўрсатиб: «Мана пул,— деди.— Бу пуллари яҳудийларни Исроилга қайтаришга сарфлаш учун беришган».

Йўсефнинг чеҳрасида андек бўлса-да, заҳарханда пайдо бўлди.

— Жудаям соддадил бўлма. Капиталистлар ҳеч қачон ҳеч кимга беҳудага пул бермайдилар.

Йўсеф ўзининг дарди ҳеч қандай дори-дармон ва бойлик билан даволанмаслигини айтди. У фақат Совет Ватанига қайтсагина тузалишини айтди.

Йўсефдан бу гапларни эшитган Симҳо унга ҳамдардлик изҳор этди. Бу аччиқ ҳаётга ўз оёғи билан келганига ва уни бундан сўнг ҳеч ким, ҳатто душманига ҳам раво кўрмаслигига ишонч ҳосил қилди.

Йўсеф Симҳонинг совет ваколатхонасига берган аризаси тўғрисида маслаҳат берди:

— Кечқурунлари у ерга менинг хотиним билан бирга

бор. Агар сионистларнинг жосуслари пайқаб қолгудек бўлса, манави аёлга таржимон бўлиб келувдим, деб важ кўрсатасан.

Симҳо суюниб кетди. У Йўсефнинг касалидан ҳазар қилмай, уни қучоқлаб қоқ суяк юзларидан ўпиб-ўпиб олди.

— Сенга катта раҳмат. Ваколатхонага кириб олишим учун бу ажойиб усул. Элчи ҳузурига кириб олсам нима дейишимни, мени пойлаб юрган сионистларга қандай жавоб қилишимни ўзим биламан.

II

Қоҳира. Нил дарёси бўйидаги катта шаҳар. Уни Шарқ Парижи, дейдилар... Аммо иқлими ёзда жазирама, ҳақиқий саратон. Бу шаҳарда ҳамма нарса: шаҳарнинг ўзи ҳам, одамлари ҳам ранг-баранг. Эски ва янги бинолар. Одамлар ғиж-ғиж. Шаҳарда ғизиллаб қатнайдиған тирбанд автомашиналарнинг сигналига парво қилмай, секин чайқалиб туя карвонлари ҳам ўтиб туради. Гала-говур Қоҳира кўчаларида ён томонлари очиқ яшил трамвайчалар ҳам ғизиллаганича ёнингиздан ўтиб туради. Қатор-қатор пальма дарахтлари ўсиб ётган ям-яшил Нил соҳили ўз жамоли билан кишини ҳайратга солади. Темир панжаралар ортида яхлит оқ мраммар тошлар. Африканинг азим дарёси — Нилда мавжланиб бўтана сариқ сув шитоб билан оқади.

Гарчи Қоҳира қадимий шаҳар саналса-да, лекин кўча ва бинолари унинг ўтмиши-ю ҳозирги қиёфаси ҳақида ҳикоя қилиб турганга ўхшайди. Янги Қоҳира — худди эртақлардаги сингари шаҳар. Қоҳирада нима кўп — мачит кўп. Бу мачитларнинг қуббалари худди осмон билан ўпишиб тургандек. Янги шаҳар кенг кўчалар, катта хиёбонлардан иборат бўлиб, унда ажойиб боғлар ва бульварлар сероб. «Узбекия» майдони Қоҳиранинг гавжум майдонларидан бири ҳисобланади.

Эски шаҳар тор, эгри-бугри кўчалардан иборат. Кўчанинг икки бетида замонлар ўтиши билан ранги ўчиб кетган бир қаватли, икки қаватли уйлар қалашиб кетган. Қоҳира яқинидаги Гизада қадимий Миср эҳромлари қад кўтариб турибди. Булар фиръавнлар замонидан сақланиб қолган. Шаҳар ичида араб маданиятининг ажойиб ёдгорликлари бўлган Амра ибн тулун ва шу сингари мачитлар ҳозирга довр сақланиб қолган.

Шарқнинг бу тарихий нафосатини кўрган Шаломо ўзида йўқ хурсанд бўлди. Эндиликда бу афсонавий мамлакатни зўр шавқ-завқ билан томоша қилар экан, арабларга асир тушиб тўғри қилганидан мамнун эди. У сўроқ вақтида ўзи ва онаси тўғрисида бутун ҳақиқатни гапириб берди. Сўроқ

қилувчи, Шаломонинг пима учун бир Исроил самолёти атрофида ўралашиб қолганига жуда қизиқиб қолди.

— Мен сизга айтган Ҳеди шу самолётда учмоқда эди, — деб изоҳ берди Шаломо. — Топшириққа мувофиқ иккимиз Порт-Сандга бориб, уни бомбардимон қилишимиз керак эди. Аммо мен уни осмондаёқ йўқ қилиб ташладим.

Шаломонинг бундай олижаноб ҳаракатидан Миср ҳукумати органлари ҳам ҳайратландилар, ҳам мамнун бўлдилар. Арабларга қарши сионистлар ғоясидан заҳарланган Шаломонинг қочишга бел боғлаганлиги уларни жуда ҳайратга солди. Қочганда яна қандоқ? Исроил самолётини уриб тушириб, учувчисини ҳалок қилиб. Гарчи самолёти йўқ қилинган бўлса-да, ўзи эсон-омон ерга тушди. Сионистлар ташвиқотининг кучи тобора заифлашиб бораётгани ҳам уларни хурсанд қилмай қўймайди.

Шаломонинг илтимосига биноан Мисрда унга бошпана бердилар. У бу ерда фақат боқинди бўлиб қолмади. У радио ва телевизорларда чиқиб сўзлади, газета ва журналларга мақолалар ёзди. Сионизмнинг босқинчилик сиёсатини шафқатсиз фош қолди.

Шаломо дам олгани ҳар вақт гўзал Нил дарёси бўйларига чиқарди. Бу азим дарё тўғрисида у араблардан кўпгина мақол, матал ва афсоналар эшитди: Нилнинг суви кўтарилса — лимон яхши битади. Нил фаллоҳнинг умиди ва озиқлантирувчисидир. Фаллоҳнинг бутун ҳаёти Нилга боғлиқ. У араб далаларига оби ҳаёт беради. Бу дарё ажал ва ғамга сабрли, одамларга ҳаёт ва қувонч бахш этади. Агар сув сокин оқса, унинг ичида тимсоҳ йўқ деб ўйламанг.

Шаломо бир куни Нил дарёси соҳилларини сайр-томоша қилиб уйига қайтгач, Симҳонинг хотини Лиога хат ёзди: «Сиз ўз хатингиз билан онам ҳақида тортган азобларимдан халос этдингиз».

Онасининг ваҳшиёна ўлдирилгани ҳақидаги ҳақиқатини билиб олгач, у сионистлардан қаттиқ ўч олишга қасамёд қилди. У ўзининг Исроилдаги дўстлари — Дониэл ва Симҳога, мен шундай қаҳрамонлик кўрсатаманки, бутун дунёда тилларда дoston бўлади, деб ваъда қилган эди...

* * *

Учувчи Шаломонинг асирга тушгани текширила бошланганда улар собиқ муҳожир Довид ҳақида, унинг оиласи билан Америкага қайтиб кетгани ҳақида ҳам бир ҳужжат топдилар.

Материалларни кўздан кечириётганларида Дониэл Дорман ва палластинлик Абдулкаримнинг номини учратиб қолдилар.

Қоқ ярим кечада қора кийим кийган икки кимса Дониэл Дорманнинг уйига бостириб кириб, тезлик билан кийинтириб, ўзлари билан бирга олиб чиқиб кетдилар. Дониэлнинг хотини: «Нима гап? Қоқ ярим кечада у сизларга нимага керак бўлиб қолди?» деб сўради. Аммо саволига жавоб ололмади.

Уни бир ҳарбий киши сўроқ қилди. Саволлардан, Дониэл, иш оддийга ўхшамайди, балки ҳарбий тусдага ўхшайди, деган хулосага келди. «Ишқилиб, фронтда командиримни ўлдирганимни билиб қолмасалар гўрга эди». Лекин Шаломо ҳақида савол берганларидан сўнггина бир оз енгил тортгандек бўлди.

— Сизникига тез-тез келиб турадиган Симҳо билан Шаломо ҳақида гапириб берсангиз...— деди ҳарбий киши унга тик қараб.

Бу ҳарбий киши Дониэлга бақириб-ўшқирмади, столни тақиллатиб дағдаға ҳам қилмади, аксинча, суҳбат қилгандек гаплашиб ўтирди. Бу вазият Дониэлни ҳайратга солди. Чунки уни шошириб кийинтирган, гирибонидан ушлаб машинага итариб чиқарган, уйқусини очиб олишига ҳам имкон бермаган эдилар. Қандай уйғотганларини, машинага қандай ўтирғизганларини Дониэл яхши эслай олмасди. Бу ерда эса...

— Нега бунчалик ўйланиб қолдингиз? Ҳеч нарсани яширмай, тўғрисиини гапираверинг,— огоҳлантирди ҳарбий киши уни.

— Мени жуда шоширганларидан... ҳалигача ўзимга келмаяпман. Агар бирон гап эсимдан чиққудек бўлса, маъзур тутасиз,— деди Дониэл.

Ҳарбий киши, фикрларини охиригача баён қилишга ёрдамлашмоққа ваъда қилди. Дониэл секин гапира бошлади:

— Симҳо билан Шаломо бизникида тўсатдан танишиб қолган эдилар. Илгари улар бир-бирини танимасдилар. Аммо у Исроил давлати тузилгунга қадар қандайдир америкалик Довид деган одам қизи Глора билан Абдулкарим деган арабникида туришган экан. Сионистлар бу арабни ўз кўрасидан ҳайдаб чиқарганларидан сўнг, Довид ҳам кўчада қолган. Шунда у Ёфо деган бир бева хотинга уйланган. Унинг ёлғиз ўғли бор экан

Дониэлнинг гапига қараганда, Довид янги хотини билан Америкага қайтиб келган, дейишди. Америкада Довиднинг ўлганини кейин Шаломодан эшитган экан. Шаломо эса олган хатларнинг адреси бўйича онасини қидириб бир вақт Дониэлникига келиб қолади. Шундагина, Шаломо Ёфонинг ўғли, Довид эса унинг ўғай отаси эканини билиб қолган экан.

Ҳарбий киши Шаломо билан СимҶо ҳақидаги гапларни бас қилиб, Абдулкаримни суриштириш учун Дониэлга қаттиқ ёпишиб олди. Аммо Дониэл Абдулкарим ҳақида бирор маънили гап айтмади. Дониэл уни кўргани ҳам йўқ, лекин унинг яҳудийларга хос очик кўнгиллиги учун одамлар уни мақтаб юришарди, деди.

Ҳарбий киши Дониэлга нисбатан нақадар мулойим супурги бўлмасин, сўроқдан кейин барибир унга жавоб бериб юбормади.

— Қисқа, лекин муҳим гапларингиз учун сизга ташаккур. Махфий ишларимиз учун сизни бир қанча вақт ушлаб туришга тўғри келади.— У махфий ишнинг қанақалигини айтмай, соқчини чақириб, уни олиб чиқиб кетишни буюрди.

Исроил ҳарбий органлари Дониэлни қамаб, энди Абдулкаримни қидираётган, бу махфий қидирувни ҳеч ким билмас деб ўйлаган эди. Уни ҳеч бир ердан топа олмадилар. Шу баҳонада бир талай сотқин, реакцион араблар жалб этилди. Улар араб мамлакатларига бориб, сионистларга хизмат қилдилар. Араб мамлакатлари ҳам Исроил жосусларидан анчасини тутиб, «хизматларига яраша» жазоладилар.

Сионистлар охири Абдулкаримнинг изига тушдилар. Уни ўз боғидан, мева дарахтлари остидан, тинч яшаётган жойидан эмас, балки ловиллаб ёниб турган Ғозадан, яланг жойдан топишди. Бу ерда у уч ойдан бери терговсиз ва судсиз ётар эди. Уни қоровулхонага чақириб, қандай қилиб бу лагерга тушиб қолгани ҳақида қисқача сўроқ қилиб, унинг босиб олинган Ғоза шаҳри аҳолисига зулм қилган босқинчиларга қарши кўп араблар билан бирга чиқишлар қилганини аниқладилар. Сўнг уни машинада шаҳарга олиб келдилар. У йўлда ўзини мурдадек ҳис қилди, отилиш ва қатл этилишдан ниҳоятда қўрқди. Йўл бўйи йиғлади.

Уни соқчи чўмилгани олиб борди. Эски-туски арабча кийим кийинтирдилар. Соч-соқолини олиб, эски бўлса ҳам бошига қора куфия¹ кийгизиб, одамтахлит қилдилар, овқат бердилар. Абдулкарим ҳеч нарсага тушунмади. Агар озод қилинган бўлса, у билан бунчалик овора бўлишмасди. Нега бўлмаса ҳамма ишлар соқчи пойлоқчилигида қилин-япти? Демак, у ҳали қамоқда...

Уни сўроққа чақирдилар.

— Ҳой чол, агар сен,— бир ёш сионист уялмай-нетмай унга сенсираб муомала қиларди,— агар жонинг керак бўлса

¹Куфия — арабларнинг миллий бош кийими.

бизга ёрдам қиласан. Агар кўнмасанг... Айт-чи, сен Довид Исҳоқовни биласанми?

— Орадан йигирма йил ўтиб кетган бўлса-да, ҳа, Довидни яхши биламан,— деди. Ҳеди тўғрисида гап кетганида эса Абдулкарим ўйга толди. Бу сукунат сионистга ёқмади.

— Эсла! — деб амр қилди у.

Аммо Абдулкарим Ҳедини кўрганним йўқ, деди. Ҳеди Паластинга Довид билан келмаган эди. Аммо Довид у ҳақида Абдулкаримга айтган. Довиднинг «ўғлим Ҳеди онасини излаб кетган эди», деган гапини айтди Абдулкарим.

Абдулкаримнинг Шаломо тўғрисидаги жавоби сионистни бутунлай ранжитиб қўйди. Сионист унинг устидаги ҳамма нарсани ечиб олиб, бир тегиб лагерга қайта жўнатмоқчи бўлди. Аммо унинг бошлиғи бошқа йўл тутди. Унга Шаломонинг бир неча фотосуратини кўрсатиб:

— Уни албатта Қоҳирадан ёки Мисрнинг бошқа шаҳарларидан топасан. Гапни Довиддан бошлайсан. Агар шубҳа остидаги киши Шаломо эканлигига ишонч ҳосил қилсанг, у вақтда уни Исроилга қайтариш учун аврашга ўтасан. Агар Шаломо Исроилга қайтишга кўнмаса, уни ўлдирасан,— деди.

Абдулкаримга кўпгина пул бердилар. Агар у қўлга тушиб қолгудек бўлса, Исроилда мени азоблаб, уй-жойимни тортиб олиб қўйдилар, кейин араблар томонга сургун қилдилар, деган гапни ўргатдилар.

Сионистлар соянг каби изингдан қолмай юрадилар. Агар бизни алдасанг, ушланган жойингдаёқ отиб ташланасан!

Уни Порт-Саидга борадиган пастқам бир сўқмоқдан йўлга солиб юбордилар.

Патлари юлиб ташланган паррандага ўхшаб қолган бу шўрлик фаллоҳ Исроил давлати тузилганидан бери сионизмнинг нималигини жуда яхши билиб олди. У доим ўз ичида, гоҳ дўстлари даврасида баланд овоз билан:

— Биз араблар ўз еримизда ётмиз, миллионлаб паластинликлар эса қувғинда,— деб юради.

У хотини билан кўп йиллар, муҳожирдек, ўз ватанидан четда чодир ичида яшади. Бошпанасиз муҳожирлик жонига текканидан кейин, ишлаш учун Ғозага бориб, нефть саноатига ишга кирди. Аммо 1967 йил урушида Исроил Ғозани босиб олди. Ғозада араблар кишансиз, қул каби ишладилар. Арабларни терговсиз ва судсиз қамаб қўйиб, отиб ташлаш бериб бердилар. Ўз осойишталиклари учун сионистлар ўлдирилган арабларнинг суяклари устига ўзлари учун пойдевор қурмоқчи бўлган бўлсалар керак. Қуллар арзимас

иш ҳақи учун энг оғир ишларни ҳам бажарар эдилар. Итоатли қул бўлишни истамаган араблар азоб ва отиб ўлдиришлардан ҳеч тап тортмай, кўчаларга чиқиб, ҳуқуқларини талаб қилдилар. Бир умумхалқ юришида Абдулкаримнинг хотини Фотима ўлдирилди.

Абдулкаримнинг тилка-пора бўлган қалбидан бу даҳшат ҳеч қачон йўқолмайди. У тушган тор сўқмоқ тугаб, мисдек қизиган саҳро бошланди. У офтобда куйган тошлар устидан, тўлқинсимон қум барханларини босиб ўтарди. Аммо саҳронинг поёни йўқ. Ҳаммаёқ жазирама, атрофда на бир туп бута ва на бир туп дарахт кўринарди.

У кетиб борар экан, Шаломога нима дейишни ўйлар, у менга ишонармикан деган хаёлда эди. Лекин ўйининг тагига ета олмасди.

Ниҳоят, саҳро йўлларида юра-юра, Порт-Саиднинг катта йўлига чиқиб олди. Бу оғир ва хатарли катта йўлда уни араб ҳарбий соқчилари ушлаб олдилар. Уларнинг саволига, Исроилдан қувилган бошпанасиз дарбадарман деб жавоб қилди. Бу хилда жавоб қилиш учун унга нақадар таълим берган бўлмасинлар, лекин у соқчилар қўлидан қутула олмади. Соқчилар унинг сўзларига ишонмадилар. Уни обориб Порт-Саид ҳукумати одамлари қўлига топширдилар. Бу ерда ҳам у худди тўтиқуш каби жавоб қилди:

— Қочқинман, Исроилнинг зулми дастидан араблар юртидан бошпана излаб келяпман...

Аммо унинг бу гапига ҳам ишонмадилар. Уни яна нарироққа — Исмоилияга олиб кетдилар. Унга қўшиб юборилган хатда, у ишончга лойиқ эмас, жиддийроқ сўроқ қилишга муҳтож, деб ёзилган эди.

Исмоилия — Сувайш каналининг марказидадир. Бу шаҳардаги одамлар фақат Сувайш канали устида сўз юритадилар ва бу канал билан фахрланадилар. Бу ям-яшил шаҳар ялпоқ баргли пальма дарахтлари билан қопланган. Пальма дарахтларининг катта барглари жазирама иссиқда кишини худди елпиғичдай елиб турар эди.

Машаққатли саҳро йўлидан, Порт-Саидда қилинган қаттиқ сўроқдан сўнг, соқчи қўриқчилигида ҳайдаб келинган Абдулкаримга бу гўзал шаҳар худди жаннатдек туюлади. У аранг чидаб келган машаққатни унутгандек бўлди. Порт-Саидда қилинган сўроқлар нақадар қаттиқ ва жиддий бўлмасин, лекин Исмоилияда ундан баттар сўроқ қилинди. Сўроқда ишончсизлик ва шубҳа янада кучайди. Бир кеча-кундузда уни тўрт марта сўроқ қилдилар, хўп қўйнадилар. Аммо ундан бирор нарса ола билмадилар. Маъмурият одамлари тинч қўймаганларидан сўнг, «бир сир

бор, уни мен Қоҳирадаги катта бошлиқнинг ўзигагина айтаман», деб важ қилди Абдулкарим.

Исроилда Абдулкаримдан ҳеч нарса чиқара олмагач, уни соқчи билан Қоҳирага олиб келдилар. Бу ерда у ҳеч нарсани яширмай, бор гапларини гапириб берди. Пулни ва Шаломоннинг суратини стол устига қўйди.

— Мен қотил эмасман. Мазлум бир арабман. Шаломоннинг кўрсатган жасорати учун мен ҳам бир яхшилик қилмоқчиман, — деди Абдулкарим.

— Бизнинг тупроғимизга биронта ҳам бомба ташла-масдан таслим бўлган, сионизмни фoш этган одамнинг яхшилиги бoсқинчи Исроил учун яхши жавоб бўлади, — деди терговчи сўроқ вақтида Абдулкаримнинг гапини маъқуллаб.

Кечқурун тинч вазиятда улар Абдулкарим билан Шаломони учраштирдилар. Бир-бирларини ҳеч кўрмаган ва танимаган, бехосда учрашиб қолган бу кишилар, худди ота-боладек илиқ қучоқлашиб кўришиб кетдилар.

Абдулкарим ўзини Довиднинг қадрдон дўсти деб танитди. Ўз навбатда Шаломо ҳам ўзини танитиб, Абдулкаримга, сизнинг тўғрингизда Дониэл Дорман менга кўп нарсаларни гапириб берган эди, деди. Абдулкарим Шаломоннинг жасорати ҳақида эшитиб:

— Мен энди ҳамма нарсага тайёрман. Илтимос, бизларни узоқроқ жойга олиб кетсанглар, — деди. — Чунки асирга тушган солдатларни сионистлар кеча-кундуз таъқиб этмоқдалар.

Маъмурлар яхшиликка яхшилик билан жавоб қилдилар. Шаломоннинг илтимосига биноан уни Италияга, Абдулкаримни эса Сурияга жўнатишга қарор бердилар. Улар жуда махфий вазиятда жўнатилдилар. Шаломо билан Абдулкарим бир-бирлари билан юрак-бағрни эзадиган бир шарoтда хайрлашдилар.

III

Симҳо шиятига етди. Йўсефнинг хотинига таржимон бўлиб, Венада Совет ваколатхонасига киришга муваффақ бўлди. У минг марта пушаймон бўлиб, қилган хиёнатини ошкора ёзган аризасини берар экан, ўз Ватанига қайтариб юборишларини илтимос қилди. Ваколатхонада унга, аризангиз албатта Москвага, тегишли идорага юборилади, жавоби сизга хабар қилинади, дедилар. Аризасига сизмаган ҳамма гапларини ҳам ваколатхонада қулоқ бериб тингладилар. У ўзининг Венадаги аҳволини муфассал тушунтирди. Сионистлар қўл-оёғини боғлаб, кечаю-кундуз изидан қолмаётганларини айтди. У ҳеч нарсани яширмади, Венада собиқ

совет кишиларига қарши хизмат қила олмаслигини ва уларни Исроилга қайтариш учун сионистларга сотилмаганини сўзлаб берди.

Чиндан ҳам Исроилдан келганидан бери, ўзи учун махсус ажратилган учала жойга ҳам бирор марта бўлса-да, ҳеч кимни олиб келмади. Сариқ томонидан ўзига топширилган рўйхатга биноан, у муҳожирлар турадиган жойларга бориб, уларга Исроилга қайтмасликларини уқдирди. Сионистлар берган маблағ ҳисобига муҳожирлар ўртасида Исроилга қарши тегишли иш олиб борди.

Ваколатхонада унинг ҳамма гапларини диққат билан тинглаб, булар ҳаммаси албатта эътиборга олинади, деб жавоб қилдилар.

Симҳо, ваколатхонадан чиққач, анча нарса харид қилиб Йўсефнинг кулбасига қайтиб келди. Симҳонинг қувноқ ҳикоясидан Йўсеф жуда хурсанд бўлиб, унга шундай деди:

— Азизим, Симҳо, агар сен Ватанимизга эртароқ қайтсанг, албатта Ленинободга бориб, мени ҳам қайтариш тўғрисида тезроқ ҳаракат қилишларини Шоди Устоевдан сўрайсан. Энди колхозда агроном бўлиб эмас, отбоқар бўлиб ишлашга ҳам розиман.

Йўсеф бу ертўлада биринчи марта хушбўй чой ичишга, тўйгунича нон ва гўшт ейишга муяссар бўлди.

Симҳо: «Мабодо сизларникига «Сохнут»нинг Венадаги агентлигидан бирор киши келса, мени қийин аҳволга солиб қўйманглар», деб илтимос қилди. Уларга, «ваколатхонага таржимон бўлиб борганида Симҳонинг бизга жуда катта ёрдами тегди», денглар деди. Энг муҳими, гўё Совет ваколатхонаси уларнинг ҳужжатларини Москвадан чақиртириб олишни ваъда қилганини айтиб, сионистларни қаттиқ ишонтириш керак: Улар энди гўё, Совет Иттифоқига бормасдан, яна Исроилга қайтмоқчи эканлар, деб тушунишсин. Агар бизлар бир-биримизга ёрдамлашмасак, Ватанга қайтишимиз оғир бўлади, деб ишонтирди Симҳо.

Симҳо Сариқнинг шубҳасини фаҳмлаб тургандек эди. Чунки у Симҳонинг гапларига ишонмагандек бўлди. Сариқ Йўсефникига бориб, Симҳодан олган пулинга тилхат бер деб талаб қилди: Унинг бу хил талабидан Симҳо ташвишга тушиб қолди. Тилхат... Бу чакана иш эмас... Йўсеф кимдан қаича пул олганига тилхат ёзиши лозим... Демак, Йўсефга пулни мен берган бўламан-да. Бошқача айтганда, мен пулни «Сохнут»дан олганман, бинобарин, мен «Сохнут»га хизмат қиляпман деган гап. «Вой, аблаҳлар!..»

Симҳо Сариқни синамоқчи бўлиб:

— Сизда тайёр тилхат бланкаси борми ўзи? — деди.

— Йўқ, нима эди?

— Тилхатни Йўсеф менга берадими ёки «Сохнут»гами?

— Албатта, сизга-да,— деди Сариқ секин ва гапида давом этди: — Пулни сиз берасиз-ку ахир. Пул сизнинг ихтиёрингизда. Кимга қанча бериш эса ўз ишингиз.

— Ахир пул меники бўлса, у ҳолда тилхат олишимнинг нима ҳожати бор?

Симҳони жуда содда, ҳатто шалвиллаган одам ҳисоблаган Сариқ заҳарханда қилди.

— Сиз... сиз...аллақандай тентак одамга ўхшайсиз-а. Биринчи учраган кишига ким тилхатсиз пул беради.

— Сиз ҳеч қандай тилхат олмасдан менга бир даста пул бердингиз-ку ахир.

Сариқ шунда Симҳони қаттиқ эсанкиратиб қўйди: У, «Сохнут» сизнинг тилхатингизга муҳтож эмас, «Сохнут» учун вижонан ишласангиз бас, деб чўнтак магнитофонини ишга солди. Симҳо ўзининг овозини эшитиб, ўзига ўзи ишонмай қолди. У Совет Иттифоқига қарши ҳеч қачон бундай қабиҳлик қилмаган эди. Совет Иттифоқидан яҳудийларни сиқиб чиқаряптилар, демаганди. СССРда антисемитизм авж олгани учун Исроилга келдим, деб ҳеч қачон, ҳеч кимга айтмаганди. Тошкентда мени яҳудий деб бир неча марта ишдан ҳайдадилар, деган сўзни оғзига олмаганди. Асло ундай демаганди. Бу гаплар ҳаммаси сохта ва ёлгон. Булар...

Симҳо энди ҳар қандай нарсага ҳозир эди. У ўзининг сохта гаплари ёзиб олинган ленталарни дарҳол йўқотилишини талаб этди. Сионистларнинг бундай ярамас ишлари ҳақида кнесетга ёзишини айтди.

Сариқ мийғида жилмайиб:

— Яна нималар дейсиз? — деди.

Симҳо бу қабиҳ ишларни билиб қолгач, ҳеч нарсадан тап тортмай қўйди. Агар «Сохнут» яна шу йўлдан кетаверса, уларга ишлашдан бош тортишини очиқ изҳор этди.

— Энди кечикдингиз, жаноб Симҳо,— деди Сариқ хона ичида у ёқ-бу ёққа юриб, гапида давом этаркан: — Биз ўз одамимиздан ҳеч нарсани аямаймиз. Сиз бизнинг актив одамимизсиз. Қачондан бери сиз билан ишлай бошлаганимизни мен сизга айтмайман. Бу орамиздаги сир. Гарчи Исроилда сизнинг маълумотингизни тан олишмаса-да, аммо сиз бизбопсиз. Сиз, булар мен билан беҳуда уймалашиб юрибдилар, деб ўйларсиз, йўқ, оғайни. Ҳозирги техника бизнинг энг яхши ёрдамчимиздир. «Америка овози», «Озод Европа», «Немис тўлқини» ва «Исроил овози» сингари радиостанциялар орқали сизнинг овозингизни бутун дунё

эшитди, чақирингиз уларнинг қулоғига бориб етди. Энди биз билан ўйнашмай қўя қолинг, яхшиси, жиддий иш бошланг. Йўсефдан тилхат олинг, бошқаларни ҳам ишга тортинг.

Симҳо ёлгон гапиришга ўтди. Гўё у Йўсефнинг СССРга қайтиш учун берган аризасини чақириб олишга розилик бериши учун кўп куч сарф қилган эмиш. Бундан ташқари, Йўсефнинг касаллиги ва камбағаллигини баҳона қилиб, раҳм қилиб пул берганини айтди. Агар энди ундан тилхат беришини талаб қилса, бутун қилган ҳаракатлари беҳуда кетиши мумкин эмиш. Башарти шундай қилса, бошқа муҳожирлар олдида обрўи тўкилар эмиш.

Сариқ Симҳонинг бу гапларига вақтинчалик рози бўлди, аммо шу он, бошқа муҳожирлар масаласи қандай, деб сўради. Нега Симҳо бошқалар тўғрисида индамаяпти, деб ўйлади.

Симҳо яна ёлгон сўзлади. Баъзилар Совет Иттифоқига қайтиш тўғрисидаги аризаларини қайтариб олмоқчи эмас, аммо баъзи бировлар Ватанга қайтиш тўғрисида ариза бермоқчилар, деди.

Магнитофонни эшитганидан сўнг Симҳо ўзгариб қолганини ва терс жавоб қилаётганини Сариқ фаҳмлади. У Симҳони ғазабдан туширмоқ учун айёрлик йўлига ўтди:

— Агар сиз СССРга қайтиш тўғрисида бирор кишини тўхтатиб қола олмайдиган бўлсангиз, уни Ғарбий Европа мамлакатларига боришга, ҳатто Америкага жўнашга ҳам даъват қилаверинг. Энг муҳими бирон муҳожир Совет Иттифоқига қайтмаслиги керак. Ҳар бир онланинг, СССРдан ташқари, бошқа мамлакатларга жўнаш харажати-ни Венадаги «Сохнут» ўз устига олади. Энди бўлмаса шу ишларни йўлга қўйинг.

Симҳо гўё розилик аломати билдиргандек бош чайқаб қўйди, лекин оғиз очиб бир нарса демади.

Сариқ бу сафар Симҳонинг юрагига гулгула солганидан ниҳоятда мамнун бўлди. У Симҳони ишга солиш учун ва уни ўзинча ҳар мақомга солиш учун йўл топди. Энди Симҳо қочқинларни Венадан Исроилга қайтариш ёки Совет Иттифоқига қайтишдан воз кечтириш, ёхуд чет элга — истаган капиталистик мамлакатга жўнатишга кўндириш учун иш олиб боради. Чунки Симҳо унинг қўлида бир ўйинчоқ бўлиб, қайси куйга ўйнатса ўз ихтиёрида эди.

Сариқ Симҳонинг кўнгли бир сз таскин топганини пайқаб, унга мўъжаз Исроил давлатининг нақадар қудратга эга эканлигини тушунтирмоқ пайига тушди.

У гапни мулойим бошлади:

— Мен Исроилда икки йилдан бери, давлатимиз ҳақидаги махфий бир сирни сизга айтолмай юрувдим. Энди

иккимиз муҳим топшириқни бажаришга бел боғлаган эканмиз, шу сирни сизга айтаверсам бўлади. Билсангиз, бизлар оз бўлсак-да, лекин ҳар жойда ҳозир-нозирмиз. Бизлар катта давлатнинг қўлидан келмайдиган ишларни ҳам уддалай оламиз,— ўз гапига яна ёлғон-яшиқни қўшиб давом этди у: — Бизлар одамнинг нималар ўйлаганини ҳаммасини кеча-кундуз, ҳар қандай масофада бўлса ҳам, лентага ёзиб оладиган ёки киноплёнкага тушириб оладиган усуллари биламиз, аммо бунда одамнинг ёрдами кўкдами, сув остидами бўлиши бизнинг ишимизга ҳеч халал бермайди. Қаерда бўлсаям бемалол ёзиб олаверамиз. Бу аппарат ҳатто одамнинг қачон, қандай туш кўргангача ёзиб олади ва шу он тушдаги бутун ҳаракати ва гапларини тартибга солиб беради. Агар кўрилган туш осойишта бўлса — ёрқин ҳарфлар билан, агар хунук, жанжалли бўлса — қора ҳарфлар билан ёзиб олади.

Сариқ Симҳони бефаҳм ҳисоблаб, роса ёлғон-яшиқни тўқиди.

Шунда Симҳо:

— Шу аппаратнинг номи нима экан? — деб сўради. Сариқ бунга аниқ жавоб қила олмади. Тўғри жавоб қилиш ўрнига, бу уйдирма аппаратни қандай ишлатиш ҳақида гап сотиб кетди:

— Албатта, бу жуда қимматли ва нозик аппарат. Уни давлатга зарар етказадиган ва хавfli одамларгагина ишлатилади. Билсангиз, сиз билан бизнинг ишимиз давлат аҳамиятига эга. Сиз билан биздек ишончли одамлар учун бу аппаратни қўлланмаса ҳам бўлаверади. Билсангиз, сабрнинг ҳам чегараси бор. Сиз менга астойдил ишонаверинг. Аммо мен Венадаги шефимиздан ҳадикдаман. У жуда қаттиққўл одам. У доим: пул сарфлаганингдан сўнг — иш бер. Нима бўлсаям иш бер, дейдиганлардан.

Сариқ муҳожирларни даъват қилиш тўғрисидаги насиҳатини шу билан тамомлади. У, хўжайин тарзида, нега сен муҳожирлар билан ўз суҳбатларингни ўзинга ажратилган махсус жойларда ўтказмайсан, деди. Симҳо бу сафар ҳам ёлғон гапирди:

— Баъзи муҳожирлар бетоб, уларни тўшакларидан қимирлатиб бўлмапти. Шунинг учун, уларга ҳурмат юзасидан, суҳбатни расмий жойларда эмас, балки муҳожирларнинг уйларида самимий вазиятда ўтказишга тўғри келяпти.

Бироқ баъзи муҳожирлар шубҳага тушиб: «Бизлар шуидай ҳам алданган одамлармиз. Тўрт деворига махфий магнитофонлар ўрнатилган жойга чақириб нима қиласиз бизларни. Биз у ёққа бормаймиз», дейишган эмш.

Симҳонинг бу жавоби Сариққа ёқмади. Чулки, уларнинг гаплари рост эди. Ажратилган махсус жойларда чиндан ҳам ён хонага эшитиладиган аппаратлар ўрнатилганди. Сариқ энди Симҳо билан тортишиб-петиб ўтирмай:

— Яхши,— деди.— Ишингизни хоҳлаган усулда давом эттираверинг. Ишқилиб, бирорта яҳудийнинг Совет Иттифоқига қайтишига йўл қўймасангиз бўлди.

Симҳо танҳоликда қаттиқ эзиларди. Сариқнинг ҳийласию, қўрқитиш ваҳимасими бу? Аҳволи борган сари зилдек оғирлашарди. Агар ҳозир ёнида дўстлари — Даниэл ва Шаломо бўлганда, ўзининг ҳозирги аҳволини уларга гапириб бериб, бир оз енгиллашармиди. Ҳа, айтгандай, Йўсеф-чи? У дўст эмасми? Уни тинч қўйиш керак, ўзи бу сиз ҳам зўрга юрибди.

Тун жуда оғир ўтди. Туни билан унинг кўз олдидан Сариқ кетмади. Нима учун унинг гап ёзиб олувчи аппарат тўғрисида бунчалик жон куйдириб сўзлаганини тушуна олмади. «Агар мен шу аппаратнинг номи тўғрисида гап очмаганимда, Сариқ ҳатто ўликларнинг аҳволини ёзиб оладиган аппарат тўғрисида ҳам сўз очган бўлармиди!.. Одамни қўрқитиб доим ўзига қарам қилиб олиш учун нималарни ўйлаб чиқармайдилар... Йўқ, энди мени осонликча қўлга ололмайсан!.. Мен энди ўзимни халос этадиган йўлнинг қоқ ўртасида турибман, ҳимоячиларим орасида ман».

Венада у биргина умид билан яшади: Совет ваколатхонасидан рухсат олса бўлгани.

Бир неча кундан кейин, Йўсефнинг хотини Совет ваколатхонасидан ўз аризасига жавоб олишини баҳона қилиб, яна уни таржимон сифатида ўша жойга бошлаб борди. Элчи Симҳодан аризасида ёзилган нарсалар ҳаммаси тўғрими ёки бунда бирор найранг борми, деб суриштирди. Симҳонинг Исроилда, шунингдек бошқа мамлакатларда Совет Иттифоқига қарши радио орқали кўп марта сўзлаганини дангал юзига солди. Эндиликда у қайси юз билан Совет Иттифоқига қайтади!

Симҳо эса элчи олдида ўзини осойишта ва эркин тутар, элчининг жиддий айбномасига жилмайиб, индамай турди.

Сўнг: «Бу гаплардан менинг кулгим қистайди,— деб элчидан кечирим сўради.— Кейин, ўзим ҳам ҳузурингизга худди шу масалада келувдим».

У бир неча кун олдин ўзининг сохта овозини эшитган, ўшанда сохнутчи уни ўзига кўпроқ асир қилиб олмоқчи бўлган эди. Симҳо Исроилга келган, Венага қайтган кунимдан бери ҳам ҳеч қачон, ҳеч ерда радио орқали сўзлаганим йўқ, деб қасам ичди.

Сионистлар бу ёзувни радио орқали эшиттирмақ учун бошқа мамлакатларга ҳам юбортирган эдилар. Симҳо элчини ишонтирмақ учун бу тўғрида ёзган беш варақли изоҳ хатини унга топширди.

Симҳо сионистларнинг таъқибидан ўлиб бўлганини, мумкин бўлса ишни тезлаштиришни элчидан илтимос қилди. Агар масаласи чўзилиб кетадиган бўлса, Австриядан қочиши керак бўлиб қолади, чунки қист-бастлар, дўқ ва пўписалар уни шундай йўл тутишга мажбур этарди.

Элчи Симҳога, сизнинг Совет Иттифоқига қайтишингиз масаласи, ошғич ҳал этишни талаб этадиган масала эмас. Сизнинг келтирган ҳамма далилларингиз атрофлича текширилиши керак, деди. Элчи Симҳонинг изоҳ хатини қабул қилиб олди ва ҳужжатни ҳам Москвага жўнатамиз деди.

Симҳо билан дўстлашиб қолган муҳожирлар, унинг иложи борича сионистлар кўзидан наъароқ юришини уқтирдилар. Агар шундай қилмаса, алдамчи такасалтанг сифатида қурбон бўлиб кетиши турган гап. Чунки у олти ойдан бери сионистлар фойдаси учун бирорта ҳам амалий иш қилгани йўқ. Ҳеч бир муҳожир Совет ваколатхонасидан аризасини қайтариб олмади-да!

Унга Австриядан жўнаб, Италияга бориб, яширинишни тавсия этдилар.

...Сариқ билан Симҳо ўртасидаги навбатдаги суҳбат тўсатдан кескин тус олди. Улар бир-бирлари билан келиша олмадилар. Симҳо Сариққа:

— Алданган муҳожирлар иккинчи марта алданишни истамаяптилар,— деди.— Ўйлаб кўрмақ учун уларга фурсат бермоқ керак, чунки улар ўзлари учун Исроилда доимий иш, яхши ҳаёт ва осойишталик бўлишини талаб этмоқдалар. Аммо «Сохнут»дагилар бунга кафил бўла олмаяпти.

— Сизнинг Венага келганингизга олти ойча бўлди. Шу муддат ичида ақалли битта кекса муҳожирни ҳам Исроилга қайтара олганингиз йўқ. Қилган ишларингиз ҳақида бошлиқ ҳисоб беришингизни талаб этапти.

Симҳо Сариққа чурқ эта олмайдиган қилиб жавоб берди:

— Мен сиз берган пулнинг ҳаммасини сарфлаб улгурганимча йўқ. Тез орада сарфлаб тамомлайман, камиди йиғирмата Исроилга қайтадиган муҳожирни онласи билан олдингизга олиб келаман.

Шунча муҳожирнинг Исроилга қайтишини эшитиб, Сариқ Симҳога қандай ташаккур айтишини билмай қолди. Симҳонинг бу найранги уни таъқиб этишларини бир қадар бўшаштирди.

Йўсефнинг ертўла кулбаси Симҳога бахт келтирди. Шу адресга келаётган хатлардан Симҳо кўп нарсалар ҳақида хабардор бўлди. Хотини ва онаси уйга қайтаришни сўраб астойдил ҳаракат қилаётганларидан хабар топди. Хотинининг сўнгги хатидан Шаломоннинг Қоҳирада эмас, балки Римда соғ-саломат юрганини, янги қаҳрамонлик кўрсатганини билади. Абдукаримнинг Шаломога қилган яхшиликларини билиб, боши осмонга етди.

Симҳо Римга, Шаломо номига тезлик билан мактуб йўллаб, хурсандлигини изҳор қилди. Шаломодан жавоб хатни келгач, суюнчи ичига сиғмай кетди. «Эсон-омон юз кўришайлик», деб қўйди. Аммо юз учрашмоқ учун эса, ҳамма йўллар тақатақ берк эди. Биринчидан, Симҳо Совет Иттифоқига қайтиш учун Совет ваколатхонасидан аниқ жавоб ологани йўқ. Яқин кунларда ҳам бундай жавоб олиши номаълум эди. Симҳо Йўсефнинг хотинига таржимон бўлиб ваколатхонага борганда ҳар сафар аксари бир хилда жавоб бўларди: қайтиш масаласи ошиғич эмас, сабр қилиш керак. Иккинчидан, Сарик ҳар куни унга фалон муҳожир яҳудийни ишдан ҳайдабди, муҳтожликда қолибди, уни Исроилга тортиш керак. Фалон муҳожирни кечаси шипшийдам қилиб ўғирлаб кетибдилар, бош қашигани тароғи ҳам қолмабди. Уни ҳам тезда қўлга олмоқ керак... қабилада маълумотлар келтириб турар эди. Шундай қилиб, Сарик унга шунақа ишлар топиб бердики, Симҳонинг қўли қўлига тегмай қолди.

Кўп муҳожир яҳудийлар Вена кўчаларида ишсиз сарсон бўлиб юрардилар. Чунки сионистлар хўжайинлар олдига муҳожир яҳудийларни ҳеч сабабсиз кўчаларга улоқтириб ташлай беринглар, деган қатъий талаб қўйдилар. Шундай қилиб, бир бурда нонга зор бўлиб қолган муҳожирлар атрофида сионистлар ўралашиб, уларга доллар кўрсатиб, марҳамат қилиб, яна Исроилга қайтинглар, деб таклиф этавердилар.

Симҳо ҳам сал бўлмаса шу тузоққа тушиб қолай деди. Воқеа бундай бўлган эди: бир куни Сарик Симҳонинг садоқатини аниқламоқ учун Йўсефникига бир яҳудийни ёллаб юборди. У ўзини хўжайини томонидан ишдан ҳайдалган қилиб кўрсатиб, Симҳодан иш топиб беришини ёки Совет Иттифоқига қайтишга ёрдам беришини сўради. Албатта, у биринчи учрашганларидаёқ дарҳол илтимос қила қолмади. Йўсеф ва Симҳодан ёши анча катта бўлган бу одам ҳар сафар Йўсефникига келганида эски-туски кийимда, соқол-мўйловини ўстирган ҳолда келарди. Унинг кўриниши одамда ачиниш туғдирар ва кишини иложини борича ёрдам

кўрсатишга мажбур этарди. У кўз ёши тўкишга уста, ёлгоннинг пири эди. У Исроил ҳукуматини ва Венадаги тартибларни шундай ҳақорат қилардики, бирор одам унинг буржуа тузуми душмани эканига ишонмай иложи йўқ эди. Симҳо эса унга фақат Исроилга қайтишга маслаҳат берди.

Орадан бир неча ҳафта ўтди. У ҳар сафар келганида гап орасида Исроил ва сионистларни ёмонлаб хунук гапларни қистириб ўтарди. Йўсеф билан Симҳода ўзига нисбатан бир оз ишонч ҳосил қилганини пайқагач, Исроилга қайтмайман, Совет Иттифоқига қайтаман деди. Йўсеф бу кишига бошданоқ ишонмади. У билан доим расмий муомалада бўлиб, саволларига эҳтиётлик билан қисқа-қисқа жавоб қиларди. Ёлланган киши унда ишонч туғдира олмади. Симҳо эса у билан бўлган суҳбатларда жуда кам қатнашган бўлса-да, лекин унга, Йўсеф ўйлаганга қараганда, нима учундир, кўпроқ мойил эди. Гарчи Йўсеф жуда эҳтиёт бўлиш керак, деб Симҳони нега марта огоҳлантирган бўлса-да, лекин у Йўсефнинг гапларига унча эътибор бера-вермасди.

У киши Харьковга қайтиш учун ҳужжатларимни расмийлаштиришга ёрдам бергин, деб Симҳога кўп илтимос қилди. Шунда Симҳонинг қандай жавоб беришини кутмаган Йўсеф гапга аралашиб:

— Талабингизни бажо келтириши учун ашкеназлардан дўстларингиз йўқми, ахир? — деб сўради.

— Мен Исроилда ҳам, Венада ҳам ашкеназлардан оғзим куйган. Шу тўғрида ким билан сўзлашсам, ҳаммаси ҳам: бу ишдан менга нима наф тегади, деб бир хилда жавоб қилади. Ўзимизникиларга қараганда, сиз, бухор яҳудийлари анча марҳаматлисиз. Ёрдам беринглар, деб сизлардан қанча марта илтимос қилдим. Аммо ҳеч бирингиз рўйхуш бермадингиз. Мен сизлар билан ўз Ватанимга қайтмоқчиман.

— Сиз янглишяпсиз. Биз СССРга қайтмаймиз. Яна табаррук Исроил тупроғига қайтмоқчимиз.— Йўсеф ўз дўсти Симҳони хатарлардан сақламоқ учун у кишига шундай жавоб қилди.

— Жуда яхши, ундай бўлса, ҳужжатларингизни буёққа беринг,— деди Симҳо унга ёрдам қилмоқчи бўлгандек.

— Сенга нима бўлди ўзи? Жинни-пинни бўлдингми? Қўлингдан келмайдиган ишга бировни ишонтириб нима қиласан,—норози бир оҳангда деди Йўсеф.

— Ҳечқиси йўқ. Розилигини бердим, демак, ўз кучига ишонгани шу-да. Хўп, бўпти, худди шу ҳафта ичиде ҳужжатларимни келтираман,— деб шошиб чиқиб кетди у.

У кетиши билан Йўсеф Симҳодан хафа бўлди:

— Танаймайдиган кишинга ваъда бериш ярамайди.

— Бу ерда бирор ишқал бўлса керак,— деб Йўсефни огоҳлантирди Симҳо.— Ҳали кўрамиз, қанақа қоғоз олиб келаркин? Қани, мен унинг қанақа одамлигини бир синаб кўрай-чи...

— Нега беҳудага бошингни қотирасан? Ўз ғамимиз камми? Қаёқдан ҳам меникига келди бу аблаҳ? — деди Йўсеф.

— Қайдам. У сенинг меҳмонинг эди-ку. Мен у билан шу ерда танишдим. Кел, майли, у билан бошлаган ишимизни охиригача етказайлик.

— Йўқ, сен мени бу ишга аралаштирма. Мен у одамга сираям ишонмайман. Бизнинг совет ашкеназларига сира ўхшамайди,— деди Йўсеф норози бир оҳангда.

Кунлар кетидан кунлар ўтаверди. Симҳонинг ёрдами билан Йўсеф ўрнидан туриб, одам тахлит бўлиб қолди.

Сариқ ўзи ёллаган киши билан қилган суҳбатидан жуда мамнун бўлиб, Совет Иттифоқига қайтиш тўғрисида уни сохта ҳужжат билан таъминлашга киришди. Бизни ўша кўпроқ қизиқтиради, деб огоҳлантирди уни. Сариқ, Йўсефдан кўра Симҳога кўпроқ аҳамият беринг. Ажабки, у киши Сариққа, Йўсеф уни Совет Иттифоқига эмас, балки Исроилга қайтишга даъват қилганини айтди. Йўсеф Симҳонинг ёрдамида Исроилга қайтмоқчи экану тентак хотини эса бунга унамаётган эмиш, деди.

Бу гаплардан Сариқ Симҳонинг нақадар садоқатли эканини янада аниқламоқчи бўлди.

Симҳо гарчи ёллаган одамнинг Харьковга қайтишига ёрдамлашмоқчи бўлган эса-да, лекин у одам бу гапга унча ишонмаганлигини Сариққа айтди.

Сариқ учун Симҳонинг бу ишга фақат розилик бериши кифоя эди. У Совет ваколатхонасига бу одамнинг бутун авлодлари ишчи ўтган, ўзи ҳам бутун умр Украинада завод-фабрикаларда оддий ишчи бўлиб келган, Ватан уруши инвалиди, бу ерда ғариб ва дарбадар, Харьковга ўз оиласи олдига бормоқчи, деган мазмунда ариза ёзиб берди.

Сариқ ўзи ёллаган кишига қанақа қоғозлар тўқиб бермасин, Симҳо ҳам бу кишининг кимлигини аниқлаш учун астойдил иш олиб бораверди.

Орадан бир ҳафта ўтар-ўтмас ёллаган киши Йўсефникига келди. Бу ерда юз берган ўзгаришларни кўрди. Доим тўшақда ётган Йўсеф энди табуреткада ўтирар, ўрни йиғинитирлаб қўйилибди. Гарчи «хона»си бўш кўринса-да, нарсалари жой-жойида эди.

— Бугун сизни таний олмай қолдим. Соғайиб кетибсиз. Илоё саломат бўлинг,— деди.

— Яхши кишилар ёрдам қилмаганларида...— деди Йўсеф унга жавобан.

— Дўстингиз Симҳо қаерда?

— Билмайман. Бугун келмайди. Энди у сизни ўз квартирасида қабул қилармиш. Шунингизга айтиб қўйишни менга топшириб кетди. Мана унинг адреси: Грабен кўчаси, 5-уй, иккинчи қават, 13-квартира.

Ёлланган киши бирпасда оёқ-қўлининг мадори қуриб Йўсефнинг ёнига ўтириб қолди.

— Сизга нима бўлди? — ташвишланиб сўради Йўсеф.

— Ҳеч нима, шундай... Узим. Андак мазам қочганга ўхшайди. Яхши, ундай бўлса, мен уникига бора қолай,— у аранг ўрнидан туриб, чиқиб кетди.

Кўчада кетиб борар экан, у ўз-ўзидан сўрарди: мен унга бир ҳафтадан кейин келаман дедим, нега барвақт келдим-а? Вой, занғар Сарик, шоширди-я мени. Нега шундай қилди? Агар Симҳо тўғрисида билмоқчи бўлса, наҳот бир-икки куннинг аҳамияти шунчалик катта бўлса? Йўқ! Бирор ёққа қочиб кетармиди шунча?

Ёлланган киши ўта мутаассиф одам эди. Ҳар қандай бидъатга таассуб билан қарарди. Симҳонинг квартираси 13 нчи эканини эшитгач, оёғида дармони қолмади. Чунки у бирмунча вақт Америкада яшаган, кўпгина америкаликлар ўн уч рақамини бахтсизлик аломати, омадсизлик деб билардилар. Ун учинчи числода улар вақтичўғлик, тўй қилмас ва туғилган кунни нишонламасдилар. Ёлланган кишининг ўйлашича, агар шу номерли квартирага борса, иши ўнгидан келмаслиги аниқ эди. Ана шу мулоҳазаларга бориб у Симҳонинг олдига келмади. Тўғри Сарикнинг олдига бориб, бу адресга бора олмайман деди. Сарик уни роса уришди. Агар тезлик билан уникига бормасанг, жонингдан умидингни узавер, деб дағдаға қилди. Сарик:

— Сиз мутаассиб одамсиз. Дин, урфу одат сионизмга ҳар жиҳатдан ёрдам қиляпти. Вақти соати билан дин жиноят қилишга ҳам ундайди. Ҳозирги пайтда сионистлар маблағи ҳар қандай дин ва таассубдан ҳам устун туради. Қандай бўлмасин, Симҳонинг кимлар учун ишлаётганини аниқламоқ керак,— деди.

У қути учганича Симҳоникига кириб келди:

— Оҳ, нақадар шинам уй,— деди эшикдан кийибоқ.— Тошкентда ҳам квартирангиз шунақа бўлса керак-а. Шунинг учун кетишга шошиляпсизми дейман?

— Кесатигингиз учун раҳмат. Агар мен у ерда ҳам худди шунақа квартирада турганимда, Тошкентдан бу ерга сира келмаган бўлар эдим,— деди Симҳо.

— Агар Тошкентда ёмон яшаган бўлсангиз Исроилдан кетмаган бўлар эдингиз,— деди у Симҳонинг сирини билмоқчи бўлиб.

— Мен сизга айтсам, ҳозирги паспортим Исроилники. Совет Иттифоқига қайтиб кетмоқчи бўлган киши Венада мен каби шинам ҳаёт кечирмаган бўлур эди. Мен ҳақимда ёмон фикр юргизишингиз беҳуда,— унинг қоғозини кўздан кечира туриб сўради: — Нега бу қоғозда сизнинг Америкада яшаган даврингиз акс этмаган?

У ўзини эшитмаганликка олди:

— Мендан бир нима сўрадингизми?

— Ҳа, Америка ҳақида.

— Қанақа Америка?

— Сиз яшаган Америка-да.

— Нималар деяпсиз? Қанақа Америка тўғрисида гапиряпсиз? Мен у ерда умрим бино бўлиб турган эмасман. Америка тўғрисида ҳеч нима билмайман,— деб эътироз билдирди у.

— У вақтда Совет Иттифоқига қайтишингиз тўғрисидаги менинг ҳаракатларим бирмунча вақтга кечикади. Бўлмас, мени кўпдан шоширманг. Муҳим бир иш билан уч кунга Тель-Авивга, хўжайиним олдига бориб келмоқчиман. У ердан сизнинг тўғрингизда ҳам баъзи нарсаларни билиб келмоқчиман. Шу билан, қайтганимча алоқа қилмай тураман,— деди Симҳо Исроилга садоқат билдирган бўлиб, у билан изини йўқотмоқчи бўлди.

«Меҳмон» Симҳо билан учрашув бундай хотима топишини хаёлига ҳам келтирмаган эди. Шунинг учун хайрлашиб чиқиб кетди.

Келишилганига мувофиқ, бу уйдан уч маҳалла нарида Сарик уни кўприк устида кутиб турган эди. Ишнинг оқибати хунук тугаганини эшитгач, Сарик қаттиқ ўйланиб қолди. Аммо Симҳонинг у кишига ёмонлик қилмаганидан ва унинг ўн уч рақамига бўлган эътибори хунук натижа билан тугамаганидан мамнун бўлди.

— Унга ҳужжатларни топширганингиздан хурсандман. Энди нима қилишимни ўзим биламан. Яна кўришганимизча...— Сарик хайрлашиб Симҳонинг олдига қараб йўл олди.

Сарик квартирасига кириб бориши билан Симҳо уни қучоқлаган бўлиб хурсандлик изҳор этди.

— Буни қаранг-а. Мен ўзим бориб таклиф қилиб

келмоқчи бўлиб юривдим сизни. Ўзингиз келиб қолганингиз, зап яхши бўлди-да. Марҳамат...— қўли билан уй ичини кўрсатиб таклиф этди.

Симҳо уни азиз меҳмондек қаршилади. Дастурхон тузди, кўп едирди, ичирди. Ўзини эса ҳар вақтдагидек хурсанд, сергап вазиятда тутди. Аммо иш тўғрисида ҳеч оғиз очмади. Улар узоқ-яқиндан гаплашиб ўтиришди. Сариқ уни фақат ичиш ва ейишга қистарди. Симҳо тез-тез соатига қараб қўяр: «ҳозир... ҳозир онаси ўпмаган ажойиб бир жонон хизматингизга тайёр бўлади» дерди. Сариқ номаълум жононнинг соғлиги учун қадаҳ кўтариб ичиб юборди-да, уни интизорлик билан кутди.

Симҳо гўё жононни қарши олмақчи бўлиб, эшикни очиб йўлакка қаради, кейин эшикни киши билмас қулфлаб қўйди.

— Хўш, кўринмаяптими дейман? — орзиқиб сўради Сариқ.

— Йўқ, келиб қолар. Гаплашиб ўтира турайлик.— У телефон олдига бориб секин симини узди. Сўнг бир ҳамла билан Сариқни йиқитиб арқон билан чамбарчас қилиб боғлаб, оғзига латта тиқиб қўйди. Кейин уни каравотга юзтубан ётқизиб, роса тепди. У каравот устида худди балиқ сингари, гоҳ бошини, гоҳ боғлоғлик оёғини кўтариб билтонгларди.

Симҳо ҳар тепганда:

— Мана буниси сенга — сионизмнинг малайи! Манави менинг олдимга юборган одамнинг учун! Сен юборган одам асло Совет граждани эмас, оддий Австрия яҳудийси, совет яҳудийлари тўғрисида ҳеч нима билмайди. Мен икки кун ичида унинг ифлос одам эканлигини билиб олдим. Мана, яна сенга!..— Сариқни тепишда давом этди у.

Симҳо уни тепа-тепа чарчаб, базўр стулга ўтирди. Сариқни ўнглаб ётқизиб, собиқ совет яҳудийларига ўзининг қилган ҳамма яхшиликларини бирма-бир сўзлаб берди. Унинг чўнтагини ковлаштириб кўпгина Америка, Австрия ва Исроил пулларини топиб, юзига даста-даста пуллар билан тушириб, яна давом этди:

— Сен ҳали шу пуллар билан ҳокими мутлақман, деб мақтаниб юрибсанми? Дўст киму душман ким — яхши биламиз. Кўр ҳассасини бир марта йўқотади!.. Мен кўр бўлиб Ватанимни бир марта йўқотдим. Аммо унга хиёнат қилмайман. Энди бас. Шарқда: «бир гуноҳга минг жазо» деган гап бор. Мен сенинг юздан бир гуноҳингни қилишга ҳам қодир эмасман, кучим ҳам етмайди. Сенинг ҳаром йўл билан топган пулларингни мен энди халқ хизмати учун

сарфлайман. Халқни оёққа турғизмай қўймайман.— Сариқни яна қорни билан ётқизиб савалай кетди.— Ватанидан жудо бўлиб азоб тортаётган, беватан тентираб қолган, алданган муҳожирлар учун — ҳамма ва ҳамма учун сендан қасос оламан! Сизларнинг қонли қўлларингизда қийналиб бемаҳал ўлган бечора Довид ва унинг хотини Ёфо учун ўч оламан! Мана бу — олижаноб Шаломо ва меҳрибон кекса Абдулкарим учун! Мана бу — сионистлар ўйлаб чиқарган адолатсиз урушда тўкилаётган яҳудий ва араб қонлари учун! Мана бу — паластинликлар учун! Мен сени ўлдирмайман. Аъзойи баданингдаги кўкарган ва шишган жойлар оддий халқнинг қасос излари бўлиб бир умр хотирангда қолсин. Доим эсингда бўлсин: бир кун эмас бир кун адолатли суд бошланади. Танк, пулемёт, тўп ва қирувчи самолётларингиз сизларни ҳеч маҳал сақлаб қола олмайди! Халқ катта куч бўлган, шундай қудратли бўлиб қолади!

Сариқни боғланган ва оғзига латта тиқилган ҳолда қолдириб, Симҳо чамадонини кўтарганича чиқиб кетади. Шундай қилиб, «Сохнут» Симҳони ўз мақсадлари учун сотиб олиб ишлата билмади. Муҳожирларни Венадан Исроилга қайтариш учун сионистлар берган пуллар ўз жойини топиб кетди...

IV

Рим. Бу қадимий шаҳар Табр дарёси соҳилидаги тепалик устида ястаниб ётади. Шаҳарнинг ташқи қиёфаси ўзига хос ва мисли йўқ даражада гўзал. Ҳар бир аср бу ерда ўзининг маълум изини қолдирган. Қадимий, ўрта, ҳозирги замон услубида қурилган ҳашаматли саройлари бўлган дунё ёдгорликлари сақланиб қолган. Шулардан энг машҳури гўзал Колизейдир. Қадимги энг ажойиби Италиядаги машҳур кишиларнинг даҳмаси Пантеондир. Улуғ рассом — Рафаэль Санционинг ҳайкали савлат тўкиб туради.

Бир вақт Ватикан номидан Папа Павел VI Қуддус шариф ҳақида сўзлаб, уч диънинг бу тарихий шаҳрини Исроил зўрлик билан босиб олишга ҳақи йўқ, деди. Бу шаҳарда уч дин пйғамбарларининг қабрлари бор. Бу ерда қадимий черков, мачит ва синагоглар асрлардан бери қад кўтариб турипти. Ҳеч бир диннинг бу шаҳарга даъвогар бўлишга ҳақи йўқ. Бу бутун дунё учун очиқ шаҳар бўлиши лозим. Шу сабабдан Папа Павел VI Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг қарорини маъқуллади. Бу қарорда Қуддус шарифни мақсус халқаро тартибдан фойдаланувчи алоҳида мамлакат сифатидаги ҳуқуқини белгилаб берган эди.

Сионистлар Папа Павел VI ни, дунё антисемитизмига олов ёқувчи, деб атаб, унга қаттиқ ҳужум қилдилар.

Сионистлар ўз босқинчиликларини оқлаш учун: «1967 йил июнига қадар бўлган Исроил» ва «Тез орада вужудга келадиган Исроил», деб икки хил харита тарқатдилар. Иккинчи харита Ливанни, Сурияни, бутун Аравия ярим оролини Евфратдан тортиб ғарбгача бутун Ироқ территориясини ўз ичига олган. Хариталар устида инглиз тилида: «Исроил номи билан аталувчи катта давлат», деган ёзув бор. Хариталар остига эса: «...Исроил бошида худонинг қўли борлиги бир мўъжиза. Ғайридинлар замони тугамагунча Қуддус уларни доим сиқаверади» деб ёзилган.

Шаломонинг Римга келганига анча бўлди. Аммо уни бу ерда ҳеч ким танимайди. Сионистлар суратини тарқатиб, ўз жосусларига Шаломони тириклай қўлга туширишни топширган бўлсалар-да, уни ҳозирги қиёфасида таниб олишлари амри маҳол эди. У соч-соқолини ўстириб юборган, қора кўзойнагини кўчаларда ҳеч кўзидан олмасди. Ҳар куни кийими-ю кўзойнагини алмаштирар: шаҳарда гоҳо ҳасса ушлаб, шубҳаланмасликлари учун чап оёғини сал оқсатиб босар, ҳеч қачон шошиб юрмас, одамларнинг кўзидан нарида, шаҳар атрофида яшар, шунга қарамасдан, у ўзига бир қанча уйдирма ҳужжатлар ҳам тўғрилаб олганди. Италия тупроғида у яҳудий бўлиб эмас, балки эроний — Сулаймонзода номи билан юрди. Энди у ҳамма жойда ҳам Шаломо номидан эмас, Сулаймонзода номидан иш олиб борарди.

У камбағаллар маҳалласидаги бир итальян кампирникида истиқомат қилади. Кампир жуда яхши аёл. У гап орасида кампирга Эронда ишсиз юриш жон-жонидан ўтиб кетганини, шунинг учун иш излаб Италияга келганини айтди. Аммо кампир Шаломонинг калтабинлигидан ва Италиядаги аҳвол билан яхши танишмаслигидан зорланди. Кампир ўзининг эри каби юзлаб, минглаб ишчилар бошқа мамлакатларга кетиб, ёт жойларда ишлаётганларини, аммо у ердаги аҳволларига маймунлар йиғлаётганини ҳикоя қилиб берди.

Сулаймонзода кампирга: «Биз йўқ жой яхши...» деб ҳазиллашиб қўярди. Аммо бу ҳазил гап Сулаймонзонанинг жонига ора кирмасди. Кампир айтгандек, чиндан ҳам у ҳеч ерда ишга жойлаша олмади. Европада капиталист мамлакатларни қамраб олга иқтисодий кризис муҳожир ишчиларнинг аҳволига қаттиқ таъсир кўрсатди. Чет элларда ишсиз қолган итальянлар, яна ўз маконларига қайтишга мажбур бўлиб, ишсизлар сафини тобора кўпайтириб юборган эдилар.

Шаломо газеталардан Неапол, Гену, Рим ва Флоренцияда бомба портлашлар, ўқ отишлар, ёнгинлар чиққанини ўқиб юраги ёрилгудек бўларди. У бу мамлакатларнинг ҳам Америкадан ҳеч фарқи йўқлигини пайқади. Италия ҳукумати мамлакатдаги иқтисодий ва сиёсий аҳволни бартараф қилмоқ учун қандай тадбирлар кўрмасин, боши берк тор кўчадан ҳеч чиқа олмасди.

Миллиардлаб Италия лири борган сари кўплаб чет элга учиб кетаверди. Шу билан ишчилар синфининг иқтисодий аҳволи борган сари ёмонлашди. Норози бўлган халқ ишни тўхтатиб, забастовка қилди. Кўп саноат ва қишлоқ хўжалик корхоналари, муассаса ва магазинлар, ўқув юртлари, театр ва кинолар ёпилиб қолди. Кўпгина қурилиш ишлари, почта, телеграф, жамоат транспорти ишдан тўхтади. Забастовкачилар нон, иш, меҳнат шароитини яхшилашни талаб қилиб чиқдилар.

Италиядаги бу ҳаяжонли аҳвол Сулаймонзодани ҳам эзар ва негадир ноумид ҳам қилмас эди. У бу олатўпир Италияда сионистларни адаштириб кетишига қаттиқ ишонарди. Кўп италиялик ишсизлар қатори биржада навбат кутиб, иш талаб қилар, иш эса ҳамон топилмасди.

Қоқ ярим кечада кимдир эшикни тақиллатди. Кампир ўрнидан туриб, эшикни очмоқчи бўлган эди, Сулаймонзоданинг ранги қути ўчди:

— Қоқ ярим кечада келган ким бўлди экан?

— Ким билсин. Кечалари полиция олиб кетаётган одамлар оз дейсизми? — Кампир уйқусираб ўрнидан тура бошлади. Сулаймонзода ўзини қаёққа қўйишини билмай, додираб қолди. Аммо кампирнинг қувноқ товушини эшитгач, кўнгли тинчиди ва тезда кийиниб меҳмонни қаршиламоқчи бўлди.

— Азизим Антонио, нега ундай қиласан! На хатсиз ва на телеграммасиз келганинг нимаси? Кутиб олардим-ку,— деди кампир эрининг ечинишига ёрдамлашаркан,— таниш, квартирантимиз Сулаймонзода.

Сулаймон сўрашиш учун меҳмонга қўлини чўзди. Ҳаммалари стол ёнига ўтириб, қора ичишга тутиндилар. Шундан сўнг, Антонионинг Франциядаги бир хўжайини билан шартнома муддати тугамасданоқ, бўшаб келганлиги маълум бўлди.

— Энди бундан сўнг ҳолимиз нима кечади? — деди ташвишланиб кампир.

Антонио хўжайиннинг адолатсизлигидан фиғони чиқиб, у ердаги хўжайинлар муҳожир ишчилар билан ўз билгила-

рича муомала қилишларини, у ерда муҳожирлар энг арзон ишчи кучи эканини, пул топаман, деб ишчилар ўзининг соғлиғидан айрилаёзганини, улар ишларнинг оғирлиги, тўйиб овқатланмаслик, қониб ухлмаслик орқасида таний олмайдиган бир ҳолга келганини сўзлаб берди.

— Мен учун фақат жонинг омон бўлса бас, — деди кампир эрига тасалли бериб.

— Йигитча, сиз нима хизмат қиласиз? — сўради Антонио Сулаймонзодадан.

— Ҳозирча ҳеч қандай. Борсам ҳамма жойда ҳам бизда иш йўқ, деб жавоб қилишади.

— Эронда нима иш қилардингиз? — қизиқсиниб сўради Антонио.

— Слесарь-механик эдим. У ерда биздақа мутахасислар учун иш етишмайди.

— Афсуски, мен ҳам слесарь-механикман. Бу ерда ўзимиз устахона очсак бўлар эди-ю, лекин катта корхоналар бизларни тезда синдиришади. Мен Францияда, Бельгияда, Германия Федератив Республикасида бўлдим, лекин ўз касбимга яраша ҳеч ердан даромадли иш топа олмадим. Хўроз ҳамма жойда ҳам бир хилда қичқиради, деб беҳуда айтмаганлар, — деди Антонио, кейин ўзининг Европада тентираганларини бир бошдан гапириб кетди.

Хўжайинлардан бири униинг маошини бир йил мобайнида икки марта пасайтирибди. Нарх-наво эса кун сайин ошавераркан. Куч-қувват йиғиб чет элга борган одам болачақасини таъминлаш, қора кунига бир оз пул жамғариш учунгина боради-да, ахир. Тирикчилик учун болачақанга пул юбора олмасанг, ўзинг чалажон бўлиб яшасанг, қора кун ҳақида ўйлаш сира хаёлингга ҳам келмаса, у ерда нима қиласан ишлаб?

Антонио хотинига ориқлаб, кийим-бошлари эскириб ҳалпиллаб қолганини, янгилашга қурби етмаганини, сочсоқолини олдириб юришга ҳам пулини аяганини гапириб берди.

— Шундай, йигитча. Ўз ватанимдан иш топа олмай чет элга жўнадим. Лекин ҳеч нарса орттира олмадим. У ерда топганларимга уч ҳисса қўшиб сарфлаб, уйга қўлимни бурнимга тиқиб қайтдим. Сен нима ўй билан бу ерга келувдинг, тушуна олмаяпман, — у Сулаймонзодага ҳайрон бўлди, унга нима ёрдам қилишини билолмасдан боши қотди.

Сулаймонзода унга, нима бўлса бўлар, деб жавоб қилди.

Италия Симҳони Шаломо сингарни қаршиламади. У ҳеч кимдан яширинмади. Римга келиши билан Симҳо дарҳол Совет ваколатхонасига учрашди. Венадаги Совет ваколатхонасига топширган барча ҳужжатларининг иккинчи нусхасини топшириб, нега Австриядан қочганлигининг сабабини ҳам тўла ёзди. Совет элчисидан, менинг пушаймонимга ишонинг, Совет Иттифоқига қайтишим учун ёрдамлашинг, деб ўтиниб илтимос қилди. Ваколатхона гап-сўзсиз ҳужжатларини қабул қилиб олиб, Совет ҳукуматига маълум қилишларини айтди. Сўнгра Симҳо адрес бўйича, Шаломони қидириб кетди. Симҳо унинг хатидан Шаломонинг Сулаймонзода эканини билар, шунинг учун ҳам у билан учрашганида Сулаймонзода деб муомала қилди.

Антонио ундан:

— Афв этасиз, меҳмон. Эрондан ҳам ишчилар пул топиш дардида бошқа мамлакатларга иш қидириб борадиларми?

— Сизга нима десам экан,— Симҳо кутилмаган бу саволга нима деб жавоб қилишни билмай, Сулаймонзодага кўз қирини ташлади. Яхшиямки, у дарҳол жавоб қилди:

— Мен сизга айтувдим шекилли, у ерда бизларбоп иш йўқ, деб. Бундан ташқари, Эронга қараганда Европада саноат ривожланган.

Эрон тўғрисидаги бу уйдирма гаплар негадир Симҳога ёқмади. Бир кун у шундай деди:

— Азизим Шаломо, биз ўзимизни беҳуда ҳар мақомга соляпмиз. Исроилда Дониэл билан маслаҳатимиз чакки бўлган эдимми? Италиян ишчисидан ўзимизни беҳуда яшириб юрибмиз. Ишчи ҳамма жойда ҳам ишчи-да. Кел, унга бор ҳақиқатни айттайлик, балки ёрдам қилар.

Бир печа кунгача Шаломо бу гапга кўнмай юрди.

Симҳо унга Антониодан ҳеч сир яширмагин, дерди. Унга, Исроил жосуслари — сионистлардан қочиб юрибмиз, деб тушунтиришимиз керак, деди.

Симҳо Шаломони кўндира олмади. Эҳтиёткорлик тўғрисида Шаломонинг ўз далиллари бор эди. Яқинда Римда «Моссад» номли сионист-бандитлар тўдаси борлигини билвосита билиб қолди. Унинг бир неча тўдачалардан иборат ўн беш чоғли одами бор экан. Ҳар қайси тўданинг ўз номи ва иш режаси бўлиб, улар террорчилик билан шуғулланар экан. Тўда иврит тили алифбеси тартибида номланаркан. «Алеф» тўдаси икки каллакесардан иборат бўлиб, фақат одам ўлдирааркан. «Бет» тўдаси «Алеф»нинг

жиноятини ниқоблаш учун хизмат қилар экан. «Хет» тўдаси барча жинойтчиларнинг хавфсизлигини сақлар экан. «Айин» тўдаси, «Алеф» ва «Бет» тўдалари ўлдириши керак бўлган одамнинг пайига тушиб, жинойтни тайёрлаб берар экан.

Бу тўда тиш-тирноғигача қуролланган экан. Аммо Шаломо бу тўданинг кимларни ўлдиришларини билмас экан. Лекин ўзи шу тўданинг тузоғига илишиб қолншдан доим қўрқиб юрар экан. Симҳо Шаломоннинг гапларидан чўчиб, барибир, уй эгаси билан «Моссад» тўдаси ҳақида гаплашиб олишни маслаҳат берди.

Симҳо чолнинг олдига бориб, узр сўради ва Эрон ҳақидаги гапларининг уйдирма эканини айтди.

— Вой қурмағурлар-эй! Бунақа гапларнинг нима ҳожати бор эди? Мендек ишчи одам сизларни сотиб қўярмиди? мабодо отишга ҳукм қилинганларингда ҳам, мен сизларни химоя қиламан,— деб Антонио уларни уялтирди.

— Кечирасиз, отахон. Бизларни кўпдан бери изимизга тушиб қидиришяпти. Яна сионистлар панжасига тушиб қолмайлик, деб қўрқамиз,— Симҳо билан Шаломо чолни хафа қилиб қўймаслик учун унга шундай деб узр айтишди.

— Меникида ўзларингни баайни эркин қуш деб ҳис қилаверинглар. Кўнгилларингга бирор ёмон гап келтира кўрманглар. Ишқилиб, ниятларингга етинглар. Агар меннинг ёрдамим зарур бўлса, доим тайёрман,— деб Антонио уларнинг кўнглини тўқ қилиб қўйди.

Симҳо Шаломога қараб кулиб қўйди.

— Эрониймиз деганларингда мен Эрон ҳукуматидан хафа бўлувдим, чунки ранг-рўйларингни кўрган киши ниҳоятда ачинади. Ёш туриб мўйсафид бўлиб қолибсизлар,— деди Антонио.

Исроилда уруш даҳшати, оғир ҳаёт натижасида жуда эрта қариб қолган навқирон яҳудий ва араблар тўлиб ётибди. Ҳатто бир кечадаёқ қариб қолиб, эртасига ўзини танисмай қолган йиғитлар ҳам оз эмас. Адолатсиз уруш кўп йиғит-қизларнинг ёстиғини қурнтяпти. Ҳолбуки улар тинч замонда ўз меҳнатлари ва ақл-идроклари билан завод-фабрикаларга, шаҳарларга ҳусн киргизган бўлар эди.

V

Яқини кишиларнингкида қўним топганлари учун Симҳо билан Шаломоннинг кўнгиллари тўқ эди.

— Агар сиз йталия сионистлари ҳақида билмоқчи бўлсангиз, унда мен уларнинг «Массад» деган баҳдитлар

тўдаси ҳақида сизга сўзлаб берай,— деб гап бошлади Антонио.

Бу гап Симҳо ва Шаломо учун ҳеч қутилмаган нарса бўлди.

— Францияда улар қандай номаъқулчиликлар қилаётганларини бир кўрсангиз,— деди Антонио кофе ичиб, «Моссад»нинг Римдаги бир ёвузлигини ҳикоя қилишга киришди: — Абдул деган паластинлик бир киши хотини билан Римда ўн олти йил яшаган экан. У жуда қобилиятли, ажойиб рассом экан. Мазлум халқни озод қилмоқ учун сиёсий иш ҳам олиб борибди. У Яқин Шарқдаги аҳвол ҳақида кўп нарса ёзибди. Сионизм ҳақида у муайян фикрга эга экан, ўз халқини душманларига қарши оёққа турғизибди. Сионистлар уни кўз остига олиб юрган эканлар. Бир вақт тунги соат ўн бир яримда «СССР — Италия» дўстлиги уйида ўқиган навбатдаги лекциясидан сўнг, Абдул уйига қайтаётган экан, ўқ овози эшитилибди. Икки аблаҳ унга қараб ўн икки марта ўқ узибди. Битта ўқ унинг чўнтагидаги китобга кириб қолибди. Сўнг «Алеф» тўдасининг бандитлари уйдан югуриб чиқиб, машинага ўтириб қочиб қолибдилар. Уларнинг кетидан бошқа бир машина ўқдай учибди. Жиноятчилар аэропортга келиб, Исроил компаниясининг «Эл-Ал» деган самолётига тушиб жўнаб қолибдилар... Парижда бундан ҳам даҳшатлироқ бўлган,— деди Антонио гапида давом қилиб: — «Моссад» агенти ўзини «италиялик журналист» деб танитиб, Париждаги Паластинни озод этиш ташкилотининг бош вакили Ҳамшарини қаҳвахонага таклиф этибди.

У яхши ниятли кўп журналистларга ўз ватандошлари тортган азоблари ва сионистларнинг ваҳшийликлари ҳақида жуда кўп материаллар бериб турар экан. У қаҳвахонада агент билан бирга ўтирганида, пайтдан фойдаланиб «Моссад» тўдасидан биттаси бунинг уйига кирибди. Бу бандитни «Бет» тўдаси сиртдан кузатиб турган. Кечки пайт телефон жиринглабди. Ҳамшари телефон трубкасини кўтариб, жавоб қилади. «Италия журналисти» ҳар эҳтимолга қарши:

— Сиз мистер Ҳамшаримисиз? — деб сўрайди.

— Ҳа,— дейди Ҳамшари.

Телефон трубкаси янада қаттиқ овоз беради. Бу қаттиқ овоз бандитлар телефон столчаси остига яширган бомбанинг электр кучи ишга тушган эди. Шундай қилиб, сионистлар қўлида ваҳшиёна ҳалок этилибди...

«Моссад» тўдаси ҳақида берган маълумотлар учун Симҳо Антониодан жуда хурсанд бўлди. Бу гаплар уларни яна кўпроқ ҳушёр қилиб қўйди.

Шундан сўнг Симҳо бир ойча кўчага чиқмади. Соч-соқоли ўсгунча уйда писиб ўтирди. Шаломо кундузлари кўча юмушларини бажарса, кечқурунлари Симҳони Рим билан оз-моз таништирмақ учун пастқам кўчалардан олиб юрарди. Симҳонинг соқол-мўйлови яхшигина ўсгач, Шаломо у билан кундузлари ҳам кўчаларда муҳим ишларни бажариш учун дадил юраверди.

Сионистлар таъқибидан қутулганини ҳис этган Симҳо энди Тошкентдаги онласи билан телсфонда гаплашмоқчи бўлди.

Симҳо Шаломога, телефонда гаплашганимда менга далда бериб тур, деди. Дарҳақиқат, ҳар икки томоннинг гап-сўзлари кўз ёшларисиз изҳор қилиб бўлмайдиган даражада эди.

— Мени эшитяпсанми, Лножон?

— Ҳа, эшитяпман. Гапиравер. Нега йиғлаяпсан? Гапир.

— Йиғлаётганим йўқ. Қалбим йиғлаяпти. Бутун вужудим йиғлаяпти. Қалайсан? Болаларнинг аҳволи қандай? Онам қандай? Менинг ишларим нима бўляпти? Қайтишимга рухсат беришяптими?

— Ҳали ҳозирча рад жавоби йўқ. Эҳтимол, жавоб бўлар. Ўзингни сақла. Ҳаммамиз яхшимиз. Болалар ҳам соғ-саломат. Яхши ўқиб юришибди. Мен уларни олиб келмадим. Трубкани онанга беряпман, гаплаш.

— Она, онажон! Нега йиғлаяпсиз? Мен нотавон ўғлингизни кечиринг.

— Жоним болам. Ноумид бўлма.

— Раҳмат, онажон. Ўлсам ўламанки, лекин лаънати сионистларга таслим бўлмайман. Ҳаракат қилаверинглар. Бутун ҳужжатларимни Вена ва Римда Совет ваколатхоналарига топширдим. Тез кунларда учрашиш nasib қилсин. — Ҳайр.— Телефонда гаплашиб бўлганидан кейин, Шаломо Симҳони телефон будкасидан зўрға тортиб чиқарди. Симҳо эса анчагача ўзига кела олмади. Аммо эсини йиғиб олгач, Шаломони қаттиқ қучоқлаб ўпиб, бирдан бақириб юборди.

— Эшитдингми, хотиним ва онам билан қандай гаплашганимни? Гўё мен бутун совет халқи билан, бутун совет шаҳарлари билан гаплашгандай роҳат қилдим. Гўё хотинимнинг ҳар бир сўзида, онамнинг ҳар бир гапида озод Тошкентни, унинг яшнаб турган уйларини, қувонч тўла чеҳраларни кўргандек бўлдим. Оҳ, буларни сенга тушунтиришим қийин. Чунки сен буни билмайсан, кўрганинг йўқ.

Шу кунларда Симҳонинг бутун ўй-хаёли қандай бўлмасин уйга — Ватанга қайтиш бўлиб қолди. Шаломо эса

нимга қилишини билмасди: Америкада уни албатта ўлдирдилар. Унга фақат биргина нажот йўли — бегона юртларда доим бегона ном билан юришгина қолган холос. Шу ўринда Симҳо Шаломонинг Тошкентга бориш нияти бор-йўқлигини билмоқчи бўлди. Агар шундай нияти бўлса, Совет ҳукуматига қандай мурожаат қилишни ўргатмоқчи бўлди.

Шаломо қаттиқ ўйланиб қолди:

— У ёққа кимникигайм борардим? Мени қабул қилганларга юк бўлмасмикамман? У ерда қандай қилиб кун кечираман?..

Симҳо қаттиқ кулиб юборди. Шаломонинг жаҳли чиқди:

— Нега куласан?

Симҳо чамадонини ковлаштириб уйдан келган хатлар ичидан газетадан қирқиб олинган бир жойини узатди.

— Буни менга хотиним кесиб юборибди. Кел, бирга ўқийлик, — деди Симҳо.

Мақолага «Яша, Ватан» деб сарлавҳа қўйилган эди. Унда шундай деб ёзилганди.

«Мен Ўзбекистонда туғилиб-ўсганман. Бундан қирқ йил муқаддам, вазият тақозоси билан Францияга ва ундан Америкага кетишга мажбур бўлган эдим. Сўнгги вақтларда Англияда яшадим. Ҳамма жойда ҳам бир хил тартибни кўрдим: пулнинг қаҳрли кучи, фойда қозониш учун олчоқларча интилиш, бу ерларда ҳатто қариндош-уруғларни ҳам аямаслик... Мени анчагина бадавлат акам таъминлаб турди. Улаётиб, у бир қисм давлатини менга мерос қилдирди. Узоқ қариндошларим ўша он мени, бемор кампирни худди қузғундек қуршаб олдилар. Уйимга кириб келиб дастлаб: «Ҳали ҳам тирикмисан?» дедилар. Ўғирлаб кетишларидан қўрқиб кун бўйи эшикни беркитиб ўтирдим. Қариндош-уруғларим ўша он мени худди қузғундек қуршаб олдилар. Қариндош-уруғларим пиширган қозондан овқат ейишга қўрқардим.

Ана шу узоқ йиллар мобайнида мен Ватанимга, болалар олдига қайтишни орзу қилардим. Аммо антисовет пропагандадан чўчиб қолганим учун юрагим бетламасди. Ниҳоят, бу масала ҳал бўлгач, меникига танишлар ва нотанишлар уймалашадиган бўлиб қолди. Улар менга газета ва журналларни пеш қилиб, СССРда очлик ҳукми суряпти, магазинларда ҳеч нарса топилмайди, деб ишонтирмоқчи бўлдилар. Чегарадан ўтишинг билан қамаласан. Ундан кўра Исроилга бориб қўя қол, деб аврадилар.

Мана шулар тўғрисида мен энди болаларим ва янги таниш-билишларимга зўр ҳаяжон билан «ўзлаб бераман. Баъзилар ҳатто: «Нега сиз Исроилга бориб қўя қолма-

дингиз?» деб сўрайдилар. Шундайларга мен: «Билсангиз, ҳар йили қанчадан-қанча одам бир нави ҳаёт кечирмоқ учун Исроил давлатидан чиқиб кетяпти, неча-неча камбағаллар Совет Иттифоқига қайтиш хаёли билан банд», деб жавоб қиламан.

Мен ўзим кўрқа-писа турист бўлиб Москвага бордим. Дарҳақиқат, очлик, турма ва бошқа даҳшатлар ҳаммаси уйдирма, беҳаё товламачилик экан. Болаларим мени аэропортда кутиб олдилар. Мен ўша ондаёқ пойтахтдаги магазинларни кўрсатишларини илтимос қилдим. Кўрганларимдан суюниб: «Самарқанддаям нон етарлими?» деб сўрадим. Ҳаммалари кулиб юборишди. Берган саволим нақадар бемаъни эканини фаҳмлаб қолдим.

Мана бир неча ойдан буён Самарқандда яшаяпман. Оддий ишчилар, зиёлилар турадиган янги уйларни кўриб бениҳоя ҳайратланаман. Яна қанчадан-қанча ажойиб янги уйлар қурилмоқда. Ҳар куни эрталаб мактаб сари йўл олаётган тўда-тўда болаларни, техникум ва институтларга дарсга кетаётган йигит ва қизларни учратаман. Чор Россиянинг қолоқ ўлкаси бўлган бу жой энди яшнаётган саноат ўлкасига айланганини ўз кўзим билан кўриб турибман. Болаларни бепул ўқитиш, студентларга стипендия тўлаш, кексаларга пенсия, турли ёрдамлар бериш, кўп уй-жойлар бериш, кўп уй-жойлар қуриш учун Совет давлати шунча маблағни қаердан олар экан, деб анча йиллар ҳайрон бўлиб юрдим. Болаларим менга ишчилар, деҳқонлар, зиёлилар қанча яхши ишласалар ўзлари бошқарадиган давлат шунча бойийверади, деб тушунтирдилар. АҚШдек жуда бой давлат кўпларнинг ярим оч ҳолда аянч кулбаларда яшашлари, турар жойлар учун иш ҳақларининг катта қисмини тўлашларининг сабаблари энди менга кундек равшан. Ишчилар учун ҳеч ким уй қуриб бермайди, уларнинг болаларини бепул ўқитмайди. Чунки у ерда ишчилар эмас, капиталистлар хўжайин.

Бошқа қизиқ туюлган нарсалар энди менга аниқ бўлди. Бир вақт бетоб бўлиб қолдим. Уйга доктор чақирди. У чиқиб кетгандан кейин нега унга ҳақ тўламадинглар, деб болаларимни койишга тушдим. Докторнинг маош олиб ишлашини, бемордан пул олмаслигини анчагача тушуниб ололмадим. АҚШда ва мен кўрган бошқа мамлакатларда доктор аввало пулни беморнинг кўзи ўнгида санаб олиб, сўнг даволашга киришади.

Буржуа пропагандасининг бутунлай ёлгонлигига ишонч ҳосил қилдим. Яқинда менинг СССРда донмий яшашимга рухсат этганларини билдим. Бунинг учун Совет ҳукумати-

дан бениҳоя миннатдорман. Менинг яна бир умидим — совет граждани бўлиш ва меҳнаткашлар мамлакатининг паспорти-ни олишдир».

Мақола ўқилиб бўлгач, Симҳо ўз хотинидан келган хатни кўрсатди. Унда, ўша аёлнинг совет паспорти олиб, қартайганида Самарқандда қизиникида хотиржам ҳаёт кечираётганини ёзибди.

— Бизнинг Совет мамлакатимиз ана шундай. Бизда шундай ажойиб одамлар бор. Совет Иттифоқи учун менга дахли йўқ, деган гап ёт. Аксинча, қийналган одамга биродарлик қўлини чўзишади, — деб тушунтирди Симҳо.

Бу гапларни диққат билан тинглаган Шаломо негадир анчагача жимиб қолди. Симҳонинг таклифига жавоб қилмоқ учун у фикрни бир жойга жамлаб ололмади. Аммо у, Симҳо гарчи ўз тақдирини батамом ҳал эта олмаган бўлса-да, лекин оғир кунда Шаломога ёрдам қўлини чўзмоқда. Шаломо унга бутунлай боғланиб қолганди. Шаломо Симҳонинг: «Одамлар, қўлларингдан келганча яхшилик қилинглар», деган гапини ҳар сафар эслаганида, шодланганидан ўзини ҳеч ёққа қўйишни билмасди. Симҳонинг жарангдор сўзларини у шунчалик яхши кўрар эди... Бу ажойиб сўзлар ҳар бир совет кишининг жон-қонига сингиб кетгани учун ҳам Симҳо буларни зўр фахр билан тилга олар эди.

* * *

Симҳо билан Шаломонинг сионистлар ваҳимасидан кўрқмасдан кўчаларда эркин юришлари Антониони хавотирга солиб қолди. Бир оқшом у эҳтиёткорлик юзасидан, Симҳо билан Шаломонинг кўчаларда камроқ юришларини таъкидлади. Агар мумкин бўлса, уйга бошқа эшикдан кириб чиқинглар, у ҳар кун йўлакдаги скамейкада номаълум бир кимса соатлаб ўтириб газета ва журнал ўқийди, деди.

— Унга деразадан кўзим тушиб, бизнинг уйни кузатаётган бўлса керак, деб шубҳаландим. Шубҳам тўғри чиқди. Бир неча кун бурун бир қўшним келиб: «Сизникида яҳудийлар турардими?» деб сўради. Мен «йўқ» деб жавоб қилишим билан «аллақандай яҳудийларни қидириб юришибди», деди.

Ўз шубҳасини ва қўшнисининг гапини текшириб кўрмоқ учун Антонио, бир неча кун аввал кўчага чиқиб, шу одам ўтирган скамейкага келиб, унинг ёнига ўтирди. Антонио ҳам, у одам ҳам бир-бирларига ғиқ этмадилар. Антонио ҳатто унга эътибор бермаган бир қиёфада, тирноғини тозалаб ўтирди. У одам эса Антониога ер остидан қараб-қараб

қўярди. Бир нарса сўрамоқчи-ю, лекин пайтини топа олмасди. Нима бўлди-ю, баҳона топиб гап бошлади.

— Бугун ҳаво жудаям яхши-я?

— Ҳа, жудаям яхши,— қисқа жавоб қилди, ўз иши билан банд бўлаётган Антонио.

У гапни чўзмай, дарҳол мақсадга кўча қолди:

— Сиз шу уйда турасизми?

— Ҳа, нима эди?

— Мен ўзимга уй излаб юрибман. Бир одам ваъда қилувди, аммо бир неча кундан бери жавобини айтмаяпти, ўша одамни ҳар кунни шу ерда кутамаи, шунақа деб келишувдик,— бу жавоби билан у Антонионинг кўнглини тўқ қилмоқчи эди.

Аммо Антонио ҳам дарҳол лаққа тушадиган аноилардан эмасди. Шунинг учун у бепарво бир оҳангда:

— Ваъда берган бўлса, келмай қўймайди, келади,— деди.

У одам бундай жавобни кутмаган эди. Уни назардан қочирмаслик учун яна савол ташлади:

— Сизнинг уйингизда тунаш учун жой топилмайдими?

— Ишчи одамда ортиқча жой нима қилсин. Боғли ҳовли бўлгандаям бир сари эди, яйраб ўтирардим. Кўриб турибсиз, офтоб чиқиши билан уйдан кўчага чиқиб, ҳаво олиб ўтирибман.

— На чора, йўқ бўлгандан кейин йўқ-да. Майли, ваъда берган одамни кутай,— деди у.

Антонио у одамнинг ўзидан бамаъни бирор жавоб ола билмаганига ва бу хонадондаги бирор уйга киришга йўл топа билмаганига қаноат ҳосил қилди. Шундай бўлса ҳам Антонио унинг уй ахтараётгани рост-ёлғонлигини билмоқ учун:

— Сиз у одам билан учрашадиган вақтингизни ваъдалашувдингизми? — деб сўради.— Уй-жой деб уни бу ерда кун буйи кутиб ўтирасизми? ...

«Бу одам менинг бу ерда узоқ ўтиришимдан хабардор экан-да», деб шубҳаланди у.

— Керак бўлганидан кейин кутиб ўтиришга тўғри келади-да...

Унинг бу хилда жавоби Антониога ёқмади. Эҳтимол у чиндан ҳам айғоқчидир. Мақсадига етмагунича кеча-кундуз кузатиши ҳам мумкин.

Лекин Антонио бўш келмади:

— Ўша ваъда қилган одам иттифоқо яхудиймиди?

— Йўқ, нима эди?

— Мен сизни яхудий танишингизникидан уй изла-

япсизми, деб уйлабман, — қочирриқнамо гап қилди Антонио.

Антонио унинг қайси миллатга мансуб эканини фаҳмлади.

— Уйнинг эгаси ким бўлиши мени қизиқтирмайди, — деди ҳалиги одам. — Менга фақат тунашга жой берса бўлди.

Антонио яна ўсмоқчилади:

— Нега сизга барибир бўлар экан? Наҳот сиз кундузги чарчоқдан кейин, кечқурун уйда бирор нарса хўрак қилиб, дам олмасангиз. Сизларнинг динингизда бировнинг идишини тутиб бўлмайди-ку.

— Мен сиз айтган яҳудийлардан эмасман. Мен ҳар қанақа идишда овқат еявераман. Мен ҳатто чўчка гўштини ҳам еявераман.

— Ундай бўлса сиз соф яҳудий эмас экансиз-да. Демак, сизни сионистлар ёқтиришмаса керак.

Айғоқчи унинг бу гапидан кулди.

— Бу гапларни сиз қаёқдан биласиз? — деб сўради.

— Менинг бирга ишлайдиган бир Кайфман деган дўстим бор. Яхши ишчи. Уни раввинлар ҳам, сионистлар ҳам ёмон кўришади. У ибодат ҳам қилмайди, динга ҳам ишонмайди. Аммо ўзи ҳалол меҳнат қилади. Бола-чақасини жуда яхши кўради, уларга ғамхўр, меҳрибон. Уша менга яҳудийларнинг урф-одатлари ҳақида кўп нарсани гапириб берган.

— Мен жон деб ўша яҳудийдан уй ижара олардим. Иттифоқо ўша сизларнинг хонадонингизда турмайдимми-а?

Антонио энди қўшнисининг гапи тўғрилигига ишонди. Бу одамнинг нима қилиб бўлсаям шу хонадонга киргиси бор. Шунда Антонио уни чалғитиш ўйига тушди.

— Бизнинг хонадонда битта ҳам яҳудий йўқ, — деди. — Агар сизга бирор яҳудий керак бўлса, бу ердан уч ҳовли нарида, бурчакдаги уйда бир юрист яҳудий туради. Ёмон одам эмас. Сизга маъқул бўлар, дейман.

— Сиз менга жуда маъқул бўлиб қолдингиз, — деб қолди кутилмаганда айғоқчи. — Сизникига албатта кираман. Қайси хонада турасиз? — деди у шилқимлик қилиб.

— Эсиз, биз сиз билан илгарироқ танишмаган эканмиз, — деди Антонио.

— Нима эди? — сўради айғоқчи ундан.

— Биласизми, бизнинг Италияда иш топиш қийин. Бугун иш ахтариб Бельгияга кетяпман, — деб хайрлашиб унинг ёнидан кетди Антонио.

Кўринишидан бу одамдан ҳеч ким шубҳа қилмасди. Кийим-бошим янгича, башанг эди. Ҳар куни шу скамейкага янги кийим кийиб, бир даста газета ва янги журнал қўлтиқлаб келарди. Аммо ўзи «Моссад» тўдасининг «айини»

тўдачасидан эди. Вазифаси — из пойлаб, каллакесарларга қурбон тайёрлаш эди. Сионистларнинг турли мамлакатлардаги жосуслари каби у ҳам, Симҳо ва Шаломога доир фотокарточка ва материаллар билан таъминланган эди.

Антонионинг гапи Симҳо билан Шаломони анча хавотирга солиб қўйди. Улар бу одамнинг «Моссад» тўдасидан эканлигини эшитиб, қаттиқ ўйга толдилар.

— Энди нима қилсак экан, отахон? — деб сўрашди улар.

— Менинг гапларимни тўғри тушунинглар. Бизларни уйдан ҳайдаш учун гапиряпти, деб ўйламанглар. Жойларингни ўзгартишга тўғри келади.

— Қаерга?

— Хотиржам бўлинглар, мен ўзим ёрдамлашаман, — деди Антонио дарҳол.

— Ватанимга қайтишим тўғрисида Совет ваколатхонасининг жавобини кеча-кундуз кутиб ётибман, — деди Симҳо.

— Ташвиш тортманглар. Мен сизларга шундай жой топиб бераманки, доим ҳамма нарсадан хабардор бўлиб, тинч яшайсизлар. Агар ваколатхона бир нима деб ёзса, мен дарҳол сизларга етказаман, — тасалли берди Антонио уларга.

Улар фурсатни қўлдан бермай, учовлон қоронғи кечада кўчага чиқиб, Антонионинг қалин дўсти — Пьетроникига қараб йўл олдилар.

Пьетро — кекса бўйдоқ бўлиб, бутун умрини ўзининг слесарлик устахонасида ўтказган. Қариганда ёлғиз ўзи уйда ўтириб қолган. Унинг уйи уч киши сиғадиган кичкина бир хонада. Ҳар ҳолда камбағал итальянлар тунайдиган пастқам жойлардан яхшироқ. Антонио Пьетрога, меҳмонлар учун у-бу харид қилиб, биргалашиб овқат қилгин, деб тайинлади. Ижара ҳақини эса бу одамлар ўз вақтида тўлаб турадилар, деб ишонтирди.

Антонио уларни тинчитиб, уйга қайтди. Кеча тинч ўтди. Аммо кечки овқат маҳалида эшик аста тақиллади. Антонио эшикни очса, ўша скамейкада ўтирадиган одам.

— Хўш, хизмат? — деди Антонио шартта.

— Аввало, салом! Сўнгра, кекса одамнинг ёлғон гапириши яхши эмас, — деди айғоқчи. Уй ичига киришга ҳаракат қила туриб.

Антонио гап нима ҳақидалигини фаҳмламади. Бу одам бўш жойсўраяптими ёки яҳудий борми, деб сўраяптими — тушуна олмади. Унинг уйга киришига йўл қўймай:

— Нима деяпсиз? — деб сўради.

— Менга сизда ортиқча икки хона бор, деб айтишди.

— Ис, бундоқ денг. Кйраверинг бўлмаса. Қизиқ, сизга ким ёлгон гапирди? — айғоқчини уйга киргизиб, кузатиб турди у.

Хурсанд бўлиб кетган айғоқчи худди пулдор харидордек ҳамма ёққа бир-бир назар ташлади. Кейин ноумид бўлгандек:

— Бўлган-тургани шуми? — деб сўради.

— Нима деб ўйловдингиз? Мен нотўғри гапирибманми?

Айғоқчи неча хил бўлмағур гапларни гапирди-гапирди-да, кулги аралаш деди:

— Хоналардан бирнда иккита соқолли киши туради дейишди. Биттасида мен турсам бўлаверар, деб келган эдим.

Антонио билан хотини оғизларига сув олгандек миқ этмай туришди. Уларнинг бу ҳолатини фаҳмлаган айғоқчи:

— Нега индамай қолдиларинг? — деди.

— Ортиқча икки хонанинг ўзи бўлмаганидан кейин, бу ерда иккита соқолли киши турмаганидан кейин сизга нима ҳам деб жавоб қилайлик?

Келганидан фойда чиқара олмаган айғоқчи гарданини қашиб чиқиб кетди.

У кетганидан кейин эр-хотиннинг елкаларидан оғир бир юк тушгандай бўлди. Антонионинг хотини эрининг серсоқол юзларидан ўпиб, хурсанд бўлганидан шундай деди:

— Ақлингга балли. Агар анови бу ерда Симҳо билан Шаломони кўрганида борми? Уларни бежавотир жойга кўчирганинг яхши бўлипти-да.

Антонио эрталаб нонушта қилмасданоқ Пьетроникига келди. Симҳо билан Шаломонинг ухлаб ётганларини кўриб, кўнгли жойига тушди. Уларни уйғотмади, лекин Пьетрога улар ҳеч ёққа чиқмасликларини тайинлаб, изига қайтди.

* * *

Ажойиб май кечалари. Йилнинг бу ажойиб фаслида, «Кечки шафақ тонги шафаққа қўл чўзади», деб халқ беҳуда айтмаган. Ҳар май оғи тонгида, туни билан табиат ранг-баранг товланиб, ўсимликлар, гуллар янги барглар чиқаради. Булбулларнинг тинимсиз хониши табиатга янада нафосат бағишлайди, одамларни чаманзор боғларга чорлайди. Куннинг равшан бўлишидан дарак берувчи қалдирғочлар мусаффо осмонда баланд парвоз қилади. Йироқ осмонда қанотларини кериб учиб юрган бургут пастда алланарсани кўргандай шўнғийди.

Ана шундай ажойиб баҳор кунини почталъон Антонионинг почта қутисига Симҳо Абромов номига аталган пакетни ташлаб кетди. Антонио бутун ишларини йиғиштириб қўйиб,

пакетни олиб, хотини билан бирга Симҳоникига чопди.

— Бу сафар сенга хушхабар келтирдик. Суюнчи бер. Мана, Совет ваколатхонасидан орзиқиб кутган пакетинг,— Антонио Симҳонинг қўлига пакетни топширди.

Симҳо пакетни қўлига олиб у ёқ-бу ёғини ағдариб кўргач, уни ўпди-да, кейин ўзини тута олмай йиғлаб юборди.

— Қуйсанг-чи, бу нимаси? — дейишди дўстлар.

— Кечиринглар мени, бу хурсандлик йиғиси,— Симҳо пакетни очиб, баланд овоз билан ўқиди: «Ўн учинчи май, кундуз соат ўн учда ваколатхонага келиб учрашувингизни сўраймиз».

— Мубораклар бўлсин. Омадинг келсин! — деб дўстлари унга яхши тилаклар билдирдилар.

— Ниҳоят... Азизим Шаломо, буни қара-я, мени Совет ваколатхонасига чақиришяпти. Бу фақат яхшиликдан дарак,— деди Симҳо хона ичида пириллаб айланаркан.

Тайинланган кун ва соатда Симҳо Совет ваколатхонасига борди.

Элчи у билан сўрашиб:

— Сизни Совет Ватанига қайтишингиз билан қуталайман,— деб ҳужжатни узатди.

Ўзида йўқ суюниб кетган Симҳо сапчиб ўрнидан туриб солдатча жавоб қилди:

— Совет ҳукуматимга минг-минг раҳмат! Сўнги нафасимгача ҳалол меҳнат қилиб, Ватаним ва халқим олдидаги гуноҳларимни ювишга қатъий ваъда бераман.

Барча Симҳонинг Совет ваколатхонасидан қайтишини орзиқиб кутар эди.

Симҳо ваколатхона биносидан чиққанида ўзини қушдай енгил ҳис қилди. Кўзларидан бахт учқунлари чақнаб, қайси йўлдан кетаётганини ҳам билмасди. Назарида ҳамма нарса ўзгариб қолгандек... Гарчи бир меъёردа қадам босиб кетаётган бўлса-да, назарида худди чопиб кетаётгандек... Қувончини ичига сиғдира олмасди. Уйга етиб келгач, рухсатномани боши узра айлантириб:

— Уйга, уйга кетяпман! — деб қичқюди.

Антонио билан хотини, ⁷⁷ оқ йўл тиладилар.

Шаломо Симҳони қатти

— Сендан минг қарға боришинг билан дарҳо

юборишининг ҳаракати

орқангдан етиб бор:

Симҳо дўстлар

— Салом, м

Литературно-художественное издание
Якуб Ханмов, Малик Раҳмон

СКИТАЛЕЦ

Роман

Ташкент, Издательство литературы и искусства им. Гафура Гуляма

На узбекском языке

Адабий-бадний нашр

Еқуб Ханмов, Малик Раҳмон

ДАРБАДАР

Роман

Муҳаррир Д. Сандолимова
Расмлар муҳаррири А. Мамажонов
Техн. муҳаррир Э. Саидов

ИБ 4600

Босмахонага берилди. 13.09.89. Босишга рухсат этилди. 01.06.90. Формати 84×108'/32. Босмахона қоғози № 2. Акад. гарнитура. Юқори босма. Шартли босма л. 13,44. Шартли кр.—оттиск 13,86. Нашр л. 16,05 Тиражи. 60.000. Заказ 1272. Баҳоси. 1 с 20 т. Шартнома. 195—89. Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 700129. Тошкент Навоий кўчаси 30.

Ўзбекистон ССР давлат комитети «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасининг Бош корхонаси. Тошкент — 700129. Навоий кўчаси 30.

Ханмов Ё., Раҳмон М.

Дарбадар: Роман.— Т.: Адабиёт ва санъат нашр.,
1990.—256 б.

«Дарбадар» — «Ҳаёт-мамонт» романининг иккинчи китоби. Бу китобда ватан хоинларининг бегона юртларда кечирган азоб-уқубатларигина эмас, балки уларнинг авлодлари ҳам шундай кулфатларга гирифтор бўлганликлари ҳикоя қилинади. Ватансиз ва бошпанасиз қолган одамларнинг капитализм дунёсида бир мамлакатдан иккинчисига қандай тентираб юрганликлари ҳам бу романининг асосида образли қилиб тасвирланади.